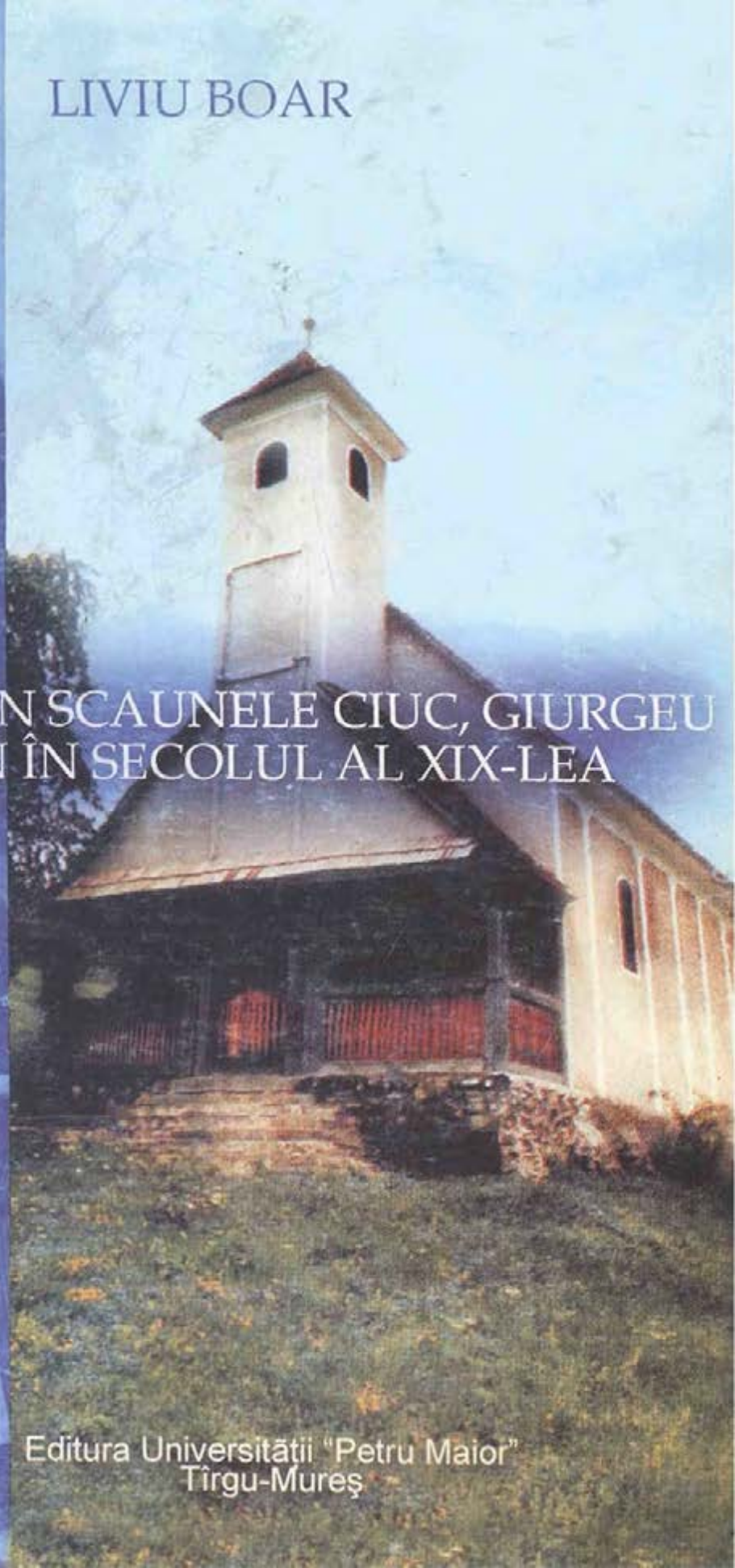

LIVIU BOAR

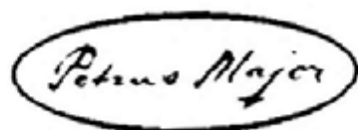
ROMÂNII DIN SCAUNELE CIUC, GIURGEU
ȘI CASIN ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

Editura Universității "Petru Maior"
Tîrgu-Mureș

LIVIU BOAR

ROMÂNII DIN SCAUNELE CIUC, GIURGEU ȘI CASIN ÎN
SECOLUL AL XIX-LEA

Editura Universității „Petru Maior” din Tîrgu-Mureș

Tîrgu-Mureș

2004

Referenți științifici: Prof. univ. dr. Teodor Pavel
Prof. univ. dr. Vasile Dobrescu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
BOAR, LIVIU

**Românii din Scaunele Ciuc, Giurgeu și Casin în
secolul al XIX-lea/ Liviu Boar. – Târgu – Mureș : Editura
Universității „Petru Maior”, 2004**

Bibliogr.

ISBN 973-7794-10-9

94(498.)”18”

Consilier editorial: Vasile Gătina

Tehnoredactare computerizată: Alina-Olivia Șuta

Corectura: Alina- Olivia Șuta, Liviu Boar

Traducerea rezumatului: Alina – Olivia Șuta

Coperta: Liviu L. Boar

Coperta I: Grup de fete din Bilbor, original la Muzeul ASTRA Sibiu; Biserica
„Sf. Arhangheli Mihail și Gavril” din Sindomic a.c. 1787

Tiparul executat la S.C. CROMATIC TIPO S.R.L. Tg. Mureș

ISBN 973-7794-10-9

Copyright © Liviu Boar, 2004

Editura Universității „Petru Maior” Tg.-Mureș

Str. Nicolae Iorga nr. 1

540088 Tg.-Mureș, România

CUPRINS

1. Istoriografia problemei și sursele de cercetare.....	5
2. Organizarea administrativ teritorială a Secuimii în secolul al XIX-lea.....	27
2.1. Organizarea în prima jumătate a sec. al XIX-lea.....	28
2.2. Organizarea în timpul absolutismului austriac (1849-1861).....	34
2.3. Reforma administrativă din anul 1861.....	39
2.4. Legea XXXIII din anul 1876	42
3. Realități demografice în Scaunele Ciuc, Giurgeu și Casin în sec. al XIX-lea.....	47
4. Pierderea identității naționale a românilor din Ciuc, Giurgeu și Casin în sec. al XIX-lea.....	55
5. “Memorialul” românilor din Giurgeu din anul 1861.....	65
6. Biserica românească din fostele Scaune Ciuc, Giurgeu și Casin în secolul al XIX-lea.....	71
6.1. Preoți născuți sau care au slujit în Protopopiatul Giurgeului în sec. al XIX-lea.....	93
6.2. Circulația cărții vechi românești în Protopopiatul Giurgeului	100
6.3. Biblioteca “Eparhiei Protopopești Greco Catolice a Giurgeului”.....	114

7. Școala elementară românească	
în Scaunele Ciuc, Giurgeu și Casin	117
7.1. Salarizarea docenților.....	155
7.2. Evoluția numărului de elevi în perioada 1871 – 1900	
în școlile confesionale românești din Protopopiatul Giurgeului.....	159
7.3. Elevi români la Gimnaziul romano catolic din Șumuleu Ciuc.....	160
7.4. Studenți la Academia Teologică din Blaj.....	168
7.5. Studenți la universitățile europene.....	171
8. ASTRA în viața spirituală a românilor	
din Protopopiatul Giurgeului	175
9. Parohii, preoți și docenți în	
Protopopiatul Giurgeului între 1835 – 1900	181
10. Structura proprietății funciare în Scaunele	
Ciuc, Giurgeu și Casin în sec. al XIX-lea	195
10.1. Conscripția urbarială din anii 1819 – 1820.....	199
Concluzii.....	223
Rezumat în limba engleză.....	227
Bibliografie.....	241
Anexe	259
- lista prescurtărilor.....	260
- lista documentelor.....	262
- documente.....	267
- ilustrații	399

1. ISTORIOGRAFIA PROBLEMEI ȘI SURSELE DE CERCETARE

Istoriografia chestiunii scaunelor secuiești cuprinde un mare număr de lucrări, studii, articole, contribuții documentare, publicate în special începând cu prima jumătate a secolului al XIX-lea, atât de istorici români, dar mai ales de istorici maghiari.

“A reconstitui viața spirituală de odinioară a Românilor din regiunile săcuizate - scria în 1937 profesorul țîrgumureșean Nicolae Sulică – sub diferitele sale aspecte este desigur nu numai o problemă actuală și palpitană, sub raportul revendicărilor noastre naționale, ci și o problemă complexă și dificilă, sub raportul posibilităților de investigație istorică. Dar tocmai din motivul acesta, problema devine extrem de interesantă și tentează pe cercetător, prin vraja, pe care o exercită și prin curajul, pe care îl inspiră speranța unor rezultate nebănuite și revelatoare”.¹

Majoritatea istoricilor maghiari, atât cei de dinainte de Unirea de la 1 Decembrie 1918, cât și cei de după, au abordat istoria scaunelor secuiești din punct de vedere instituțional, istoric, etnografic, lingvistic, cultural aproape în exclusivitate prin prisma elementului secuiesc, a populației majoritare. Români, atâți câți au mai rămas, au fost ori trecuți cu vederea, ori tratați cu superficialitate, fiind amintiți în treacăt în lucrările de sinteză sau în cele dedicate istoriei locale a zonei.

Propunându-mi să elaborez o lucrare în care să abordez elementul românesc din Scaunele Ciuc, Giurgeu și Casin în secolul al XIX-lea, sub aspect istoric, demografic și al vieții spirituale – mă refer aici la școala și biserica

¹ Nicolae Sulică, *Contribuții la istoria vechimei elementului românesc și a circulației cărții românești în regiunile săcuizate. – Fapte și concluzii*, în *Reînvierea*, Anul I, Noemvrie, No.1 (1937), p.11

românească din Secuime – precum și al vieții economice, pe lângă cercetarea surselor arhivistice, am căutat să văd ce s-a scris de-a lungul timpului pe această temă.²

Parcurgând bibliografia problemei am încercat o structurare a studiilor, articolelor și lucrărilor publicate de-a lungul timpului, grupându-le astfel:

- Prima etapă este cea până la 1 Decembrie 1918 când problema a fost abordată aproape exclusiv de istoriografia maghiară.

- A doua etapă este perioada interbelică, în care autorii maghiari atât din România cât și din Ungaria, care se considera nedreptățită istoric de Tratatul de la Trianon, au continuat să abordeze istoria Scaunelor secuiești, dar au apărut și o serie de studii, articole și chiar cărți dedicate problemei, scrise de istorici români, care încercau pe baza argumentelor avute la îndemână să prezinte o istorie a românilor maghiarizați din Scaunele secuiești.

- O etapă controversată a istoriografiei problemei o constituie perioada totalitarismului comunist (1944-1989) când, în ciuda indicațiilor Partidului Comunist Român care considera rezolvată problema națională, au apărut o serie de lucrări interesante, scrise atât de istorici români și maghiari din România, dar și de istorici din Ungaria, care au contestat cu vehemență istoriografia românească privind Transilvania în general și istoria Secuimii în special³.

- Ultima etapă, care este foarte bogată pe tărâm istoriografic este cea de după 1989, când au apărut o serie de lucrări fundamentale pentru elucidarea problemei atât de controversată a istoriei Secuimii și îndeosebi a existenței și afirmării elementului românesc din Secuime.

² Liviu Boar, *Românii din Scaunele Ciuc, Giurgeu și Casin în secolul al XIX-lea. Istoriografia problemei și sursele de cercetare*, Angvstia, 5, Editura Carpații Răsăriteni, Sfântu Gheorghe, 2000, p. 27 - 36

³ În lucrarea *Introducere în istoria istoriografiei din România* a profesorului universitar dr. Pompiliu Teodor, apărută postum în anul 2002 la Editura Accent din Cluj-Napoca, autorul arată că: „În evoluția istoriografiei române de după război se pot distinge câteva perioade distincte. Ele sunt expresia evidentă a epocilor politice traversate și sunt următoarele: 1. *Perioada 1944-1948*, pe care o putem defini ca una de tranziție; 2. *Perioada dogmatică, 1948-1959*, expresia stalinismului jdanovist, antinațional și manifest antioccidental; 3. *Perioada 1960-1974*, de revenire parțială la propriile valori naționale și de reluare a contactelor cu mediile istoriografice de peste hotare; 4. *Perioada 1974-1989*, a neodogmatismului național și a ruperii de propriile tradiții, timp în care s-a definit mit-istoria comunistă.”

Referitor la perioada în care se încadrează cercetarea noastră, se pune logic întrebarea: de ce am abordat istoria românilor din Secuime în secolul al XIX-lea ?

În primul rând, secolul al XIX-lea a fost poate cel mai bulversat din punct de vedere politic, social și economic pentru ținuturile locuite de secui și români deopotrivă.

La începutul secolului, între anii 1819-1820 are loc ultima conscripție urbarială din Transilvania, care ne oferă date deosebit de valoroase privind relațiile sociale la sfârșitul orânduirii feudale, date privind structura socială, puterea economică, structura proprietății funciare la început de epocă capitalistă.³

După înfrângerea Revoluției de la 1848–1849, vechea formă de organizare administrativ-teritorială a secuilor, Scaunele, care presupunea o autonomie politică și administrativă, a fost desființată, instaurându-se timp de aproape 5 ani starea de asediu și o administrație militară. Aceasta a durat până la 4 iunie 1850, când teritorial Transilvania a fost împărțită în 10 Prefecturi, secuii fiind înglobați în Prefectura Odorhei cuprinzând o populație de 174.127 locuitori din 200 de localități⁴.

În 1860 s-au reînființat vechile scaune, dar restaurația a durat puțin, deoarece prin Legea XXXIII din 1876, teritoriul Transilvaniei a fost reorganizat în Comitate, pe teritoriul Secuimii luând ființă Comitatele Mureș, Ciuc, Odorhei și Trei Scaune⁵.

Revenind la periodizarea pe care am propus-o, din prima perioadă a bibliografiei problemei se remarcă monumentală lucrare, mediatizată și bine cunoscută, reeditată de curând sub formă de facsimil, a lui ORBÁN BALÁZS –A

³ Despre modul de realizare a conscripției și despre importanța acesteia a se vedea capitolul privind *Structura proprietății funciare în Scaunele Ciuc, Giurgeu și Casin în secolul al XIX-lea*

⁴ Liviu Boar, *Îndrumător în Arhivele Statului. Județul Harghita*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1988, p. 32-37. (În continuare, *Îndrumător Harghita...p....*)

⁵ *Corpus Juris Hungarici – 1875-1876 évi törvényczikkek*, Budapest, Franklin Társulat, 1896, p. 482.

*Székelyföld leirása...*⁶ (*Descrierea ținutului secuiesc...*), publicată în șase volume, din care volumul II, apărut în anul 1868, se referă la Scaunul Ciuc.⁷

A doua lucrare semnificativă este cea a lui Kis Batzoni BENKŐ KÁROLY, publicată la Cluj, în anul 1853 cu titlul *CSIK GYERGYÓ ÉS KÁSZON LEIRÁSOK ket t. i. ÁTALÁNOS ES RÉSZLETES OSZTÁLLYOKBAN*(163 p.). Autorul (1805-1863), fost funcționar (tábla irnok) la Tabla Continuă din Tîrgu-Mureș, a publicat două monografii ale scaunelor Ciuc și Mureș.

Lucrarea lui Benkő Károly folosește metoda pe care o va aplica și Orbán Balázs, de descriere a fiecărei localități din aria geografică abordată, dând date interesante privind așezarea geografică, istoria, populația localității. Ea este însoțită de statistici pe localități privind numărul de case, de bărbați și femei, religia și naționalitatea acestora. De asemenea sunt transcrise o serie de documente aflate în diverse arhive, bisericești sau laice.

Din a doua etapă a istoriografiei maghiare interbelice, trebuie remarcată monumentală lucrare a lui dr. ENDES MIKLÓS (633 p.) *Csik, Gyergyó, Kászón – Székek (Csik Megye) Földjének és népének története 1918-ig. (Istoria pământului și populației Scaunelor Ciuc, Giurgeu, Casin [județul Ciuc] până la 1918)*, Budapeșt, 1938. Autorul, originar din Sînsimion Ciuc, a fost judecător la Tribunalul Regal Maghiar Administrativ din Budapeșta, lucrarea apărând în bine

⁶ Orbán Balázs- *A Székelyföld leirása történelmi, régészeti, természetrajzi s népisme szemponthol*, vol. I-VI, Pest, 1868-1873.

⁷ În cuprinsul lucrării sunt reproduse și câteva gravuri reprezentând portul popular al românilor din zona Topliței și Tulgheșului la mijlocul secolului al XIX-lea, precum și al ceangăilor din zona Ghimeșului. Menționez că la Arhivele Naționale din Tîrgu – Mureș se găsește în cadrul fondului personal "Orbán Balázs" colecția fotografiilor originale după care s-au executat unele gravuri publicate de autor. Restul fotografiilor sunt inedite și dintre acestea publicăm în anexă câteva referitoare la zona Ciuc, Giurgeu și Casin. Despre atitudinea lui Orbán Balázs față de românii din Secuime și ecoul acesteia în conștiința contemporanilor săi români din Transilvania, a se vedea studiul lui Vasile Lechințan, *Orbán Balázs despre români în lucrarea A Székelyföld leirása...*, *Angustia*, 2(1997), Sfântu-Gheorghe, p. 331-352. A se vedea și aprecierile critice ale lui I.I. Russu în lucrarea publicată postum *Românii și secuii*, Editura Științifică, București, 1990, p. 80 și urm.

cunoscutul context al revendicărilor teritoriale ale Ungariei hortyste asupra Transilvaniei, ea fiind un argument în politica revizionistă maghiară.

Lucrarea este structurată pe patru capitole, conform cronologiei adoptate de autor, având și patru anexe.

Capitolele: I – de la origini la 1571, II – 1571 – 1691, III – 1691 - 1867, IV – 1867 – 1918.

Anexele conțin printre altele *Conscriptia din 1702 din Ciucul de Sus*, *Lista proprietarilor nobili maghiari din sec. al XIX-lea* și în fine *Lista familiilor nobile secuiești din Ciuc*, ale căror acte de nobilitate au fost recunoscute de Ministerul de Interne al Ungariei în perioada 1927-1935.

“În istoriografia română, perioada dintre cele două războaie mondiale a marcat accentuarea preocupărilor privind românii din Secuime, cercetările inițiate de Nicolae Iorga mobilizând, alături de istorici, și geografi, sociologi, etnografi, intelectuali ai locului, presa din acele părți.” – arată Ladislau Gyémant în *Cuvântul înainte* la lucrarea lui Ion I. Russu, *Românii și secuii*, publicată postum în 1990⁸, iar Ion I. Russu aprecia că “repetând păreri mai vechi, nu totdeauna fondate pe temelia solidă a faptelor și documentelor, ceea ce a lăsat (după cum e firesc) largi goluri în documentare și bibliografie, erori de amănunt foarte importante, unele aserțiuni ce puteau să pară exagerări propagandistice, aducând chiar oarecare neîncredere și prejudicii tezei juste în ansamblu”.⁹

⁸ Ion I. Russu, *Românii și secuii*, Ediție îngrijită de Ioan Oprea, Editura Științifică, București, 1990, p.9

⁹ Referindu-se la bibliografia românească dedicată temei din perioada interbelică, I.I.Russu afirma că :”Cercetări și studii românești, ceva mai ample, între anii 1920 și 1940 (respectiv 1943; fără să fi adâncit suficient și cam departe de a fi epuizat materialul documentar și a fi elucidat integral problema) au indicat adevăratele proporții și multe detalii cu aspecte locale în marea metamorfoză social-etnică și cultural-lingvistică ce a constituit un dezastru național și social-cultural pentru românimea din zona secuizată în veacul al XIX-lea” *op. cit.* p.99. Aceeași bibliografie – afirmă autorul – era”lacunară, deficitară ca documentație istorică și filologică-lingvistică, în detalii, fiind unilaterală, bazată numai pe o mică parte din materialele documentare, din câteva zone; majoritatea bibliografiei conține numai generalități, fără sau cu prea puține exemplificări, antroponimia este îndeosebi deficientă (nu toți învățătorii și profesorii din provincie erau în măsură să aprecieze valoarea documentară de prim rang a numelor personale)” *ibidem*. Nicolae Sulică, în studiul citat anterior, scria cu regret despre faptul că:”A fost o enormă pierdere pentru istoria noastră culturală faptul, că dl. Profesor Nicolae Iorga, în decursul călătoriilor, pe cari le-a întreprins în Ardeal, înainte de războiul mondial, n-a putut pătrunde s-au n-a aflat cu cale să viziteze și comunele și bisericile românești din regiunile săcuizate. Am fi avut atunci un inventar complet și științific al cărților românești, ce se mai puteau găsi înainte de război în Săcuime și am fi avut și alte prețioase informații, de

Dintre lucrările autorilor români aş vrea să remarc doar câteva reprezentative pentru tema abordată.

În primul rând este vorba de *Contribuții la istoria românilor din Giurgeul Ciucului* a profesorului TEODOR CHINDEA din Gheorgheni, apărută în anul 1930 și republicată după 65 de ani de Editura “Brăduț” din Tîrgu-Mureș, revăzută și adăugită, sub îngrijirea profesorului MIHAI SUCIU, fiu al Voșlobeniului, cu un cuvânt înainte de dr. IOAN RANCA¹⁰.

Lucrarea are meritul de a folosi, pe lângă studiile și cărțile publicate, documente aflate la parohii, la comune, la percepțiile fiscale, în arhivele județului Ciuc și ale Cărții Funciare, pentru a dovedi cu argumente, așa cum arată autorul în prefața lucrării, “Căci Giurgeul a fost un colț de pământ românesc și e bine să fie reamintit lucrul acesta și celor care par a-l fi uitat” (1930).

A doua lucrare este aceea a lui G. POPA-LISSEANU - membru corespondent al Academiei Române – și care vede lumina tiparului în anul 1932 la Tipografia ziarului *Universul* intitulată *Secuții și secuizarea românilor*. Cartea a fost tradusă și în limba maghiară de KENDY SÁNDOR, fiind publicată la București în anul 1936.

În 1941, Popa-Lisseanu publică lucrarea *Originea secuilor și secuizarea românilor*, în care reia o mare parte din materialul apărut în *Secuții și secuizarea românilor*, precum și în alte două lucrări ale sale, *Sicules et roumains. Un procès de denationalisation* (1933) și *Date referitoare la maghiarizarea românilor* (1937), așa cum afirmă el însuși în *Prefața* lucrării.¹¹

interes istoric și cultural românesc, cum au fost de ex. datele despre Români din Ardeal și în cele două colecții de inscripții bisericești” p.19

¹⁰ Teodor Chindea, *Contribuții la istoria românilor din Giurgeul Ciucului*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, sub îngrijirea prof. Mihai Suci, Editura Brăduț Publishing House. (Tîrgu-Mureș), România, (1995). Ediția I a fost publicată la Gheorgheni, Tipografia Kahan, 1930.

¹¹ “O bună parte din materialul din această carte l-am publicat și în *Secuții și secuizarea românilor*, în *Sicules et roumains*, în *Date privitoare la maghiarizarea românilor* și în *A székeleyek és a románok székeleyesítése.*”, G. Popa-Lisseanu, *Originea secuilor și secuizarea românilor*. Editura Societății “Transilvania” <1941>, p. 6

Cartea a cunoscut o reeditare în anul 2003 la Editura "România pur și simplu" din București îngrijită de Ioan Lăcătușu și Vasile Lechințan cu o postfață de dr. Ioan Ranca.

A treia lucrare asupra căreia merită să ne oprim este aceea a lui VASILE M. THEODORESCU – *Transilvania sub maghiari și români* – București 1941, publicată la puțin timp după Dictatul de la Viena.

Autorul, jurist cu o bogată contribuție la literatura juridică românească, abordează în această lucrare un aspect mai puțin tratat, și anume "documentarea istorică a exercițiului dreptății românești și maghiare pe tărâmul cultural, național, social, politic, economic și legislativ" așa cum precizează în subtitlul cărții sale.

A patra lucrare este aceea a lui SABIN OPREAN intitulată *Săcuizarea românilor prin religie*, publicată la Cluj în anul 1927 sub egida "Astrei" în Colecția Biblioteca Secțiunii geografico-etnografice, în care autorul abordează una dintre cele mai importante căi de deznaționalizare a unui popor și anume, cu ajutorul bisericii și al slujitorilor acesteia, atunci când nu-și respectă menirea pe care au primit-o odată cu sfințirea ca preot și slujitor al Domnului.

Un asiduu cercetător al istoriei românilor din Secuime a fost protopopul ELIE CÂMPEANU¹², a cărui operă însă a rămas nepublicată, manuscrisele sale fiind depuse la Arhivele Naționale din Tîrgu Mureș. În manuscrisul intitulat *Trecutul istoric al Românilor din Secuime*¹³ scria, în 1933, cu patru ani înainte de a trece la cele veșnice, că "După o conviețuire de peste 50. ani /dela 1883. încoace/ în ținutul muntos al jud. Ciuc, și după o activitate publică în serviciul populațiunei românești din cele 4. județe, Ciuc, Treiscaune, Odorheiu și Mureș, cari din timpuri imemoriabile și-au avut istoria particulară, în creerul Carpaților răsăriteni, mi-am ținut de datorie a comunica o parte din modestele-mi cunoștințe,

¹² Elie Câmpeanu (1859-1937) protopop al Giurgeului. Despre viața și activitatea sa vezi pe larg capitolul *Biserica românească din Scaunele Ciuc, Giurgeu și Casin în secolul al XIX-lea*

¹³ DJAN Mureș, *Fond Protopopiatul gr. cat. Gheorgheni*, dos. 79, f.1

resp.(ectiv) rezultatul observărilor mele din viața trecutului acestui ținut, care mai figurează încă sub numele de "Secuime". Vă rog deci cu toată dragostea patriotică, să dați atențiunea prețioasă acestei modeste excursiuni și cercetări istorice de pe acest ținut, cu atât mai vârtos, că **acesta a fost până acum din punct de vedere românesc, mai puțin studiat, ba aproape cu totul trecut cu vederea.** (Subl.ns. L.B.) Și aceasta atât din partea conducătorilor români a(i) populației române din acest ținut, cât mai vârtos din partea celorlalți scriitori-cronicari vechi atât din vechile Principate cât și cei ardeleni, începând de la Gheorghe Șincai în *Cronica românilor*, Petru Maior în *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, și din partea a celor mai noi, precum Xenopol, Hașdeu, Iorga, Hurmuzachi, Onciul, iar de la noi: George Barițiu, Al. Papiu-Ilarian, Dr. Aug. Bunea, Ioan Rus și alți numeroși. Toți aceștia scriind despre românii din fosta Dacia Traiana și în special despre românii din Transilvania, de la începutul colonizării acestei provincii romane, până în timpurile mai apropiate, deși au tratat cu competența recerută întreaga viață istorică-culturală sub toate raporturile și genurile acestei străvechi populațiuni românești din Ardeal și Ungaria, ba unii dintre aceștia au scris istoria particulară și a diferitelor ținuturi, orecum a Țării Oltului și Făgărașului, a Hațegului, Banatului, Țara Moșilor, Maramureșului, Crișurilor și a altor ținuturi, ba chiar și monografiile multor județe și comune, **singur ținutul Secuimei a fost, sau uitat cu totul, sau numai amintit în trăsături generale referitor la românii din acel ținut** (subl.ns.L.B.) și care e de o importanță destul de mare din toate punctele de vedere.¹⁴

Dintre autorii maghiari din România se remarcă monografia Comitatului Ciuc publicată în 1935 de către FERENCZ BÉLA¹⁵ care grupează de fapt micromonografiile ale tuturor localităților din fostul județ Ciuc, prezentând date

¹⁴ **Ibidem**

¹⁵ Ferencz Béla . *Csikvármegye monográfiája a legrégebbi időktől napjainkig*, (*Monografia Comitatului Ciuc din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*), Tiparul Tipografiei Francisc Péter Ferenc, Miercurea-Ciuc, 1938.

privind populația, ocupațiile locuitorilor, alte date culese atât din lucrări publicate cât și de la fața locului.

În perioada totalitarismului (1944–1989) au apărut o serie de lucrări de sinteză ale unor istorici români și maghiari din România, care au abordat istoria spațiului geografic pe care îl investigăm.

În primul rând este vorba de sinteza istoricului clujean IMREH ISTVÁN, originar din actualul județ Covasna, publicată la Editura Kriterion prima dată în limba maghiară, în 1979 și apoi în limba română în 1982 cu titlul *Viața cotidiană la secui 1750-1850*¹⁶.

CSETRI ELEK și IMREH ISTVÁN publică la aceeași editură Kriterion din București în 1980 o serie de studii bazate pe metoda statisticii istorice, având ca sursă documentară tabelele de impunere a populației din perioada 1767–1821 cu titlul *Erdély változó társadalma (Societatea ardeleană în transformare) 1767-1821*¹⁷.

Tot acestei perioade îi aparține lucrarea reputatului istoric clujean ION I. RUSSU (1911–1985) *Românii și secuii*, publicată însă postum în 1990 sub îngrijirea lui Ioan Opreș, cu un “Cuvânt înainte” de Ladislau Gyémánt¹⁸. Lucrarea tratează pe baza unor cercetări în arhive dar și la fața locului, așezarea secuilor în Transilvania, în rândul populației majoritare românești, fenomenul de deznaționalizare și asimilare a elementului românesc. Trebuie menționat faptul că lucrarea cuprinde și un capitol intitulat *Alte mărturii ale originii etnice românești a așezărilor din sud-estul Transilvaniei* scris de Ioana Cristache-Panait. Lucrarea lui I.I. Russu este remarcabilă prin rigoarea analizei și temeinicia argumentației.

Scriitorul FRANCISC PĂCURARIU, publică în 1988 la Editura Minerva un masiv volum de peste 600 de pagini intitulat *Românii și maghiarii de-a lungul*

¹⁶ Imreh Istvan, *Erdélyi hétköznapiak 1750-1850. Társadalom és gazdaságtörténeti irások a bomló feudalizmus időszakáról*, Bukarest, Kriterion, Könyvkiadó, 1979. Vezi și traducerea în limba română cu titlul *Viața cotidiană la secui, 1750-1850*, cu o prefață de Ștefan Ștefănescu, București, Editura Kriterion, 1982.

¹⁷ Csetri Elek; Imreh István, *Erdély változó társadalma 1767-1821 (Történeti tanulmányok)*, (Societatea transilvană în schimbare 1767 – 1821 <<Studii istorice>>) București, Editura Kriterion, 1980

¹⁸ Ion I. Russu, *Românii și secuii*, Ediție îngrijită de Ioan Opreș, Editura Științifică, București, 1990

*veacurilor*¹⁹ cu subtitlul *Paralelisme, interferențe, convergențe și contradicții în cursul istoriei*, în care analizează, folosind o bogată bibliografie, relațiile româno-maghiare, inclusiv româno-secuiești, de la origini până la “Contribuția României la înfrângerea fascismului și eliberarea Ungariei și Cehoslovaciei”.

După 1989 bibliografia temei s-a îmbogățit cu o serie de lucrări importante, atât ale unor istorici maghiari cât și români, care, eliberați de unele bariere impuse de cenzura vădită sau mascată a regimului totalitar, au publicat lucrări elaborate anterior sau finalizate după 1989.

Un exemplu semnificativ îl constituie cele două volume ale istoricului și arhivistului mureșean IOAN RANCA, care a început publicarea mai multor volume sub genericul *Românii din Secuime în antroponimele din conscripții*²⁰, volumul I fiind dedicat Scaunului Mureș și apărut în anul 1995, iar volumul II se referă la Scaunele Ciuc, Giurgeu și Casin între anii 1567-1850, apărut în 1997.

Volumul II prezintă atestarea elementului românesc în conscripții, pentru cele 60 de localități care au făcut parte din fostele Scaune Ciuc, Giurgeu și Casin, fiind ilustrat cu ample extrase din conscripțiile folosite sau din alte documente care atestă existența elementului românesc în Secuime.

Sursa documentară o constituie conscripțiile publicate, dar și materialul inedit de arhivă aflat la Arhivele Naționale din Miercurea-Ciuc și Tîrgu-Mureș dar și la Arhivele Naționale din Budapesta (Országos Levéltar Budapest).

Din generația mai tânără de istorici, IOAN LĂCĂTUȘU publică în 1995 o interesantă lucrare cu titlul *Identitate și cultură la românii din Secuime*²¹ dedicată spiritualității creștine și identității naționale la românii din această zonă geografică, cu accent mai ales pe zona fostului județ Trei Scaune, dar abordează și situația românilor din fostul județ Ciuc, aria geografică care face obiectul

¹⁹ Francisc Păcurariu, *Românii și maghiarii de-a lungul veacurilor*, Editura Minerva, București, 1988.

²⁰ Ioan Ranca, *Românii din Scaunele secuiești în antroponimele din conscripții*, vol. I, Scaunul Mureș, 1699-1821, Cluj-Napoca, 1995; *idem*, vol. II, Scaunele Ciuc, Giurgeu și Casin 1567-1850, Editura Pax Historica, Tîrgu-Mureș, 1997.

²¹ Ioan Lăcătușu, *Identitate și cultură la românii din Secuime*, Editura “Carpica”, Cluj-Napoca, 1995

cercetării noastre. Este relevantă activitatea unor personalități marcante care s-au afirmat din Secuime, printre care mitropolitul Nicolae Colan și scriitorul Romulus Cioflec.

Tot unor personalități marcante din Secuime le este dedicată o altă lucrare a aceluiași autor, apărută în 1998 la aceeași editură din Cluj-Napoca cu titlul *Personalități din Covasna și Harghita*²². Printre personalitățile evocate în acest volum îl găsim și pe Elie Câmpeanu (1859-1937), care și-a început activitatea ca tânăr preot la Subcetate în 1884, fiind numit apoi viceprotopop în 1898 și protopop al Districtului Giurgeului în 1908. A fost în același timp și inspector al școlilor confesionale românești din Tractul Giurgeului.

În 2002, la Editura Eurocarpatica din Sfântu Gheorghe, Ioan Lăcătușu publică lucrarea *Spiritualitate românească și conviețuire interetnică în Covasna și Harghita*, în care valorifică o serie de cercetări sociologice dedicate temei, întreprinse de autor în aria noastră de cercetare.

Lui Elie Câmpeanu îi este dedicat și volumul *Elie Câmpeanu – Omul și faptele sale* apărut în anul 1999 la Tîrgu-Mureș sub egida Fundației Culturale “Vasile Netea”²³.

La Miercurea-Ciuc a apărut în anul 1999 o culegere de studii intitulată *A többség kisebbsége* (Minoritatea majorității) cu subtitlul “Tanulmányok a Székelyföldi románság történetéről”²⁴ (Studii privind istoria românilor din Secuime) din care se remarcă, referitor la tema investigației noastre, studiul lui SZÖCS JÁNOS, *A románok megtelepedése, román falvak kialakulása Csik, Gyergyó, Kászonszékben (1614-1850)* (Așezarea românilor, formarea satelor românești în Scaunele Ciuc, Giurgeu și Casin (1614-1850), în care susține ideea partizană că “majoritatea românilor stabiliți în Scaunul Ciuc în secolele XVII-

²² Ioan Lăcătușu, *Personalități din Covasna și Harghita*, Editura “Carpica”, Cluj-Napoca, 1998

²³ *Elie Câmpeanu – Omul și faptele sale*, Fundația Culturală “Vasile Netea” – Caiete mureșene – 5, Coordonatori Grigore Ploșteanu și Dimitrie Poptâmaș – Autorii studiilor : Silvia Câmpean, Liviu Boar, Cornel Sigmirean, Melinte Șerban, Grigore Ploșteanu, Traian Bosoancă, Dimitrie Poptâmaș

²⁴ *A többség kisebbsége – Tanulmányok a Székelyföldi románság történetéről*, Pro-Print, Könyvkiadó, Csikszereeda, 1999

XVIII, provine din Moldova, doar o mică parte a lor venind din Comitatele transilvănene. Migrația moldovenilor către ținuturile secuiești – susține autorul studiului – a fost determinată de circumstanțe de natură istorică și socială: războaiele turco-polone de la sfârșitul secolului al XVII-lea, cele ruso-turce din secolul al XVIII-lea, precum și de înrăutățirea situației țăranilor în urma sarcinilor boierești²⁵.

În anul 1994 GARDA DEZSŐ, cercetător al istoriei Bazinului Giurgeului, publică o lucrare dedicată organizării militare și comunităților secuiești din Giurgeu cu titlul *Székelly hadszervezet és faluközösség*²⁶ (Organizarea militară a secuilor și comunitățile sătești).

Tot acestei zone geografice îi este dedicată și lucrarea lui TARISZNYÁS MÁRTON intitulată *Gyergyó történeti néprajza* (Etnografia istorică a Giurgeului), un reprint publicat la Budapesta în 1994, după ediția originală, publicat la Editura Kriterion din București în anul 1982²⁷.

Sub redacția profesorului și cunoscutului istoric clujean MAGYARI ANDRAS apare în anul 1997 o consistentă monografie dedicată localității Joseni din Bazinul Giurgeului la Editura Pallas-Akademiai Könyvkiado din Miercurea-Ciuc cu titlul *Gyergyóalfalu a történelem sodraban* (Joseniul în decursul istoriei).

Istoricul clujean ISTVÁN CSUCSUJA publică în anul 1998 o deosebit de interesantă și valoroasă lucrare de sinteză dedicată istoriei pădurilor din Transilvania din a doua jumătate a secolului al XIX-lea până la izbucnirea primei conflagrații mondiale a secolului al XX-lea²⁸, în care abordează regimul silvic al pădurilor din Transilvania înainte și după revoluția de la 1848, în contextul noii legislații de după revoluție, de transformare a societății transilvane

²⁵ *Ibidem*, p.302.

²⁶ Garda Dezső . *Székelly hadszervezet és falu közösség* (Organizarea militară a secuilor și comunitățile sătești), Gyergyószentmiklos, 1994.

²⁷ Tarisznyás Márton, *Gyergyó történeti néprajza-Tíz tanulmány*,(Etnografia istorică a Giurgeului-zece studii) Kos Károly Előszoval, Akademiai Könyvkiadó, Budapest, (1994).

²⁸ Csucsuj István, *Istoria pădurilor din Transilvania 1848-1914*, Presa Universitară Clujeană, 1998

și de pătrundere a relațiilor capitaliste și în silvicultură, latură deosebit de importantă a economiei unei țări în ansamblul ei.

Teza de doctorat a istoricului mureșean CORNEL SIGMIREAN, publicată în anul 2000 cu titlul *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*²⁹ este o sursă importantă de date privind tinerii proveniți din zona noastră de cercetare, fostele scaune secuiești Ciuc, Giurgeu și Casin, care au studiat în universitățile din Europa. Printre cei 7778 de tineri români proveniți din Transilvania și Banat, recenzați la universitățile de prestigiu din Europa se află mulți care provin din această zonă.

Arhivistul mureșean PÁL-ANTAL SÁNDOR, pe linia mai vechii sale preocupări de istorie a instituțiilor transilvănene, publică în anul 2002, la Editura Mentor din Tîrgu-Mureș lucrarea *Székely önkormányzat-történet* (Istoria autonomiei secuiești)³⁰.

În rezumatul în limba română publicat la sfârșitul lucrării, autorul arată că aceasta „nu abordează problematica originii secuilor, maghiarizării și stabilirii în teritoriu. Cartea este, totodată, mai mult decât o istorie a acestor instituții deoarece abordează subiectul din perspectiva dreptului la autonomie, urmărește funcționarea în anumite perioade a administrațiilor locale ale secuilor, oscilația între lărgire și îngustare a drepturilor lor. Analizează felul în care se afirmă și funcționează dreptul lor de a elabora statute și de a alege, în mod liber, juri și alți conducători, raporturile cu puterea centrală, participarea la activitatea adunării naționale și, desigur, include istoria instituțiilor care au asigurat funcționarea autonomiei. Are în vedere organele care reprezintă secuimea în totalitatea ei, instituțiile „naționale” feudale – adunarea generală a națiunii și tribunalul suprem-, scaunele secuiești cu drept de jurisdicție, orașele și locurile privilegiate

²⁹ Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Presa Universitară Clujeană, 2000, 807 p.

³⁰ Pál-Antal Sándor, *Székely önkormányzat-történet* (Istoria autonomiei secuiești), Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2002, 487 p.

din ținutul secuiesc, precum și comunitățile sătești, prezentându-le în evoluția lor.”³¹

În anexa lucrării, autorul publică un număr de 21 de documente inedite din perioada 1581 – 1800, referitoare la temă, aflate la Arhivele Naționale din Tîrgu-Mureș și Cluj, la Arhivele Naționale din Budapesta, precum și o serie de facsimile ale unor sigilii ale instituțiilor scăunale, orășenești și comunale secuiești.

Un eveniment editorial deosebit l-a constituit publicarea la începutul anului 2003, la Miercurea – Ciuc a masivului volum colectiv *Românii din Covasna și Harghita*³², apărut cu binecuvântarea, sprijinul și coordonarea P.S. Ioan Selejan, Episcopul Covasnei și Harghitei, cu o prefață de academician Nicolae Edroiu. Volumul include și studii tematice de specialitate semnate de dr. Gheorghe Lazarovici, dr. Valeriu Cavruc, dr. Viorica Crișan, dr. Nicolae Edroiu și drd. Anton Coșa și a fost tipărit în excelente condiții grafice la Editura Grai Românesc a Episcopiei Ortodoxe a Covasnei și Harghitei din Miercurea – Ciuc.

Intenția autorilor lucrării – mărturisită în *Introducere* – a fost aceea de a aduna „acele date istorice, arheologice, statistico – demografice și de viață spiritual – culturală care să definească și să restituie trecutul și personalitatea comunităților românești din această zonă, selectate după seriozitatea sursei și eliberate de influențele unor prejudecăți și distorsiuni pe care le-au acumulat o serie de abordări, mai cu seamă din partea istoriografiei maghiare.”

O categorie importantă de surse pentru tema cercetării noastre o constituie **izvoarele demografice, conscripțiile și recensămintele de populație**, unele publicate, altele aflate în arhive³³.

Dintre cele publicate amintim *Izvoare de demografie istorică, volumul II, Transilvania*, care conține izvoare demografice din perioada secolului al XIX –

³¹ *Ibidem*, p. 481

³² Ioan Lăcătușu, Vasile Lechințan, Violeta Pătrușel, *Românii din Covasna și Harghita*. Editura Grai Românesc, Miercurea – Ciuc, 2003, 751 p.

³³ Despre cele aflate în arhive a se vedea capitolul dedicat surselor arhivistice .

lea, până în 1914, volum publicat în anul 1987 sub egida Direcției Generale a Arhivelor Statului din București de către doi pasionați arhiviști³⁴.

Recensămintele din 1850,1857,1880 și 1900 au fost publicate în *Colecția Studia Censualia Transilvanica* coordonată de prof. univ. dr. TRAIAN ROTARU de către Catedra și Laboratorul de Sociologie a Universității “Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca³⁵.

Cercetătorul budapestan VARGA E. ÁRPÁD a început publicarea în anul 1998 a primului volum dintr-o serie intitulată *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája* (Statistica etnică și confesională a Ardealului), lucrare bilingvă română-maghiară, în care autorul publică rezultatele recensămintelor din perioada 1850-1992.³⁶

Cercetătorii clujeni BOGDAN CRĂCIUN și IOAN BOLOVAN au publicat în anul 2003, un interesant izvor demografic și anume *Consignatio statistico topographica singulorum in Magno Principatu Transylvaniae* întocmit în perioada 1829-1831, care, așa cum arată cei doi cercetători în “Introducere”, ne oferă date statistice referitoare la “numărul de locuitori din fiecare așezare, denumirile în limbile română, latină, maghiară și germană, tipul de habitat al localității (predie, sat, târg, oraș) precum și numărul de biserici pe confesiuni și sinagogile existente la aceea dată în Marele Principat Transilvania.”³⁷

O altă sursă demografică importantă o constituie seria de peste 40 de volume publicate până la recensământul din 1910 de “Oficiul Central de Statistică Regal Maghiar “(Magyar Kir. Központi Sztatisztikai Hivatal) în seria

³⁴ *Izvoare de demografie istorică*, vol. II, Secolul al XIX-lea – 1914, Transilvania, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1987, Ediție întocmită de Iosif I. Adam, Ioan Pușcaș.

³⁵ *Recensământul din 1850-Transilvania*, Traian Rotaru-coordonator, Maria Semeniuc, Elemér Mezei, Editura Staff, 1996; *Recensământul din 1857 – Transilvania*, Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Traian Rotaru – coordonator, Maria Semeniuc, Iulian Pál, Mezei Elemér, Editura Staff, 1997; *Recensământul din 1880 – Transilvania*, Traian Rotaru, Maria Semeniuc, Cornelia Mureșan, Editura Staff, 1997.

³⁶ Varga E. Árpád, *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*, I, Kovászna, Hargita és Maros megye Népszámlálási adatok 1850-1992 között, Teleki László Alapítvány, Pro-Print Könyvkiadó, Budapest, Csikszereeda, 1998

³⁷ Bogdan, Crăciun; Ioan Bolovan, *Consignatio statistico topographica singulorum in Magno Principatu Transylvaniae* (Transilvania la 1829-1831), Presa Universitară Clujeană, 2003, p.8

Magyar Sztatisztikai Közlemények (Publicațiile statistice maghiare) în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

O categorie aparte, cu o deosebită valoare documentară o constituie **Șematismele** publicate de Mitropolia greco-catolică de Alba-Iulia apoi de Alba-Iulia și Făgăraș care conțin informații privind viața spirituală a comunităților greco-catolice.³⁸ Având în vedere că majoritatea covârșitoare a românilor din Scaunele Ciuc, Giurgeu și Casin erau de confesiune greco-catolică, Șematismele ne oferă date privind numărul de suflete din cadrul parohiei, anul construirii bisericii, hramul pe care îl poartă, numele preotului paroh, precum și date despre învățământul primar confesional românesc, numele docentului (învățătorului), numărul de școlari și existența sau nu a clădirii școlii.

Dintre cei care au publicat **studii sau articole** în reviste de specialitate referitoare la aria geografică și temporală a temei de cercetare, îi amintim, într-o ordine aleatoare, pe IOAN RANCA, *Date noi privind lupta pentru egala îndreptățire a națiunii și a limbii române în Comitatele Alba de Jos, Dăbâca, Tîrnava, Turda și în Scaunele Ciuc, Giurgeu și Casin în anul 1861*³⁹; GARDA DEZIDERIU, *Contribuții la istoria satelor românești din Bazinul Giurgeului (secolul al XVIII- și începutul secolului al XIX-lea)*⁴⁰; PÁL-ANTAL SÁNDOR, *Jobbágyviszonyok a Gyergyoi – mendecében 1820 ban* (Relații iobăgești în Bazinul Giurgeului în anul 1820)⁴¹; VASILE LECHINȚAN, ZEGREAN GR. OCTAVIAN, *Corespondență de la românii din Secuime în "Gazeta Transilvaniei" din 1889*⁴²; LIVIU BOAR, *Date referitoare la românii din Scaunele secuiești Ciuc, Giurgeu și Casin în secolul al XIX-lea*⁴³, *Contribuții la*

³⁸ Primul "Șematism" a fost publicat în anul 1835 cu titlul "SCHEMATISMUS VENERABILIS CLERI GRAECI RITUS CATHOLICORUM DIOCESEOS Fogarasiensis IN TRANSILVANIA, PRO ANNO A CHRISTO NATO M.DCCC.XXX V. AB UNIONE CUM ECCLESIA ROMANA C. XXX.VIII. Cum Effigie incisa Exmi quondam JOANNIS BABB Episcopi. Editio Prima. BLASII. În continuare "Șematism..și anul....

³⁹ *Marisia*, XI-XII, Tîrgu-Mureș, 1981-1982, p. 165-195.

⁴⁰ *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Historia, Anul XXXI, Nr. 2, 1986, p.20-30.

⁴¹ *Acta Hargitensia*, I, Miercurea-Ciuc, 1980, p. 73-96.

⁴² *Augustia*, 2(1997), Sfîntu-Gheorghe, p. 321-329.

⁴³ *Marisia*, XXIII-XXIV, Tîrgu-Mureș, 1994, p. 391-408.

*viața confesională a românilor din fostele Scaune Ciuc, Giurgeu și Casin în secolul al XIX-lea*⁴⁴, *Protopopul Elie Câmpeanu luptător pentru drepturile românilor din Secuime*⁴⁵, *Românii din Scaunele Ciuc, Giurgeu și Casin în secolul al XIX-lea. Istoriografia problemei și sursele de cercetare*⁴⁶, *Organizarea administrativ-teritorială a Secuimii în secolul al XIX-lea*⁴⁷, *Școala românească din Scaunele Ciuc, Giurgeu și Casin în secolul al XIX-lea*⁴⁸, *Biserica și școala românească în scaunele Ciuc, Giurgeu și Casin între anii 1848-1900*,⁴⁹ *Școala românească din fostele scaune secuiești Ciuc, Giurgeu și Casin în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*⁵⁰, *Românii din fostele scaune secuiești Ciuc, Giurgeu și Casin și ASTRA în secolul al XIX-lea*.⁵¹

Pe lângă materialul bibliografic, cercetarea *surselor arhivistice* este indispensabilă pentru cunoașterea cât mai exactă a societății românești din Secuime în secolul al XIX-lea, a relațiilor sale cu populația secuiască din zonă.

Astfel la Arhivele Naționale, Direcția Județeană Harghita din Miercurea Ciuc se păstrează câteva fonduri și colecții arhivistice deosebit de valoroase sub aspectul informației, în marea lor majoritate inedite sau prea puțin cercetate de istoricii români, prima barieră în calea accesului la aceste arhive fiind limba documentului. Majoritatea lor sunt scrise în limba maghiară, apoi în mai mică măsură în germană și latină.

Dintre aceste fonduri cele mai importante sunt:

*Scaunul Filial Ciucul de Jos – 1624-1849; Scaunul Secuiesc Ciuc – 1563-1876; Scaunul Filial Ciucul de Sus – 1656-1849; Scaunul Filial Giurgeu – 1607-1851; Scaunul Filial Casin – 1651-1848*⁵².

⁴⁴ *Angustia*, 1, (1996), Editura "Carpica", Sfântu-Gheorghe – Cluj-Napoca, p. 201-204.

⁴⁵ *Angustia*, 2, (1997), Sfântu-Gheorghe, p. 291-308.

⁴⁶ *Angustia*, 4 (1999), Sfântu-Gheorghe, p. 27-36

⁴⁷ *Analele Universității "Dimitrie Cantemir" Tîrgu-Mureș, Secțiunea Geografie-Istorie*, 2000, 361-375

⁴⁸ *Ibidem*, 2001, p. 77 - 87

⁴⁹ *Angustia*, 6 (2001), Sfântu-Gheorghe, 2001, p. 111-123

⁵⁰ *Revista Arhivelor*, Anul LXXX, Vol. LXV, Nr. 1-2/2003, p. 251-256

⁵¹ *Universitatea „D. Cantemir”, Repere ale dezvoltării la început de mileniu*, Tîrgu – Mureș, 2004, p. 33 - 38

⁵² Vezi pe larg prezentarea fondurilor, istoricul instituției scăunale și importanța documentar-istorică a fondului arhivistic la: Liviu Boar, *Îndrumător Harghita....*, p. 13-26.

Documentele reflectă viața cotidiană din localitățile scaunelor, diversele aspecte ale vieții economice, sociale, politice până la Revoluția din 1848-1849. Contractele de vânzare-cumpărare ale unor terenuri, legăturile economice cu Moldova vecină prin Pasul Ghimeș sau Tulgheș, ascultările de martori, ordinele guberniale, protocoalele Scaunelor sunt deosebit de relevante pentru creionarea profilului societății secuiești din veacul al XIX-lea, în care regăsim elementul românesc la tot pasul.

Perioada de după înfrângerea Revoluției de la 1848-1849 când a fost instaurată administrația absolutistă austriacă până în anul 1861 când aceasta a fost retrasă, este ilustrată de documentele fondurilor instituțiilor administrative care au funcționat în Secuime în această perioadă și anume: *Oficiul Districtual Odorhei – 1849-1861; Oficiul Subcercual Ciucul de Sus – Frumoasa – 1849-1855; Oficiul Subcercual Ciucul de Jos – Cozmeni-Sînmartin – 1848-1861 și Oficiul Cercual Gheorgheni – 1850-1861.*

Documentele din aceste fonduri arhivistice se referă la măsurile luate de autorități împotriva participanților la Revoluția de la 1848-1849, depistarea și confiscarea armelor deținute de populație, activitatea instanțelor statoriale, organizarea administrativă și judecătorească a teritoriului, organizarea comerțului, mai ales a celui cu Moldova, organizarea serviciului poștal, organizarea statisticii, purificarea aparatului administrativ de cei care au participat la revoluție⁵³.

Ele pun în evidență profunzimea reformelor social – economice și cultural – școlare de tip modern realizate de autoritățile austriece: reforma administrativă, generalizarea învățământului, reforma agrară.

⁵³ *Ibidem*, p. 32-38.

O sursă demografică importantă o constituie *Colecția Registrelor parohiale de stare civilă* care însumează peste 25 metri liniari de arhivă din perioada 1684-1950⁵⁴.

Pentru localitățile din zona de investigare, fostele Scaune Ciuc, Giurgeu și Casin s-au păstrat în cadrul colecției un număr de 36 registre parohiale de stare civilă care cuprind consemnarea cazurilor de botez (naștere), căsătorie și deces din perioada 1784-1909.

Documentele create de *Gimnaziul romano catolic de la Șumuleu-Ciuc* în perioada 1770-1948 conțin date importante privind elevii care au frecventat această instituție de prestigiu de învățământ mediu din Transilvania, proveniți și din rândul populației românești din zonă.

Arhivele Naționale Direcția Județeană Mureș deține câteva fonduri și colecții arhivistice cu informații deosebite privind tema abordată; dintre acestea se remarcă *Protopopiatul Greco-Catolic Gheorgheni (1810-1922)* care conține informații, majoritatea inedite, pentru aproape fiecare parohie greco-catolică românească din fostele Scaune Ciuc, Giurgeu și Casin. Documentele se referă la construirea de școli și biserici românești, administrarea acestora, activitatea preoților, a senatelor școlare românești.

Fondul personal Elie Câmpeanu (1859-1934), completează în mod fericit informațiile din fondul prezentat anterior, deoarece protopopul Elie Câmpeanu⁵⁵ a activat ca preot, viceprotopop și apoi protopop în Protopopiatul Giurgeului în perioada 1884-1916.

Fondul Despărțământul Gheorgheni al ASTREI (1874-1912) conține informații inedite privind activitatea culturală a românilor din zona de nord a actualului județ Harghita, precum și *Despărțământul Reghin al Astrei (1874-1940)*, care și-a extins influența până în Bazinul Giurgeului, mulți intelectuali români din zonă fiind membri activi ai acestui despărțământ.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 151-167.

⁵⁵ *“Elie Câmpeanu, Omul și faptele sale*, Editura Fundației Culturale “Vasile Netea”, Tirgu-Mureș, 1999.

În fine, în cadrul *Colecției de conscripții urbariale - Conscripția din anii 1819-1820* (Cziráki) se află conscripțiile localităților din Scaunele Ciuc, Giurgeu și Casin (55 de localități) care ne oferă date importante privind numele localității, data efectuării conscrierii, numele conscriptorilor și reprezentanții aflați de față din ambele părți, a nobililor proprietari din localitate, respectiv posesorul și jurații sau bătrânii satului din partea obștei iobăgești. În continuare erau redată cele 9 întrebări cu răspunsurile lor, care se refereau la relațiile dintre iobagi și nobili, obligațiile în bani, muncă, și alte obligații prestate de iobagi⁵⁶.

La Arhivele Naționale, Direcția Județeană Alba se află câteva fonduri arhivistice care conțin documente valoroase referitoare la tema noastră de cercetare. În primul rând este vorba de fondul *Mitropolia Română Unită de la Blaj*, care conține corespondența dintre forul ecleziastic suprem al cultului greco-catolic și protopopiatul și parohiile din Secuime. După cum se știe, românii din fostele Scaune secuiești Ciuc, Giurgeu și Casin erau, în secolul al XIX-lea în marea majoritate greco-catolici.

Alt fond valoros este cel creat de *Academia Teologică de la Blaj*, unde au studiat mulți tineri proveniți din Secuime și care s-au întors apoi pe meleagurile natale pentru a propăvădui numele domnului, dar și pentru a aduce lumina cărții printre sătenii români în calitate și de dascăli.

La Arhivele Naționale de la Sibiu în cadrul fondului *ASTRA* se află documente privind participarea elitei românești din Secuime la activitatea acestei asociații culturale a românilor ardeleni.

⁵⁶ Vezi pe larg în *Îndrumător în Arhivele Statului. Județul Mureș*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1984, p. 319-320.

Tot la Sibiu, în cadrul Complexului Național Muzeal "ASTRA" la Centrul de Informare și Documentare în Etnologie "Cornel Irimie" există o bogată colecție de fotografii realizate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea cu imagini din zona noastră de cercetare.

În concluzie, tema noastră de cercetare s-a bucurat de-a lungul deceniilor de o atenție deosebită din partea istoricilor, cercetătorilor și cărturarilor autohtoni și străini. Realizările lor, inegale ca valoare și dimensiuni, pun în lumină cele mai variate aspecte de viață și istorie locală, cu interpretări și informații ce se cuvin regândite și augmentate de noile generații de istorici, îndeosebi prin apelul direct la fondurile arhivistice inedite și cu mijloacele oferite de societatea informațională de la începutul noului mileniu. Eliberată de clișeele și inhibițiile vechii istoriografii și animată de convingeri profund umaniste și democratice, însuflețită de spiritul de toleranță și înțelegere pentru "celălalt", noua generație de istorici ai zonei, formată din români și maghiari, căreia îi aparținem, se simte datoră să continue investigarea trecutului scaunelor secuiești ca o modalitate de cunoaștere și apropiere dintre oamenii ce însuflețesc și înobilează aceste locuri.

2. ORGANIZAREA ADMINISTRATIV-TERITORIALĂ A SECUIMII ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

În istoriografia maghiară, dar și în cea românească, s-a impus apelativul de Secuime care era atribuit teritoriului locuit de secui, în sud-estul Transilvaniei, alături de populația autohtonă românească.

Pe acest teritoriu au luat ființă și au funcționat instituții specifice, *Scaunele secuiești*, teritoriul fiind organizat în consecință după legi și cutume proprii. El poate fi circumscris actualelor județe Covasna, Harghita și unei părți din județul Mureș.

“După așezarea secuilor în partea de sud-est a Transilvaniei, instituția scaunului a constituit, timp de aproape cinci secole, autoritatea publică locală care a jucat un rol complex în administrarea teritoriilor locuite de secui. Nu se poate stabili cu exactitate data apariției scaunului, însă aceasta se poate plasa la sfârșitul veacului al XIV-lea când teritoriile locuite de secui au căpătat numele de scaune (sedes)”⁵⁷.

În cele ce urmează, ne propunem să prezentăm organizarea administrativ-teritorială a Secuimii în secolul al XIX-lea, secol marcat de profunde transformări: desființarea scaunelor secuiești după Revoluția de la 1848-1849, instaurarea absolutismului austriac în Transilvania (1848-1861), restaurarea vechilor scaune în anul 1861 și apoi desființarea acestora pe baza Legii XXXIII

⁵⁷ Liviu Boar *Îndrumător Harghita...*, p. 13. Despre apariția și organizarea scaunelor secuiești a se vedea : Moldovan Liviu; Pál-Antal Alexandru , *Organizarea teritorial-administrativă la secui în secolul al XVI-lea în Râșcoala secuilor din 1595-1596*, Editura Academiei R.S.R., București, 1978, p. 57-73; Pal-Antal, Alexandru , *Organizarea socială a secuilor în secolele XIV-XVII în Culegere de referate* vol. II, D.G.A.S., București, 1974, p. 58-91., Pál-Antal Sándor, *Székely önkormányzat – történet*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2002, 487 p.

din anul 1876 și înființarea comitatelor, teritoriul Transilvaniei fiind astfel organizat unitar, desființându-se instituțiile care conservau vechi privilegii feudale.⁵⁸

2.1. Organizarea administrativ-teritorială a secuimii în prima jumătate a secolului al XIX-lea

Dintre scaunele secuiești, *Scaunul Odorhei* a ocupat primul loc între cele șapte care au ființat în Transilvania⁵⁹. Acestea erau în ordine alfabetică: Arieș, Chezdi, Ciuc, Mureș, Odorhei, Orbai și Sepsî⁶⁰. La rândul lor aceste scaune au avut subordonate o serie de scaune filiale ca de exemplu Giurgeu, Casin, Ciucul de Sus și Ciucul de Jos care aparțineau de Scaunul Ciuc, Cristur și Brăduț care au aparținut de Scaunul Odorhei.

Odorheiul era centrul Secuimii, unde se convoca periodic adunarea generală a secuilor și tot aici se apelau procesele dezbătute în prima instanță de către celelalte scaune secuiești ca instanțe judiciare.

Tot la Odorhei se păstra arhiva veche precum și sigiliul cu care erau investite actele solemne⁶¹.

Instituția scaunului—așa cum am arătat anterior—a constituit timp de peste cinci secole autoritatea în teritoriul locuit de secui, cu o scurtă întrerupere între anii 1784-1790 când scaunele au fost desființate, în cadrul reformelor iozefine, iar Scaunul Odorhei transformat în Comitat, ca urmare a alipirii la acesta a

⁵⁸ Vezi și Liviu Boar, *Organizarea administrativ – teritorială a secuimii în secolul al XIX-lea*, în *Analele Universității "Dimitrie Cantemir" – Tîrgu – Mureș, Secțiunea Geografie – Istorie*, 2000, p. 361 - 375

⁵⁹ *Îndrumător în Arhivele Statului – Județul Cluj*, coordonator Al. Matei, vol. I, București, 1979, p. 267-281. (În continuare *Îndrumător Cluj, p...*).

⁶⁰ *Îndrumător Harghita...*, p.27; *Îndrumător Cluj*, p. 269

⁶¹ A se vedea hotărârile Dietei Transilvaniei din 24-27 iunie 1659, precum și studiul *În legătură cu un tipar de sigiliu considerat pierdut* de Paul Gyulai, în *Studii și materiale*, II, Tîrgu-Mureș, 1967, p. 99-103.

scaunelor Ciuc și Giurgeu sub denumirea de *Comitatus Udvarhely cum Csik et Gyergyó uniti*⁶².

“Rolul de scaun matcă i l-a conferit poziția lui geografică oarecum centrală în Secuime și din acest motiv având prerogative de convocare aici, înainte de 1357 a adunării generale a nației, adunare la care participau reprezentanții nobili ai secuilor”⁶³.

Scaunul Odorhei a avut în subordine și două scaune filiale, Cristur și Brăduț. Primul, se pare că s-a constituit la jumătatea secolului al XVII-lea, deoarece în documentele din a doua jumătate a acestui secol, apare denumirea de *Sedes Udvarhely cum Keresztur*, ca apoi să apară denumirea de *Sedes Udvarhely filiarumque huius Keresztur et Bardocz*⁶⁴, denumire ce se va păstra până la Revoluția din 1848-1849.

Scaunul Ciuc a constituit inițial o singură unitate teritorială, cuprinzând Depresiunea Giurgeului în centrul căreia se afla localitatea Gheorgheni, atestată documentar la 1333, Depresiunea Ciucului în care se afla orașul Miercurea-Ciuc și Valea Superioară a Oltului până în vecinătatea localității Tușnad. Din acesta s-au desprins scaunele filiale Giurgeu, atestat documentar la 1406 și Casin care apare în documente la finele secolului al XIV-lea⁶⁵.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea cele trei scaune s-au unit formând o unitate administrativ-teritorială cu numele de *Scaunul Ciuc, Giurgeu și Casin*⁶⁶. Sub acest nume a ființat până la înfrângerea Revoluției din 1848-1849 când, ca și celelalte scaune secuiești a fost desființat.

Înființarea, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a regimentelor de graniță, de către Curtea de la Viena, a întâmpinat pe teritoriul Scaunelor Ciuc, Giurgeu și Casin o puternică rezistență a populației locale, care refuza înscrierea

⁶² *Îndrumător Cluj*, p. 269.

⁶³ Ioan Ranca, *Românii din scaunele secuiești în antroponimele din conștiință – Scaunul Mureș*, vol I, 1699-1821. Cluj-Napoca, 1995, p. XVIII.

⁶⁴ *Îndrumător Cluj*, p. 269.

⁶⁵ *Îndrumător Harghita*, p. 13.

⁶⁶ *Ibidem*.

în armată. A rămas în istorie sub denumirea de "Siculicidium", episodul din 7 ianuarie 1764, când la Siculeni, localitate din Depresiunea Ciucului, în apropiere de Miercurea-Ciuc au fost uciși peste 400 de secui care refuzau înrolarea în regimentele de graniță⁶⁷. Era o formă de rezistență, în spiritul războiului curuților, față de Casa de Habsburg.

Totuși, pe teritoriul Scaunului Ciuc, Giurgeu și Casin s-a înființat Regimentul nr. 1 Infanterie Secuiesc de Graniță cu sediul la Miercurea-Ciuc.

Cu ocazia Conscripției grănicerilor transilvăneni din anul 1810, populația grănicerească din cadrul *Regimentului 1 Infanterie* cu sediul la Miercurea-Ciuc era de 4779 de familii care numărau 16.579 de bărbați și 17.402 femei.

În anul 1840, acesta avea sub jurisdicția sa un număr de 50 de localități cu o populație de 39.549 de locuitori. Miercurea-Ciuc era singura localitate cu populație curat grănicerească, restul erau comunități mixte, civile și militare⁶⁸.

Regimentul 2 Infanterie, cu sediul la Tîrgu-Secuiesc, avea pe teritoriul său un număr de 102 localități cu o populație de 35.259 de locuitori, iar *Regimentul de husari* cu sediul la Sfîntu-Gheorghe își întindea jurisdicția asupra a 168 de localități din comitatele Alba și Turda, scaunele Ciuc, Odorhei și Treiscaune, precum și din ținutul Făgărașului, cu o populație de 29.487 de locuitori.⁶⁹

Conform statutului grăniceresc, din totalul populației apte pentru serviciul militar, numai a șasea parte se afla în serviciu permanent, restul grănicerilor se ocupau în continuare cu muncile cotidiene.

Întreținerea regimentelor de graniță, - echipament, armament, furaje pentru cai - se făcea în mare parte pe cheltuiala proprie a grănicerilor, din veniturile

⁶⁷ Vezi pe larg: Carol Gölner, *Regimentele grănicerești din Transilvania (1764-1851)*, Editura Militară, București, 1973.

⁶⁸ *Îndrumător Harghita*, p. 118.

⁶⁹ Ștefan Manciușca, *Regimente grănicerești din Ardeal și Banat la 1840 în Anuarul Institutului de Istorie Națională*, vol. V, 1928-1930, Cluj, 1930, p. 442. Cu ocazia conscripției din 1810, acest regiment avea sub jurisdicția sa un număr de 2099 de familii compuse din 10.425 de bărbați și 10.017 femei.

sesiilor grănicerești și din veniturile fondurilor organizate de populația grănicerească⁷⁰.

Scaunul Mureș, ca unitate teritorială cuprindea spațiul geografic situat între cursurile râurilor Mureș, Niraj și partea superioară a Tîrnavei Mici. Existența lui este confirmată de documente în secolul al XIV-lea⁷¹. Scaunul, ca organ al autonomiei locale dispunea de largi atribuții în domeniul judecătoresc, militar, administrativ, sanitar și în general în toate problemele care priveau comunitățile din jurisdicția sa⁷².

În secolul al XVIII-lea, în timpul domniei Mariei Tereza, au avut loc o serie de modificări ale atribuțiilor scaunelor secuiești⁷³. În cursul aceluiași secol are loc și perfecționarea sistemului fiscal de impunere și de colectare a dărilor, precum și cel al administrației publice. Astfel, Scaunul Mureș ca unitate teritorial-administrativă s-a divizat în două circumscripții, împărțite la rândul lor în plase, inițial nouă, apoi opt.⁷⁴

Ca urmare a reformelor lui Iosif al II-lea, în care se încadrează și reorganizarea administrativă a Transilvaniei din anul 1784, Scaunul Mureș, ca instituție administrativă, a fost unit cu comitatul Tîrnava, situație care a durat până în luna mai 1790. Noua unitate administrativ-teritorială a purtat denumirea de *Comitatul Tîrnava unit cu Scaunul Mureș*.⁷⁵

Un alt moment important în evoluția spre modernizare a instituției scăunale l-a constituit separarea justiției de administrație, fapt care s-a produs în anul 1785, în cadrul aceluiași benefice reforme iozefine.

⁷⁰ **Ibidem.**

⁷¹ *Îndrumător în Arhivele Statului – Județul Mureș*, vol.I, București, 1984, p.21 (În continuare *Îndrumător Mureș.p..*)

⁷² **Ibidem.**

⁷³ **Ibidem**, p. 23

⁷⁴ Pal, Antal-Alexandru, *Scaunul Mureș. Istoricul instituțiilor scăunale (sec.XIV-1849)*, în *Revista Arhivelor* nr.2, 1967, p.135

⁷⁵ *Îndrumător Mureș*, p.23

Revoluția de la 1848-1849 a avut repercusiuni majore asupra activității și mai ales asupra statutului juridic al Scaunului Mureș. Un pas important pe calea reformării administrației care era apanajul nobilimii, l-a constituit înlocuirea Adunării generale a scaunului, fortăreața nobilimii cu *Comitetul reprezentativ* (Képviseelő bizottmány) format pe lângă nobili și din cetățeni aleși⁷⁶.

La începutul anului 1849 s-au creat la Tîrgu-Mureș instituții noi: tribunale revoluționare, comisariatul guvernamental, comisia militară guvernatoare și comisia polițienească⁷⁷.

Ca urmare a acestor schimbări, la 11 mai 1849 a avut loc transformarea scaunului în comitat, cu denumirea de *Comitatul Mureș*⁷⁸. În fruntea comitatului era un jude suprem (funcția nu a fost însă ocupată) și doi vicecomiți. Din punct de vedere administrativ-teritorial, comitatul a fost împărțit în două plase, plasele în câte patru cercuri conduse de pretori⁷⁹.

Această nouă formă de organizare administrativ-teritorială a durat doar câteva luni, până la înfrângerea Revoluției de la 1848-1849.

Scaunul Trei Scaune, așa cum îi spune și numele, a luat ființă la mijlocul secolului al XVI-lea (cca.1562-1583) în urma fuziunii scaunelor secuiești Sepsi, Kézdi și Orbai. Acestora li s-a adăugat, la sfârșitul veacului și Scaunul Micloșoara⁸⁰.

După constituirea sa, teritoriul Scaunului Trei Scaune era împărțit în patru scaune: Kézdi, Sepsi, Orbai și Micloșoara, având în frunte un vicejude regal, propus de judele regal al scaunului și numit de adunarea generală⁸¹.

⁷⁶ *Idem*, p. 25

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ Despre istoricul Scaunului Trei Scaune a se vedea manuscrisul *Scaunul Trei Scaune*- prezentare de fond, aflat la Arhivele Naționale Direcția Județeană Covasna din Sfintu-Gheorghe, 19 file dactilografiate. (în continuare Mss-Trei Scaune, p...), precum și Árvai Jozsef, *Scaunul Trei Scaune și arhiva creată*, manuscris aflat la Arhivele Naționale Direcția Județeană Mureș.

⁸¹ Mss., *Trei Scaune*, p. 2.

În prima perioadă de existență a scaunului, până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, orașele Sfintu-Gheorghe, Tîrgu-Secuiesc, Brețcu și Ilieni erau scoase de sub jurisdicția administrativă și judiciară a scaunului⁸².

După înființarea regimentelor de graniță, pe teritoriul Scaunului Trei Scaune s-a înființat, în anul 1763 Regimentul nr. 2 Infanterie Secuiesc de Graniță și o companie a Regimentului nr. 1 Cavalerie (Husari) Secuiesc de Graniță. Circa 40% din locuitorii scaunului au devenit grăniceri, fiind scoși de sub jurisdicția civilă a scaunului⁸³. Această situație a durat până în anul 1850 când, la 4 septembrie, Consiliul de Miniștri de la Viena hotărăște desființarea graniței militare, iar în locul celor cinci regimente de graniță (trei secuiești și două românești) se înființează cinci regimente de linie⁸⁴.

Regimentul nr. 2 Infanterie își avea sediul la Tîrgu-Secuiesc iar pe teritoriul său de competență existau un număr de 102 localități cu o populație de 35.259 locuitori. Regimentul nr. 1 Cavalerie (Husari) cu sediul la Sfintu-Gheorghe își întindea jurisdicția asupra a 168 de localități din Comitatele Alba și Turda, Scaunele Ciuc, Odorhei și Trei Scaune și din Ținutul Făgărașului, cu o populație de 28.487 locuitori⁸⁵.

În perioada 1784-1790, cea a reformelor administrative inițiate de Iosif al II-lea, Scaunul Trei Scaune și-a încetat activitatea, el fiind transformat în *Comitatul Trei Scaune unit cu Țara Bîrsei și cu o parte din Alba de Sus*⁸⁶. Teritoriului fostului scaun i s-au adăugat Țara Bîrsei, inclusiv orașul Brașov, Scaunele Filiale Casin și Brăduț, precum și unele localități din Comitatul Alba de Sus⁸⁷.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ Manciulea Ștefan, *Regimentele grănicerești din Ardeal și Banat la 1840 în Anuarul Institutului de Istorie Națională*, vol. V, 1928-1930, Cluj, 1930, p. 448.

⁸⁵ *Idem*, p. 448.

⁸⁶ *Mss, Trei Scaune*, p. 4.

⁸⁷ *Ibidem*.

După anularea reformelor iosefine, Scaunul Trei Scaune revine la vechea formă de organizare, până la Revoluția de la 1848-1849, în urma căreia, ca și celelalte scaune este desființat.

2.2. Organizarea în timpul absolutismului austriac (1849-1861)

Înfrângerea Revoluției de la 1848-1849 din Transilvania a fost urmată de introducerea neoabsolutismului austriac, majoritatea “concesiilor” făcute de împărat în timpul și de teama evenimentelor revoluționare au fost retrase, s-a introdus cenzura și s-a pus un statornic temel pe aparatul represiv: armata, poliția și jandarmeria rurală⁸⁸. Pentru restabilirea ordinii și liniștii și pentru refacerea unității imperiului amenințat de revoluție, s-a inaugurat sistemul centralist de guvernare. Puterea s-a concentrat în mâna guvernului de la Viena. Marele Principat al Transilvaniei cu o relativă autonomie până la revoluție, devine o provincie subordonată direct Vienei. Ea avea în frunte un guvernator militar, de rang înalt, general sau mareșal austriac. Primul a fost Ludwig Wolgemuth, care alături de comisarul civil Eduard Bach, a realizat o reformă administrativă. Astfel, în baza Publicațiunii nr. 15 din 21 septembrie 1849 “spre introducerea unei regulate administrațiuni provizorie, cu privință la domitoarea stare de războiu (menținută până la finele anului 1854 n.n.L.B.) se împarte (Transilvania n.n.L.B.) în 6 districte militare, care după locul șăderii deregătoriilor ocîrmuitoare se numesc: Districtul Sibiului, al Bălgradului, al Clujului, al Reteagului, al Odorheiului și al Făgărașului”⁸⁹.

⁸⁸ *Îndrumător Harghita*, p. 32 și următoarele

⁸⁹ “Culegere de pre'naltele patente împărătești, ce au eșit pentru Transilvania, asemenea și publicațiunile și ordinățiunile ce(zaro) r(egescului) guvernii civil și militariu. Coprinzătoare de periodul dela 19 iuliu 1849, până la sfîrșitul lui Februaru 1850, și conșuitoare de catalogul scării tuturor legilor și ordinățiunelor publicate de împărăția Austriei până la sfîrșitul lui Marțiu 1850, în legile imperiale și foaica guvernului” (trilingv. magh. germ. rom.) f.a., p. 35. Vezi și *capitolul Întinderea și organizarea administrativă a Transilvaniei între 1850 și 1910* din

Pentru fiecare district s-a numit un comandant militar, iar pentru “ocârmuirea trebilor civile i s-au alăturat un comisar districtual”⁹⁰.

Conform Publicațiunii, districtele au fost împărțite în cercuri, iar acestea la rîndul lor au fost împărțite în subcercuri, în care administrația civilă a fost încredințată comisarilor de cercuri și subcercuri. Jurisdicțiile comitatelor și ale scaunelor secuiești au fost desființate, o măsură menită a lovi în atotputernicia nobilimii locale ce se ridicase la 1848 împotriva Curții de la Viena⁹¹.

Teritoriul fostelor Scaune Ciuc și Odorhei a fost inclus în *Districtul Odorheiului*. Acesta a fost împărțit în patru *cercuri* dintre care două, *Odorhei și Miercurea-Ciuc*, cuprindeau teritoriul fostelor Scaune Odorhei, Ciuc, Giurgeu și Casin, iar celelalte două erau cercurile *Sfintu-Gheorghe și Tîrgu-Mureș*, care cuprindeau teritoriul fostelor Scaune Trei Scaune și Mureș⁹².

Districtul Odorhei cuprindea o populație de circa 350.000 de locuitori

Conform Publicațiunii din 21 septembrie 1849, comisarii de cercuri și de subcercuri erau numiți de către guvernatorul militar și civil “în conțelegere cu deplinul împuternicitul comisariu împărătesc, după propunerea comandantului militariu de district și a comisariului de district”⁹³.

Comisarii de cercuri erau subordonați direct comisarului de district, iar îndatorirea lor era de a supraveghea și a conduce administrația civilă a cercului. Toți slujbașii din cadrul cercului erau subordonați comisarului cercului, acesta având drept de control asupra activității lor, precum și de a aplica sancțiuni disciplinare⁹⁴.

De asemenea “pentru consultarea, sfătuirea despre lucruri care supunu o deosebită cunoștință sau experiență în felul acesta, sau în privința cărora prin

lucrarea lui Ioan Bolovan, *Transilvania între Revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice*, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 2000, p.25-33

⁹⁰ *Idem*, p. 36.

⁹¹ *Idem*, p. 40.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ *Idem*, p. 50.

⁹⁴ *Ibidem*.

conlucrarea mai multor persoane se garantează o judecată mai coaptă și mai ținută, comisarii de cercuri puteau conlucra, din când în când cu “bărbații de nădejde și nepătați “din cercul lor, fără deosebire de “stare și de religie și a asculta sfaturile lor”⁹⁵.

Comisarii de subcercuri aveau atribuții în unitatea lor administrativ-teritorială pe linia aplicării legii, a menținerii și statornicirii liniștii publice. De asemenea ei trebuiau să urmărească instalarea în fruntea comunelor din subcercul lor a unor persoane devotate regimului, având obligația de a verifica activitatea juzilor, juraților, a secretarilor și a altor dregători comunali, purtând de grijă asupra administrării și întrebuințării averii comunității⁹⁶.

Datorită faptului că în urma introducerii stării de asediu, pe teritoriul Transilvaniei funcționau numai instanțe militare și statariale, ca urmare a ordinului gubernial nr. 5718 din 7 mai 1850, autoritățile districtuale au fost înputernicite și cu judecarea cauzelor civile “mai neînsemnătoare”, până la organizarea judecătorească a Transilvaniei. Acest ordin a primit “împărăteasca aprobățiune” prin rescriptul din 23 februarie 1852⁹⁷.

Despre această împărțire administrativă, intervenită după înfrângerea Revoluției de la 1848 și impusă cu forța de Viena. I.S. Pușcariu scria la 1864 că “ar fi fost destul de corespunzătoare împrejurărilor de atunci, numai (că) avea acea scădere, că administrațiunea publică, începând de la Subcerc, Cerc, District, Guberniu și Minister se trăgăna prin 5 instanțe. Această scădere era să se înlătoreze prin acel proiect de la a.(nul) 1851, prin care această împărțire provizorie era să ia un caracter definitiv”⁹⁸.

Conform acestui proiect “care prin rezoluțiunea prea înaltă din 12 Mai 1851 și primirea înaltei sancționare, țara era să se împartă în 5 ținuturi, subdivize

⁹⁵ Ibidem.

⁹⁶ Idem. p. 51.

⁹⁷ Foaiă legilor provinciale și (a) Guberniului pentru Marele Principatu alu Transilvaniei, Cursul anului 1852, Mănunchiul XII, p. 327.

⁹⁸ I.S. Pușcariu, *Disertațiune despre împărțirea politică a Ardealului*, Sibiu, 1864, p. 42-43. (La transcrierea citatului s-a folosit ortografia actuală).

în 36 de căpitănatate⁹⁹. Secuimea făcea parte din Ținutul Odorheiului, care avea 7 căpitănatate: Țirgu-Mureș, Ghindari, Odorhei, Gheorgheni, Miercurea-Ciuc, Țirgu-Secuiesc și Sfintu-Gheorghe¹⁰⁰.

După cinci ani de administrație militară, în anul 1854 are loc “definitiva împărțire a țării”¹⁰¹. Astfel în baza *Ordinățiunii miniștrilor de cele interne, de justiție și de finanțe din 4 iunie 1854 despre organizarea politică și judecătorească a Marelui Principatu (al) Ardealului*, Transilvania a fost împărțită în zece prefecturi, iar prefecturile erau împărțite în plase¹⁰².

Cele zece prefecturi erau cea a Sibiului, Brașovului, Odorheiului, Țirgu-Mureșului, Bistriței, Dejului, Sălajului, Clujului, Albei și Orăștiei¹⁰³.

Prefectura Odorheiului, cu o populație de 174.127 de suflete era compusă din 6 preturi de plasă: Baraolt, Cozmeni, Miercurea-Ciuc, Gheorgheni, Cristur și Odorhei, iar Prefectura Țirgu-Mureșului cu o populație de 194.533 de suflete era formată tot din 6 preturi de plasă și anume: Țirgu-Mureș, Ghindari, Mădărașul de Cîmpie, Zau de Cîmpie, Iernut și Țirnăveni¹⁰⁴.

În fruntea prefecturii stătea prefectul care avea în subordine un comisar locțiitor, apoi comisari de prefectură, un medic cercual, secretari, registrator, canceliști, inspeciori financiari, funcționari tehnici edilitari precum și personalul de serviciu¹⁰⁵.

În atribuțiile prefectului intrau conducerea și supravegherea activității politico-administrative de pe raza prefecturii sale, asigurarea liniștii și ordinii publice, organizarea recrutării tinerilor pentru efectuarea stagiului militar, întreținerea căilor de comunicație, organizarea activității financiare etc.¹⁰⁶

⁹⁹ *Idem*, p. 43.

¹⁰⁰ *Ibidem*.

¹⁰¹ I.S. Pușcariu, *op.cit.* p. 44.

¹⁰² *Buletinul Guberniului provinciale pentru Marele Principatu al Transilvaniei*, Cursul anului 1854, I Secțiune, Mănunchiul VI, p. 254.

¹⁰³ I.S. Pușcariu, *op. cit.* p. 45.

¹⁰⁴ *Ibidem*, vezi și *Îndrumător Mureș*, p. 55-56 și *Îndrumător Harghita*, p. 34-35.

¹⁰⁵ *Îndrumător Mureș*, p. 55.

¹⁰⁶ *Foaia legilor provinciale...*, 1853, p. 34-35.

Pretura era autoritatea de execuție în problemele politico-administrative, judecătorești și financiare, fiind subordonată organelor superioare ale acestor resorturi. Pretura era condusă de un pretor, care era ajutat în activitate de o serie de funcționari cu atribuții specifice: actuari, canceliști, personal de serviciu¹⁰⁷.

Această organizare, zisă definitivă a Transilvaniei a intrat în vigoare la 30 noiembrie 1854 și a ținut până la 15 aprilie 1861, când administrația absolutistă austriacă a fost retrasă și s-au reînființat comitatele, scaunele și districtele.

Despre această perioadă, Pușcariu scria în amintita *Disertațiune* că: "Dacă vom considera numai punctul de vedere al înlesnirii administrațiunii publice, apoi *împărțirea aceasta a fost cea mai bună de până acum* (subl.ns.L.B.). Ea are preferință înaintea celei Iosefine, pentru că jurisdicțiunile au fost mai bine arondate, și cu mai mult respect la cerințele topografice. Afară de aceea, Prefecturile aveau numai una instanța subordonat.

Dar ea tot deodată avură și acea parte bună, că aduse administrațiunea politică cu cea judiciară precum și cea financiară în cea mai armonică combinațiune"¹⁰⁸. Iar despre raportul dintre omul de rând, în speță țăranul, și administrație, Pușcariu scria: „Împreunarea organelor justițiare cu cele politice și financiare de categoria cea mai de sus într-un pretoriu s-a dovedit de cea mai practică pentru poporul țăran. Acesta, care neputând deosebi neputința trebirilor sale oficiale, și mai înainte umbla orbecăind și se împingea de la Pontiu la Pilat până afla remediile cauzelor sale, în decursul perioadei acestei organizațiuni el afla toate concentrate în Pretoriul cercului său, de unde după trebuință i se mijlocea calea și către organele de competență superioare.”¹⁰⁹ În fapt, după inițiativa lui Iosif al II-lea de raționalizare a administrației în spiritul iluminist, noua reformă administrativă realizează cea mai profundă schimbare de factură

¹⁰⁷ *Idem*. p. 25. Referitor la atribuțiile în sfera activităților administrative, judecătorești și financiare vezi în continuare p. 25-34.

¹⁰⁸ I.S. Pușcariu, *Disertațiune...*, p. 46

¹⁰⁹ *Ibidem*

modernă în domeniu, introduce principiile moderne de organizare teritorial – administrativă și abolește privilegiile, chiar monopolul nobiliar. Noii funcționari de stat sunt oameni calificați, cunoscători ai legilor, pe care le aplică în mod egal pentru toți cetățenii. Reorganizarea administrativă din 1854 a fost vehement criticată tocmai de către exponenții nobilimii locale, ce-și văd uzurpate vechile privilegii din administrație. De aceea, desființarea comitatelor și scaunelor și înlocuirea lor cu o administrație publică uniformizată și cu funcționăria competentă în care sunt primiți și intelectualii români, conform cu talentul și pregătirea lor, și nu în virtutea descendenței nobiliare, era una din cele mai importante reforme pe linia modernizării structurilor și instituțiilor provinciei. Desigur, nu a fost o reformă perfectă, lipsită de curențe, dar era un început promițător în direcția simplificării și modernizării.

Cu toate acestea - scria Pușcariu în amintita *Disertațiune*- această împărțire a țării nu mai corespundea din două "cauze mai momentoase: ca fiindu aceste jurisdicțiuni grupate din elemente de naționalități heterogene, legea pentru egala îndreptățire a celoru trei limbi a(le) patriei nu-și aru afla resolvirea sea practică; și a doua tocmai din această cauză nu s-aru putea in ele desvolta nici viața municipale."¹¹⁰

2.3. Reforma administrativă din anul 1861

Noua orientare politică a Curții de la Viena, renunțarea la regimul neoabsolutist și instaurarea unui "regim liberal" a fost inaugurată prin Diploma cu caracter constituțional din 20 octombrie 1860, completată cu Patenta imperială din 26 februarie 1861. În același an se renunță la împărțirea Transilvaniei în cele

¹¹⁰ Ibidem

10 prefecturi și se revine la mai vechea împărțire, reînființându-se comitatele, scaunele și districtele¹¹¹.

Despre această nouă reformă administrativă, Pușcariu scria că : “Prin aceste dispozițiuni ale regimului ardelean din a.(nul) 1861 de odată s-a văzut națiunea română, după un period de luptă politică de 12 ani - prelângă toate demandațiunile prea grațioase ale Monarchului a se ridica și națiunea română la egală îndreptățire – acum aruncată iarăși peste răslogi afară de ocolul sistemii de stat al Ardealului și în loc de egală îndreptățire de nou neîndreptățiti.

Unu astfeliu de pecatu politicu trebuia se fie stigătoriu la ceriu . Români toti ca unulu au căutatu din nou mântuinția la părintele loru celu dreptu, și monarhiulu au auditu glasulu fiiloru sei credincioși.”¹¹²

Pe teritoriul Secuimii se reînființează scaunele existente anterior Revoluției de la 1848.

Restaurarea Scaunului Ciuc, Giurgeu și Casin a avut loc cu ocazia adunării generale a scaunului care s-a ținut la Șumuleu-Ciuc la 23 aprilie 1861. La adunarea generală au participat pentru prima dată și reprezentanții localităților românești de pe teritoriul scaunului din Bazinul Giurgeului, iar doi dintre aceștia, protopopul greco-catolic de Giurgeu Aron Boer și Ludovic Graur au fost aleși ca membri în comitetul scaunului general¹¹³.

Adunarea generală de constituire a Scaunului Mureș, a avut loc la 18 aprilie 1861, în baza Instrucțiunilor nr. 886 din 16 martie același an emise de Curtea Aulică de la Viena pentru aplicarea prevederilor Diplomei din 20 octombrie și a Rescriptului din 21 decembrie 1860.

La adunare au participat cei care au avut acest drept conform legilor proprii ale scaunului, anterioare anului 1848, apoi cei care plăteau un impozit mai mare

¹¹¹ *Ibidem*, p. 47.

¹¹² *Ibidem*

¹¹³ *Îndrumător Harghita*, p. 18. Despre acest episod a se vedea: I. Ranca, *Date noi privind lupta pentru egală îndreptățire a națiunii și a limbii române în Comitatele Alba de Sus, Dăbica, Tirnava, Turda și în Scaunele Mureș, Ciuc, Giurgeu și Casin în anul 1861*, în *Marisia*, XI-XII, Tîrgu-Mureș, 1981-1982, p. 187-188.

de 8 florini, precum și reprezentanții comunelor. Țăranii fără drept de vot până la acea dată puteau alege câte doi reprezentanți dacă numărul fumurilor atingea cifra de 100 și câte unul dacă erau sub 100 de fumuri¹¹⁴.

La începutul anului 1861 s-a înființat și fostul Scaun Trei Scaune sub denumirea oficială de *Scaunul Trei Scaune unit legal cu Scaunul Micloșoara*¹¹⁵.

Desființarea autonomiei principatului Transilvania și încorporarea ei forțată la Ungaria, prin pactul dualist din 1867 a avut consecințe profunde și în planul organizării teritorial – administrative a zonei secuiești.

După reînființarea scaunelor, au avut loc o serie de modificări importante ale atribuțiilor acestora. Astfel, în baza Legii IV din 1869, justiția a fost separată definitiv de administrație, rolul scaunului ca instanță de judecată încetând¹¹⁶. În anul următor, 1870, administrația locală a fost reorganizată în baza Legii XLII (cunoscută și sub numele de Legea municipalității)¹¹⁷, conform căreia scaunele aveau atribuții doar pe linie administrativă. Acestea erau îndeplinite de către organele reprezentative ale municipalității scaunale și de corpul funcționăresc. Judele suprem regal, cel mai înalt funcționar al scaunului, era reprezentantul guvernului, el nefăcând parte din structura municipalității¹¹⁸.

Activitatea scaunelor a durat până în anul 1876, când pe baza Legii XXXIII, scaunele și districtele au fost desființate, teritoriul Transilvaniei fiind împărțit în comitate¹¹⁹.

¹¹⁴ Al. Pál-Antal, *Scaunul Mureș între anii 1861-1876*, în *Revista Arhivelor*, Anul XLVIII, vol. XXXIII, nr. 1, 1971, p. 29 și următoarea.

¹¹⁵ Mss. - „Trei Scaune“, p. 6.

¹¹⁶ *Corpus Juris Hungarici – 1869-1871. évi törvényczikkek* (Articolele de legi din anii 1869-1871), Budapest, Franklin Társulat, 1896, p. 4. .

¹¹⁷ *Idem*, p. 211-221.

¹¹⁸ *Ibidem*.

¹¹⁹ *Corpus Juris Hungarici – 1875-1876. évi törvényczikkek* (Articolele de legi din anii 1875-1876), Budapest, Franklin Társulat, 1896, p. 482.

2.4. Legea XXXIII din 1876 privind modificarea teritorială a unor municipalități și despre măsurile luate în legătură cu aceasta

Această lege, adoptată la 20 iunie 1876 de către Parlamentul de la Budapesta, a pus capăt definitiv diverselor forme de organizare specifice, întregul teritoriu al Transilvaniei (precum și cel al Ungariei) fiind organizat unitar, în comitate¹²⁰.

La baza legii stau ideile liberalismului nobiliar maghiar, dar și voința regatului ungar de a contopi fostul Mare Principat autonom al Transilvaniei în structurile sale politico – administrative și juridice, în pofida respingerii lor de către majoritatea populației sale formate din români și sași, ostili uniunii cu Ungaria.

Comitatul Mureș s-a constituit la 4 septembrie 1876, în baza prevederilor Legii XXXIII/1876 din teritoriul fostului Scaun Mureș și dintr-o parte a teritoriului fostului Comitat Turda, împreună cu orașul Reghin, întregit cu localitățile Ercea, Sînmartin, Milășel, Ulieș și Vătava provenite de la Comitatul Cluj și Rușii Munți și Morăreni din Districtul Năsăudului¹²¹. Reședința comitatului era la Tîrgu-Mureș.

La început a purtat denumirea de *Comitatul Unit Mureș-Turda* după scurt timp particula *unit* a dispărut, rămânând, până la 1 Decembrie 1918 cu denumirea de *Comitatul Mureș-Turda*. Comitatul avea o suprafață de 4.324,03 kilometri pătrați și o populație de 165.627 locuitori¹²².

Pe teritoriul comitatului erau două orașe, Tîrgu-Mureș, reședința comitatului care era oraș liber regesc și Reghinul Săsesc, oraș cu consiliu propriu.

¹²⁰ *Magyar Törvénytár – 1875-1876. évi törvenycikkek* (Colecția de legi maghiare – Articolele de legi din anii 1875-1876), Budapesta, Franklin Társulat, 1896, p. 481-488.

¹²¹ *Índrumător Mureș*, p. 60.

¹²² *A magyar korona országainak helységnévtára*, (Indicatorul localităților coroanei maghiare), Budapesta, 1877, p. 35.

Comitatul era împărțit în 12 plase și anume: Sovata, Șilea, Oaia, Gălești, Călușeri, Iobăgeni, Șamșud, Band, Sîntioana, Aluniș, Gurghiu, Iara de Mureș.¹²³

Comitatul Ciuc s-a constituit în baza paragrafului 1 din Legea XXXIII/1876, incluzând teritoriul fostului Scaun Ciuc, cu reședința la Miercurea-Ciuc, având o suprafață de 4.493,22 kilometri pătrați și o populație de 107.289 de locuitori¹²⁴. Din punct de vedere administrativ, Comitatul Ciuc era împărțit în 8 plase și anume: plasa Centrală, Sînmartin, Casin, Frumoasa, Cîrța, Gheorgheni, Ditrău și Tulgheș¹²⁵.

În fruntea comitatului se afla comitele suprem, care era reprezentantul puterii executive în județ, având în subordine toate organele de stat, cu excepția instituțiilor judecătorești. Comitele suprem nu era ales, ci numit sau destituit de către suveran, la propunerea ministrului de interne din guvernul de la Budapesta. Comitele nu făcea parte din Comitetul municipal, care era un organ compus din membrii de drept, care erau cetățenii care plăteau cele mai mari impozite de pe raza comitatului și din membri aleși, și nu dădea seama în fața acestui comitet.¹²⁶

Comitatul Odorhei a luat ființă ca și comitatul Ciuc în baza aceleiași Legi XXXIII/1876, cuprinzând aproximativ teritoriul fostului Scaun Odorhei, având reședința la Odorheiul-Secuiesc. La constituire, Comitatul Odorhei avea o suprafață de 3.417,68 kilometri pătrați și o populație de 103.349 locuitori¹²⁷.

Din punct de vedere administrativ, Comitatul Odorhei era împărțit în 6 plase și anume: Odorhei, Corund, Atid, Cristur, Homorod și Tălișoara¹²⁸. Comitatul cuprindea două orașe, Odorhei și Vlăhița, precum și un număr de 135 localități rurale¹²⁹.

¹²³ *Ibidem*, p.35-36

¹²⁴ *Idem*, p. 22-23.

¹²⁵ *Îndrumător Harghita*, p. 39.

¹²⁶ *Ibidem*, p.39-40

¹²⁷ *A magyar korona...*, p. 58.

¹²⁸ *Îndrumător Harghita*, p. 49.

¹²⁹ *Ibidem*.

Comitatul Trei Scaune, cu reședința la Sfîntu-Gheorghe s-a constituit pe teritoriul fostului Scaun Trei Scaune fiind împărțit în 4 plase: Sfîntu-Gheorghe, Tîrgu-Secuiesc, Ilieni și Brețcu. La constituire teritoriul acestuia era de 3.556,29 kilometri pătrați cu o populație de 125.881 locuitori¹³⁰.

Teritoriile comitatelor au fost definitive prin Legea I din 1877.

Un moment important în evoluția comitatelor din Transilvania l-a constituit promulgarea Legii XXI din 1886 care a stabilit structura organizatorică și atribuțiile comitatelor¹³¹.

Organul suprem al municipalității era *Comitetul municipal* care era compus din membri de drept, dintre cei care plăteau impozitele directe cele mai mari și din membrii aleși. Pe lângă aceștia, la adunările Comitetului municipal puteau participa, cu drept de vot și următorii funcționari ai comitatului: vicecomitele, prim-notarul și notarul, jurisconsultul, președintele sedriei orfanale precum și asesorii acesteia, medicul primar, prim-pretorii de plase, casierii, contabilii, arhivarii și primarii orașelor cu consilii organizate¹³².

Pe lângă Comitetul municipal s-au înființat și au funcționat, în baza Legii XXI din 1886 următoarele comisii: Comisia permanentă care avea ca atribuții rezolvarea unor probleme ce intrau în competența adunării generale în perioada dintre două adunări; Comisia de validare, Comisia permanentă de verificare și Comisia de propuneri care avea atribuții legate de organizarea alegerilor pentru Comitetul municipal¹³³.

În fruntea comitatului se afla comitele suprem, care era reprezentantul puterii executive (a guvernului) în teritoriu, având în subordine toate organele de stat, cu excepția celor judecătorești. El era numit sau destituit de suveran, la

¹³⁰ *A magyar korona ...*, p. 26.

¹³¹ *Corpus Juris Hungarici – 1884-1886.évi törvények*, (Articolele de legi din anii 1884-1886), Budapeșt, Franklin Társulat, 1897.

¹³² *Idem*, p. 389.

¹³³ *Idem*, p. 386.

propunerea Ministerului de Interne; nu făcea parte din Comitetul municipal și nu dădea seama în fața acestuia¹³⁴.

Această organizare administrativ-teritorială, cu unele modificări aduse prin Legea XXI din 1886 privind municipalitățile, care a extins autoritatea guvernului în problemele interne și mai ales financiare ale comitatelor, a durat până la făurirea României Mari la 1 Decembrie 1918, când comitatele ardelenne au fost integrate în sistemul administrativ românesc, sub denumirea de județe.

Organizarea unitară a întregului teritoriu al României Mari s-a înfăptuit în anul 1925 pe baza Legii de unificare administrativă din 14 iunie 1925¹³⁵.

¹³⁴ *Idem*, p. 389.

¹³⁵ Hamangiu C., *Codul General al României*, 1922-1926, vol. XI-XII, București, f.a., p. 333-356.

3. REALITĂȚI DEMOGRAFICE ÎN SCAUNELE CIUC GIURGEU ȘI CASIN ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

Referitor la numărul populației românești de religie covârșitor greco catolică din Protopopiatul Giurgeului pe parcursul veacului al XIX-lea, am consultat mai multe surse, unele publicate, precum și o conscripție inedită a credincioșilor greco catolici din Parohia Sîndominic împreună cu filiile sale Tomești, Ineu, Dănești, Mădăraș și Otfalva, localitate înglobată azi în comuna Dănești, conscripție nominală, pe familii, efectuată de preotul paroh din Lăzărești, Georgiu Boeriu, în anul 1863, rămasă inedită pînă în prezent, pe care o semnalăm pentru prima dată în prezenta lucrare.

De curând, cercetătorii clujeni Bogdan Crăciun și Ioan Bolovan au publicat conscripția, mai puțin cunoscută, din anii 1829-1831, neglijată de majoritatea istoricilor care au abordat problemele de demografie istorică ale perioadei prepașoptiste.

“Putem afla în cuprinsul conscripției din 1829-1831 doar numărul de locuitori din fiecare așezare, denumirile în limbile română, latină, maghiară și germană, tipul de habitat al localității (predie, sat, târg, oraș), precum și numărul de biserici pe confesiuni și sinagogile existente la acea dată în Marele Principat Transilvania - arată cei doi cercetători în *Introducere*. Prin urmare, izvorul statistic de față nu este prea generos, însă aceasta nu trebuie să ne conducă la neglijarea lui.”¹³⁶

¹³⁶ Bogdan Crăciun, Ioan Bolovan, *Consignatio statistico topographica singulorum in Magno Principatu Transylvaniae (Transilvania la 1829-1831)*, Presa Universitară Clujeană, 2003, p.8

Într-adevăr, pentru zona noastră de cercetare, izvorul statistic publicat de cercetătorii clujeni nu este prea generos în informații privind populația localităților românești din Protopopiatul Giurgeului, în schimb ne oferă date despre bisericile românești greco catolice din zonă. Astfel, au fost consemnate în statistică un număr de șapte biserici greco catolice, cu siguranță de lemn, în următoarele localități: Joseni, Imper, Bilbor, Sârmaș, Gheorgheni, Nicolești și Voșlobeni.

Din păcate lipsesc datele privind numărul populației din localitățile cu parohii greco catolice românești din zona noastră de cercetare.

Dintre celelalte surse publicate, *Șematismele* bisericii greco catolice sunt cele care ne oferă date privind numărul de suflete de credincioși greco catolici români.

Primul Șematism care ne oferă date despre numărul de enoriași este cel din anul 1835 care consemnează un număr de 7.257 de suflete în cele 14 parohii componente ale Districtului Giurgeului păstorit de arhidiaconul Ioan Visolyi, paroh în Gheorgheni.

Următorul Șematism, cel din 1842, consemnează o creștere a numărului de credincioși greco catolici, cifra lor ridicându-se la 9.726, pentru aceleași 14 parohii.

O creștere spectaculoasă a numărului de enoriași se înregistrează în următoarele două decenii, astfel că Șematismul din 1865 consemnează un număr de 17.249 de credincioși în cele 16 parohii greco catolice existente la acea dată.

În Șematismul din 1865 apar două noi parohii, cea de la Corbu și respectiv cea de la Lăzărești, fapt ce ar explica creșterea numărului de enoriași, la care se adaugă și sporul natural al populației.

La 1871 în cele 17 parohii - apare o nouă parohie, cea de la Telecu - sunt consemnate 17.823 de suflete, dar după doar nouă ani, cifra acestora scade spectaculos la 14.968, așa cum se consemnează în Șematismul din 1880, care

inregistrează doar 15 parohii față de cele 17 din 1871, dispărând parohiile Casinul Mare și Lăzărești. Această scădere ar putea fi explicată prin absența celor două parohii.

La 1896 sunt consemnate tot 15 parohii cu un număr sporit de enoriași și anume 16.745.

Șematismul jubiliar din 1900 consemnează la rândul său tot 15 parohii cu un număr de 18.889 de suflete, din care însă "2.337 suflete sunt magiarisate aproape de tot."¹³⁷

Conscrierea inedită a enoriașilor greco catolici din parohia Sîndominic și filiile acesteia, amintită anterior, a fost efectuată la 10 ianuarie 1863 de către preotul Georgiu Boeriu, paroh în Lăzărești.¹³⁸

Au fost conscrise în cele 6 localități care compuneau parohia Sîndominic un număr de 130 de familii cu 548 de suflete, cu specificarea numelui capului familiei, a soției acestuia cu numele de fată, precum și a numelui copiilor lor.

Pe localități, situația se prezenta astfel:

1. Sîndominic – 41 familii cu 187 de suflete;
2. Tomești - 56 familii cu 212 suflete;
3. Ineu - 7 familii cu 25 suflete;
4. Otfalva - 4 familii cu 13 suflete;
5. Dănești - 10 familii cu 48 suflete;
6. Mădăraș - 12 familii cu 63 suflete.

Din conscripție reiese faptul că numărul mediu de membri al unei familii era de 4,2, număr care se apropie de cifra 5, considerată ca fiind numărul mediu de membri al unei familii în această epocă istorică.

¹³⁷ *Șematismul Venerabilului Cler al Arhiepiscopiei Greco – Catolice Române de Alba Iulia și Făgăraș pre anul Domnului 1900, de la Sânta Unire 200*, Blaș, Tipografia Seminarului Arhiepiscopescan, p. 335. (În continuare *Șematism 1900...p...*)

¹³⁸ DJAN Mureș, Fond Protopopiatul greco catolic Gheorgheni, dos. 33, f. 1-5

STRUCTURA POPULAȚIEI PAROHILOR GRECO-CATOLICE
ROMÂNEȘTI DIN PROTOPOPIATUL GIURGEULUI ÎN PERIOADA 1850 -
1900*

Nr. crt.	Parohia	Anul	Total populație	Din care					Dife- rența	
				Gr. Cat.	%	Români	%	Nr.	%	
1	Bicaz	1850	2368	2344	98,99	2287	96,58	57	2,41	
		1880	1.477	1391	94,18	1352	91,54	39	2,64	
		1900 **	6.368	5741	90,15	5735	90,06	6	0,09	
2	Bilbor	1850	628	583	92,83	575	91,56	8	1,27	
		1880	996	885	88,86	874	87,75	11	1,10	
		1900	1.283	1067	83,16	1078	84,02	11	0,86	
3	Ciucsîngeorgiu	1850	1.818	139	7,65	139	7,65	0	0,00	
		1880	2.013	147	7,30	0	0,00	147	7,30	
		1900	3.602	283	7,86	5	0,14	278	7,72	
4	Ciumani	1850	2.081	127	6,10	127	6,10	0	0,00	
		1880	2.687	138	5,14	48	1,79	90	3,35	
		1900	3.191	109	3,42	0	0,00	109	3,42	
5	Corbu	1850	702	568	80,91	533	75,93	35	4,99	
		1880	1.146	813	70,94	809	70,59	4	0,35	
		1900	1.333	846	63,47	883	66,24	37	2,78	
6	Frumoasa - Ciuc	1850	1.899	22	1,16	22	1,16	0	0,00	

		1880	2.334	282	12,08	256	10,97	26	1,11
		1900	2.811	588	20,92	435	15,47	153	5,44
7	Gheorgheni	1850	5.362	87	1,62	89	1,66	-2	-0,04
		1880	5.503	107	1,94	19	0,35	88	1,60
		1900	7.028	421	5,99	25	0,36	396	5,63
8	Ghimeș - Faget	1850	1.341	707	52,72	707	52,72	0	0,00
		1880	2.236	1223	54,70	1121	50,13	102	4,56
		1900	4.413	1848	41,88	1360	30,82	488	11,06
9	Joseni	1850	4.285	418	9,75	419	9,78	-1	-0,02
		1880	5.064	347	6,85	2	0,04	345	6,81
		1900	5.811	387	6,66	13	0,22	374	6,44
10	Lăzărești	1850	801	259	32,33	259	32,33	0	0,00
		1880	776	257	33,12	2	0,26	255	32,86
		1900	830	261	31,45	0	0,00	261	31,45
11	Lăzarea	1850	2.661	60	2,25	60	2,25	0	0,00
		1880	3.216	70	2,18	0	0,00	70	2,18
		1900	3.850	70	1,82	0	0,00	70	1,82
12	Sârmaș	1850	861	807	93,73	799	92,80	8	0,93
		1880	1.123	1079	96,08	1084	96,53	-5	-0,45
		1900	1.485	1360	91,58	1340	90,24	20	1,35
13	Sândominic	1850	2.070	98	4,73	98	4,73	0	0,00
		1880	3.318	223	6,72	2	0,06	221	6,66
		1900	4.430	222	5,01	2	0,05	220	4,97
14	Subcetate	1850	1.344	1327	98,74	1283	95,46	44	3,27
		1880	2.112	2000	94,70	1914	90,63	86	4,07
		1900	2.290	2163	94,45	2136	93,28	27	1,18

15	Valca Strâmbă	1850	1.658	147	8,87	147	8,87	0	0,00
		1880	1.894	346	18,27	260	13,73	86	4,54
		1900	2.300	477	20,74	394	17,13	83	3,61
16	Voșlobeni	1850	756	746	98,68	746	98,68	0	0,00
		1880	729	706	96,84	706	96,84	0	0,00
		1900	825	785	95,15	778	94,30	7	0,85

*Datele au fost extrase din :

- ◆ Varga E. Árpád, *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*, I. Kovászna, Hargita és Maros megye Népszámlálási adatok 1850 –1992 között, Teleki László Alapítvány, Pro – Print Könyvkiadó. Budapest, Csikszereda, 1998
- ◆ *Recensământul din 1850 – Transilvania*, Traian Rotaru – coordonator, Maria Semeniuc, Elemér Mezei, Editura Staff, 1996
- ◆ *Recensământul din 1880 – Transilvania*, Traian Rotaru – coordonator, Maria Semeniuc, Cornelia Mureșan, Editura Staff, 1997
- ◆ *Recensământul din 1900 – Transilvania*, Traian Rotaru – coordonator, Maria Semeniuc, Mezei Elemer, Editura Staff, 1999.

**Sunt incluse și localitățile Dămuc și Telec.

Din datele tabelului de mai sus, întocmit pe baza rezultatelor recensămintelor de populație întocmite în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, publicate de colectivul de la Universitatea “Babeș-Bolyai” din Cluj Napoca coordonat de profesorul Traian Rotaru și de cercetătorul budapestan Varga E. Árpád, se constată faptul că în localitățile cu populație majoritar românească precum Bicz, Bilbor, Ghimeș-Făget, Sărmaș, Subcetate, numărul enoriașilor

români de religie greco catolică este constant pe parcursul celei de a doua jumătăți a veacului al XIX-lea, cu o creștere normală datorată sporului natural al populației, datorat ameliorării condițiilor de viață .

În schimb, în localitățile în care populația românească era minoritară, se constată o scădere constantă a numărului enoriașilor greco catolici români, aspect pe care îl vom analiza în capitolul următor al lucrării, consacrat procesului de pierdere a identității naționale a enoriașilor greco catolici români din zona noastră de cercetare.

Câteva exemple sunt însă edificatoare.

Astfel în localitatea Ciucsîngiorgiu la 1850 erau conscriși un număr de 139 de credincioși de religie greco catolică care se declarau toți români. În 1880 erau conscriși 147 credincioși greco catolici dar nici un român! Peste două decenii, la recensământul din 1900, numărul credincioșilor greco catolici crește spectaculos la cifra de 283, însă numărul celor care se declarau români era doar de 5.

În localitatea Lăzarea la 1850 erau recenzați un număr de 60 de enoriași greco catolici care se declarau toți români, ca peste trei decenii, la 1880 numărul credincioșilor greco catolici să crească la 70, în schimb numărul românilor a scăzut la zero! Aceași situație este consemnată în anul 1900.

La Ciumani în 1850 toți cei 127 de enoriași greco catolici se declarau români. La 1880 numărul lor crește la 138 în schimb numărul românilor scade spectaculos la 48, ei dispărând complet la 1900, cu toate că în acel an au fost recenzați 109 enoriași greco catolici.

4. PIERDEREA IDENTITĂȚII NAȚIONALE A ROMÂNILOR DIN CIUC, GIURGEU ȘI CASIN ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

Maghiarizarea populațiilor nemaghiare din Transilvania și pierderea identității naționale și religioase, a celei românești în special și îndeosebi a celei românești din Secuime a fost și rămâne un capitol viu dezbătut în istoriografia românească, începând încă din secolul al XIX-lea, când acest proces a atins apogeul, continuând până astăzi.¹³⁹

Unii autori folosesc termenul de “secuizare” (S. Opreanu, G. Popa-Lisseanu), alții pe cel de “maghiarizare”, (majoritatea autorilor), atunci când se referă la procesul de deznaționalizare, de adoptare (de impunere) a limbii maghiare precum și a unei religii aparținând acestei naționalități. Vom folosi pe parcursul lucrării cel de al doilea termen, pe care îl considerăm mai cuprinzător acoperind mai bine înțelesul acestui proces istoric.

¹³⁹ Din bogata bibliografie dedicată problemei maghiarizării populațiilor nemaghiare din Transilvania, în special a românilor, cităm selectiv: Beksics Gusztáv, *Magyarosodás és magyarosítás* (Asimilare și maghiarizare), Budapeșt, 1883; Eugen Brote, *Chestiunea română în Transilvania și Ungaria*, București, 1895; Telkes Simon, *Hogy magyarosítsuk a vezeték neveket?* (Cum să maghiarizăm numele de familie?), II, Javitot és bővített kiadás (Ediția a II-a, adăugată și îmbunătățită) Budapeșt, 1898; Cartea lui Telkes Simon a fost reeditată – însoțită de traducere în limba franceză și studiu introductiv – sub titlul: *Les faux hongrois. La multiplication artificielle d'un peuple*, Milano (Editrice Nagard), 1977; Sabin Opreanu, *Săcuizarea românilor prin religie*, Cluj, Institutul de Arte Grafice “Ardealul”, 1927; Teodor Chindea, *Contribuții la istoria românilor din Giurgeul Ciucului*, Gheorgheni, Tipografia KAHAN, 1930. (Ediția a doua, revăzută și adăugată, sub îngrijirea prof. Mihai Suciu, Editura Brăduț, Tîrgu-Mureș, 1995); G. Popa-Lisseanu, *Originea secuilor și secuizarea românilor*, Editura Societății Transilvania, 1934; (lucrarea a fost tradusă și în limba maghiară de dr. Kendi Sándor, publicată la București în anul 1936); Vasile M. Theodorescu, *Transilvania sub maghiari și români*, București, 1941; Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserică românească din Transilvania în perioada dualismului*, Sibiu, 1986; Milton G. Lehrer, *Ardealul pământ românesc*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989; Ion I. Russu, *Românii și secuii*, Editura Științifică, București, 1990; Ioan Ranca, *Românii din scaunele secuiești în antroponimele din conscripții- Scaunele Ciuc, Giurgeu și Casin*, vol II, 1567-1850, Editura Pax Historica, Tîrgu-Mureș, 1997, Maria Cobianu-Băcanu, *Drama maghiarizării românilor din Covasna și Harghita*, Editura Eurocarpatica, Sfântu Gheorghe, 2000. Cele mai semnificative studii și articole dedicate temei risipite în reviste, anuare, culegeri de studii și articole le vom cita pe parcursul lucrării.

În cele ce urmează vom aborda doar câteva aspecte locale semnificative din aria noastră de cercetare, care să ilustreze procesul de pierdere a identității naționale a românilor din scaunele secuiești Ciuc, Giurgeu și Casin în secolul al XIX-lea, exemplificate prin documente inedite sau prin publicații dedicate problemei și să explice scăderea numerică în cifre absolute precum și scăderea ponderii românilor în ansamblul populației scaunelor secuiești.

Un prim și deosebit aspect al pierderii identității naționale românești s-a manifestat pe tărâmul vieții spirituale, în speță a vieții religioase.

Acest aspect este remarcat încă la începutul secolului trecut de Sabin Opreanu, care publică, sub egida Astei, în anul 1927, lucrarea *Săciuzarea românilor prin religie* în care constată că: "Trecerea Românilor la bisericile ungurești nu este de dată recentă, cu toate că a luat proporții mari mai cu seamă în veacul al XIX-lea."¹⁴⁰

Pericolul este sesizat de ierarhii bisericii românești greco catolice, existând o bogată corespondență pe această temă cu preoții din zonă.

Astfel la 26 decembrie 1871 mitropolitul Ioan Vancea îl îndemna pe parohul Gabriel Ciobotariu, ca răspuns la o scrisoare a acestuia din urmă prin care semnala cazuri de trecere a unor enoriași din parohia sa la cultul romano catolic, "se te strădui a-i cerceta pre bunii noștrii credincioși atâtu dein matre câtu și dein filii, ai îndulci și capacita ca se rămână în ritulu seu și să nu-și pericliteze ma chiar pierde naționalitatea trecându la ritulu latinu."¹⁴¹

La 27 martie 1877, mitropolitul Ioan Vancea de Buteasa îi atrăgea atenția aceluiași Gabriel Ciobotariu administratorul protopopesc al Ciucului cu reședința la Ghimeș, în contextul problemelor apărute în organizarea învățământului confesional românesc din zonă că "multu ne-am amărātu și ne amărescu anima desele informațiuni, plângeri și relațiuni, ce au venitu și ne vinu dein acele părți tot mereu, tocma și de la parochulu dein Casonu, că mulți deintre filii basericei

¹⁴⁰ Sabin Opreanu, *Săciuzarea românilor prin religie*, Cluj, Institutul de Arte Grafice Ardealul, 1927, p.18

¹⁴¹ DJAN Mureș. *Fond Protopopiatul gr. cat. Gheorgheni*, dos. 43, f. 28

noastre au cerut și ceru concesiune de ași schimba ritulu cu celu latinu...preste scurtu tempu ne vomu perde totu poporulu dein acele părți.”¹⁴²

“Mai amintesc câteva cazuri de convertiri forțate în Ciuc – scria Sabin Opreanu în lucrarea citată – în Lăzăreni (corect Lăzărești, n.n.L.B.) azi (1927) nu mai sunt decât doi bătrâni de lege românească. Și este știut, că acest sat până pe la 1848 avea majoritate românească.”¹⁴³

Explicația faptului că românii au fost convertiți la religia romano-catolică constă în aceea că, arată Sabin Opreanu, aceștia au fost trecuți silit la această religie. Iată cum explică autorul întâmplarea petrecută la începutul secolului XX: “Se pomenesc într-o bună duminică de vară, că din Miercurea-Ciucului sosește prefectul județului însoțit de-o strălucită suită. Sună tobele satului, curierii aleargă în toate părțile, să adune pe Români la sfat. Încep vorbiri mincinoase și ademenitoare. Însuși prefectul într-o lungă cuvântare îi îndeamnă, să se lepede de legea veche valahă, îi lămurește că strămoșii lor nici n-au fost valahi nenorociți, ci Pecenegi <un neam strălucit> de viță ungurească, iar ei azi sunt și trebuie să fie Săcui în toate, și în religie. Sătenii însă tac și se împrăștie. Domnii în casa parohiei rom.cat. scriu însă procesul verbal, < prin care Români > cer (??) să fie trecuți la biserica ungurească. De atunci și până azi Săcui au rămas și în religie mai bine de una mie de suflete românești din Lăzăreni (Lăzărești, n.n.L.B.) și filiile, cari îi aparțineau (Tușnad, Cosmeni, ș.a.). Să nu se creadă însă, că spun aici basme. Sătenii din Lăzăreni (Lăzărești, n.n.L.B.) le povestesc și azi oricui cu amărăciune, iar prefectul însuși le confirmă în articolele publicate în ziarul Székelység (1911-13)”.¹⁴⁴

Faptul este confirmat de un articol publicat în gazeta “Ținuturi secuizate” din anul 1936, sub titlul “Locuitorii comunei Lăzărești au fost maghiarizați”, în cuprinsul căruia este publicat documentul la care face referire Sabin Opreanu,

¹⁴² *Ibidem*, dos. 49, f. 5

¹⁴³ Sabin Opreanu, op.cit. p.27

¹⁴⁴ *Ibidem*, p.28-29

care are următorul conținut, tradus în limba română de autorul articolului, care semnează cu inițialele R.R. : “Certificat. Subsemnații cu numele Augustin Bartalis primpretorele de plasă, locuitor în Sânmartin și Mihail Ábrahám primar comunal, locuitor în comuna Ciucani adevărim în mod conștiincios următoarele:

În ziua de azi 21 Martie 1912 împreună cu locuitorii: Urszuly Mihail, Kelemen Iosif, Ábrahám Ioan pataki, Ábrahám Andrei pataki, Ábrahám Gheorghe pataki, Ábrahám Ștefan pataki, Ábrahám Ioan domai, Ábrahám Gheorghe jancsi, Kelemen György alsó, Bogdán Nicolae, Bogdan Andrei, Bogdan Mihail, Bogdan Gheorghe, Dávid Ștefan, Ábrahám Petru kicsi, Nedelka Ioan kántor, Nedelka Ștefan alsó, Nedelka Mihail, Nedelka Anton, Urszuly Ștefan, Nedelka Ioan mezei, Ábrahám Petru, Ábrahám Ștefan györi, Ábrahám Gheorghe miklós, Ábrahám Gheorghe pista, Ábrahám Ștefan bors, Ábrahám Ioan bors, Ábrahám Andrei bors, Nedelka Ștefan szöcs, Nedelka Alexandru, Bogdán Ioan, László Ștefan, Ábrahám Mihail fekete, Fekete Ștefan gödri, Fekete Ioan domai, Ábrahám Ioan jancsi, Dávid Ioan, Bokor Ștefan senior, Kelemen Gheorghe felső, Ábrahám Ioan kicsi, Văd. lui Fekete Gheorghe, Nedelka Ștefan Dumitru, Kelemen Martin, Fekete Mihail, Văd. lui Fekete Ioan, Virág Gheorghe, Fekete Ioan senior, Fekete Grigore, Nedelka Petru, Nedelka Gheorghe mezei, Fekete Ioan réti, Virág Ioan, Văd. lui Nedelka Ștefan, Ábrahám Ștefan réti, Ábrahám Alexandru réti, Ábrahám Lazar, Ábrahám Gheorghe pistika, Ábrahám Petru nyiri, Ábrahám Ștefan lui Francisc, Ábrahám Iosif nyiri, Nedelka Gheorghe simon, Kelemen Ioan, Kelemen Petru, Ábrahám Alexandru nyiri, Nedelka Ștefan todor, Nedelka Iosif alsó, Mezei Félix, Nedelka Ioan iunior mezei, Nedelka Alexandru iunior, Ábrahám Andrei bors iunior, Fekete Carol, Nedelka Ioan lui Mihail, Nedelka Pavel, Nedelka Iosif réti, Nedelka Dionisie réti, Ábrahám Emeric, Ábrahám Augustin, Nedelka Lázár, Urszuly Ștefan iunior, Fekete Gheorghe din satul Lăzărești, mai departe Ábrahám Alexandru din Ciucsânsimion,

Posztuly Todor, Posztuly Andrei senior, Posztuly Andrei szöcs, Postuly Gheorghe szöcs, Ciuc-Vrabia, Bozan Alexandru, Szennyes Ioan, Ursuly Ioan senior, Urszuly Ioan iunior, Szennyes Ioan iunior, Fekete Gheorghe și Urszuly Andrei lui Ștefan locuitori din Tușnadul Nou ne-am prezentat la Gheorghe Boer,¹⁴⁵ preot gr.-cat. în comuna Lăzărești și cei 99 indivizi individual și împreună au declarat oral în fața noastră susnumitului preot Gh. Boer că ei toți se retrag din sânul bisericii greco catolice și deocamdată rămân aconfesionali, care declarație a fost luată la cunoștință de numitul preot. Dată în comuna Lăzărești, la 24 Martie 1912, martorii: ss. Bartalis Augustin, ss. Ábrahám Mihail.”¹⁴⁶

Statisticile oficiale consfințesc cele întâmplate la Lăzărești. Astfel în anul 1850 în localitate sunt conscriși un număr de 259 de locuitori stabili de religie greco catolică și 542 de religie romano catolică din populația totală a localității de 801 locuitori.¹⁴⁷ În 1910, la ultimul recensământ organizat de autoritățile austro-ungare situația se menține relativ constantă, în sensul că din totalul de 836 de locuitori conscriși, 264 erau de religie greco catolică, 571 de religie romano catolică și unul de religie izraelită.¹⁴⁸

La primul recensământ organizat de autoritățile românești pe teritoriul României Mari din anul 1930, în localitatea Lăzărești, din totalul populației localității care se ridica la cifra de 833, numai 17(!) se declarau de religie greco catolică, în schimb cei care se declarau romano catolici erau în număr de 811, un număr de 4 se declarau reformați și unul singur unitarian.¹⁴⁹ Analizând cifrele

¹⁴⁵ Referitor la preotul Gheorghe Boer(iu), cercetând registrele parohiale de stare civilă aflate la Arhivele Naționale din Miercurea-Ciuc, am descoperit în registrul foilor familiale din Lăzărești pe cea a preotului BOERU, -Reg. nr. 775. El s-a născut la 30.03.1840, fiind fiul protopopului de Giurgeu Aron Boer. S-a căsătorit cu Maria Sugăr, născută la 25. 03. 1841, având trei copii, pe Ioan, Iuliu și Varvara. Fiica sa Varvara s-a căsătorit în anul 1901 cu preotul greco catolic Iuliu Băieș din Joseni, participant ca delegat al românilor din zona Giurgeului la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia de la 1 decembrie 1918. Vezi și lista preoților cu datele biografice.

¹⁴⁶ *Ținuturi secuizate*, Anul I, No.1, Duminică, 16, August 1936, p.2-3

¹⁴⁷ Varga E. Árpád, *Erdélyi etnikai és felekezeti statisztikája I. Kovászna, Hargita és Maros megye Népszámlálási adatok 1850-1992 között*, Teleki László Alapítvány, Pro-Print Könyvkiadó, Budapest, Csikszereda, 1998, p. 290

¹⁴⁸ *Ibidem*

¹⁴⁹ *Ibidem*

seci ale statisticilor se poate trage concluzia firească: pierderea de 247 de suflete greco catolice a fost pe de altă parte un câștig pentru cultul romano catolic, în consecință numărul enoriașilor care se declarau romano catolici a crescut cu 240.¹⁵⁰

Situația este și mai dramatică în declararea naționalității. Astfel aceeași conscripție din 1850, consemnează în Lăzărești un număr de 259 de români din totalul de 801 locuitori ai localității și 542 de maghiari, însă după exact 30 de ani în anul 1880, mai erau doar 2(!) locuitori români din totalul de 776 de locuitori, pe când numărul populației maghiare a crescut la 744.¹⁵¹

Pentru același an 1912, G. Popa-Lisseanu consemnează părăsirea religiei greco catolice românești de către 35 de familii din Frumoasa-Ciuc, 12 din Șoimeni, 430 din Lăzărești și filiile acestei parohii românești, unde biserica a rămas părăsită.¹⁵² Același fenomen s-a petrecut la sfârșitul secolului al XIX-lea și la Joseni, cu un număr de 30 de familii.¹⁵³

Comuna Joseni este un caz tipic pentru soarta dramatică a românilor din Secuime. Dacă conscripțiile dintre 1850-1910 consemnează un număr relativ mare de enoriași greco catolici, cuprins între 292 și 472, numărul lor scăzând la 17 în 1930¹⁵⁴, în schimb numărul celor care se declarau români scade brusc de la 419 în 1850 la 2(!) în 1880, cifra variind între 6 și 15 până în 1910.¹⁵⁵

Din cele de mai sus se poate trage concluzia că, populația de origine românească deși și-au păstrat religia greco catolică și-a pierdut naționalitatea, originea ei românească fiind dovedită doar de numele de familie.

¹⁵⁰ Aceleași statistici ne arată că în anul 1941 mai era un singur greco catolic în Lăzărești, ca la recensământul din 1992, să nu mai existe nici un suflet de greco catolic în localitate. **Ibidem**

¹⁵¹ Varga E. Árpád *op. cit.* p. 229

¹⁵² G. Popa-Lisseanu, *Originea secuilor și secuizarea românilor*, Editura Societății Transilvania, București, 1934, p. 82

¹⁵³ **Ibidem**

¹⁵⁴ Varga E. Árpád, *op.cit.* p.269

¹⁵⁵ **Ibidem** p.194

Despre această localitate considerată de Teodor Chindea **leagănul românismului din Giurgeu**, acesta scria că :”Cele mai multe și cele mai vechi nume românești în Giurgeu sunt în comuna Joseni, una dintre cele mai vechi comune ale ținutului nostru și în hotarul acestei comune se găsesc și cele mai multe numiri toponimice românești, ceea ce ne face să credem că această comună a fost **leagănul românismului din Giurgeu.**”(subl. în text)¹⁵⁶

Dintre numele de familie consemnate de Teodor Chindea amintim câteva, pe care le transcriem cu ortografia autorului, așa cum le-a copiat din matricole (registrele parohiale de stare civilă n.n. L.B.) și din arhiva de carte funciară aflată pe vremea lui la Gheorgheni, cu mențiunea că nu au fost consemnate numele de familie noi, intrate în localitate după 1918: Baritz, Berszán, Cziriák, Czepelus, Csobotár, Demjen, Dán, Goga, Hosszu, Iordán, Kimpián, Kinda, Kolcsár, Koszta, Kornja, Lupulj, Majlát, Márján, Márk, Mogá, Moldován, Pop, Páskulj, Sára, Simon, Sztoika, Tofán, Todor, Tinka, Vizoli.¹⁵⁷

Una dintre cauzele posibile ale pierderii identității religioase și implicit a limbii și identității naționale și anume sărăcia populației românești din localitățile rurale, care nu putea să susțină material biserica, implicit pe suitorii acesteia, preoții parohi, este remarcată de aproape toți cercetătorii fenomenului deznaționalizării românilor prin religie.

Sabin Opreanu în lucrarea sa *Secuizarea românilor prin religie*, rezultat al cercetării fenomenului la fața locului, afirma în anul 1927, că: ”...totuș cauza principală a trecerii Românilor la alte religii a fost organizația defectuoasă a bisericilor românești din aceste părți....parochiile, unele având chiar zece filii, n-au avut și n-au nici azi case parohiale, pământ, biserici înzestrate; preoții, puțini câți sunt, sunt și azi într-o stare materială deplorabilă față de preoții unguri săcui.”¹⁵⁸

¹⁵⁶ Teodor Chindea, *op. cit.* p. 44

¹⁵⁷ *Ibidem*, p.40

¹⁵⁸ Sabin Opreanu, *op. cit.* p. 34-35

Teodor Chindea remarca în anul 1930 în lucrarea *Contribuții la istoria românilor din Giurgeul –Ciucului* că: ”Sărăcia locuitorilor, în spinarea cărora cădea grija celor sufletești, nu permitea luxul construirii de biserici, așa că multă vreme vom găsi comune care să fie lipsite de zidurile unui locaș dumnezeiesc. Și atunci, desigur, în greutatea de la început, au siliți să se apropie de bisericile stăpânitorilor, care, nu numai astăzi când noua stare de lucruri i-ar îndreptăți poate la aceasta, dar și atunci, adăposteau după ușile sfântului altar ispititoare probleme de naționalitate.

Pe când toate comunele secuiești și-au avut bisericile lor bogate și puternic sprijinite de stat, care nu vedea în ele numai un factor atotputernic al ordinii cetățenești, ci și un factor de deznaționalizare a elementului românesc, lipsit de posibilitatea întreținerii unui cult al său, comunele românești n-au fost în stare să-și înalțe, decât târziu, casele lor de rugăciuni, pentru că nu puteau face nici un sacrificiu și zadarnic cereau sprijinul statului, care vedea în ele cuiburi de răzvrătire.”¹⁵⁹

La rândul său G. Popa-Lisseanu scria că: „Maghiarizarea Românilor s-a făcut, în mare parte, din pricina sărăciei. Neavând confesiunile românești să plătească preoți, în fiecare comună, iar, în același timp, celelalte confesiuni, favorizate de cârmuire, putând să lucreze prin diferite metode, nestânjeniți de nimeni, s-a făcut ca mulți Români să-și părăsească legea strămoșească.”¹⁶⁰

Sărăcia, combinată cu zelul preoților romano catolici în special în Secuime, de multe ori cu ignoranța și credulitatea omului simplu de la țară, în mare majoritate analfabet, au dus la bun sfârșit un proces lent dar inexorabil, sprijinit tacit sau fățiș de către autorități.

¹⁵⁹ Teodor Chindea – op. cit. p. 96

¹⁶⁰ G. Popa-Lisseanu – op. cit. p. 80-81

În *Șematismul* jubiliar din 1900 se arată că în Districtul Giurgeului „sunt 3.485 familii române gr.- cat. cari numeră 18.894 suflete, dintre cari însă 2.337 suflete sunt magiarisate aprópe de tot”.¹⁶¹

Un argument incontestabil în favoarea existenței și a dăinuirii populației românești în acest spațiu geografic îl constituie antroponimele, numele de familie păstrate, de multe ori, cu ortografie străină, consemnate în primul rând în registrele parohiale de stare civilă, în actele parohiilor, în conscripții, în alte acte oficiale.

Vom cita în continuare nume de familii românești atestate documentar în secolul al XIX –lea, pe care le-am transcris în ortografia originală:

Antal, Almási, Baciú, Banka (Bancu), Bárbolovits (Barbolovici), Baricz (Bariț), Barthosu (Bartoș), Berbentze (Berbință), Berszán (Bârsan), Bértsa (Bercea), Blága, Boér, Boga, Bogdány (Bogdan), Boka (Boca), Bokor (Bucur), Borda, Bors, Both, Botta, Bozán, Brányá (Branea), Bükkfejes,¹⁶² Bukury (Bucur), Buzilă, Buzdugan, Catrina, Câdea, Ciucan, Cotta, Croitor, Crușitu, Csitiriga (Citirigă), Csobotár (Ciubotariu), Csokán (Ciocan), Csorba (Ciorbea), Csubuk (Ciubucă), Csucsán (Ciucianu), Czárán (Țăran), Czepelus (Țepeluș), Czepes (Țepeș), Czifra (Țifrea), Czirjak, Dánduj (Dandu,Dandea), Deák (Diac – Diaconu), Demeter (Dumitru), Dobondi, Dobrán (Dobrean), Doltea, Duduj, Duka (Duca), Erszen, Farkas (Lupu), Fekete (Negru, Negruțiu), Floré (Florea), Frunză, Fülöp (Filip), Filipescu, Gábor, Gáfftoná, Gergely (Grigore), Gligor, Gorea, Görgicze (Gheorghită), Görbe (Gârbea), Gránca (Grancea), Guczuj (Guțu), Guzorán, Gyorgyé (Gheorghe), Haba, Handra (Handrea), Hajdu, Hanchiș, Hankhiș, Hurubean, Hurubă, Husariu, Jésán, Illyés (Ilieș), Ityim (Ichim), Jakab (Iacob), Jonás (Ionaș), Kádár, Karátson (Crăciun), Kelemen

¹⁶¹ *Șematism..1900 p. 335*

¹⁶² Teodor Chindea scria despre acest nume că, tradus din maghiară înseamnă: Cap de fag. Dar “În actele mai vechi însă, întâlnim acest nume cu porecla Koszti-Bükkfejes. Koszti este nume românesc. Bükkfejes însă unguresc. Autoritățile au eliminat pe Koszti și a rămas Bükkfejes și dacă astăzi acei care au acest prenume n-ar fi de religie greco-catolică și n-ar spune singuri în limba, maghiară,- fiindcă limba străbunilor nu o cunosc,- că sunt români, cine ar mai putea deduce aceasta din numele lor? ” *Op.cit. p.42-43*

(Căliman), Kinde (Chindea), Kitsi (Micu), Kofár (Cofar – Cofariu), Koka (Coca, Cocu), Koltsár (Colceriu), Kornya, Kosár (Coșar), Kosok (Cojoc, Cojocar), Koszta (Costea), Kosztándin (Constantin), Koszti (Costi), Kotfász (Cotfas), Kozma (Cosma), Lapandat (Lepădat), László, Laslo, Lunka (Lunca), Lupuj (Lupu), Majláth, Mákávéi (Macavei), Makszem (Maxim), Majorán, Máré, Márk, Márkully (Marcu), Markus (Mărcuș), Márosán (Mureșan), Marutza (Măriuță), Mihályi (Mihai), Mincsor, Molduván (Moldovan), Molnár (Moraru), Mándru, Mundra (Mândră), Muntyán (Munteanu), Muszka (Muscă), Nádásán (Nădășan), Nedelka (Nedelcu), Nicolescu, Nitza, Nutz (Nuț), Nyikoláj (Nicolai, Nicolae), Nyka (Nica), Nysztór (Nistor), Olá, Oláh, Oniga, Opra (Oprea), Orosz (Rusu), Pantea, Papp (Pop), Pázkuly (Pascu), Pásztor, Pintye (Pintea), Pláton, Popovics (Popovici), Popovits, Postoláty (Postolache), Precup, Pulika, Rád (Radu), Rádulyi (Radu), Ratz (Rațiu), Risznyicza (Râșniță), Román, Roska, Ruska, Ruz (Rusu), Ruzulyi (Rusu), Sándor (Alexandru), Sánta, Silimon, Simo (Simion), Simon (Simion), Sorbán (Șerban), Száfta (Safta), Szijártó, Szöcs (Suciu), Szolnai, Szolnay, Sztoiká (Stoica), Sztráti, Šara, Šuteu, Tatár (Tătaru), Teslovan, Tăslăuan, Timár, Tinka (Tinca), Todor, Todoran, Tofán, Tofolan, Tréfán (Trifan), Trombitás (Trombițaș), Trutza (Truța), Tubák, Urszuly (Ursu), Urzika (Urzică), Urzicean, Usika (Ujică), Vajdos, Vad, Vlad, Vánca (Vancea), Vántsa (Vancea), Vaszi (Vasi), Vászilié (Vasilie), Vázkán (Vescan), Velkán (Vulkan), Virág (Floare), Vizoli, Vajdos (Voaideş), Zanova (Zănoagă), Zerkula.

5. “M E M O R I A L U L” ROMÂNILOR DIN GIURGEU DIN ANUL 1861

Anul 1861 marchează, în istoria Transilvaniei debutul “regimului liberal” (1861-1867), iar sub aspectul luptei românilor ardeleni pentru emancipare națională și socială “este un moment de vârf al acestei lupte și se încadrează organic în lupta celorlalte națiuni din imperiul bicefal care, redeșteptate din letargia forțată impusă lor de regimul absolutist instaurat după revoluția din 1848-1849 își manifestă acum deschis tendința restabilirii autonomiilor naționale așa cum au făcut-o croații, sârbii și slovacii.”¹⁶³

Din acest an datează un *Memorial* întocmit de preoțime și de “inteligența” românească din Scaunul Giurgeului, în numele celor 11.000 de locuitori români din această unitate administrativ-teritorială, document aflat la Arhivele Naționale din Tîrgu-Mureș.¹⁶⁴

Cu toate că acest *Memorial* este îndreptat împotriva protopopului Giurgeului Aron Boer, considerat de românii din această zonă drept trădător al cauzei naționale românești, el ne relevă aspecte deosebit de interesante relativ la viața românilor din Secuime.

Protopopul în cauză, cu toată împotrivirea unei mari părți a elitei românești din zonă a condus destinele românilor din Giurgeu și Ciuc aproape trei decenii, din 1844 până în 1871, când “prin rezoluțiunea consis.(torială) de dtto 15 Iuliu

¹⁶³ Ioan Ranca, *Date noi privind lupta pentru egala îndreptățire a națiunii și a limbii române în Comitatele Alba de Jos, Dăbica, Tîrnava, Turda și în Scaunele Mureș și Ciuc-Giurgeu și Casin în anul 1861 în Marisia*, XI-XII, Tîrgu-Mureș, 1981-1982, p. 187;

¹⁶⁴ DJAN Mureș, *Fond Protopopiatul greco – catolic Gheorgheni*, doc. 30/1861. Documentul a fost semnalat pentru prima dată în literatura de specialitate de Ioan Ranca în studiul citat mai sus, în anul 1982 și a fost publicat integral de subsemnatul în anul 1994 ca anexă la studiul *Date referitoare la românii din Scaunele Secuiești – Ciuc, Giurgeu și Casin în secolul al XIX-lea*, în *Marisia XXIII – XXIV*, Tîrgu – Mureș, 1994, p.397 – 404.

1871 Nr.1851 fu dispensat de la conducerea oficiului protopopesc, rămânând până la moartea (sa) întâmplată la 17 April 1883 numai ca paroch al Gy.-Szt.-Mikloșului”¹⁶⁵. I s-a reproșat mai ales atitudinea lui din timpul revoluției din 1848/1849, când “fu răpit de valurile furioase ale revoluțiunii din 1848/9, (și) lău parte activă *ca orator al Secuilor* (subl.ns.LB). Românilor,dar mai cu samă preoților români nu le-a convenit această purtare a protopopului, au venit în conflict cu el, din care cauză fură persecutati din partea Secuilor. Teodor Precup preotul din Telec și Teodor Dumbravă din Bicaz fură omorâți.”¹⁶⁶

I s-a mai reproșat de asemenea și modul în care a acționat împotriva intereselor românilor cu ocazia adunării generale de restaurare a Scaunului secuiesc Ciuc care s-a ținut la Șumuleu-Ciuc la data de 23 aprilie 1861.

Tocmai în această perioadă a fost redactat *Memorialul* românilor din Giurgeu (el nefiind datat, n.n.L.B.), care demască abuzurile săvârșite de protopop.

Delegația românilor “constătătoare din 50-60 de membri” a călătorit la Șumuleu-Ciuc “la congregațiunea publică ...frățește, laolaltă” fără însă a-l avea alături de ei pe protopop, păstorul lor spiritual, care ar fi trebuit să fie în fruntea poporenilor săi, el plecând înaintea delegației românești.

Pe când delegația românilor a ajuns la Șumuleu-Ciuc, comitetul scaunului era deja ales, din el făcând parte ca reprezentant al românilor protopopul Aron Boer, care a și luat cuvântul în plen, “care după ce prin cuvântarea sa condamna sistema absolutistică, deveni la acea înjosire și defăimare încă asemenea unui ticălos îndrăzni a zice că dânsul vorbește în numele națiunii române “.

Cuvântarea sa a fost pe placul asistenței,cu excepția reprezentanților românilor bineînțeleș, iar ”maghiarii secuî îl aplaudară cu nenumărate eljenuri (trăiască, în lb. magh.n.n. LB.), iar inteligența română constătătoare din preoțime-

¹⁶⁵ *Șematism...* p.333

¹⁶⁶ *Șematism...* 1900, p. 333-334

și vre-o 4-5 membri, ieșind din biserică unde se ținea congregațiunea cu ochii plini de lacrimi”.

În seara aceleiași zile de 23 aprilie 1861, “mai cernindu-se cauza membrilor intrați în comitet – din partea românilor se propune și un român inteligent cu numele Ludvig Graur însă D.(omnul) protopop când îi auzi de nume îndată se sculă și zise că până dânsul va fi în comitet, de acela nu voiește să știe...”

În continuare sunt prezentate alte intrigi ale protopopului, care, printre altele a zădărnicit alegerea, cu ocazia “congregației” de la Șumuleu-Ciuc, unde era sediul scaunului recent restaurat, a lui Ioan Auran ca jude procesual al românilor din Giurgeu “care, în timp de șase ani (sluji) ca Cae.(saro) Reg.(esc) actuarium de pretură spre cea mai mare onoare a națiunii noastre, spre îndestularea nu numai a întregii români ci și a altor națiuni de aici precum astfel de bărbați care totdeauna de când se află în mijlocul nostru a fost apărătorul neîntrerupt al intereselor române, care nu numai că este limbistic (sic!) absolut jurist ci și-a agonisit și respectul înaintea altor națiuni de aici ci cum prin căsătorie s-a așezat aici în proprietatea socrului său George Ciobotariu, parohul din Alfaleu.(Josenin.n.LB.)”¹⁶⁷.

În cele din urmă a fost ales “clientul domniei sale, un renegat și cu totul nouă necunoscut Butyán László, făgădar (cârciumar n.n.LB.) și dătător de cost (cazare și masă n.n.L.B.) pe seama profesorilor și a studenților unde se adapă și mănâncă și D. protopop.

A doua zi la nouă ore se face pronunția și ni se spune că alesul nostru, cu șase voturi a rămas în minoritate.

Cu această ocazie românii cu toții ne luptarăm ca niște lei, făcurăm protestațiune și spuserăm că noi pe unul ca acela pe care nici cunoaștem de român, nici că are științele cuvenite și peste voia celor 11 mii de români, ales

¹⁶⁷ În numărul din 3 ianuarie 1890, *Gazeta de Transilvania* publică necrologul *Morții noastre în anul 1889* în care îl găsim și pe “Ioan Auran, pretore în retragere în Sermașu”

unul voim odată cu capul, ba ne mai apropiarăm de D. Suprem Jude regesc¹⁶⁸ și-l rugarăm în numele românilor să nu ne facă silă, la care ne spune D. Suprem Jude că însuși D. protopop (al) nostru mi l-a recomandat.

În urma acesteia făcurăm protestațiune înaintea Comitetului în privința alegerii, aceștia însă, durere că nici aceea nu ni s-a primit, după care apoi unul dintre noi le rosti în limba română că cu inima frântă și cu ochii plini de lacrimi trebuie să părăsim adunarea.”

Pe parcursul documentului sunt prezentate și alte fapte ale protopopului Boer, care afirmă că: “dânsul este mai marele nostru și de dânsul debue (sic!) cu toții să ascultăm”, aspecte din viața sa personală, iar în închiere se arată că :”În fine mărturisim în frica lui D.(umne)zeu că toate acestea sunt fapte cunoscute și că sine ira et studio le-am însemnat și în orice oră le putem și îndrepta”.

Din același an 1861 al efervescentei luptei românilor ardeleni pentru afirmarea limbii și a naționalității lor, provine un protocol al adunării reprezentanților românilor din comuna Toplița Română, depistat de noi la Arhivele Naționale din Miercurea-Ciuc,¹⁶⁹ adunare ce a avut loc la 3 februarie 1861, având ca scop “Alegerea limbei române de limbă oficială în toate afacerile trebilor comunității” și care a hotărât că “de astăzi înaintea toate Protocoalele și toate corespondențele numai în limba noastră maternă română să le poarte.”

Deoarece comunitatea susține material “deregătoria” comunală care “este pentru noi și nu noi pentru ea...toate Chărțile de azi înainte să la elaborez în limba noastră românească și toate chărțile, ce vor veni de la respectivele deregătorii publice în limba străină, fie acelea îndreptate către Officiul nostru comunal, sau către alte persoane private din comuna noastră să nu se primească și

¹⁶⁸ Mikó Antal, primul jude suprem regesc al Scaunului Ciuc, Giurgeu și Casin, restaurat după era absolutistă.

¹⁶⁹ Documentul face parte din *Colecția Achiziții și Donații* dos. 83. El a fost publicat de subsemnatul în *Revista Istoriei*, nr. 3 din 1989, la rubrica Documente, sub titlul *Un moment al luptei românilor pentru drepturi politice*, p.179-281

fără amânare să le trimită îndărăpt, cu adăugere: Că comuna noastră este comună română și că toate scrisorile officioase în limba română voim a le primi...”

La ultimul punct al hotărârii se arată că oricine se va opune acestei hotărâri legale “să se socotească : ca voitriu de rău a Națiunei noastre Române, contrariu ordinațiunilor mai înalte și inimic Majestății suale Cae.(saro) R.(egești) Apostolice”

Protocolul însoțit de o adresă de înaintare a fost depus la Pretura Cezaro Regească din Gheorgheni la data de 7 februarie 1861 .

El poartă semnătura judeului comunal Antal Juon, a celor doi parohi locali, Nicolau H. Minorescu greco catolic și Theodor Popovits neunit(ortodox), alături de un număr de 52 de săteni care au semnat prin punerea degetului, confirmat de parohul Nicolau H. Minorescu, “scriitoriu de nume.”

6. BISERICA ROMÂNEASCĂ DIN FOSTELE SCAUNE CIUC, GIURGEU ȘI CASIN ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

Istoria bisericii românești din zona Ciucului, Giurgeului și Casinului a fost prea puțin abordată în istoriografia românească, singurul care a dedicat o monografie românilor din zona Giurgeului a fost profesorul Teodor Chindea, om al locului, născut la Voșlobeni, profesor la Liceul "Sfintul Nicolae" din Gheorgheni¹⁷⁰.

La Arhivele Naționale din Tîrgu-Mureș se află fondul *Protopopiatul greco-catolic Gheorgheni* (1810-1922) care conține o bogată informație, în mare parte inedită, privind istoria bisericii și a școlii românești confesionale din fostele scaune Ciuc, Giurgeu și Casin. De asemenea tot la arhivele mureșene se află fondul personal *Protopop Elie Câmpeanu* (1859-1937) care conține actele personale dar și documentele rezultate din activitatea de protopop al Giurgeului (1898-1916) și al Tîrgu-Mureșului (1921-1937).

Majoritatea documentelor din primul fond amintit este formată din corespondența purtată de Protopopiatul greco-catolic din Gheorgheni cu Consistoriul Mitropolitan din Blaj, pe de o parte și cu parohiile din subordinea protopopiatului pe de altă parte¹⁷¹. Această corespondență, în mare parte inedită, fondul fiind mai puțin cercetat*, conține note, rapoarte, situații, inventare ale

¹⁷⁰ Teodor Chindea, *Contribuții la istoria românilor din Giurgeul Ciucului*, Tipografia Kahan, Gheorgheni, 1930; Ediția a II-a, revăzută și adăugită, sub îngrijirea prof. Suciu Mihai, Editura Brăduț, Tg.-Mureș, 1995.

¹⁷¹ Acestea erau, în ordine alfabetică: Barasău, Bicz, Bilbor, Casin, Ciucsingeorgiu, Corbu, Dămuc, Făgetel, Frumoasa-Ciuc, Ghimeș, Făget, Ineu-Ciuc, Joseni, Lăzarea, Nicoleşti-Ciuc, Sărmaș, Sărmaș-Centru, Sindomic, Subcetate, Toplița, Tulgheș, Valea Jidanului, Voșlobeni.

* Am parcurs, filă cu filă, fiecare din cele 105 dosare ale fondului cu ocazia operațiunii arhiviste de pregătire pentru microfilmare a documentelor. (n.n. L.B.)

bunurilor parohiilor, procese-verbale privind activitatea de cult și cea școlară, întocmite cu ocazia vizitațiilor canonice ale protopopilor la parohiile din subordine.

“Astăzi – scria în 1930 Teodor Chindea – românii băștinași din Giurgeu sunt toți greco-catolici. Convertirea lor s-a început încă din timpul lui Sigismund Báthori, dar în număr mai mare s-au unit cu biserica apuseană în timpul lui Leopold I. Convertirea, odată începută a fost continuată cu mult zel de împărăteasa Maria Tereza...”¹⁷².

Referitor la data constituirii parohiilor greco-catolice din zona Ciucului, Giurgeului și Casinului am consultat câteva surse, unele editate, este vorba de *Șematismul jubiliar*, din anul 1900, publicat la două sute de ani de la Unirea cu Biserica Romei¹⁷³, precum și primul *Șematism* publicat în anul 1835¹⁷⁴, rezultatele cercetărilor întreprinse de protopopul Giurgeului Elie Câmpeanu¹⁷⁵, aflate în fondul citat anterior, precum și documentele parohiilor greco – catolice din zonă aflate în fondurile amintite anterior.

Conform datelor publicate în “Șematismul” din 1900, a existat Districtul *Szepviziensis* (Frumoasa-Ciuc), dar “că cine a funcționat însă ca prim protopop al acestui district nu potem ști.”¹⁷⁶

La alegerea episcopului Ioan Bob la 12 august 1782, au participat din această zonă geografică, arhidiaconul Ioannes Farcaș, P. Mihaj ex Szepviz,

¹⁷² Teodor Chindea, *op. cit.* p. 97. În lucrarea deja amintită a lui Orbán Balázs *A Székelyföld ...*, autorul, analizând structura pe religii a populației din zonă, apelează la datele din „Catalogus ven. Cleri.Trans.” din 1867 și constată că în scaunele Ciuc, Giurgeu și Casin sunt doar 17 persoane de religie ortodoxă, toate în scaunul Ciucul de Jos – 7 în Cozmeni, 4 în Simartin și 6 în Ciucani. Restul populației românești este de religie greco – catolică, însumând 13.028 de suflete, din totalul de 111.237, cât reprezenta populația din scaunele Ciuc, Giurgeu și Casin, conform statisticii citate de autor. O. Balázs, *op. cit.*, p. 6-7

¹⁷³ *Șematismul venerabilului cler al Arhidiecezei Metropolitane greco-catolice române de Alba-Iulia și Făgăraș, pre anul Domnului 1900 de la sfânta Unire 200*, Blaș, Tipografia Seminarului Arhidiecezan. În continuare *Șematism* 1900, p....

¹⁷⁴ *Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioeceseos Fogarasiensis in Transilvania, pro anno M.DCCC.XXX.VIII. ab Unione cum Ecclesia Romana C.XXX.VIII. Cum Effigie lapidi Exmi quondam JOANNIS BABB Episcopi*. Editio Prima. BLASII. În continuare *Șematism...* 1835, p...

¹⁷⁵ Despre viața și activitatea sa vezi: *ELIE CÂMPIEANU – omul și faptele sale* – Culegere de studii publicată de Fundația Culturală Vasile Netea în seria *Caiete Mureșene*, nr. 5, Tg.-Mureș, 1999.

¹⁷⁶ *Șematism* 1900, p. 333

P.luon ex Sz. Domokos, precum și Ioanicius Vissolyi "parvae professor" în acea perioadă la Blaj, mai apoi paroh și protopop la Gheorgheni între 1796 și 1843.¹⁷⁷

În *Calendarium Novum ad annum M. DCCCXVI Dierum 366* publicat în anul 1816 la capitolul referitor la clerul greco catolic "In I. Sede Sicul. Csik-Gyergyó" figurează "R. D. Michael Visoli, Paroch. Szépviziensis, & Arch. Distr. Csik, & Gyergyó"¹⁷⁸, iar în cel pe anul 1825, la aceeași rubrică figurează "In Sede Csik Gyergyó et Kászón R. D. Michael Visolyi Par. Szépviziensis et V. Archidiaconus Csikiensis,(și) R.D. Ioannes Visoly Parochus et V. Archidiaconus Gy. St. Miklosiensis".¹⁷⁹

Kis Batzoni Benkő Károly în lucrarea *Csik Gyergyó és Kászón leírások* publicată în anul 1853, scriind despre organizarea bisericească a Ciucului Giurgeului și Casinului arăta că religia dominantă este cea romano catolică, care are în zonă trei protopopiate, după care urmează cea greco catolică „care are un singur protopop cu sediul în Gheorgheni, având în subordine 3 parohii în Ciucul de Sus, 2 în Ciucul de Jos și în Casin și 11 în Giurgeu, în total 16 parohii.”¹⁸⁰

Același autor, apelând la rezultatele recensământului din 1850 arăta că numărul credincioșilor greco catolici din Ciuc, Giurgeu și Casin era de 13. 112 suflete, din totalul populației care se ridica la cifra de 92.449.¹⁸¹

Ponderea populației de religie greco catolică din totalul populației era de 14,18 %.

Primul protopop greco-catolic român, atestat documentar în zona Giurgeului ca paroh la Gheorgheni a fost *POPA DANIL*, care a păstorit între anii 1790-1795. Același protopop, Elie Câmpeanu, care a manifestat un deosebit

¹⁷⁷ *Ibidem*

¹⁷⁸ *Calendarium Novum, ad annum M. DCCCXVI, Dierum 366*, Claudiopoli, Typis Lycaei Regii, p.223

¹⁷⁹ *Calendarium Novum et Vetus ad annum vulgarem M. DCCC. XXV., dierum 365*, Claudiopoli, Typis Lycaei Regii, p.263. Începând cu anul 1834, Ioan Vișoli (numele acestuia apare ortografiat în diferite variante, ca de exemplu Visoly, Visolyi și chiar Wissollyi) este menționat și ca asesor consistorial "Reverendissimus D. Joannes Wissollyi(sic!), Parochus Opidi Gyergyó Szent-Miklos, Districtum Csik Super, et Infer. nec non Gyergyó et Kászón actualis Archidiaconus, et Sacrae Sedis Consistorialis Balásfalvensis Assessor". *Calendarium...* p. 265

¹⁸⁰ Benkő Károly *Csik, Gyergyó és Kászón leírások*, Kolozsvárt. 1853. p. 47

¹⁸¹ *Ibidem*, p. 47-47

interes pentru istoria românilor din zona secuiască și care a lăsat o serie de manuscrise interesante, inedite, aflate în fondul personal, depus de una din fiicele sale la Arhivele Naționale din Tîrgu-Mureș¹⁸², a întocmit, pe baza matricolelor botezaților, cununaților și decedaților din arhiva protopopiatului, lista preoților (de fapt a protopopilor – n.n. LB) din “Parohia gr. cat. (a) Sîn Miclăușului Giurgeului” după cum urmează: Popa Daniil 1790-1795; Ioan Visoli 1796-1842; ** Georgiu Ciobotar 1843-1844; Nicolae Dobreanu 1844; Aron Boier 1844-1883; *** Ioanne Siolnay 1883-1884; Simeon Chețianu 1885-1890; Mich.(ael) Marieșean 1890; Artemiu Codarcea 1890-1898; Al. Donescu 1898 și Elie Câmpeanu 1898-...¹⁸³ (A fost protopop de Giurgeu până în anul 1916 n.n. L.B.). După 1 decembrie 1918 a fost numit vicar al Secuimii cu reședința la Tîrgu – Mureș.

Printre cele mai vechi parohii din zonă se numără cea din Subcetate (Várviz, cum este cunoscută în documentele vremii), datând de la începutul veacului al XVIII-lea, 1737, după o însemnare de pe o strană a bisericii, iar conform *Șematismului* din 1900, cea mai veche parohie era cea din Bicz, care “pe la an.1733 era parohie înființată deja: aparținea districtului Odorheiu și numera 150 suflete.”¹⁸⁴

În *Șematismul* din 1835 din cele 14 parohii consemnate, împreună cu filiile lor, doar la trei parohii este consemnat anul înființării: Gheorgheni-1750, Tulgheș-1815 și Bilbor-1820. Restul parohiilor au mențiunea: *Parochia antiqua*.

¹⁸² DJAN Mureș, *Fond Personal Protopop Elie Câmpeanu, 1851-1937*.

** „Sub conducerea acestui zelos protopop, care mai înainte funcționase și ca profesor la Blaș s-au restaurat și consolidat parohiile și bisericile române din district. El a făcut și primii pași pentru înființarea de școli românești în districtul de azi al Giurgeului. La inițiativa lui s-a ridicat adecă școala românească din Varviz (azi Subcetate n.n. L.B) la an.(ul) 1815 având de prim învățător pe Andreiu din Moldova. Susținea pe spesele proprii un dascăl român, pentru ca să-l ajute la catechizarea pruncilor, cari frecventau școlile secuiești din Gy.(ergyó) Sz.(ent) Miklos (Gheorgheni, n.n. L.B)”. Cf. *Șematismul* ..., Blaj 1900, p. 333.

*** Despre activitatea acestui controversat protopop, a se vedea *Memorialul* românilor din Scaunul Giurgeu din anul 1861, publicat de Liviu Boar în *Marisia*, XXIII – XXIV, Studii și materiale, Tg.-Mureș, 1994, p. 397-404, precum și Ioan Ranca, *Date noi privind lupta pentru egala îndreptățire a națiunii și a limbii române în Comitatele Alba de Jos, Dăbâca, Tîrnava, Turda și în Scaunele Mureș, Ciuc, Giurgeu și Casin în anul 1861*, în *Marisia*, XI – XII, Studii și materiale, Tg.-Mureș, 1981-1982, p. 165-195.

¹⁸³ DJAN Mureș, *Fond Protopopiatul gr. cat. Gheorgheni*, dos. 78, f. 2.

¹⁸⁴ *Șematismul* 1900, p.22

Printre cele mai importante documente care s-au păstrat de la parohiile greco catolice românești din Protopopiatul Giurgeului sunt registrele parohiale de stare civilă, care consemnează nașterile (botezul), căsătoriile și decesele din parohiile respective și din filiile acestora.

Ele se află la Arhivele Naționale din Miercurea Ciuc în cadrul colecției registrelor parohiale de stare civilă.

Astfel de la parohia greco catolică din Gheorgheni s-au păstrat un număr de două registre parohiale de stare civilă care conțin înregistrări de stare civilă din perioada 1792-1891 din localitatea Gheorgheni, precum și din localitățile Chileni, Ciumani, Joseni, Lăzarea, Suseni, Valea-Strîmbă și Voșlobeni.¹⁸⁵

De pe Valea Casinului, cele mai vechi registre parohiale de stare civilă sunt cele cinci registre provenind de la parohia Imper, din anii 1793-1909, care mai conțin înregistrări de stare civilă și din localitățile limitrofe Casinul Nou, Iacobeni, Plăieșii de Jos și Plăieșii de Sus.¹⁸⁶

De la parohia din Lăzărești s-au păstrat un număr de patru registre parohiale din perioada 1836-1911, care mai conțin înregistrări și din localitățile Cozmeni, Tușnad și Vrabia.¹⁸⁷

De la celelalte parohii greco catolice românești care au ființat de-a lungul timpului în Protopopiatul Giurgeului s-au mai păstrat registre din anii: 1885-1895-Bilbor; 1853-1907-Ciucsîngiorgiu, care mai conțin înregistrări din localitățile: Armășeni, Armășenii Noi, Bancu, Sîncrăieni, Sîntimbru, Sînmartin; 1885-1895-Corbu; 1841-1895 – Frumoasa, cu înregistrări și din localitățile: Ciceu, Coșnea (azi în jud. Bacău), Delnița, Livezi, Nădejdea, Mihăileni-Ciuc, Păuleni, Racu și Toplița-Ciuc; 1874-1911- Joseni cu înregistrări și din Ciumani; 1844-1947 – Sărmaș, cu înregistrări și din localitățile: Filpea, Gălăuțaș, Hodoșa, Jolotca și Subcetate; 1784-1886 -- Sîndominic, cu înregistrări din Cîrța, Dănești,

¹⁸⁵ DJAN Harghita, *Colecția registrelor parohiale de stare civilă*.

¹⁸⁶ *Ibidem*

¹⁸⁷ *Ibidem*

Incu, Mădăraș și Tomești; 1846-1910 – Subcetate, cu înregistrări din Ditrău, Filpea, Hodoșa, Jolotca și Sărmaș; 1885-1895 – Tulgheș; 1837-1904 – Voșlobeni cu înregistrări și din localitățile Chileni, Suseni și Valea Strîmbă.

Aceste registre parohiale dovedesc o dată în plus faptul că în majoritatea localităților din Protopopiatul greco catolic al Giurgeului a trăit o populație românească, statornică, cu o organizare bisericească bine încheată.

În manuscrisul inedit intitulat *Date referitoare la istoria Varvizului parohie în protopopiatul Giurgeului Comitatul Ciucului Archidieceasa Greco Catholică de Alba Iulia și Făgăraș în Transilvania*¹⁸⁸ întocmit la începutul secolului XX, în jur de 1904, Elie Câmpeanu scria că: "Referitor la timpul înființării acestei parohii matre, resp.(ectiv) a edificării primei biserici în această comună, după ce în trecut nu s-a făcut nici un istoric parochial, lipsind și matriculele parohiei conduse înainte de 1848...care probabil că au căzut pradă laolaltă cu întreg arhivul parochial în revoluția de la 1848"¹⁸⁹ datele pe care le-a identificat sunt inscripțiile de pe clopotul cel mic din anul 1738, icoanele "cele vechi despre cari se susține că au fost la biserica cea dintâiu,și dintre cari încă s-a putut descifra anii scriși pe lemn cu litere cirilice vechi –unele fiind șterse nedescifrabile- cele mai vechi date sunt anii 1740, și pe un scaun de teiu sau strană 1737, iar pe ușile împărătești numite dveri se află datul 1750. Dintre cărțile bisericești câte au mai rămas, sau neprădate sau depărtate(luate cu ei n.n.L.B.) de către preoții nestabili, mai cu seamă din Moldova, după cum se va vedea că era datina, cele mai vechi poartă datul cumpărării sau a donării 1758 aprilie 10."¹⁹⁰

O altă sursă de informare pentru cunoașterea istoriei parohiei o constituie tradiția orală, amintirile bătrânilor locului, printre care Filip Todoran a lui Macavei în vârstă de peste 100 de ani .

¹⁸⁸ DJAN Mureș, *Fond Protopopiatul gr. cat. Gheorgheni*, dos.16, f.91

¹⁸⁹ La Arhivele Naționale din Miercurea-Ciuc în cadrul *Colecției registrelor parohiale de stare civilă* s-au păstrat un număr de șase registre parohiale de stare civilă , care conțin înregistrări privind nașterile (botezul), căsătoriile și decesele din perioada 1846-1910, din Subcetate , precum și din localitățile înconjurătoare: Filpea, Ditrău, Jolotca, Hodoșa și Sărmaș, unde trăiau credincioși români de religie greco catolică.

¹⁹⁰ Ibidem

Despre acesta , Elie Câmpeanu scria că “Filip Todoran la 1 Februar 1897 afirmă că el a fost mai bătrân decât Ioana Coșarcă, preoteasa bătrână din Sermaș cu 4-5 ani, aceasta în 1883 a fost de 88. ani, prin urmare în an. 1897 el ar fi de 106. ani”¹⁹¹

“Din toate acestea-scria Elie Câmpeanu-se poate proba că cea dintâiu beserică parochială din Varviz s-a edificat după 1700, până la 1740, renovându-se în 1785 și în 28 iulie 1835. sfințindu-se prin Episcopul Ioan Lemeny, în amintirea cărei însemnate întâmplări, peristolul de piatră din s.(fântul) altariu se află lipită o bucată (de) hârtie cu 4. Peceți negre cu inscripțiunea cu litere cirilice: Aceasta sfântă beserică întru cinstea ss. Archangeli Michailu și Gavrilu, spre mărirea lui Ddieu (sic!) zidită, s-au sfințitu prin Ioanu Lemeni, a Româniloru, Greciloru,Serbiloru de legea grecească unită în marele principatu alu Ardealului și părțile lui împreunate, Episcopu al Făgărașului în anul 35 luna lui Iulie 28.-“¹⁹²

O altă parohie greco-catolică românească veche este cea din Ghimeș-Făget, localitate aflată astăzi pe teritoriul județului Bacău. Despre istoricul acestei parohii, la îndemnul protopopului Elie Câmpeanu, venerabilul Gavril Ciubotariu, paroh în Ghimeș-Făget și viceprotopop onorar, cel care și-a început păstorirea în această parohie la mijlocul veacului al XIX-lea în anul 1850, scria la 1904 ¹⁹³ “ce se referențe la începutulu, adecă timpulul înființarei Parohiei Greco-Catolice Ghimeș făgetu, ce s-a hotărît și cerut (de către protopopul Elie Câmpeanu n.n.L.B.), nu se scie, fiindcă atari consemnări din care s-ar putea constata, la acesta Bes.(erică) nu se află-se poate, ca pe acel timpu – pe aceste locuri, nice că se afla știitor de carte, sau scriitori, și nice din cele remase din tradițiune, nu se poate conchide, cum ca pe la finea veacului 16- și începutul al 17-lea era

¹⁹¹ **Ibidem**

¹⁹² **Ibidem**

¹⁹³ **Ibidem**, dos.14, f.19.Este vorba de manuscrisul dactilografiat intitulat *Biografia sau descrierea comunei Ghimeș făget/bükkk/*.În *Șematismul jubiliar* din 1900 despre Parohia Ghimeș se spune ca:”Cel mai vechiu preot al parohiei acesteia a fost David Tătar (de fapt DĂNILA n.n.L.B) ; acestuia i-a urmat Ioan Popoviciu, care funcționă de la an.1823-1844; căruia i-a urmat fiul seu Ioan Popoviciu până la an.1849;ear de la an.1850 funcționează actualul preot Gavril Ciubotar, care la an. 1899 fu denumit de vice-protopop onorar.”p.341

oareșicare locuri, cari își avea târlele lor, pascăndu-le în tempulu veri pe aceste locuri păduroase,-iar de iernat se strămuta prin Moldova, ba chiar în Besarabia și Dobrozia (Sic!)”¹⁹⁴ Potrivit tradiției orale, pe la 1850-1852 pe când era proaspăt paroh în localitate, bătrânii satului în vârstă de 80-90 de ani își aminteau de primul preot român și anume de DĂNILA TĂTAR, care ar fi venit din Moldova vecină și care ”au adusu una Besericuția făcută de unu călugăr cu unu clopotu cu totu, care se află și astăzi (1904 n.n.L.B.) în turnul Besericei de acum – cu inscripția Popa Vasile Macarie anul 7165 (1654 d. Chr. n.n.L.B.), cam de 30.kgl.- și tot asupra numitului preot pe la anii 1798-1800-4, s-au edificat Beserica presentă din material solid/piatră/, renovată la an.1852”¹⁹⁵

Preotul Dănilă Tătar a trecut la cele veșnice în anul 1817,¹⁹⁶ parohia rămânând vacantă timp de 6 ani până în anul 1823, când a fost ocupată de Ioan Popovici ginerele preotului Tătar (Ioan Popovici fiind căsătorit cu Veronica fiica lui Dănilă Tătar n.n.L.B.) “strămutat fiind din parohia CsikSzDomokos (Sîndominic n.n.L.B.), care au servit până la anulu 1844. când repausând, i-au remasu următoriu fiulu dânsului cu același nume Ioan,- carele a servit ca preot 5. ani – adecă până la anulu 1849- când s-au mutat și densul la cele eterne.

Acum vacanta parohie, din partea Prea Măritului Ordinariat,s-au conferit preotului Gavril Ciobotariu, care în 18 Aug. 1850. ocupându-o s-au introdus-u”¹⁹⁷

În anul 1910, preotul Pompei Butnariu, paroh în Valea Jidanului, întocmește o monografie a parohiei și a localității în care era preot din anul 1894.¹⁹⁸

¹⁹⁴ **Ibidem**

¹⁹⁵ **Ibidem**,f.120

¹⁹⁶ Despre preotul Dănilă Tătar se spune că era o fire veselă, fiind ”om glumeț și satiric”. Referitor la legendele care circulau pe seama sa a se vedea manuscrisul *Genealogiile unor familii fruntașe române ori maghiarizate din Giurgiu-Ciuc* reprodus în Anexa la prezenta lucrare. *Fond Protopopiatul gr. cat. Gheorgheni, dos.78, f. 34-35*

¹⁹⁷ **Ibidem**

¹⁹⁸ DAN Mureș, *Fond Protopopiatul gr.cat. Gheorgheni, dos.13, f.57-64-*. Manuscris dactilografiat cu mențiunea ”cop. 2”, numerotat cu cifre romane de I la VIII. În final, se menționează ”Toate aceste au fost scrise de On. Pompei Butnariu, parohi gr.cat. în Valea Jidanului, în anum 1910”

Referitor la data înființării parohiei, preotul Butnariu scria că “Istoricul acestei parohii, din lipsă de documente pozitive chiar nu se poate ști, celea mai vechi documente se găsesc abia din anul 1812, și acele necomplete și aflate în neorânduială, strânse de prin podul Elisabetei Teslovan fiică (a) fostului preot Mihai Teslovan”. “Cu toate acestea – scrie Pompei Butnariu – se poate susține că istoricul parohiei Valea Jidanului e în strânsă legătură cu parochia Bicașului, de vreme ce până la anul 1795 a fost ca filie a Bicașului, cu mult înainte de Sfânta Unire. Ca parohie de sine stătătoare, a fost declarată la anul 1795. Biserica edificată va fi avut de pre la anii mai deînainte. În sens strict a cuvântului înse se poate afirma aceasta de pre inscripția clopotului mic: ano 1795”.

Referitor la cel care a construit biserica, Pompei Butnariu scrie că ea “a fost lucrată de popa Huci, despre care tradițiunea susține că ar fi fost popă suspendat, de origine din Tofal (corect Tofalău, localitate inclusă azi în comuna Sângeorgiu de Mureș, n.n.L.B.) azi comună ungurească lângă Vásárhelyi (Tîrgu-Mureș, n.n.L.B.), voind a trece cu familia prin pasul acesta la Moldova, ca mare maestru de lemn, după ce a renovat biserica de adî (azi) din Bicaș, s-a apucat de edificarea bisericii din Valea Jidanului, cu mult înainte de anul 1795.”¹⁹⁹

Primul preot al parohiei, conform tradiției, a fost popa Urdea care a construit în 1795 prima casă parohială. “Atât se știe din viața acestui preot că a fost un preot vestit și isteț și foarte harnic, tradiția spune că ar fi servit vreo 4 ani în această parohie, se spune că a fost preot bătrîn, că unde și când a murit nu se știe; acestuia i-a urmat popa Dănilă, despre acesta tradiția spune că a fost un preot pios (pios, n.n.L.B.) și blînd, a servit ca preot cam vreo 6 ani...lui popa Dănilă i-a urmat popa George Negrea, carele precum spun bătrînii a servit 4 ani până la anul 1805. Despre acesta se susține că a fost un mare econom (gospodar, n.n.L.B.) în lucrarea pămîntului, de origine a fost din Ciuc St. Dominic (Sândominic, n.n.L.B.) și a mai avut un frate, Ioan, preot în Ghimeș, la anul 1805

¹⁹⁹ Ibidem f.59-60

s-a mutat în parohia Alfalău (Joseni, n.n.L.B.) făcând schimb cu preotul Ioan Teslovan, venit din Toplița acolo, familia Teslovan de origine a fost din România, comuna Tăslău.”²⁰⁰

Acest preot a servit timp de 30 de ani, între 1805 și 1835, fiind foarte evlavios și a trăit în cea mai bună armonie cu enoriașii săi. A avut mai mulți fii, dintre care Demetru a fost profesor la Blaj, iar alt fiu, Ioan, “pedagog de Viena”, a murit ca profesor în București.²⁰¹

Lui Ioan Teslovan i-a urmat ca paroh fiul său, Mihail, care a servit ca preot între 1835-1884. Acesta a fost hirotonit ca preot în parohia Valea Jidanului de către episcopul Ioan Lemenyi cu ocazia vizitațiunii canonice întreprinse în zona Giurgeului în anul 1835. Tot cu această ocazie episcopul a sfințit și biserica din localitate, renovată și extinsă. Preotul Ioan Teslovan era renumit pentru vocea sa și pentru faptul că era “mare tipicar, după ce în decurs de un an a fost inițiat și introdus în științele sfintei noastre biserici în Blașiu.”, scrie preotul Pompei Butnariu.²⁰²

Între 1884-1894 a slujit ca preot Aurel Urzică originar din Subcetate, în timpul căruia s-a construit clădirea școlii. În anul 1902 s-a dus la București unde “depunând examenul cu succes a fost licențiat în drepturi, deschizându-și cancelarie de avocat de present deprinde acest oficiu”.²⁰³

Iată care este diferența între preoții de la începutul veacului al XIX-lea, care cu greu puteau, unii, să citească sfânta scriptură, slujba știind-o pe de rost, și preotul de la sfârșitul secolului care ajunge avocat în capitala României.

Lui Aurel Urzică i-a urmat preotul Pompei Butnariu, sub păstorirea căruia “s-a înființat un magazin de bucate carele numără aproape la 100 feldere de cucuruзу (porumb), prin concursul inteligenței, o societate de lectură și cânt, a cărei bibliotecă numără peste 200 opuri, donate parte de diferiți privați

²⁰⁰ Ibidem

²⁰¹ Ibidem, fila 61

²⁰² Ibidem

²⁰³ Ibidem, fila 82

mărinimoși, parte de Academia română din București, ear pentru popor aproape 100 opuri agricole și alte opusculi de interes științific și moral, o reuniune a femeilor române...o societate de credit pentru credincioșii acestor comunități bisericești...”²⁰⁴

Din punct de vedere al ierarhiei bisericești, parohiile greco-catolice din Scaunele Ciuc, Giurgeu și Casin erau subordonate Protopopiatului greco-catolic al Giurgeului cu reședința în orașul Gheorgheni.

O situație aparte a avut-o parohia din Toplița localitate majoritar românească de pe Valea Superioară a Mureșului pe care și-au disputat-o atât Protopopiatul Giurgeului cât și puternicul Protopopiat al Reghinului.

Cu toate că se afla la distanță relativ mică față de Gheorgheni – circa 20 de kilometri- ea a aparținut de Protopopiatul Reghinului, fapt consemnat de *Șematismele* din anii 1835 și 1842, în ciuda încercărilor protopopului de Giurgeu de a atrage această parohie la protopopiatul său. În acest sens, am descoperit două scrisori inedite în arhiva Mitropoliei Române Unite de Blaj, aflată la Arhivele Naționale din Alba Iulia ale celor doi protopopi – Mihail Crișan de Reghin și Aron Boer de Giurgeu - care se adresau Mitropolitului Alexandru Sterca Șuluțiu, susținându-și punctele de vedere cu argumente proprii.

Mihail Crișan cerea la 4 aprilie 1863, așa cum o făcuse și în 15 mai 1861, restituirea parohiei Olah Toplița (Toplița Română n.n L.B.) la Protopopiatul Reghinului, unde a aparținut dintotdeauna “numai la 1850 s-au stremutat la Gy.Szent Miklos (Gheorgheni n.n L.B.)”²⁰⁵, argumentând că “românii mai bucuos vinu la Regin dechit prin mișlocul secuilor se meargă la Sz.Miklos”, iar “comunicațiunea prin faceria drumului celui nou e deschisă”.²⁰⁶

La rândul său, protopopul Aron Boer se adresa mitropolitului la 25 mai același an, argumentând că “o călătorie așa lungă până la Reginu adecă pă josu

²⁰⁴ *Ibidem*

²⁰⁵ DJAN Alba, *Fond MRU Blaj*, doc. 361/1863

²⁰⁶ *Ibidem*, f.1

pedestru ține patru dila cu mersulu și venitul și chiaru din causa aceasta s-au fostu incorporatu dămultu Protopopiatului GyergyoSz:Miklos, fiindcă din Topliția întru o di poate omulu veni la Sz.Miklos, și totu în diua aceea poate se meargă și acasă la Topliția; pă lângă aceasta și cu contribuția împărătească se ține Topliția de Gy:sz:Miklos”²⁰⁷.

Cu toate aceste argumente, parohia Toplița a fost reîncorporată Protopopiatului Greco – Catolic al Reghinului prin ordinul mitropolitan nr. 361 din 9 mai 1863.²⁰⁸

În anul 1871, pentru o mai bună administrare a protopopiatului, șase comune din zona Ciucului și Casinului și anume Casinul Mare, Sîndominic, Ciucsîngiorgiu, Lăzărești, Frumoasa și Ghimeș s-au constituit în Tractul Ciucului, în baza ordinului nr. 1851 din 15 iulie 1871 al mitropolitului Ioan Vancea de Buteasa. Prin același ordin, Gavril Ciubotariu, paroh în Ghimeș, este numit administrator protopopesc pentru cele șase comune, “luând în vedere zelul și cualificațiunea ce se recere de la un administrator protopopesc în timpul presente și sperând ca on. Frăția Ta vei satisface atât acceptarea noastre cât și cerințelor tempului presente”. În continuare, mitropolitul Ioan îi cerea și recomanda proaspătului administrator protopopesc “ca în ducerea oficiului protopopesc atât cu respectu la administrațiune, cât și cu respectul la instrucțiunea poporală precum edificarea de școale unde nu se află încă, facerea de dotațiuni docentale, prevederea scoalelor cu requisitele necesarie, cu un cuvânt în tot respectul se-ți dai cea mai încordată diligenție spre a împleni cu toată acurateția și la tempul seu toate ordinațiunile metropolitane deja emanate și de aici înainte emanande...”²⁰⁹.

Pentru celelalte zece parohii rămase din protopopiat, aflate pe raza Scaunului Giurgeu și anume Joseni, Bicz-Dămuc, Bilbor, Corbu, Gheorgheni, Sărmaș, Tulgheș, Valea Jidanului, Subcetate și Voșlobeni, prin același ordin

²⁰⁷ *Idem*, doc. 434/1863, f. 1

²⁰⁸ *Ibidem*

²⁰⁹ *Ibidem*, dos. 43, f. 6-7.

mitropolitan nr. 1851 din 15 iulie 1871, este numit administrator protopopesc Ioan Urzică, “coadjutoriu parohiale în Varviz“ (azi Subcetate). Și acestuia, mitropolitul Ioan îi adresa aceleași cereri și recomandări de a contribui la edificarea de școli acolo unde nu se află și de a le dota pe cele existente cu rechizite necesare bunei desfășurări a învățământului poporal²¹⁰.

Această organizare administrativă a durat până în anul 1879, când s-a făcut noua arondare a districtelor protopopești²¹¹.

Sub păstoria celor doi administratori protopopești, Gavril Ciubotariu și Ioan Urzică, căruia i-a urmat în funcție Petru Dobreanu, în deceniul 1871-1881 “afacerile bisericești (și) școlare au progresat în mod îmbucurător. S-au ridicat salariile docentali la 120 fl., 140 fl., 160 fl., 170 fl. și chiar la 300 fl. după mărimea parohiei. S-au edificat din nou și îmbunătățit școlile din Corbu (în an. 1875), Șermaș (1880), Tulgheș (1881), Varviz (1876), Vașlab (1872). S-au edificat case parohiale în : Alfaleu (1879), Corbu (1879), Dămuc (1875), Tulgheș (1881). S-au edificat biserici în: Cs.-Szepviz (Frumoasa-Ciuc) (1879), Coșnea (1875) și Cs.-Szt. Domokos (Sîndominic) (1871). S-a renovat biserica din Varviz și a început edificarea bisericii de piatră din Tulgheș.”²¹².

La 31 august 1886, Iuliu Montani, administratorul protopopesc al Giurgeului, care își avea reședința în Gheorgheni, i se adresează mitropolitului Ioan Vancea de Buteasa, descriindu-i „starea ruinoasă a superedificatelor parohiei greco – catolice din Gyergyó – Sz. Miklos (Gheorgheni n.n.L.B)”, mai ales datorită faptului că preoțimea tractului și-a exprimat în repetate rânduri dorința ca reședința protopopească să fie stabilită în Gheorgheni, localitate care găzduia sediul principalelor instituții locale.²¹³

În răspunsul mitropolitului din 4 septembrie 1886 se arată că, din păcate, Mitropolia nu dispune de fonduri pentru „repararea ori clădirea de nou a

²¹⁰ *Ibidem*, f. 4-5.

²¹¹ *Șematismul...*, 1900, p. 334.

²¹² *Ibidem*.

²¹³ DJAN Mureș, *Fond Protopopiatul gr. cat. Gheorgheni dos. 59, f. 7*

edificatelor parohiale” și, în consecință, administratorul protopopesc Iuliu Montani este autorizat a colecta sume de bani „pentru ridicarea unei biserici gr. cat. în parochia Gyergyó Sz. Miklos.”²¹⁴

Strădaniile au fost, însă, de prisos; noua biserică de piatră a fost ridicată doar în anul 1900.²¹⁵

Un aspect important al istoriei românilor din secuime îl constituie starea materială a parohiilor din zonă, care reflectă în același timp și starea materială a enoriașilor acestor parohii.

Pentru a vedea care era starea materială a parohiilor greco-catolice românești din această zonă, am cercetat câteva din inventarele acestora, întocmite de preoții din zonă. În continuare, vom cita din aceste inventare, aflate în fondul “Protopopiatul greco - catolic Gheorgheni”.

La 6 martie 1864, preotul paroh Petru Dobreanu din Varviz (Subcetate n.n.LB) împreună cu o comisie formată din Dimitrie Urzică, jude comunal și Vasile Dobreanu și Iuon Pop, ctitori, proceda la inventarierea „proprietăților bisericești a S.(fintei) biserici din Varviz aflătoare în 1863/64”²¹⁶.

Conform inventarului, biserica de lemn în stare „de mișlocu” ridicată în anul 1832 avea două clopote, cel mare de două măji (200 kg), turnat în anul 1835, iar cel mic „de una maje vărsatu (turnat n.n.L.B.) la anulu 1738 cu inscripțiunea – Homo memento mori”.

Dintre obiectele de cult au fost inventariate un potir de aramă spoit pe dinăuntru cu aur, două discoșe și două stele de aramă, trei cădelnițe de aramă, șase sfeșnice mari de lemn, “frumosu zugrăvite”.

Veșmintele folosite erau în număr de trei, de mătase ”bătute cu flori mari două cu mătăsă roșie, eri celu mai nou cu flori de firu galbenu.”

²¹⁴ *Ibidem*

²¹⁵ „Pentru edificarea noiei biserici a contribuit Grigorie Ciobotariu din Vașlab (Voșlobeni n.n.L.B) (cu) 1600 coroane, car Augustin Dobreanu (cu) 1 jugăr și 1430 stânjeni pământ” – C.f. *Șematismul...* 1900, p. 342. Casa parohială era din lemn, construită în anul 1792 - *Ibidem*

²¹⁶ *IBAN Mureș, Fond Protopopiatul gr. cat. Gheorgheni*, dos. 16, f. 14 - 15

Biserica dispunea de 14 cărți de cult, cea mai veche fiind o „*Carte de învățături Bisericești (Cazania) de Moldavia*, tipărită în Iași la anu dela Chr.(istos)1643”, apoi o „*Evanghelie de București* tip.(ărită) în anul 1682”, un „*Penticostarion de Râmnicu* tip.(ărit) la anul de la zidirea lumii 7275” (1767 n.n. L.B). Dintre celelalte cărți amintim: *Biblia de la Blaj* – 1795, *Octoih de Râmnic* – 1750, *Mineiu*, București 1766, *Triod*, Blaj 1771, *Strașnic de Blaj* 1753, *Apostolu de Râmnic* 1747, precum și un „*Ceaslov de Blasiu*, fiindu ruptu prefația, anu tip.(ăririi) nu să scrie.”

În încheierea inventarului se arată că: ”Suma tuturor obiectelor mai în susu înșirate computeate (socotite n.n.LB) în bani face suma de 638 florini va.(lută) aus.(triacă).”²¹⁷

La 3 decembrie 1872, parohul Ștefan Șandor întocmea, în fața administratorului protopopesc Gavril Ciubotariu, “Inventariul despre realitățile și averea Basericii și a Parohiei gr. cath. Române din Csik Szt. Domokosiu (Sîndominic n.n.L.B.), a casei parohiale, a școalei precum și a superedificatelor”, din care rezultă că “biserica este ridicată pe fundament de piatră, începută în anul 1872, s-au pus sub acoperământ de țigle, turnul din lemn ne acoperit precum și biserica nepregătită, fără uși și ferestre. Biserica are un potir de pleu (tablă n.n. L.B.) nefolositoriu, steaua și discușul asemenea. Cărțile bisericești sunt două *Evanghelii*, o *Liturghie*, un *Octoih mare*, un *Triod* și un *Molitvenic*”.

Averea parohiei era compusă din casa parohială pe temelie de piatră, în stare “decentă”, o șură, un grajd, un șopron, o bucătărie de vară cu “acoperăminte slabe”, ridicate în anul 1868. Parohia mai dispunea de o curte, o grădină de legume și de un cimitir. În arhiva parohiei cel mai vechi registru parohial de stare civilă data din anul 1788²¹⁸.

²¹⁷ *Ibidem*

²¹⁸ *Ibidem*, dos. 40, f. 11-12.

La 13 mai 1874 preotul Simeon Cotta întocmea Inventarul parohiei Ivănușiu, care consemnează averea bisericii, ce consta din: “edificiul Bisericii de lemn în stare medeocră; vasele sacre constau din unu potiriu de glasa (sticlă, n.n.L.B.) și unulu de aramă, ambele rele,... ornatele bisericești constau dein 2 rânduri (de) vesminte complete colorate...să află patru prapore, 3 fesnice de lemn...” precum și averea parohiei, care consta din casa parohială donată de preotul Solomon Cotta, care “să află în stare mai ruinită de totu, iar alte super edificate nu sânt...porțiune canonică afară de ce-i donată de preotul Solomon Cotta nu e alta.”²¹⁹

Din “Inventarul averii bisericești din parohia gr. catolică Alfalăul Giurgeului (Joseni n.n.L.B.) din protopopiatul Giurgeului, C.(omi)t.(a)tul Ciuc pro an. 1911 “, întocmit de Iuliu Băieș²²⁰ paroh și Georgiu Vlad curator prim aflăm că biserica din Joseni este edificată din piatră în anul 1850 cu hramul Sfinților Arhangheli Mihail și Gavril, casa parohială este din lemn, cu patru chilii și o cameră văcălită (tencuită n.n.L.B) pe dinăuntru, acoperită cu țiglă, în stare bună, casa curatorului are două odăi, fiind acoperită cu scânduri. Parohia avea două cimitire, unul vechi și unul nou “de curund câștigat de la comuna politică, închis cu șianțuri și pălant (gard n.n.L.B.)”. Cel mai vechi registru de stare civilă aflat în arhiva parohiei era din anul 1837. Cea mai veche carte aflată la parohie era o *Evanghelie*, legată în piele, tipărită la Blaj în anul 1866²²¹.

Cu ocazia “visitațiunii canonice” întreprinse la 7 iulie 1900 de către Elie Câmpeanu în parohia Bilbor, se încheie “Protocolul visitațiunii”²²² în prezența parohului local Ioan Tăslăvan, a prim curatorului Ioan Stan și a membrilor “senatului scolastic” Gligor Stan, Dumitru Stoica și Gavril Dunăraș în care se consemnează că parohia dispune de 4 tomuri de registre parohiale de stare

²¹⁹ *Ibidem*, dos.46, f. 25, 25 v.

²²⁰ Participant, ca reprezentant al românilor din zona Giurgeului, la Alba-Iulia la 1 Decembrie 1918. Vezi și Liviu Boar, *Date referitoare la românii din Scaunele Secuiești Ciuc, Giurgeu și Casin în secolul al XIX-lea în Marisia*, XXIII-XXIV, Tîrgu-Mureș, 1994, p. 392-393

²²¹ DJAN Mureș, *Fond Protopopiatul gr. cat. Gheorgheni*, dos. 18, f. 43-44.

²²² *Ibidem*, dos. 17, f. 31-32

civilă legate în piele, începând cu anul 1842, iar în arhiva parohiei există acte începând cu anul 1875, însă nepuse în ordine.

Referitor la “superedificatele bisericesti, scolastice și beneficale” se menționează biserica de lemn în stare bună, cimitirul în care se înmormântează începând cu anu 1800, casa parohială de lemn cu trei încăperi, școala de lemn pe fundament de piatră, casa docentală cu 3 încăperi în stare bună, iar “grădina de pomărit este, se observă că e numai la început.”

Despre viața spirituală a enoriașilor se specifică faptul că există “datina pia de a cerceta hramurile bisericilor din apropiere” dar “s-au încuibatu viția alcoolismului în măsură mică”, fiind consemnați și “3 concubinari”.²²³

Parohia din Frumoasa este vizitată la 13 iulie 1900 de către notarul districtual, preotul Alexandru (Donia) Donescu, care în prezența parohului local Georgiu Gergely, a reprezentanților curatorului și a “senatului scolasticu” din Livezi, filie a parohiei Frumoasa, întocmește “Protocolul visitațiunei canonice”²²⁴ în care consemnează că parohia deține 4 tomuri de registre parohiale de stare civilă, legate, din care unul “e defectuosu”, care conțin înregistrări începând cu anul 1786.²²⁵

Superedificatele din Frumoasa constau dintr-o biserică de piatră în stare bună, o casă parohială de lemn cu 3 încăperi. Școala parohială era doar în filia Livezi, “care acum se adaptează pentru școală.”

Referitor la viața spirituală din parohie se menționează că “se celebrează sfânta liturghie în fiecare zi”, există datina hramurilor, “viție preste totu nu sunt”, iar “purtarea morală și oficioasă a persoanelor bisericesti e bună.”

Dintr-un Protocol al visitațiunei canonice făcute de Elie Câmpeanu, la 12 iulie 1900, împreună cu Dr. Vasile Hossu, delegat arhiepiscopesc în Parohia Sărmaș, reiese că cele mai vechi matricole de stare civilă datează din anul

²²³ *Ibidem*

²²⁴ *Ibidem*, f. 41-42

²²⁵ Din păcate cele mai vechi registre de stare civilă din secolul al XVIII-lea de la Parohia Frumoasa s-au pierdut, la Arhivele Naționale din Miercurea - Ciuc cel mai vechi registru datează doar din anul 1841.

1846²²⁶, biserica este din lemn, în stare “debilă”, fără a se specifica data edificării acesteia²²⁷, casa parohială era din lemn cu 5 încăperi, ”superedificatele parohiale economice” constau dintr-un șopru și două staule pentru 16 vite și cai.

În același protocol sunt consemnate și proprietățile “docentale” care constau dintr-o școală de lemn corespunzătoare legii, înzestrată cu rechizitele de învățământ prescise²²⁸, din casa învățătorului din lemn cu trei încăperi, celelalte “superedificate docentale” constau dintr-o casă de lemn pentru servitorul școlii și “patru odăi folosite de comuna politică”.

Școala dispunea de “grădină de pomăritu” care era plantată cu 150 de altoi și 340 de “pădureți”.²²⁹

Despre viața spirituală a poporenilor din localitate se menționează că “În parohia domnesce mai alesu datina pia a serbărei hramuriloru și prasniceloru.”²³⁰

În aceeași zi, 12 iulie 1900, viceprotopopul Giurgeului, Elie Câmpeanu, împreună cu Dr. Vasile Hossu, în prezența parohului local Alexandru D. Donescu, a membrilor curatorului și a senatului școlar vizitează parohia Voșlobeni și consemnează faptul că parohia dispune de 3 registre parohiale de stare civilă, începând cu anul 1837, biserica este de piatră în stare bună, casa parohială de lemn cu 5 încăperi în stare bună, școala este de lemn acoperită cu scânduri, iar casa docentului se află în “edificiul școlii”.²³¹

“Grădina de pomăritu este și are cam 400 altoi în stare bună”, domnește datina hramurilor însă există și “viția concubinatuului.”

²²⁶ Astăzi la Arhivele Naționale din Miercurea – Ciuc se păstrează un număr de 5 registre(matricole) parohiale de stare civilă provenind de la parohia greco-catolică de la Sărmaș, cuprinzând botezații, cununații și decesele din perioada 1844-1947, din localitate, precum și din localitățile limitrofe, Gălăuțaș, Hodoșa, Jolotca, Filpea și Subcetate.

²²⁷ În *Șematismul* din 1900 se specifică faptul că biserica de lemn a fost ridicată în anul 1815 în onoarea Sfântului Nicolae, iar casa parohială în anul 1851. p. 341

²²⁸ Școala a fost edificată în anul 1880. *Ibidem*

²²⁹ *Ibidem*, dos. 19, f. 47-48.

²³⁰ *Ibidem*. Se mai menționează însă și faptul că “S-au încuibatu viția alcoolismului”

²³¹ *Ibidem*, dos. 7, f. 18-19

Cu ocazia vizitațiunii canonice întreprinse de viceprotopopul Giurgeului, Elie Câmpeanu la 13 noiembrie 1901 în parohia Tulgheș²³², sunt consemnate în "Protocolul vizitațiunii" o biserică de piatră în stare bună fără menționarea anului construcției și o biserică veche de lemn²³³, o casă parohială din piatră cu 3 încăperi și o cămară, în stare bună, cu anexe gospodărești (grajd, grâнар, șopron pentru lemne) precum și o casă parohială veche. Școala, de piatră, este corespunzătoare legii, având 3 încăperi. La rândul ei "casa docentală", de piatră are 3 încăperi și anexe gospodărești. Cele două instituții aveau în proprietate și terenuri agricole, biserica opt iugăre și 798 de sînjeni patrați de cositor și arător, iar școala dispunea de un iugăr de teren cositor, precum și de "o grădină de pomărit".

În arhiva bisericii s-au aflat două tomuri de matricole de stare civilă începând cu anul 1842.²³⁴

Referitor la viața spirituală a localității se menționează că "În parohia domnesce mai alesu datina pia a hramurilor, sunt 4 hramuri preste an."²³⁵

*

* *

Viața spirituală a românilor din Ciuc, Giurgeu și Casin, din ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea și până la izbucnirea primului război mondial, a fost marcată de personalitatea lui Elie Câmpeanu, dascăl, inspector al școlilor naționale românești din Protopopiatul Giurgeului, preot, viceprotopop și apoi protopop, cel despre care N. Iorga scria că a fost "însuși tipul preotului din vremea veche în Ardealul stăpânit de străini, dar fremătând sub jug și setos de ceasul liberării. Era în el tot ce osebea, ce osebește încă, în câțiva supraviețuitori,

²³² *Ibidem*, dos.25, f. 35-36

²³³ În *Șematismul* din 1900, se menționează că biserica veche de lemn a fost construită în anul 1815, iar cea de piatră a fost construită în anul 1882 p. 343

²³⁴ Din păcate la Arhivele Naționale din Miercurea-Ciuc se află astăzi doar un singur registru parohial de stare civilă de la parohia greco catolică din Tulgheș, din perioada 1885-1895.

²³⁵ Se mai remarcă însă și faptul că "S-au încuibatu vițiile beției și a concubinatelor, precum și înstrăinarea de biserică."

pe acest superior exemplar de rasă, pe atât de tare în suflet, pe cât de modestă-i era înfățișarea materială: figură tăiată aspru ca de secure țărănească în lemn de tisă, ochi când strălucitori de veselă bunătate, când umezi de lacrimi, când scăpărători de mânie împotriva nedreptății și a asupririi. Unul din acele glasuri care parcă au în ele îngrămădite dureri de lungi generații cărora mâna dușmană le-a stat pe tarele grumaz. Și mai presus de orice, în sărăcia și smerenia lui, omul de cuvânt și omul de credință. Din școala durerii ieșeau astfel de oameni.”²³⁶

Elie Câmpeanu s-a născut la 12 iulie 1859 în Gorenii, județul Mureș. Urmează cursurile Seminarului Teologic din Blaj, pe care le absolvă în 1883 cu calificativ de “eminentem”, fiind numit, la 4 martie 1884, de mitropolitul Ioan Vancea de Buteasa, învățător, apoi preot în Subcetate²³⁷.

Va avansa pe treptele ierarhiei bisericești, fiind numit în 1898 viceprotopop și inspector al școlilor naționale greco-catolice românești din Districtul Giurgeului, iar în 1908 protopop al aceluiași district²³⁸. Elie Câmpeanu se va dedica trup și suflet misiunii de apostolat pe care și-a asumat-o în Secuime. În calitatea lui de protopop și inspector școlar “zidește biserici și școli românești”²³⁹ și “lucrează neobosit pentru păstrarea ființei românești în Secuime, supusă procesului diabolic de deznaționalizare”²⁴⁰.

S-a implicat activ în protestele clerului și populației românești din Transilvania împotriva subordonării bisericii greco-catolice românești din Ardeal, Episcopiei greco-catolice maghiare de Hajdúdorog (1912). El este cel care întocmește protestul care va fi înaintat Sfântului Scaun Apostolic de la Roma prin nunțiu de la Viena, în care se arată că “Protestăm energic în contra acestui atac ilegal, atât din punct de vedere bisericesc cât și politic și declarăm că vom denega

²³⁶ N. Iorga, *Oameni cari au fost*, București, 1939, p. 202-203.

²³⁷ Vezi pe larg Liviu Boar, *Repere biografice* – în volumul *Elie Câmpeanu – Omul și faptele sale*, editat de Fundația Culturală “Vasile Netea”, Tg.-Mureș, 1999, p. 9-26.

²³⁸ *Ibidem*.

²³⁹ Titus Mălăi, *Un luptător al Unirii Ardelen: Protopopul Elie Câmpeanu*, în *Curentul*, din 25 martie 1944.

²⁴⁰ Liviu Boar, *Protopopul Elie Câmpeanu-luptător pentru drepturile românilor din Secuime (1859-1937)* în *Angustia*, 2(1997), Sfântu-Gheorghe, 1997, p. 291-308

obediința atât bisericească cât și ascultarea civilă față de conducerea acestui episcopat greco-catolic”.²⁴¹

Elie Câmpeanu va suferi represaliile statului maghiar, fiind dat în judecată, iar băieții săi, unul student la medicină și altul teolog la Blaj, sunt amenințați cu pierderea bursei.

După izbucnirea războiului de reîntregire a neamului românesc, Elie Câmpeanu, împreună cu patru fii ai săi, trece în Moldova, punându-se la dispoziția armatei române prin organizarea unor spitale militare și prin conferințe pe care le ține soldaților. A fost numit de către generalul Mărdărescu conferențiar al Armatei a doua (de nord), apoi, în 1917, administrator al Spitalului de campanie nr. 428 din Piatra-Neamț.²⁴²

După încheierea războiului, a fost timp de doi ani profesor suplinitor de limba română la liceul din Dumbrăveni, după care s-a reîntors la nobila sa misiune de păstor sufletesc, fiind desemnat prin decretul nr.3676 din 27 august 1921 de către arhiepiscopul și mitropolitul de Alba-Iulia, dr. Vasile Suci, drept “paroh în Tîrgu-Murăș și protopop al Districtului Murășului, Vicariatul Secuimii”.²⁴³

Ca protopop al Tîrgu-Mureșului desfășoară o vastă activitate pe tărâm ecleziastic, politic și cultural. De numele lui se leagă ridicarea catedralei greco-catolice din Tîrgu-Mureș, înființarea Societății de istorie, arheologie și etnografie din județul Mureș și a muzeului din localitate. A fost decorat în mai multe rânduri, acordându-i-se “Crucea Regina Maria” clasa a II-a, “Crucea Comemorativă a Războiului 1916-1918”, și medalia “Ferdinand I” în grad de cavalier.

²⁴¹ Traian Popa, *Monografia orașului Tîrgu-Mureș*, Tipografia “Corvin” Tîrgu-Mureș, 1932, p. 232

²⁴² Liviu Moldovan, *Societatea de istorie, arheologie și etnografie din județul Mureș (1924-1940). Date biografice despre Elie Câmpeanu, unul din întemeietorii ei*, în *Marisia*, VI, Tîrgu-Mureș, 1976, p.492

²⁴³ DJAN Mureș, *Fond personal protopop Elie Câmpeanu*, dos.1, f.21

Recunoștința enoriașilor din comuna Subcetate, pe care i-a păstorit ca tânăr paroh, se materializează prin acordarea, la 18 iulie 1926, a unei diplome care atestă titlul de cetățean de onoare a localității.

Elie Câmpeanu a plecat spre cele veșnice la 21 ianuarie 1937, fiind petrecut pe ultimul său drum la 24 ianuarie 1937 într-o zi de duminică de aproape 3000 de oameni care au venit să-i aducă un ultim omagiu.²⁴⁴

Cu ocazia “vizitațiunilor canonice”, Elie Câmpeanu descoperă și studiază documente inedite, însemnări de pe cărți vechi și icoane, din registrele parohiale de stare civilă, pe care le materializează în colaborări la diverse publicații de specialitate²⁴⁵. Vrem să remarcăm doar includerea lui între colaboratorii Enciclopediei Române (t.I – III, Sibiu, 1898, 1900, 1904) publicată de C. Diaconovich sub egida ASTREI, el fiind autorul următoarelor articole semnate E. Câmpeanu sau E.C.²⁴⁶: Ciuc, Ciuc Munții, Ciuc-Sereda, Cason, Gherghio-Alfalău (Joseni), Gherghio-Ciomofalău (Ciumani), Gherghio-Ditro (Ditrău), Gherghio-Kilenfalău (Chileni), Gherghio-Remete (Remetea), Gherghio-Tekereu (Valea Strâmbă), Gherghio-Uifalău (Suseni), Gherghio-Voșlab (Voșlobeni), Gherghio-Varviz (Subcetate), Gherghio-Corbu (Corbu), Gherghio-Tulgheș (Tulgheș), Gherghio-Bicaz (Bicazul Ardelean), Gherghio-Sân-Miclăuș (Gheorgheni), Giurgeu, Giurgeu Munții, Odorhei, Odorheiu-Secuime, Secuimea²⁴⁷.

Tot lui Elie Câmpeanu îi aparțin datele și informațiile cu caracter istoric privitoare la români, la trecutul școlii și bisericii românești din Districtul Giurgeului, apărute în *Șematismul* din 1900²⁴⁸.

²⁴⁴ *Înmormântarea protopopului Câmpeanu la Tg-Mureș* – articol nesemnat, publicat în *Curentul*, București, X, nr. 3229 din 28 ianuarie 1937, p.8

²⁴⁵ Despre activitatea lui ca istoriograf, vezi pe larg studiul lui Grigore Ploșteanu *Preocupări istoriografice în Elie Câmpeanu – omul și faptele sale* – p. 50-65.

²⁴⁶ *Ibidem*, p. 54.

²⁴⁷ *Ibidem*.

²⁴⁸ *Ibidem*. Istoricul mureșean Vasile Netea îl amintește pe Elie Câmpeanu ca participant la serbările de la Putna, din 1904 cu ocazia comemorării a 400 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare. Cf. Vasile Netea, *Spre unitatea statală a poporului român*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p.229

6.1. Preoți născuți în Protopopiatul Giurgeului sau care au slujit în acest protopopiat în secolul al XIX-lea²⁴⁹

ALESANDRU IOAN –n. la 8 martie 1863 în localitatea Micăsasa, fostul Comitat Târnava Mică, azi în județul Sibiu. Primele șase clase gimnaziale, precum și cursul teologic de doi ani, le absolvă la Blaj, fiind hirotonit la 1 ianuarie 1884 de către mitropolitul dr. Ioan Vancea de Buteasa. La 16 august, același an, este numit cooperador în districtul Giurgeului, în parohia Alfaleu (azi Joseni) alături de preotul Georgiu Ciobotariu, unde își desfășoară activitatea timp de doi ani, după care, la 27 ianuarie 1886, este numit administrator parohial la Ciucsângeorgiu. În 1898 este numit notar districtual, iar în 1900, paroh în Ciucsângeorgiu.

BĂIAȘ IULIU –n. la Sărmaș (azi jud. Harghita) la 4 august 1874. Tatăl său, George Băiaș, era proprietar în localitate. Urmează patru clase gimnaziale la Blaj, pe care le absolvă în 1897, după care se înscrie la teologie în aceeași localitate, pe care o absolvă în 1901. Este hirotonit în același an și numit administrator parohial la Suseni, în Eparhia Reghinului. Se căsătorește în același an cu Varvara Boer, fiica preotului Gheorghe Boer, nepoata fostului protopop al Giurgeului, Aron Boer, după care va fi numit preot la Joseni în Protopopiatul Giurgeului. La 1 decembrie 1918 participă la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia ca reprezentant al românilor din această zonă.

BOER ARON a fost protopop de Giurgeu (1843-1871) urmându-i protopopului Ioan Vijoli care a decedat la 29 ianuarie 1843. La 15 iulie 1871 a fost dispensat de la conducerea protopopiatului, rămânând în continuare preot la Gheorgheni până la moartea sa, întâmplată la 17 aprilie 1883. Tatăl său pe nume Ioan se trăgea din Ibașfalău (azi Dumbrăveni, jud. Sibiu).

²⁴⁹ Datele biografice au fost culese din lucrările: *Şematism...1900*; Osvát Kálmán, *Erdélyi Lexikon*, Oradea Nagyvárad, 1928; Damó Jenő, *Ki Kicsoda*, Timișoara-Arad, 1931; Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, Univers Enciclopedic, București, 1996, precum și din Colecțiile registrelor parohiale de stare civilă de la Arhivele Naționale Direcțiile Județene Mureș și Harghita

BOERIU ARTEMIU –n. la Cluj la 10 februarie 1873, fiind fiul grefierului șef al tribunalului din Cluj. A urmat clasele liceale la Oradea și teologia la Blaj și a fost hirotonit la 5 decembrie 1897 preot în Casinul Mare din Eparhia Giurgeului. De aici este transferat la Gheorgheni, unde, în 1923, este numit protopop. Are o bogată activitate politică, socială și culturală. Este membru A.G.R.U. și ASTRA, consilier local și județean, membru al senatelor școlare și membru marcant P.N.Ț.

BOER(IU) GHEORGHE –n. la 30 martie 1840 la Odorheiu Secuiesc. Este fiul lui Aron Boer, viitorul protopop de Giurgeu, la acea dată preot în Odorheiu Secuiesc și al Iulianeii Popovics. A urmat patru clase gimnaziale la Șumuleu-Ciuc, după care a absolvit cursul teologic de doi ani din Blaj în anul 1862, când a fost hirotonit și a fost numit administrator parohial în Lăzărești.

BUTNARIU POMPEI –n. la 1/13 decembrie 1868 în localitatea Gurghiu, județul Mureș, fiind botezat la 26 decembrie/6 ianuarie 1869. A fost fiul lui Alexandru Butnaru, paroh greco-catolic din localitate și al Catalinei, născută Chețianu. A absolvit opt clase gimnaziale la Blaj, susținând examenul de maturitate în anul 1891. În 1892 obține diploma de învățător. În aceeași perioadă urmează cursul teologic de doi ani, pe care îl absolvă în anul 1893, fiind hirotonit la Lugoj, la 27 mai 1894. A funcționat ca învățător o scurtă perioadă în Bicz, după care, în 1894, este numit administrator parohial în Valea Jidanului, iar în 1900, paroh al acelei parohii.

CIOBOTAR PETRU –n. la 3 iunie 1850 în localitatea Voșlobeni. Este fiul cantorului și învățătorului Ciobotar Petru, din localitate. A studiat la gimnaziul romano-catolic din Șumuleu – Ciuc, unde îl găsim înscris în clasa I de gimnaziu în anul școlar 1865 – 1866 și în clasa a II-a în anul școlar 1866 – 1867. Studiile gimnaziale și le încheie la Blaj în anul 1870, după care se înscrie la cursul teologic de doi ani, pe care îl absolvă în anul 1872. A fost hirotonit la Blaj la 27

mai 1873. În perioada 1872 – 79 a fost învățător în Ghimeș – Făget și Voșlobeni. Din 1879 este numit preot în Reghin.

CIOBOTAR GAVRIL –n. în Voșlobeni la 28 ianuarie 1824. A urmat studii gimnaziale și teologice la Blaj, pe care le-a absolvit în 1848. A fost hirotonit la 5 mai 1850 la Oradea și numit paroh în Ghimeș, unde a păstorit peste o jumătate de secol. În perioada 1871 – 1879 a îndeplinit funcția de administrator protopopesc al tractului Ciucului, constituit prin ordinul mitropolitului Ioan Vancea de Buteasa din șase localități din zona Ciucului și Casinului, prin împărțirea în două a Eparhiei Giurgeului, situație care a durat până în 1879, când se revine la vechea organizare administrativă a tractului. Pentru merite deosebite, la 24 octombrie 1899 i s-a acordat funcția onorifică de viceprotopop onorar.

CODARCEA ARTEMIU –n. la 25 iulie 1850 și botezat la 30 iulie același an, în Oroiu Secuiesc (azi loc. Oroiu, în jud. Mureș). Fiul lui Codarcea Mihail și Safta, români uniți. Studiile gimnaziale și cele teologice le urmează la Blaj, fiind hirotonit la 30 decembrie 1873. Este numit paroh în Așchileul Mare (jud. Cluj), unde funcționează până în 1876, când, prin decret mitropolitan, este numit administrator al Districtului protopopesc al Milvanului. După desființarea districtului este numit, în anul 1890, viceprotopop al districtului Giurgeului, urmându-i în funcție lui Iuliu M. Montani. Îndeplinește această funcție până în anul 1898, când este numit protopop la Turda.

COTTA IOAN –n. la Bicaz (azi în jud. Neamț) în anul 1846, hirotonit în 1867, paroh în Telecu în anii 1871-1880. În anul 1880 este notar tractual. Din 1896 este preot paroh la Bicaz.

COTTA SIMEON –n. la 7 noiembrie 1850 în localitatea Bicaz. Absolvă șase clase gimnaziale la Odorheiu Secuiesc în anul 1867, după care urmează cursul teologic de doi ani de la Blaj. Între 1869 – 1873 îl găsim student la Academia Teologică din Blaj. Este hirotonit în anul 1873. În 1876 îl găsim ca

paroh în parohia Ivănuș, fiind numit învățător, apoi preot în Dămuc, iar din 1884 este preot în parohia Bicaz.

DOBREAN IOAN –n. la 8 octombrie 1843 la Tulgheș. Absolvă patru clase gimnaziale la Brașov, iar clasa a V-a la Blaj, după care urmează la Blaj cursul teologic de doi ani, pe care îl absolvă în 1864. Este hirotonit la Blaj în anul 1865, fiind numit paroh în Corbu.

DOBREAN MIHAIL –n. în anul 1814 la Subcetate, a urmat cursuri gimnaziale și teologice la Blaj, pe care le absolvă în anul 1838, fiind hirotonit în același an. După doi ani de preoție în Toplița (1838 –1840) este numit preot în Tulgheș.

DONEA (DONESCU) ALEXANDRU –n. la 18 ianuarie 1863 în localitatea Gurghiu, fiul lui Donea Iuonică și al Anicăi. În registrul de botezați al parohiei greco catolice din Gurghiu în care este înregistrată nașterea, numele de “Donescu” este adăugat ulterior cu altă cerneală și cu alt scris decât cel al preotului botezător Demetriu Angelu. Cursurile gimnaziale le absolvă la Blaj în anul 1882, după care urmează cursurile teologice, pe care le absolvă în anul 1886. Este hirotonit la Blaj la 13 martie 1888. După hirotonire funcționează ca preot la Balda – jud. Mureș (5 iunie 1888 – 13 iulie 1889), Beica Română (13 iulie 1889 – 13 martie 1884). În 1894 este numit mai întâi administrator parohial, iar din 1897 paroh al parohiei Voșlobeni.

DRĂGAN DEMETRIU – n. la 7 noiembrie 1849 la Corbu. Urmează studii preparandiale la Blaj. În 1874 obține diplomă de notar cercual. Absolvă și cursul teologic de doi ani de la Blaj în anul 1881. La 24 ianuarie 1883 este hirotonit la Blaj. A fost învățător și notar cercual în Valea Jidanului, iar din 1883 administrator parohial în parohia Dămuc.

GERGELY GEORGIU –n. la 5 iulie 1847 în Eliseni (azi jud. Harghita). Patru clase gimnaziale le absolvă la Cristuru Secuiesc ca elev particular, după care, în 1870, absolvă la Blaj cursul teologic de doi ani, fiind hirotonit în același

ai și numit administrator parohial în parohia Bodogaia (azi în jud. Harghita), unde funcționează până în anul 1878, când este numit preot în Frumoasa – Ciuc.

GERGELY IOAN –n. la 1 aprilie 1873 în Bodogaia, fiind fiul preotului din localitate, Georgiu Gergely și al Marthei Boeriu. Urmează șapte clase gimnaziale la gimnaziul romano-catolic din Șumuleu-Ciuc, pe care le absolvă în 1892. Este absolvent al cursului teologic de doi ani de la Blaj în anul 1895, fiind hirotonit la 10 mai 1896, după care este numit administrator parohial în Sovata.

MONTANI M. IULIU –n. la 18 decembrie 1852 în loc. Mădărașul de Câmpie, azi Mădăraș, în județul Mureș. Este fiul lui Ioan Montani, preot greco-catolic în localitate, și al Sofiei, născută Almășanu. Studiile gimnaziale le absolvă la Blaj în anul 1871, după care se înscrie la Universitatea din Viena, unde absolvă primii doi ani, după care se transferă la Universitatea din Budapesta, unde își încheie ultimii doi ani de studii teologice. A fost hirotonit la Blaj la 29 martie 1875, fiind numit administrator parohial în parohia Tirimia Mare (azi Tirimia, jud. Mureș), unde funcționează până în anul 1885, când, prin decret mitropolitan, este numit paroh în Gheorgheni și administrator protopopesc al Districtului Giurgeului, cu titlu de viceprotopop onorar, demnitate pe care o îndeplinește până în 16 august 1890, când este numit viceprotopop, iar din 1898 protopop al Roșiei.

NICOLESCU ALEXANDRU –n. la 6 iulie 1882 la Tulgheș, decedat la 5 iunie 1941 la Blaj. Urmează studii liceale la Reghin și la Blaj. În 1898 pleacă la Roma pentru a studia la Collegium Urbanum, unde în 1900 obține titlul de doctor în filosofie, iar în 1904 cel de doctor în teologie, după care se întoarce în țară, fiind funcționar la cancelaria mitropolitană din Blaj (1904-1905) apoi profesor și prefect de studii la Seminarul teologic (1905-1913). Pleacă în Statele Unite ale Americii ca preot misionar (1908-1909), după care, în 1919, este trimis la Roma ca procurator al Episcopiei de Alba-Iulia și Făgăraș până în anul 1920. În 1922, Papa Pius al X-lea îl numește episcop de Lugoj. La 7 mai 1935 este numit mitropolit de Blaj, instalat în scaunul mitropolitan la 6 septembrie același an. Are

o bogată activitate publicistică. Este autorul volumelor “Adevăruri eterne. Meditații, predici, conferințe, cuvântări ocazionale”, “Predici de advent”, “Noui meditații practice” – 2 volume. Îngrijește Seria “Biblioteca pentru clasa cultă”.

RUS S. TEODOR –n. la Ghimeș la 1 martie 1869. Clasele gimnaziale le absolvă la Blaj în anul 1891, precum și cursul teologic de doi ani, pe care îl termină în 1895. Este hirotonit la Blaj la 6 aprilie 1897, fiind numit administrator parohial în Seplac (azi Gorenii, jud. Mureș).

ȘANDOR IOAN –n. la 23 august 1868 la Sîndomic, botezat la 7 septembrie de protopopul Aron Boer. Este fiul preotului Șandor Ștefan din localitate și al Amaliei născută Solnai. Frecventează gimnaziul romano-catolic din Odorheiu Secuiesc, unde termină primele cinci clase gimnaziale, după care absolvă preparandia de stat din Cristuru Secuiesc în anul 1891. Urmează apoi la Blaj cursul teologic de doi ani, pe care îl absolvă în 1893. În anul următor este hirotonit la Gherla, fiind numit administrator parohial în Eliseni (azi în jud. Harghita).

ȘANDOR ȘTEFAN –n. la 23 septembrie 1847 în localitatea Eliseni. Urmează șase clase gimnaziale la gimnaziul catolic din Odorheiu Secuiesc, pe care le termină în anul 1865, după care urmează cursul teologic de doi ani, absolvit în anul 1868, fiind hirotonit în același an și numit administrator parohial în Sîndomic, unde a funcționat până în anul 1876, când este transferat în parohia Casinul Mare. În anul 1897 este numit paroh în Odorhei, având și funcția de viceprotopop al Districtului Odorhei.

SOLNAI DIONISIE – n. la 11 iulie 1853 în Casinul Mare, tatăl său, Ioan, fiind preot în localitate. Între 1867 și 1870 este elev la gimnaziul romano-catolic din Șumuleu – Ciuc, după care urmează cursul teologic de doi ani de la Blaj, pe care îl absolvă, fiind hirotonit în anul 1874, după care este numit administrator parohial în Ghelinta (azi în jud. Covasna). De aici, la 16 octombrie 1877, este numit preot paroh în Sîndomic.

SOLNAI IOAN, fiul preotului cu același nume din Casinul Mare, s-a născut la 1 ianuarie 1839. Urmează patru clase gimnaziale la gimnaziul romano-catolic din Șumuleu – Ciuc, clasa a V-a terminând-o la Blaj, după care absolvă cursul teologic de doi ani, fiind hirotonit la Blaj în anul 1859. Este numit administrator parohial în localitatea Poian (azi în jud. Covasna). În anul 1888 devine viceprotopop al Districtului Treiscaune, iar în 1900 este numit protopop al aceluiași district.

TĂSLĂUAN IOAN –n. la 18 iunie 1843 în Toplița. Absolvă patru clase gimnaziale la gimnaziul romano-catolic din Șumuleu-Ciuc în 1870, precum și cursul teologic de doi ani de la Blaj, fiind hirotonit în anul 1873. Este numit administrator parohial în parohia Pănetul de Câmpie (azi Pănet, județul Mureș), unde funcționează până la 10 aprilie 1875, când este numit cooperador în Bilbor, iar, din 1877, paroh în aceeași localitate.

URZICĂ VASILE (BASILIU) –n. la 13 ianuarie 1872, în localitatea Subcetate, fiind fiul defunctului preot Ioan Urzică. Studiile gimnaziale le urmează la Blaj, susținând examenul de maturitate la 13 iunie 1891, după care urmează cursurile teologice în cadrul Seminarului domestic din Blaj, pe care le absolvă în anul 1895. Este hirotonit preot la 26 august 1900, la Blaj, fiind numit cooperador în localitatea natală Subcetate.

URZICĂ IOAN –n. la Subcetate în 1847, fiu de econom din localitate, a urmat cursurile Academiei Teologice din Blaj între 1865 și 1869. Este numit cooperador în localitatea natală, Subcetate, iar în anul 1871 este numit administrator protopopesesc pentru parohiile din nordul arhidiaconatului Giurgeului, după împărțirea lui în două în anul 1871. Va îndeplini funcția de administrator protopopesesc până la decesul său survenit în anul 1878.

VIJOLI IOAN este fiul arhidiaconului Mihail din Frumoasa – Ciuc. A fost paroh greco-catolic în Gheorgheni între 1796 și 29 ianuarie 1843. Din 1815 a condus oficiul protopopesesc în calitate de viceprotopop până în anul 1835. În 3

iulie 1835, Ioan Vijoli a fost numit protopop în Gheorgheni, primind cinstea de a purta brâu roșu și a se numi asesor consistorial. A fost și profesor la Blaj; în timpul lui s-au înființat multe școli românești, printre care, în 1815, cea din Subcetate, avându-l ca învățător pe un anume Andreiu din Moldova. Despre activitatea lui Ioan Vijoli pe tărâmul învățământului românesc, Nicolae Albu scria că “lui Ioan Vijoli îi datorăm primele școli sistematice românești în acea parte de țară”.²⁵⁰ La insistențele lui Ioan Vijoli, episcopul Ioan Lemeni a făcut, în anul 1835, o “vizitație canonică”, cu care ocazie a sfințit o serie de biserici noi sau renovate din Subcetate, Sărmaș, Bilbor, Tulgheș, Valea Jidanului, Telec și Bicz. A plecat la cele veșnice la 29 ianuarie 1843.

VLAD AVRAM –n. la Băla (jud. Mureș) la 15 octombrie 1836. Își face studiile gimnaziale la Blaj, pe care le termină în anul 1862, după care urmează cursurile teologice la Seminarul domestic, pe care le absolvă în 1866. Este hirotonit la Blaj, la 30 noiembrie același an, și numit administrator parohial în parohia Chiheriul de Sus (jud. Mureș), unde funcționează până în 1883. Între 1883 și 1891 este preot paroh în Iernuțeni, lângă Reghin. La 20 aprilie 1891 este numit preot paroh în Joseni.

6.2. Circulația cărții românești în Protopopiatul Giurgeului

Tradiția creștină a românilor s-a perpetuat de-a lungul secolelor mai ales prin prezența cărților sfinte în altarele lăcașelor de cult, dar și în modestele biblioteci ale preoților și dascălilor din satele românești. Într-o lume a tranziției spre modernitate, noua intelectualitate românească din Transilvania secolului al XIX-lea percepe valoarea culturală și istorică a vechilor cărți bisericești, pe care le inventariază și le păstrează ca pe adevărate comori de lumină și credință creștină.

²⁵⁰ Nicolae Albu, *op. cit.* p. 193

Faptul este sesizabil și în spațiul geografic mai vitregit al satelor de munte din zona Secuimii, unde populația românească, majoritar de confesiune greco – catolică, se hrănea spiritual și cultural din aceleași izvoare de lumină și credință ca întregul neam românesc.

Viața spirituală a românilor din Ciuc, Giurgeu și Casin din ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea până la izbucnirea primului război mondial a fost marcată de personalitatea lui Elie Câmpeanu, dascăl, inspector al școlilor naționale românești din zona Giurgeului, preot, viceprotopop și apoi protopop.

Elie Câmpeanu a fost și un mare iubitor al cărții vechi românești. În vizitațiile sale canonice cercetează arhivele parohiilor, descoperind și aducând la lumină vechile cărți românești aflate în păstrarea preoților.²⁵¹

“Acest spațiu de graniță a Ardealului cu Moldova, de la cumpăna Mureșului și Oltului-scria bibliologul Dimitrie Poptămaș în volumul omagial dedicat lui Elie Câmpeanu-va deveni terenul de păstorire sufletească, de cercetare culturală, lingvistică și etnografică a lui Elie Câmpean, de dovedire cu argumente științifice și de civilizație a vechimii elementului românesc. Cele mai importante mărturii ale permanenței în timp și spațiu, ale aspirațiilor de cultură și civilizație românească erau cărțile manuscrise sau tipărite. Ele nu au încetat nici o clipă să circule – încă de la apariția lor – și în aceste localități vitregite de soartă. Mărturie stând numeroasele exemple de carte veche românească care s-au păstrat și se mai păstrează și astăzi în multe localități. Asupra lor s-a aplecat cu pioșenie preotul Elie Câmpeanu, ca unul dintre aceia care s-au adăpat din ele, în eforturile de formare intelectuală.”²⁵²

²⁵¹ Vezi Liviu Boar, *Circulația cărții românești în Protopopiatul Giurgeului în secolul al XIX-lea*, în *Tradiție și modernizare în societatea transilvăneană • 1850-1918*, coordonator Teodor Pavel, Accent, 2003, p. 204-216

²⁵² Elie Câmpean, *Omul și faptele sale...*, p. 79

„La 8 noiembrie 1898—scria protopopul Elie Câmpeanu—făcând vizitațiune canonică în parohia Biczului am aflat un Apostoler tipărit în 1767 cu notiția <<A parohiei gr. cat. Gyergyo Sz. Miklosiensis>>²⁵³”

Vizitând parohia din Voșlobeni, protopopul descoperă un *Mărgăritar* tipărit în 1746 la București și transcrie însemnările manuscrise de pe copertile acestuia, din care reiese că lucrarea a aparținut, printre alții, lui George Ciobotar, preot în Joseni între anii 1828 – 1873. “Se se știe cumcă acest Mărgăritari iaste al meu... (Ciobotar) Georgie, cinstit de tatăl meu pentru vecinica lui pomenire încă fiind copil la școala rumânească în Sânmiclăuș (Gheorgheni n.n.L.B) la un Dascăl din Moldova. scris-am eu numitul Z.T. paroch în Alfalău (Joseni n.n.L.B) anul 1837, 15, 7 – bris (septembrie n.n.L.B)²⁵⁴

Apelul pentru cărțile vechi, lansat de Academia Română la sfârșitul secolului al XIX-lea (30 mai 1898), îi stârnește tânărului preot și învățător Elie Câmpeanu un viu interes²⁵⁵. O parte din cărțile vechi românești, pe care le-a descoperit, le-a trimis la Blaj, unde se înfiripa faimoasa Bibliotecă Centrală, iar altă parte spre București, la Academia Română, “unde se înfiripa cea mai reprezentativă operă a culturii unitare românești având protagoniști tot doi ardeleni, pe Ion Bianu și Nerva Hodoș²⁵⁶. Printre cărțile care au îmbogățit patrimoniul Bibliotecii Academiei Române se află și un exemplar din *Psaltirea slavo-română*, tradusă și tipărită de diaconul Coresi (Brașov 1577), considerată multă vreme, prima carte românească. Cartea, descoperită la Voșlobeni, a fost vândută Academiei Române, în anul 1905, prin intermediul lui Ioan Micu

²⁵³ DJAN Mureș, *Fond Protopopiatul gr. cat. Gheorgheni*, dos. 78, f. 2

²⁵⁴ *Ibidem*. Vezi descrierea bibliofilă a acestei lucrări, precum și a altor cărți descoperite de Elie Câmpeanu în: *Elie Câmpeanu – Omul și faptele sale...*, p. 79 - 108

²⁵⁵ Despre activitatea de bibliofil a lui Ele Câmpeanu vezi studiul lui Dimitrie Poptâmaș, *Habent sua fata libeli* din volumul de studii dedicat lui Elie Câmpeanu, p. 79-108.

²⁵⁶ *Idem*, p. 80.

Moldovan cu suma de 400 de coroane, care a fost folosită pentru internatul de băieți români din Gheorgheni²⁵⁷.

“Dintre cele mai vechi tipărituri de proveniență românească, găsite în Săcuime,- scria în 1938 profesorul țîrgumureșan Nicolae Sulică într-un studiu de referință dedicat vechimii elementului românesc și a circulației cărții românești în regiunile secuizate – menționez splendidul evangheliar slavonesc al lui Neagoe Basarab din 1512, pe care fostul protopop de la Tg.-Mureș, Elie Câmpean (decedat în anul 1937 n.n.L.B.) l-a găsit într-un exemplar incomplet, în județul Ciucului, în timpul când funcționase ca viceprotopop la Gheorgheni.”²⁵⁸

Având în vedere prețul foarte ridicat al cărților în acea epocă, autorul studiului lansează o interesantă ipoteză privind căile prin care tipăriturile din țările românești au ajuns în Transilvania și în speță în posesia românilor din Secuime. “Prezența acestor cărți în Săcuime dovedește, că deja primele produse ale celei mai vechi tiparnițe românești, cea de la Târgoviște, au trecut și în Ardeal, și dată fiind scumpetea acestor cărți, trebuie să admitem, că ele au ajuns între Români din Săcuime, ca donațiuni ale evlaviosului voevod (Neagoe Basarab n.n.L.B.) sau ale boierilor mai de seamă, cari întrețineau legături economice cu scaunele săcuiești.”²⁵⁹

Liturghierul românesc (Brașov, 1570) este o altă carte rară românească ce a aparținut lui Elie Câmpeanu, descoperită probabil cu ocazia peregrinărilor sale prin Protopopiatul Giurgeului. Cartea are o istorie interesantă. Fiind împrumutată spre studiu de către Elie Câmpeanu în anul 1923, pe când era protopop de Țîrgu Mureș, profesorului țîrgumureșean Nicolae Sulică, acesta publică în anul 1927 lucrarea *O nouă publicație românească din secolul al XVI-lea: liturghierul diaconului Coresi tipărit la Brașov, în 1570*, Țîrgu-Mureș, 1927,

²⁵⁷ Corespondența, în legătură cu vânzarea cărții, dintre I.M.Moldovan și E. Câmpeanu se află la Arhivele Naționale din Țîrgu-Mureș, în *Fondul personal Elie Câmpeanu*, dos. 17.

²⁵⁸ Nicolae Sulică, *Contribuții la istoria vechimei elementului românesc și a circulației cărții românești în regiunile săcuizate în Reînvierea românească*, (Țîrgu-Mureș), ianuarie-martie 1938, p.19

²⁵⁹ *Ibidem* p.19-20

fără a specifica faptul că lucrarea este a protopopului Elie Câmpeanu. Mai mult, autorul studiului susține în diferite ocazii că lucrarea îi aparține. Problema apartenenței acestei lucrări este lămurită de o însemnare autografă a lui Elie Câmpeanu, făcută pe prima pagină a unui exemplar din studiul lui Nicolae Sulică, aflat la Biblioteca Județeană Mureș, care sună astfel: "Observ cum că acest vechi Liturghier este proprietatea subsemnatului și D-nul Nicolae Sulică pre nedreptul ș-a însușit, deoarece în anul 1923 i-am împrumutat-o numai spre studiere, pentru a mi-o restitui, ceea ce după repetate provocări nu a satisfăcut până acum. Elie Câmpeanu, protopop."

Unicul exemplar al cărții identificat până astăzi de Elie Câmpeanu și descris de Nicolae Sulică se află în colecțiile Bibliotecii Mitropolitane din Sibiu.²⁶⁰

Cheia înțelesului (București 1678), este o altă carte veche românească care a aparținut protopopului Elie Câmpeanu. Lucrarea a avut o largă circulație în toate provinciile românești. Exemplarul identificat de Elie Câmpeanu are numeroase însemnări²⁶¹, dintre care amintim atestarea icoanei făcătoare de minuni de la Nicula "Anii dela Chr. 1699, au plâns icoana precestei într-o biserică ce se cheamă satul Nicola în Varmegia Clujului, plânsau dela Dumineca Mitariului până la Paști", precum și atestarea circulației cărții în Protopopiatul Giurgeului, la Frumoasa "...scrisam eu popa Mihail Vizoli din Sepviz în an. 1772.", Gheorgheni "Gyo.Szt. Miklos 13-a X.-bris '826 L.S. s.s. Ioannes Visoly" și din nou Frumoasa "Visoli Miklos comendater Comparatus Ex Szepviz, die 29... '844"²⁶²

Pe filele unui exemplar din *Cazania lui Varlaam* care se afla în biblioteca lui Elie Câmpeanu, astăzi ea făcând parte din colecțiile Bibliotecii Naționale a României, fiul său, Liviu face în anul 1943 următoarea însemnare: "Această carte

²⁶⁰ Vezi pe larg în *Elie Câmpeanu-Omul și faptele sale....*, p.82-83

²⁶¹ *Ibidem*, p.87-88

²⁶² *Ibidem*

de învățătură, zisă cazania lui Varlaam, pe care o am de la tatăl meu protopopul canonic Elie Câmpeanu din Tg. Mureș, o dăruiesc cu dragoste frățească și aleasă prețuire eminentului meu prieten inginerul Flaviu Dem. Baldovin, vrednicul fruntaș al vieții tehnice și industriale românești. S-o păstreze cu cinste cum a păstrat-o și familia bunicii mele după mamă, al cărui întemeietor, emigrant pe la 1700 de la Mănăstirea Neamțului, la Voșlobeni, jud. Ciuc, a dat lungul șir al preoților Ciobotariu, paznici neînfricați timp de 215 ani ai românismului, la izvoarele Mureșului, Oltului, Trotușului. București, în promovarea celui de al 300-lea an a scris de la ieșirea Cazaniei din cleștele teascului. Docent Liviu Câmpeanu”²⁶³

La Ciucsîngeorgiu, Popa Bucur întocmea la 20 octombrie 1778, pe filele unui *Strasnic* de Blaj un adevărat inventar al cărților aflate în posesia sa, pe care le lăsa moștenire fiilor săi Ioan și Gheorghe “Tuturora în HS frați sau din cei care vă veți întâmpla a ceti această scrisoare sau zăpis lăsat de mine în mâna copilului meu Ion și lui Gheorghe, nime au căuta sau a să împărți din cărțile carele mai jos le voi numi: Evanghelie, Stratie tiparnică, Ceaslov, Catavasier, Psaltire, Molitvelnice 2, Liturghie, Octoih scris cu mâna, Octoih tiparnic, Prășnicar scris cu mâna, Stratie scrisă cu mâna, Calendar, Păstoriceasca datorie, Floarea adevărului, Păucenie de Bălgrad, toate le las copilului meu Ion și /lui/ Gheorghe într-alt chip mă rog tuturor fraților preoți care vă veți învrednici a sluji pe aceste sfinte cărți să pomeniți și pre noi ierei Bucur, Ana, părinți Nistor, Ana, 1778 octombrie zile 20”.²⁶⁴

²⁶³ Elena Mișu, *Cartea veche românească în scaunul Mureșului în Angustia*, 1(1996), Editura Carpica, Sfântu-Gheorghe-Cluj-Napoca, 1996, p.137; *Elie Câmpeanu - Omul și faptele sale*..p.86.Vezi și Florian Dudaș, *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1983, p.413-414

²⁶⁴ Ioana Cristache-Panaît, *Alte mărturii ale originii etnice românești a așezărilor din sud-estul Transilvaniei*, în Ion I. Russu, *Românii și secuii*, Editura Științifică, București, 1990, p.201. Cartea se află la Mănăstirea Sfântul Ilie din Toplița, ctitorie a primului patriarh al Bisericii Ortodoxe Române, Dr Elie Miron Cristea, originar de pe aceste meleaguri.Aici au fost concentrate valorile de patrimoniu din cele două județe Harghita și Covasna care alcătuiesc din punct de vedere al ierarhiei bisericii ortodoxe române Episcopia Covasnei și Harghitei, aflată sub păstoria P.S. Ioan Selejan.

Dintre lucrările înșirate de Popa Bucur s-a păstrat un manuscris care conține predici la duminici și zile de sărbătoare, având frontispicii și litere ornate; o însemnare de pe acesta îl amintește “pe domnul Racoți la Văleat 7215 (1707) februarie 5”, iar autograful realizatorului manuscrisului se află pe fila 11, într-o notă parțial păstrată: “...pis popa Mih/ail”.²⁶⁵

Un alt manuscris a ajuns la parohia din Doboii, după ce a circulat pe la Ghelinta (azi în jud. Covasna). Este vorba de o *Evanghelie*, datând de la începutul veacului al XVIII-lea, care a fost cumpărată pe seama bisericii de pe Valea Casinului la “leat 1761 mesețea dechemvrie 14 zile”²⁶⁶

La aceeași parohie s-a aflat un manuscris după *Cazania lui Varlaam* de la sfârșitul secolului al XVIII-lea.²⁶⁷

Tot pe Valea Casinului, popa Gheorghe din “Cason”, nota pe filele unei *Liturghii* tipărită la București la 1746, pentru cei ce vor veni după el, data când a intrat în rândul preoțimii “ca să se știe în care an și lună s-au preoțit, anii 1761 luna iunie în 15 zile”. Pe filele aceleiași cărți, popa Ioan din Sîndomic a consemnat nașterea celor 11 copii ai săi, începând cu anul 1762.²⁶⁸

Un exemplar din *Evanghelia* lui Șerban Cantacuzino s-a păstrat la Subcetate, cartea fiind cumpărată de Grigorie Dobreanu din Varviz (Subcetate) de la Popa Onu, cu 11 forinți vonași și dată de pomană parohiei cu condiția ca: “...cine s-ar preleji să o înstrăineze pe după fiii mei afară, să fie afurisit și anatema, an 1784, aprilie 2”²⁶⁹.

Tot la Subcetate a circulat o *Evanghelie* de București (1862), pe filele căreia sunt consemnați credincioșii din localitate.²⁷⁰

Studierea inventarelor bunurilor parohiilor greco-catolice din Protopopiatul Giurgeului întocmite de parohii locale la solicitarea protopopilor ne

²⁶⁵ *Ibidem*, p. 198

²⁶⁶ *Ibidem*, p. 198 Colecția Mănăstirii Sf. Ilie Toplița

²⁶⁷ *Ibidem*

²⁶⁸ *Ibidem* p. 203

²⁶⁹ *Ibidem*, p. 199

²⁷⁰ Cartea se află în colecția de cărți de patrimoniu de la Mănăstirea Sf. Ilie din Toplița

relevă. prin consemnarea cărților existente în proprietatea parohiei, un aspect deosebit de important al vieții spirituale a românilor din acest colț de țară și anume circulația cărții românești tipărită sau manuscrisă.

La 6 martie 1864, preotul Petru Dobreanu parohul din Subcetate, întocmea inventarul bunurilor parohiei sale, consemnând 14 titluri de carte românească, după cum urmează: *Biblia de Blaj*, tipărită în anul 1795, *Evanghelia de București*, tipărită în anul 1682, *Octoicul Mare de Rîmnicu*, tipărit în anul 1750, *Anologionul /:Mineiu:/ de București*, tipărit în anul 1766, *Triodionu – Triod de Blasiu* de anul 1771, *Strastnicu de Blasiu*, tipărit la anul 1753, *Apostoleriu de Rîmnicu*, tipărit la anul 1747, *Penticostariu (Penticostarionu) de Rîmnicu*, tipărit la anul de la zidirea lumii 7275, *Carte de învațături Bisericești /:Cazania:/ de Moldavia* tipărită în Iași la anul de la Cris.(tos) 1643, *Catavasieriul de Blasiu*, tipărit la anul 1777, *Doze liturgii, una de Blasiu*, tipărită la anul 1775 și *una de Sibiu*, tipărită la anul 1852, *Psaltiri Proorocului și Inperatului Davidu*, tipărit în Sibiu la anul 1826, *Molitvelnicu de Sibiu*, tipărit la anul 1853 și un *Ciaslovu de Blasiu*, fiindu ruptu prefația, anul tipăririi nu să scie. (Este probabil vorba de ediția din 1786 a *Ceaslovului* tipărit la Blaj n.n.L.B.)²⁷¹

La parohia din Ivănușiu, cu ocazia inventarierii bunurilor de către parohul local Simeon Cotta, la 13 mai 1874 „să află următoarele cărți basericești, una *Evanghelie de Sibiu*, una *liturghieriu*, unu *Minologion*, *Octoihu mare și micu*, *apostoleriu*, *Strasnicu*, *penticostariu*, *carte de predice...*, *triodulu și un Evchuhologiu* reu (corect EVHOLOGION, carte tipărită la București în anul 1722 n.n.L.B.), donată (de) preotu(l) Solomon Cotta”²⁷².

Inventarul parohiei Sîndomic, întocmit la 4 decembrie 1873 de către preotul Ștefan Șandor, consemna următoarele: „cărțile Basericești suntu 2-uă *Evanghelie*, una *Leturgie*, unu *Oftoicu* (sic!) mare, unu triodu și unu

²⁷¹ DJAN Mureș, *Fond protopopiatul gr. cat. Gheorgheni*, dos. 16, f. 15

²⁷² *Ibidem*, dos. 46, f. 25

*Molitvelnicu*²⁷³. După 4 ani, la 29 octombrie 1877, cu ocazia inventarierii bunurilor aceleiași parohii, față de cărțile consemnate în inventarul anterior, apare o lucrare nouă și anume un *CATAVASIER* (lucrarea a cunoscut mai multe ediții între 1759 – 1817, fiind tipărită la Rîmnic, Blaj și Sibiu n.n L.B). Despre stare de conservare a cărților se specifică faptul că *Evangheliile* „suntu în stare folositoare”, iar *Molitvelnicul* este „stricatu”²⁷⁴.

Tot la Sîndominic este semnalat un manuscris slav de 9 file, conținând un *Octoih* pe care la văleatul 7200 (1692) l-a făcut danie “jupânul Solomon Pop”²⁷⁵.

Inventarul parohiei Joseni, întocmit în anul 1911 consemna faptul că parohia dispunea de următoarele cărți de cult românești: „O *Evanghelie* veche, legată în piele, tipărită în Blaj la anul 1866, două *liturghieri* vechi în stare debilă, un *apostolier* vechi și *molitvenic*, un *octoih* vechi mare și unul mic, un *evehologiu* (corect EVHOLOGION n.n. L.B) vechiu, un triod, un strașnic, toate în valoare de mijloc”²⁷⁶.

Studiind inventarul parohiei din Voșlobeni, profesorul Nicolae Sulică, constata în 1938 că cele mai vechi și mai importante cărți de cult, slavonești și românești, au fost trimise de fostul protopop de Giurgeu, Elie Câmpeanu, la Blaj, însă au rămas în inventarul bisericii două mari categorii de cărți, și anume cele tipărite în Ardeal, precum și un număr de cinci lucrări provenite din cele două principate românești. Din prima categorie amintește lucrările *Dumnezeeștile liturghii*, publicate de episcopul Petru Pavel Aron în 1756, *Penticostarion*, 1768, un *Triod*, 1771, *Theologia dogmatică și bisericească*, publicată de episcopul Ioan Bob în 1801, câteva lucrări tipărite la Sibiu, *Molitvelnic* publicat de Andrei Șaguna în 1849, *Octoihul cel mic*, 1866.²⁷⁷

Cele cinci tipărituri provenind de peste munți erau:

²⁷³ *Ibidem*, dos. 40, f. 11

²⁷⁴ *Ibidem*, f. 16

²⁷⁵ Ioana Cristache-Panait –loc.cit. p.198

²⁷⁶ *Ibidem*, dos. 18, f. 43

²⁷⁷ Nicolae Sulică, loc.cit. p.21

1. *Apostol* tipărit la București în 1683 cu cheltuiala lui Șerban Voievod și sub supravegherea mitropolitului Teodosie. Cartea a ajuns în Voșlobeni probabil în 1704 prin donația logofătului Finea, precum se vede din următoarea însemnare autografă: “Această sfântă carte, ce să zice *Apostol*, l-au dat Finea log. (logofăt) lui Lepădat, ca să-i fie de învățătură lui, iar mie de pomeană și părinților miei. Vleat 7212. Eu Finea logofet, 712. Scris-am a treia zi de Rusale. De la Milostivul Dumnezeu sănătate poftesc Dumnilor voastre, părinților miei și celor dinpreună. Amin.” Finea era originar din Voșlobeni și, stabilindu-se în Moldova ca logofăt (diac, pisar), a dăruit în 1704 (7212) *Apostolul* lui Lepădat, probabil cântărețul bisericii din Voșlobeni.
2. Un exemplar defectuos, fără început și fără sfârșit, din *Octoihul* tipărit la Iași în 1749.
3. Un exemplar necomplet al *Penticostalului*, tipărit la Iași în 1753, cu cheltuiala lui Constantin Mihai Racoviță Voievod.
4. *Sfânta și dumnezeiasca Evanghelie*, tipărită cu cheltuiala lui Scarlat Grigore Voievod, București, 1760. Cartea poartă următoarea însemnare manuscrisă: “Această ievanghelie am cumpărat-o eu ieromonah Cos. Nectarie în zece lei, iar cine s-ar ispiti să o fure sau să o ia fără de bl(a)gos(lo)venie, să fie neertat de Domnul Hs. Și blestămat de acești Sf. envanghilești. Amin.”
5. *Antologhion*, publicat pe cheltuiala lui Scarlat Grigore Ghica Voievod, la București, în 1767.²⁷⁸

Tot la Voșlobeni – afirmă Nicolae Sulică – sub piatra de altar a bisericii vechi s-a găsit un *Antimis* cu text slavonesc, amintind pe episcopul Sava al Romanului și purtând data de 7222 (1714).²⁷⁹

²⁷⁸ Ibidem, p. 22

²⁷⁹ Ibidem, p. 21

Referindu-se la registrele parohiale de stare civilă aflate în păstrarea parohiei, acesta arată că cea mai veche însemnare este cea din registrul cununațiilor, datând din 6 iunie 1837, însemnările fiind făcute cu litere chirilice până la 11 iulie 1864, după care se trece la alfabetul latin.²⁸⁰

La începutul anilor '80, cercetătoarea Elisabeta Muckenaupt de la Muzeul județean din Miercurea-Ciuc, recenza la parohia din Ciucsîngiorgiu un număr de cinci exemplare de carte veche românească, descifrând și transcriind însemnările de pe acestea.²⁸¹

Pe filele unui *Strașnic* tipărit la Blaj în anul 1753, Popa Bucur scria, cu litere chirilice, că "este al meu anume eu Popa Bucur din Veneția de Jos l-am cumpărat când am șăzut în Cic Sent Georghî, din Blaș, cu trei florinți vonași iară cine s-ar ispiti să fure să fie afuri(si)t de 318 sfînți părinți 1778 i(a)nuarie zil(e) 20".

Pe un *Molitvelnic* de Blaj, tipărit la 1757, se află următoarele însemnări, făcute cu litere latine: "Joanu Boer parochul Cs.Sz.Georg.(giului) 1836 A(u)gust 23" și "Iosiu Dragomer parochul în Cs.Sz. György Michail Lupul cantor, 1890 în Cs.Szt. György".

Preotul Ioan Boer cumpără în anul 1837 un *Orologion* tipărit la Blaj în anul 1776 pe seama bisericii din localitate, consemnând acest fapt cu litere chirilice: "Acest Ceaslov este al meu Ioan Boer mpp paroh g. c. la Ciuc Sân Georgy și l-am cumpărat cu 5 R F în anul 1837 septembris 2".

Un *Triod* tipărit la Blaj în anul 1771, este cumpărat în anul următor și dăruit bisericii din Ciucsîngiorgiu de un anume Jacob Aron. Iată

²⁸⁰ **Ibidem.** Cele 4 registre parohiale de stare civilă din perioada 1837-1904 au fost preluate la Arhivele Naționale, Direcția Județeană Harghita, și fac parte din Colecția registrelor parohiale de stare civilă. Pe lângă consemnările de stare civilă – botez,(naștere) căsătorie și deces – din Voșlobeni, cele 4 registre conțin înregistrări și din localitățile Chileni, Suseni și Valea Strâmbă.

²⁸¹ Mulțumesc în mod deosebit distinsei bibliografe Elisabeta Muckenaupt din Miercurea-Ciuc pentru amabilitatea pe care a dovedit-o, punându-mi la dispoziție însemnările sale inedite din acea perioadă, pe care le-am folosit la elaborarea acestui capitol al lucrării.

însemnarea:”Acestu *Triod* sau dat din mila ...biserici... din satu Sîngheorghe Scaunulu Ciucului prin mine Jacob Aron”

Episcopul Ioan Lemeni dăruiește în 1838 , la rugămintea parohului Ioan Boer, o *Evanghelie* de Blaj tipărită în 1817 bisericii din Ciucsîngiorgiu.”S-au datu această sfântă *Evanghelie* pre sama Sf. Bisericei unite a Sânt Georgiului din Ciuc, din grația Măriei Sale Domnului episcop Ioan Lemeni, Blaj, 3 Iulie 1838” . Câteva pagini mai încolo parohul Ioan Boer nota “Și s-au dobândit prin rugă mintea mea Ioan Boer paroch g.k. la Sântgheorgy”.

La parohia din Joseni aceeași cercetătoare a circulației cărții vechi în spațiul de la izvoarele Mureșului și al Oltului, descoperă alte șapte cărți vechi românești tipărite între 1776 și 1814, transcriind de asemenea cele mai importante însemnări de pe acestea, din care reproducem câteva.

Evanghelia de Blaj din 1776 a fost cumpărată pe seama bisericii din Alfalău (Joseni) în anul 1800 de către “Ersen Simion Meghebirău din Alfalău și de Bărbăntă Grigorie din Ciomafalău (Ciumani, filie a parohiei din Joseni)” .

Pe filele unui *Liturghier* tipărit la București în anul 1776, sunt consemnate nașterile celor nouă prunci ai popii Ioan de la Sîndomocoș (Sîndominic) între anii 1763-1782, data când “s-au preoțit” Pop Ghiorghie de la Kason (Casin) adică “1864 luna lui iunie în 15 zile” și ultima însemnare care atestă proprietatea parohiei din Joseni făcută în anul 1891 care sună astfel: “Din cărțile S. beserece g. c. Gyo Alfalău ex 1891 Nro. 9 lit. b.”. Din însemnările de pe filele cărții rezultă că înainte de a ajunge în posesia parohiei din Joseni cartea a circulat în veacul al XVIII-lea la Sîndominic apoi după un secol pe Valea Casinului, ca la sfârșitul secolului al XIX-lea să poposească la Joseni.

Un *Octoih mare* tipărit la Blaj în anul 1792 are câteva însemnări de la sfârșitul veacului al XIX-lea care atestă proprietarii succesivi și anume pe Ersen János la 10 iulie 1881 și pe Csobotár Péter la 20 iunie 1884.

Cartea a fost inventariată probabil în anul 1891 sub „Nro. 9 lit. e” ca bun al parohiei Joseni.

Strașnicul tipărit la Blaj la 1804 este cumpărat pe seama bisericii de către Șara Crăciun și soția sa, Maria. „Lipsită fiind această sfântă biserică de această sfântă carte, anume *Strașnic* s-au milostivit Șara Crăciun cu femeia lui în Domnul răposată Șara Maria de au cumpăratu din îndemnul Duhului Sfânt cu 2 sloți și un husas (20 în lb.mag.) în cursul anului 1820 în luna februarie 3 zi”. Pe foaia de titlu a lucrării se află o altă însemnare privind proveniența cărții: „Această sfântă carte *Strașnic* s-au cumpărat bisericii Alfalăului de Crăciun Șara și Maria femeia (lui) și de Gavrin fiul lor cu 2 sloți ca să să pomenească numele lor de fiește preot care va sluji dintrânsa la vremea când să cade la pomelnic 1820”.

Cartea a fost inventariată la parohie în anul 1891 sub „Nro . 9 litera i.”

Un *Liturghier* tipărit la Blaj în 1807 ajunge în posesia parohiei din Joseni după ce anterior fusese al popii Gheorghe din Voșlobeni, așa cum reiese dintr-o însemnare din anul 1837: „Aceasta *Liturghie* este a lui Popa Gheorghe din Voșlab. Și s-au cumpărat cu 4 zloți în anul 1837.”

Triodul tipărit la Blaj în 1813 este cumpărat pe seama parohiei din donațiile enoriașilor, în anul 1814. Printre cei care au contribuit la plata cărții s-au numărat Suciu Ioan, fiul răposatului Suciu Toader din Sînmiclăuș (Gheorgheni) cu un zlot, Șara Gabor Meghebirăul cu 10 fl.r., Iftenie Drugă din Corbu cu 2 fl.r., Balaș Simion din Joseni cu 1 fl.r. și Șara Gabor cu încă 2 fl.r.

Cartea a fost inventariată printre bunurile parohiei în anul 1891.

Un *Apostol* tipărit la Blaj în 1814 ajunge în posesia parohiei din Joseni, fiind inventariat în anul 1891, după ce anterior a circulat pe la Voșlobeni, cartea

purtând însemnarea „Ioanu Alexandru cooperator și adm.(inistratorul) Voșlabului 13 iuniu 1885.”²⁸²

Din cele prezentate mai sus, reiese faptul că la parohiile de la care s-au păstrat inventare exista un număr apreciabil de cărți românești, ținând cont de valoarea ridicată a acestor cărți și de posibilitățile materiale scăzute ale enoriașilor, care erau siliți a cumpăra aceste cărți din puținul pe care-l aveau, dovedind dragoste de limbă și de credința românească.

Un alt aspect care trebuie subliniat este acela că, pe lângă lucrările tipărite la Blaj, centru spiritual al greco catolicismului, religie dominantă în zona noastră de investigare, preoții români foloseau și cărți de cult publicate la Râmnic, Sibiu, Iași și București, centre vitale ale culturii ortodoxe românești. Acest fapt confirmă încă o dată unitatea românilor, indiferent de religia pe care o practicau, elementul de unitate națională fiind limba, purtătoarea culturii unitare a românilor.

Același aspect este constatat și de profesorul Nicolae Sulică în studiul amintit mai sus, care afirmă că “Analizînd stocul de cărți păstrate în diferite parohii românești din cuprinsul Ardealului, vom găsi peste tot, cu mici variații, același ansamblu de cărți bisericești, provenind din toate provinciile românești, fără considerație la nuanța confesională. Această omogenitate a vechilor noastre biblioteci parohiale constituie cel mai caracteristic simbol al unității spirituale și culturale a neamului nostru de pretutindenea. Aici, în altarele modestelor noastre biserițe de lemn, se întîlneau, sub chipul slovei tipărite sau scrise cu mîna, într-o frățească simfonie, glasurile unite ale tuturor ținuturilor românești. În slovele acestor cărți românești palpita, în fiecare bisericuță românească, sufletul neamului întreg: conștiința unității lui prin limbă și prin credință. În aceste altare

²⁸² Ioana Cristache Panait, autoarea unei valoroase cărți avînd ca titlu *Biserici de lemn monumente istorice din Episcopia Alba Iuliei. Mărturii de continuitate și creație românească*, Alba Iulia, 1987 afirmă că “În anul 1838, popa Gheorghe din Joseni a așternut pe filele unei cărți o însemnare referitoare la cutremurul din acel an ce făcuse pagube, mai ales bisericilor românești, aflate, desigur, cele mai multe, din lemn, șubrezite prin veacuri”. Cf. Ioana Cristache Panait, *Realități istorice din sud-estul Transilvaniei*, în *Angvstia*, 2, 1997, p. 193

s-a refugiat, și în Săcuime, limba veche și înțeleaptă, ca un focar sacru și tăinuit, izvoritor de speranțe și de energie, mai ales după ce graiul românesc, copleșit de mediul înstreinat, dispăruse de pe buzele credincioșilor noștri și amintirea lui nu se mai păstra, decît în cîteva rugăciuni neînțelese, rostite mecanic.”²⁸³

6.3. Biblioteca “Eparhiei Protopopești Greco Catolice a Giurgeului”

În anul 1872 ia ființă *Biblioteca Eparhiei Protopopesi G.(reco) Catolice a Giurgeului*. Conform *Statutelor* elaborate la Subcetate la 25 decembrie același an²⁸⁴, biblioteca avea ca scop ajutorarea preoților “întru compunerea predicilor și întru predicarea mai cu folosul a cuventului lui Dumnezeu; a ajuta pe preoții seraci întru păstoria sufletelor încâtu aceea întru toate au dea fi lumina poporului; a adia pe orfanii preoților pre cariera literaturii ecleziastice și deunadată, încâtu voru concede împrejurările a aduce poporul la cunoscentia limbii sale materne/ româna/ încâtu aceea în unele locuri a Eparhiei aceștia e cu totulu dată uitării” (art. 2).

Membrii *Societății bibliotecii* conform statutului erau fondatori și ordinari de confesiune greco – catolică, însă ca membri “benefăcători și onorari pot fi fără de deschilinire de confesiune” (art. 3).

Conform art. 25 “opurile bibliotecii voru fi teologice, biblice, omilitice, pastorale, filosofice și încâtu concedu împregiurările, medicale și istorice”. Cărțile puteau fi împrumutate pentru o perioadă de două luni, președintele putând, însă, prelungi termenul (art. 23), iar în cazul pierderii sau deteriorării “opul”-ui împrumutat, respectivul membru “e îndatoratu cu spezele sale proprii a procura altulu” (art.24).

²⁸³ Nicolae Sulică, loc.cit. p.21

²⁸⁴ DJAN Mureș, *Fond Protopopiatul gr – cat. Gheorgheni*, dos. 44, f. 14 - 17. Statutele au 27 de articole numerotate cu cifre arabe, fiind grupate în șapte capitole numerotate cu cifre romane. În continuare vom cita doar articolele.

Societatea bibliotecii era pusă sub înaltul patronaj al “Prea Luminatului și Prea Sântitului Domnu Archi Episcopu și Metropoliu Gr.(eco) Catolicu de Alba Iulia Dr. Ioanu Vancea de Buteasa”, iar conducerea era asigurată de un președinte care a fi totdeauna protopopulu sau administratorulu protopopescu tractuale unde se va conserva totu deunadată Archivulu și casa bibliotecii, unu notari eintre preoții tractuali și unu controloru, totu deintre preoții tractuali.”

Pe lângă această bibliotecă districtuală, *Șematismul* din 1900 consemnează încă cinci biblioteci parohiale, 14 fundațiuni bisericesti, 9 fundațiuni școlare, 8 magazine de bucate, existența unui fond pentru înfrumusețarea bisericilor precum și un institut de credit al bisericilor din districtul protopopescu.²⁸⁵

7. ȘCOALA ELEMENTARĂ ROMÂNEASCĂ ÎN SCAUNELE CIUC, GIURGEU ȘI CASIN

“Problema învățământului elementar românesc din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, studiată în general puțin, este în mare măsură deficitară privind latura statistică” – arată Șerban Polverejan într-un studiu publicat în *Cumidava*²⁸⁶. “Date referitoare la școli și învățătorime – susține autorul studiului – folosite atât de autorii unor studii speciale, cât și în lucrările cu caracter de sinteză, sunt luate din statistici oficiale, germane sau maghiare, care, de cele mai multe ori, intenționat sau nu, sunt departe de a reda realitatea așa cum se prezintă ea”²⁸⁷.

Despre învățământul primar românesc din zona Ciucului, Giurgeului și a Casinului în secolul al XIX-lea, pe lângă datele statistice oficiale amintite de autor în studiul anterior citat și lucrarea de referință a lui Nicolae Albu, dedicată învățământului românesc din Transilvania între 1800-1867²⁸⁸, există un valoros material arhivistic inedit în cadrul fondului citat anterior, *Protopopiatul Greco-Catolic Gheorgheni*, aflat la Arhivele Naționale din Tîrgu-Mureș. Lucru firesc, deoarece învățământul primar românesc era organizat și coordonat de biserică,

²⁸⁶ *Contribuții statistice privind școlile românești din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, *Cumidava*, II, 1986, p. 161-206; vezi și studiile lui Liviu Boar, *Biserica și școala românească în scaunele Ciuc, Giurgeu și Casin între anii 1848-1900* în *Angustia*, nr. 6, 2001, Sfintu-Gheorghe, p. 111-122 și *Școala românească din fostele scaune secuiești Ciuc, Giurgeu și Casin în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Revista Arhivelor*, 1-2/2003, p. 251-256

²⁸⁷ *Idem*, p. 161.

²⁸⁸ Nicolae Albu, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800-1867*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1971. Despre școlile românești din zonă în prima jumătate a secolului al XIX-lea, Nicolae Albu scria că “Relativ la școlile din vechiul Scaun al Ciucului, facem distincție între comunele situate la nord și nord-vestul lui, care și-au păstrat intact caracterul național, și cele din interiorul său, expuse și chiar supuse deznaționalizării.” p.193

dascăli fiind, de multe ori, chiar preoții. Preoții parohi îndeplineau funcția de directori ai școlilor, iar protopopii pe cea de inspectori ai învățământului confesional din protopopiat.

“Nefiind sprijinite de către stat, dimpotrivă, adesea victime directe ale politicii de asuprire națională, școlile românești sînt susținute de popor, de soarta căruia își leagă în mod nemijlocit existența. De o oarecare stabilitate se bucură doar școlile principale (capitale) aflate de obicei în centre mai mari (orașe, comune) și deservite, în cele mai multe cazuri, de către mai mulți învățători. Majoritatea însă a școlilor elementare românești incluse în categoria școlilor populare sau “triviale” își leagă existența de prezența și stabilitatea cadrelor didactice, de posibilitățile materiale ale comunității care le susține, etc. Dintre acestea puține au - chiar în perioada de relativă dezvoltare a învățământului elementar din deceniul al șaptelea al sec. al XIX-lea - local propriu, corespunzător. În multe cazuri locuința dascălului servește în același timp și pentru local de școală sau clădirea școlii - când ea există - includea și locuința învățătorului și a familiei sale.”²⁸⁹

Începuturile învățământului elementar românesc din Bazinul Giurgeului se leagă de numele protopopului Ioan Vijoli, care a păstorit pe românii din Giurgeu aproape o jumătate de secol, între 1796 și 1843.

Provenind dintr-o familie de clerici greco catolici români, tatăl său fiind arhidiaconul Mihail Vijoli din Frumoasa-Ciuc, care a păstorit între anii 1786 și 1815, fiind protopopul districtului Ciucului, Ioan Vijoli a pus bazele ”primelor școli sistematice din acea parte de țară-scria Nicolae Albu în monografia dedicată învățământului românesc din Transilvania din prima jumătate a secolului al XIX-lea²⁹⁰ - Chiar în Gheorgheni înființase școală românească, pe care o încredință diacului Dumitru Pop de la biserica sa parohială și pentru care, fiindcă n-avea

²⁸⁹ Șerban Polverejan, *loc. cit.*, p. 161. Vezi și Dr. P. Vasici, *Despre starea de acum a școlilor noastre din Transilvania în Amicul școlii*, nr. 2, 1960, p. 158 și urm.; G. Barițiu, *Școlile autonome în Gazeta Transilvaniei*, nr. 36, 1865, p. 133 - 134.

²⁹⁰ Nicolae Albu, *op.cit.*, p. 193

portio cantores>, se ruga, împreună cu vicearhidiaconul Al. Fiscuti (1824), de Bob (episcopul Ioan Bob n.n L.B.) să intervină pe lângă <Domni locului>ca să-i facă parte de <iclejje diecească>”

La 1815 înființează o școală pentru pruncii din Subcetate, unde îl așază ca învățător pe un anume Andreiu, venit din Moldova. A susținut pe speze proprii pe dascălul de la școala românească din Gheorgheni pentru ca tinerii români de vârstă școlară să nu mai frecventeze școlile secuiești.²⁹¹

O atentă analiză a învățământului primar românesc din această zonă o face protopopul Giurgeului Aron Boer, în răspunsul la circularele mitropolitane nr. 344 și 524 din 1858 ale mitropolitului Alexandru Sterca-Șuluțiu.

Conform raportului întocmit de Aron Boer, în 12 parohii greco-catolice din protopopiat “ s-au mai ținut și se țin școli populare la: Dămuc, Valca Jidanului, Tulgheș, Corbu, Bilbor, Toplița, Sărmaș, Várhegy (Subcetate n.n. L.B.), Alfalău (Joseni n.n.L.B.), Voslab (Voșlobeni n.n.L.B.), Gyimesbük (Ghimeș-Făget jud. Bacău) și Kásson (Casinul Mare n.n.L.B.) și între acestea comune școli rădicate se află numai în Toplița, Varhegy, Sărmaș, Tulgheș, Corbu și Gyimesbük; în celelalte sunt numai case tocmite cu plată comunală. 2). La o regulată frecventare a școalelor – după părerea mea – nici nu se poate ajunge, fiindcă satele românești, mai ales în cercul Gyergyó-Szent Miclăușului (Gheorgheni n.n.L.B.) așa sunt de lățite și împrăștiate casele cât, în vreme de iarnă, copilul abia în doua ore poate ajunge la școală și cu mergerea de la școală mai toată ziua trece, nefăcând nici un sporiu la învățătură; aceasta din urmă și din cauza slăbiciunii docenților neavând, după a mea conștiințioasă convingere, decât doi învățători, adică din Alfalău (Joseni n.n. L.B.) și Dămuc, cu care să fii îndestulit în privința desterității și strădaniei. 3). Piedici întru frecventarea școalei: pe lângă depărtarea de școală și sărăcia multora, este și lenea antistiilor comunale, precum și nehărnicia docenților. 4). Ar fi un lucru minunat dacă s-ar putea întemeia și rădica pentru

²⁹¹ Șematism 1900 p. 333

Corbu, Tulgheș, Valea Jidanului și Bilbor o școală normală-capitală (subl.ns.L.B.) pentru aceste patru parohii în Tulgheș; așa am putea avea nădejde ca românii mai cu puțință să-și deie copiii la acea școală normală, dotată cu plată împărâtească și sub grija unui docente harnic și luminat. 5). Cât se atinge de umblarea acelor prunci la școală, a căror părinți sunt mestecați între secui, ei umblă la școala romano-catolicilor (...) Căci dacă ași face silință să-i deie la altă comună românească, unde este școală, mă tem, că și altminterile părinții neștiind decât limba maghiară, am pierde pe cei mai mulți, ei trecând la romano-catolici; și așe, vreo șase parohii ar pica din catalogul sau Schematismul diocesei gr(eo)catolice a Blajului²⁹².

Raportul protopopului Aron Boer surprinde și el cele două probleme importante cu care se confrunta învățământul românesc: sărăcia enoriașilor, care nu puteau susține școli puternice, bine dotate și lipsa personalului calificat, implicit calitatea unor docenți. Acest fapt a dus la înscrierea pruncilor românilor la școlile ungurești romano-catolice, cu consecințele de rigoare.

După un an, la 8 octombrie 1859, protopopul Aron Boer îi scria prepozitului Basiliu Rațiu la Blaj, care era și directorul școlilor naționale românești din arhidieceză, că „Lipsa cea mare cu care ne luptămu în privinția Docenților aicea în marginea Imperiului și în vecinitatea Moldavii unde pentru sterilitatea locurilor și asprimea aerului nu pre să așadia Docenți, cari cu clima aceasta nu sunt dedați, mă îndeamnă: ca pentru primirea și întărirea Docentelui din Gyimeș, anume Nicolau Koltsar să facem umilita rugare, cu atâta mai vârtosu, ca pre lângă absolvarea cursului pedagogicu în Sz. Regin (Reghin n.n.L.B.) în doi ani așea frumosu și cu emolumentu documentata dexteritate au desvoltatu în cariera deregătorii docentală, câtu eu însumu fiindu de fația la examenulu, am culesu din respunsurile prunciloru o adevărată vocațiuna a numitului învețiatoru – și da atunci prein strădania sa și instruirea Domnului

²⁹² Nicolae Albu, op.cit., p. 194.

Paroh local Gabriel Csobotariu celu au fostu absolventu și cursulu Theologii, așa temelnică dezvoltară s-au câștigatu, câtu înaintea mea din învățaturile cele ce se propun (predau n.n.LB.) în Școalele comună, depuindu examenu am aflatu vrednicu da partinire...”

Protopopul își încheie astfel misiva „Având dară nădejde ca pe lângă prea umilita recomandarea mea și atestatele legală aicea închisă (din păcate nu am găsit atestatele de care amintește protopopul Aron Boer, pe care le-a anexat n.n.LB.) se va îndura Măria Sa Domnulu Prepositu alu primi în numerulu (rândul nn.LB.) Docențiloru, înzăstrându-lu cu Decretu de Învețiatoriu definitiv...” Recomandarea pentru numirea ca docente a lui Nicolau Koltsar (Colceriu, de fapt, așa cum întâlnim și astăzi frecvent acest nume românesc în zonă, forma Koltsar fiind transcrierea lui cu ortografia maghiară n.n.L.B.) este cu atât mai necesară pentru a nu-l „scăpa și pă acesta în Moldova, ca și pă Mera și Lateș, de unde au și avutu provocarea (oferta n.n.L.B.) la unu serviciu mai ușoriu, însă cu plata mai bună.”²⁹³

Școala din Ghimeș - Făget și-a început activitatea în anul 1853, așa cum reiese din însemnările preotului Gavril Ciubotariu, făcute la anii senectuții – circa 1904 – 1907.

„Școală în asta parochia nu au existat până la anul 1853, în care anu din casa vechie Parochială, strămutându-o și renovându-o, s-au întemeiat sala școlare în care până la an.(ul) 1857, adecă în timp de 4 ½ ani, când s-au denumit docente tânărul Niculae Colcer, ca parochu am condus și oficiul de docente fără plată.”²⁹⁴

La 10 februarie 1853, parohul Gavril Ciubotariu înainta protopopului Giurgeului Aron Boer lista primilor elevi intitulată *Pre Arătarea Pruncilor*

²⁹³ DJAN Alba, *Fond Mitropolia Română Unită Blaj – Cabinetul mitropolitului*, doc. nr. 669/1859. În continuare DJAN Alba, *Fond M.R.U.* Documentul este citat și reprodus parțial de Nicolae Albu în lucrarea *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800 – 1867*, Editura didactică și pedagogică, București, 1971, p. 194 – 195.

²⁹⁴ DJAN Mureș, *Fond Protopopiatul gr. cat. Gheorgheni*, dos. 14, f. 122

Scholastici din Parochia Gyimeş Făgetu, care cuprindea un număr de 49 de copii obligați a frecventa școala nou înființată, cu vârste cuprinse între 6 și 14 ani.²⁹⁵

Nicolae Colcer(iu) a funcționat ca docente până în anul 1873, numărul elevilor crescând în fiecare an.

Din această perioadă s-au păstrat două tabele întocmite de docentele Nicolae Colceriu, cuprinzând, unul numele elevilor care au absentat în lunile decembrie,ianuarie și februarie din anul școlar 1857-1858, iar celălalt cuprinzând elevii care nu s-au prezentat deloc la școală în aceeași perioadă, urmând ca părinții lor să plătească amenzile prevăzute de lege.²⁹⁶

În primul tabel figurează un număr de 31 de elevi, cu specificarea numelui, a numelui părintelui, precum și a numărului de absențe motivate sau nemotivate, iar în al doilea un număr de 24 de elevi, cu menționarea numelui lor, a numelui părintelui și a numărului casei.

Nicolae Colceriu a fost urmat în anul școlar 1874-1875 de "teologul moral" Petru Ciobotariu, în 1876-1877 de Alesandru Bota, între anii 1878-1884 de Augustin Rîșniția, în 1885 de teologul Iosif Lita, în 1886 de teologul Lichinția (?), în 1887-1890 de Ioan Marcu, în 1891-1894 de Ioan Butnariu, în 1895 de Vasile Urzică căruia i-a urmat "Ioan Urzică,ca definitivu, carele funcționează și în prezent"(1904 nnLB)²⁹⁷

Începuturile școlii își trag însă seva în veacul al XVIII, așa cum afirmă același preot Gavril Ciobotariu la 1904 în "Biografia sau descrierea comunei Ghimeş făget /bükk/"²⁹⁸ citând "spunerea așaia numitului individulu Iosif Kosokaru, reposit la an . 1887, în etate de preste una suta (de) ani, care povestea,

²⁹⁵ *Ibidem*, f. 18-19

²⁹⁶ *Ibidem*, dos. 14, f. 19 și 21. Având în vedere că aceste documente urmau să fie înaintate autorităților, au fost întocmite în limba maghiară, fiind semnate "Kölcsár Miklos. tanító" (Colceriu Nicolae, învâțător)

²⁹⁷ *Ibidem* f.120

²⁹⁸ *Ibidem*

că elu, de tatăl lui au fost trimis să înveție carte la preotul Tătar-, unde se afla ei tri înși, adecă el, Georgie Ionașiu și Georgie Radu, ca școlari.”²⁹⁹

În Anexa III a studiului lui Șerban Polverejan este publicat *Conspectu despre sco(a)lele principale și populare (greco-catolice) și despre învățătorii aplicați la acelea* din anul 1865, care consemnează în Protopopiatul Gr.-Cat. Gheorgheni un număr de doar opt școli existente la Bilbor – învățător fiind Mera Avram, Corbu – învățător Baida Georgiu, Dămuc (azi în județul Neamț) – învățător Cuttea (Nume greșit descifrat. În *Șematismul* din 1865 apare ca învățător Cotta Solomon n.n.L.B.) Iuon, Ghimeș-Făget (azi jud. Bacău) – învățător Koltsár Nicolae, Tulgheș – învățător Sciopu Basil, Varnics (???)³⁰⁰ – Cîmpul Cetății, jud. Mureș – învățător Dobreanu Vasile, Valea Jidanului (azi jud. Neamț) – învățător Mucenicu Iuon și Voșlobeni – învățător Pușcariu Petre³⁰¹.

Existența unor școli românești, în alte localități decât cele prezentate în Conspectul mai sus citat, este amintită de preoții greco-catolici din parohiile din Protopopiatul Gheorghenilor, care au răspuns apelului adresat de protopopul Elie Câmpeanu la începutul secolului XX de a întocmi câte un scurt istoric al parohiilor respective. Câteva din aceste însemnări s-au păstrat în fondul protopopiatului, din care vom cita în continuare.

Astfel la 10 iunie 1903, Iuliu Băieș, administrator parohial greco-catolic la Joseni, scria că “Pe baza unui conspect din 30 nov. 1867 se constată că s-a aflat școală românească în parohia Alfalău (Joseni n.n. L.B), care școală pe timpul acela era la culmea chemării sale, având docenți foarte buni, unde școlarii învățau 3 limbi și anume limba română, maghiară și germană, care școală în urma frecărilor politice și a populației sărăcite în cele materiale s-a sistat cu totul, de

²⁹⁹ *Ibidem*

³⁰⁰ Este mai mult ca sigur o transcriere greșită din documentul original, aflat la Arhivele Naționale din Brașov, a localității VÂRVIZ (azi Subcetate, jud. Harghita) și nu Cîmpul Cetății care se afla în județul Mureș și nu putea face parte din Protopopiatul Gheorgheni. De asemenea numele de DOBREAN, DOBREANU, DOBRAN sunt foarte răspândite în localitate, fiind nume specifice ale „varvigenilor”, așa cum își spun și astăzi locuitorii din Subcetate (n.n.L.B) ;

³⁰¹ Polverejan, Șerban, loc. cit., p. 199.

sine înțelegându-se că sistându-se școala, partea cea mai mare din populațiunea română și-a pierdut limba maternă, înlocuind-o cu cea maghiară. Portul prestat (sic!) încă se susține cel românesc, cioareci, opinci, cămeșia albă lucrată cu flori la grumaz, cușma și cilt.(celelalte n.n L.B)³⁰².

La 5 martie 1904, Gheorghe Gergely, paroh greco-catolic la Frumoasa-Ciuc, scria, la rândul său, la îndemnul lui Elie Câmpeanu, că în Frumoasa-Ciuc a existat școală românească condusă de preotul greco-catolic Gedeon Barboloviciu "care în casa – locuința-i proprie a susținut școala, și sub preoția sa copiii rom.(ano) cat.(olici) aici veneau la școală, dintre cari azi mai trăiește un martor, Antal Emeric, care a frecventat școala română gr. cat., dar pe atunci deja vorbeau și învățau ungurește, numai rugăciunile le făceau în limba română"³⁰³.

În 1910, Pompei Butnariu, paroh în Valea Jidanului, scria în monografia parohiei sale, întocmite la îndemnul lui Elie Câmpeanu³⁰⁴, că: "Docenți a avut de pe la anul 1842, primul a fost Andrei Lupu Teslovan, al doilea fratele acestuia, Toma Teslovan, fiii preotului Ioan Teslovan."³⁰⁵ Acestora i-au urmat în ordine: un anume Brâncovian venit din România, Pașcu, Mera, Budurlean, aceștia fiind veniți de pe Câmpie, predând câte 3-4 ani, Ioan Ciobotariu din Voșlobeni, Ioan Cotta, Demetriu Drăgan-viitor preot în Dămuc din anul 1885- apoi Neculai Mureșianu din Subcetate, George Teslovan din Valea Jidanului, Alimpiu Trif din Făget, Alexandru Precup din Craifalăul de Câmpie (Crăești loc. în jud. Mureș n.n. L.B.) și din anul 1885 Augustin Râșniță.³⁰⁶

Același Pompei Butnariu aprecia că, la începutul secolului al XX-lea, procentajul știutorilor de carte-scris și citit- era de 15%.

³⁰²DJAN Mureș, *Fond Protopopiatul gr. cat. Gheorgheni*, dos. 18, f. 45

³⁰³*Ibidem*, dos. 79, f. 32.

³⁰⁴*Ibidem*, dos. 13, f. 62

³⁰⁵*Ibidem*

³⁰⁶*Ibidem*

Din manuscrisul intitulat *Date istorice referitor la monografia comunei bis.(ericești) gr. cat. Corbu, respective a celei politice Gyergyohollo*³⁰⁷ întocmit la 30 mai 1911 de învățătorul N. Truța, aflăm că: “Învățământul poporal a fost în Corbu aproape de la înființarea ei.(a localității n.L.B.) Să înțelege de (la) sine cum că această instrucțiune a fost susținută numai de către unii cărturari fără calificațiune, precum să pomenește pe Toader Apostol, dascălul al bătrân Grigorie Soponar. După 1848 au funcționat indivizi ceva mai calificați precum Mera, Blându, Coșiocaru Gavril, George Borda ear după aceștia pedagogi calificați dintre cari și astăzi se află în viață Ioan Neamțu, Grig. Trifu, Emilian Drăgan și la urmă modesta mea persoană...”³⁰⁸

Conform datelor publicate de Nicolae Albu în *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*³⁰⁹, ”La venirea lui Atanasie Rednic, când acesta face vestita sa conscripție din 1765, găsește nu mai puțin de 56 școale românești, unite bineînțeleș, organizate după ordinele chibzite ale episcopului P.P.Aron.”

În Protopopiatul Giurgeului funcționau următoarele școli cu învățătorii menționați în paranteză: Voșlobeni (Dumitrașcu), Gheorgheni (Toader), Varviz<<Subcetate>> (George), Casonul (Mihăilă), Csik Gyergyó (Sic!) <<Este probabil vorba de orașul Gheorgheni n.n.L.B>> (Dumitru Suci), Ghimeș (Rusu Vasile), Szepviz<<Frumoasa>> (Ioan), Sândominic (Alexie)³¹⁰.

Pentru sfârșitul secolului al XVIII-lea, Nicolae Albu identifică în arhiva Mitropoliei Blajului date privind existența unor școli din Giurgeu la: Alfalău (Joseni), Bicz, Bilbor, Casonul Mare, Sândominic, Corbu, Ghimeș, Tulgheș și Varviz (Subcetate)³¹¹

³⁰⁷ *Ibidem* dos.8,f.50-51

³⁰⁸ *Ibidem*

³⁰⁹ Nicolae Albu, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Tipografia “Lumina” Miron Roșu. Blaj, 1944, p. 197-198 și 242-244

³¹⁰ *Ibidem*, p.198

³¹¹ *Ibidem*, p.244

Una dintre cele mai vechi școli românești din bazinul Giurgeului era cea din Subcetate (Vărviz, cum este amintită localitatea în documentele vremii).

Dintr-o monografie a localității Subcetate, păstrată în manuscris dactilografiat în *Fondul Protopopiatul gr. cat. Gheorgheni*³¹², întocmită în anul 1904 de Elie Câmpeanu, care și-a început prodigioasa carieră pe tărâm ecleziastic în această localitate în anul 1883, ca tânăr învățător, apoi preot paroh, aflăm că: „Primele date despre cei mai vechi cantori și docenți din parochia Varvizului sunt cele împărtășite despre cantore – docentele << Andreiu >>, fiul preotului Lazaru din comuna Pipirigu din Moldova, care se susține a fi servit sub preotu Petru Dobreanu (1786 – 1826 n.n.L.B), locuind în casa cantorală, edificată de popor pe porțiunea canonică cantorală în apropierea bisericei, de la care și-au primit primele cunoștințe de carte actualul preot din Tulgheș Michail Dobreanu (născut în Subcetate în anul 1814 n.n.L.B), pr.(ecum) și coetanii dânsului/ din 1814/ Nicolae Dobreanu și Petru Platonu, cantor în Sermaș (Sărmaș, n.n.L.B) și(i) a.(Iții).

Tradițiunea păstrează acestui servitor bisericesc ale mai frumoase suveniri, susținând despre dânsul că întreaga biblie a cetit-o în decurs de 48 ore și că ar fi luat parte și la lupta voluntarilor sub Tudor Vladimirescu și Ipsylanti.

2. Cantoru docentele Filipu, căsătorit în Varviz, ca următoriu lui Andreiu, a servit tot sub preotul P. Dobreanu, mai târziu laolaltă cu cantorele Grigore Hurubă, numai ca cantore.

Având în Varviz pe fiii Ioan și Dumitru, aceștia s-au mutat în Bilbor, întemeind familia Filipeștilor, care sustă până în prezent, fiind fiul lui Ioan, preot, iar altul, actualul cantore și subnotar/ ?/ (așa în text n.n. L.B).

3. Ca docente Iacobu, născut în Frata, pre câmpie până la 1835, iar ca cantor Grigore Hurubă.

³¹² Ibidem, dos. 16, f. 86 - 97

4. Nicolae Grosisch din Ungaria de la 1835 – 1837, sub docentura căruia au frecventat școala și pruncii preotului Nicolae Dobreanu (preot paroh între 1826 - 1853 n.n.L.B), iar pentru a învăța cântările și tipicul : Ioan Hurubă I.(ui) Vasile și Ștefan Popu din Varviz, mai târziu cantore – docente și clopotariu. Este amintit ca bun docente și mare tipicariu / Ion Pascu în 23/I 1897 a afirmat că a fost elev al lui Grosisch, care vorbea limbile germană, latină, maghiară, română și ruseasca, murind în 1840, a treia zi de la Paști. – Antecesorul acestuia a fost Iacob Frata în 1834/5, care când a fost Lemeni (este vorba de episcopul Ioan Lemeni 1780 – 1861, care a fost sfințit ca episcop la 6 iunie 1833 în catedrala greco-catolică din Oradea de către episcopul Samuil Vulcan, după care, la 14 iulie se instalează în scaunul mitropolitan de la Blaj.” Cu ocaziunea aceasta ținu sinod diecesan, în care între altele se hotărî ca în fie care parohie să se înființeze școală cu învețetor” C.f. Șematismul...1900, p. 42), în vizitație can.(onică) a fugit cu calul popii Nic. Dobreanu, ducând vasele la Vereșești (familia Vereș din loc. Remetea) în Remetea, îngreunând pe sora popii Maria; aceasta Maria / Tana / e bitanga (copil din flori n.n.L.B.) care șede la P. Gafton.

5. N.N. (așa în text n.n.L.B) ginerele popii Ciurilai din Bilbor, de naștere de la țară, ca docente începând de la 1838 a funcționat cu succes mai mulți în casa veche parochială edificată în grădina de azi parochială – dincolo de stupină – ruinându – se școala și casa cantorală veche. Între alții a studiat la dânsul și cantorul actual Vasile Dobreanu și fostul preot din Sermașiu Gavrilă Țeranu, născut în 1830. Tot în acest timp funcționând ca cantor Grigore Hurubă s-a edificat casa proprie pre porțiunea cantorală.

6. Grigorie Hurubă cantor a îndeplinit și oficiul de docente câțiva ani înainte de 1848, atât în casa-i proprie, cât și în cea parochială veche. A mai suplinat și Ștefan Popu în casa-i proprie, fiind tare slabă casa parochială.

7. După 1849 – 1851 au funcționat ca docenți în casa lui Gavril Bancu din vecinătate, dându-i-se materialul din vechia casă parochială ca recompensă, câte

o săptămână Vasile Dobreanu, actualul cantor, Dumitru Urzică, fost notariu cercual și cantorele Grigore Hurubă.

8. De la 1851 – 1857, a funcționat ca cantore (sic) Vasile Dobreanu și adecă trei ani / în casa luată de la Ioan Urzică din dealu – de prezente a orfanilor preotului Ioan Urzică, care se folosea și de casa comunală / ca cantor Grigore Hurubă.

9. De la 1858 – 1860 a funcționat Petru Popu, de la Secalu (localitatea Săcalul de Pădure, în județul Mureș n.n.L.B) tot în casa susnumită ca cantor cel în sus zisu, care prin scrisoarea-i din 25 / I. 1889 recunoaște că a funcționat pe la 1867-68.

10. Între anii 1861 -1862, Furnea Vasile din Băla (localitate în jud. Mureș n.n.L.B) ca și antecesorul său.

11. De la 1863 – 1866 Teodor Runcanu din Galați lângă Bistrița (localitatea Galații Bistriței în județul Bistrița – Năsăud n.n.L.B), ca mai sus, iar ca cantore Vasile Dobreanu, actualul.

12. Din 1867 – 1868, Ioan Urzică, cooperador parochial.

13. Din 1869 Octobree – 1878 Septenbre 31. Michail Hurubeanu din Varviz, pedagog abs.(olutu) și docente dipl.(omat) și adecă pe lunile Octobree 1869 – Martie 1870 în casa lui Teodor Urzică, după aceia în actualul edificiu școlar, folosind apartamentele folosite de locuință notarială din loc.(alitate), care s-au pregătit mai întâi, începându-se edificarea încă în 1861 și fiind terminată numai în 1876 prin maestrul din Ditro (Ditrău, n.n.L.B) Szász Ferencz.

14. Din 1878 – 79, docentele dipl.(omat) Ioan Pastoriu din Vajda Szt. Ioana (localitatea Voivodeni din județul Mureș n.n.L.B) cu locuință în școală.

15. Din 1879 – 82 docentele Vasile Lucaciu din Teușu (probabil Teiuș, localitate în județul Alba n.n.L.B)

16. Din 1882 – 83 docentele Ioan Moga din Bobohalma

17. Din Octobrie 1883 – 84 Elia Câmpeanu, teologu abs.(olutu) în 1883 în Blaj, ales de senatul școlar parochial în ședința-i din 23 Sept. 1883 și aprobată prin resol.(uțiunea) consist.(orială) din 29 Sept. 1883. No: 2861, tot odată prin resol.(uțiunea) consistorială din 15 Ian 1884. No: 151 denumit de cooperator parochial, din care cauză pe lunile Martie – Maiu 1884 s-a primit ca coadjutor supl.(eant) pe Petru Dobreanu, fiul preotului din Varviz, Petre Dobreanu, cantor dipl.(omat).

18. Din Octobrie 1884 până în prezent (1904 n.n.L.B) funcționează ca docente Petru Gafton din loc.(alitate), pedagog abs.(olutu) de Blaj și diplomat docente ordinar cu 300 fl. salariu, propunând (predând n.n.L.B) în sala mare din aripa de către drum a edificiului școlar unde s-au ținut prelegeri pentru prima dată de către antecesorul său în Nov. 1883, fiind mai corespunzătoare recerînțelor.-”

La 4 septembrie 1864, notarul scăunal Ioan Urziceanu, inspector școlar, raporta vicejudelui regal din Gheorgheni, Csány István, despre situația construcțiilor școlilor de pe raza plasei (Járás.în lb. magh–Documentul este scris în limba maghiară n.n.L.B.) care se prezenta astfel: la Dămuc și Bicz (azi localități în jud. Neamț) se lucrează la acoperișul noilor clădiri de școală, la Barasău (azi jud. Neamț) și Corbu s-au adunat deja materialele de construcție – lemn și piatră, iar până la edificarea noilor clădiri se va învăța în vechile locale, la Bilbor clădirea este ridicată, urmează doar a fi tencuită, la Sărmaș și Subcetate există clădiri ale școlilor, dar ele sunt neîncăpătoare, fiind planificat a se ridica alte noi construcții, la Valea Jidanului (azi jud. Neamț) școala își desfășoară activitatea în casa parohială, nefiind în plan ridicarea unei școli noi. În continuare, se arată în raport, aceste construcții merg foarte încet, deoarece comunele nu au venituri proprii, ridicarea școlilor făcându-se din contribuția țăranilor (jelerilor în text, n.n.LB)³¹³.

³¹³DJAN Mureș. *Fond Protopopiatul gr.-cat. Gheorgheni*, dos. 34, f. 1-2.

În vara anului 1871, inspectorul școlar regal al Scaunelor Ciuc, Odorhei și Trei Scaune face o inspecție la școlile confesionale românești greco – catolice din Tractul Ciucului și constată faptul că majoritatea acestora nu respectă prevederile Legii XXXVIII din anul 1868³¹⁴.

Potrivit acestei legi, orice școală confesională putea fi transformată în școală comunală (de stat, cu limba de predare oficială, deci cea maghiară), după trei avertismente ale Ministerului Cultelor și Învățămîntului, date din 6 în 6 luni, dacă nu corespundea prevederilor legii referitoare la dotarea materială a școlilor și existența cadrelor didactice calificate și remunerate conform legii.

Astfel, la școlile din Valea Jidanului, Bicz, Sândominic, Bilbor și Sârmaș, clădirile școlilor sunt prea mici, neîncăpătoare, personalul didactic este insuficient, nu se predau toate materiile prevăzute de lege, elevii nu au manuale școlare, nu se predă gimnastica, învățătorul nu posedă calificarea cerută de lege și nu există “grădină de pomărit”. Aceleași deficiențe s-au constatat și la școlile din Subcetate, Voșlobeni și Ghimeș-Făget, unde, pe lângă acestea, școlile nu sunt dotate cu mobilierul necesar.

Constatările au fost comunicate în scris și verbal celor interesați, adică preoților și învățătorilor respectivi, însă nu s-a constatat nici o îmbunătățire a situației. Drept urmare, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice de la Budapesta, prin secretarul de stat Tanárky Gedeon îi prezintă în scris constatările inspectorului la 21 septembrie 1871 mitropolitului Ioan Vancea de Buteasa, care, la rândul său, se adresează la 30 septembrie 1871 lui Gabriel Ciobotariu, administratorul protopopesc al Ciucului, trimițându-i în copie adresa ministerului “pentru ca aceea se te convingi ce periclu de a ne perde școalele confesionali tocma în comunele cele mai compacte populose (sic!) române din Secuime precum e Giurgeu, Valea Jidanului, Bicaziu, Dămucu, Bilboru, Salamașiu (Sârmaș n.n.L.B), Varhegiu (Subcetate n.n.L.B), Voșlabu (Voșlobeni n.n.L.B) și

³¹⁴Ibidem, dos. 43, f. 23 – 23 v.

Ghimeșiu - Lük (greșit în text, e vorba de Bük, adică Făget, localitatea Ghimeș – Făget, azi în județul Bacău n.n.L.B).³¹⁵

Situația constatată se datorează “de o parte că Protopopulu respectivu, precum și Preuții facia cu cauza scolastică confesională nu și-au împlinitu detorințele suale, după cum s-ar fi cuvenitu, ear pe de altă parte pentru indiferentismul poporului nostru cătră școală și invețiamentu”³¹⁶.

Pentru remedierea situației, preotului Gabriel Ciubotariu i se poruncește ca să iasă afară prin comune și acolo să stăruiască din toate puterile pe lângă popor “instruindu-l, invețiându-l și admonestându-l, pentru ca se se silească dein toate poterile a îndrepta în cauza scolastică toate defectele și toate scăderile ce în sus menționata scriptă Ministerială se impută comunelor.”³¹⁷

Aceeași *Ordinățiune Consistorială* numărul 2318 din 30 septembrie 1871 semnată de mitropolitul Ioan Vancea de Buteasa i se trimite și administratorului protopopesc Ioan Urzică; acesta se deplasează în parohiile din tractul său, unde, în prezența fruntașilor satelor, se încheie protocoale “ în urma măritei ordinățiuni consistoriale, de dto. 30 sept. 1871, nr. 2318 emanată pe basea prea stimatei scripte a înaltului reg. Ministeriu de Cult și instrucțiune publică, datată din 20 sept. a.c. nr. 22035, făcută după raportul ilustrității sale, inspectorului scolastic civil din Scaunele Ciuc, Odorhei și Treiscaune despre istoria (sic!) școalelor noastre g.c. din Secuime, cu mărita impunere de a eși afară prin comune spre a cerceta școalele confesionale, care, după raportul inspectorului scolastic civil, fură amenințate pentru mai multe defecte arătate”³¹⁸

În parohia Bicz – Dămuc, la 18 octombrie 1871 este vizitată “școala, recte casa de școală a acestei parochii, carea ar corespunde scopului, însă, fiind făcută

³¹⁵ *Ibidem*, f. 24

³¹⁶ *Ibidem*

³¹⁷ *Ibidem*

³¹⁸ *Ibidem*, dos. 43, f. 20 – 21. Ordinul se află în original în fondul citat, iar protocoalele încheiate în parohiile respective se află la DJAN Alba, în *fondul MRU Blaj*, fiind publicate de Simion Retegan în lucrarea *Sate și școli românești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1867 – 1875)*. Studiul introductiv, ediție îngrijită, note și comentarii, Editura Dacia, Cluj - Napoca, 1994. Documentele sunt numerotate cu cifre romane de la I la CLXXV. În continuare vom cita doar numărul documentului din volum.

în loc necorespunzător și în depărtare de biserică, precum și în depărtare prea mare de comuna Bicaz, ambe comune s-a învoit a o mute (sic!) pre un loc mai corespunzător, după ce acum de 6 ani în continuu fu ceartă între ambele comune și din această cauză casa de școală, pusă sub acoperământ și podită, rămasă nefolosită. Acum însă s-a aplanat această neînvoire, după cum arată aici aclusa scriptă sub A. și se deobligă ambele comune în termen de 20 de zile a o pregăti amăsurat scopului și până atunci a susține școala în una casă privată corespunzătoare.”³¹⁹”Requisitele scolastice” (este vorba de mobilier, bănci, scaune etc. n.n. L.B) sunt puține, iar cărțile scolastice sunt : Abecedare de Basiliu Petri, Geografia de Moldova, istoria patriei de Moldova, Fisica populară de Micu și Istoria bibliei de Gavril Pop și “tabele de peatră, însă nu de ajuns, deoarece fiind cam de mult cumpărate multe s-a sfârticat.”

Școala nu avea “docente prevăzut cu decret”, însă postul este ocupat de un substitut care este plătit cu 100 fl. v.a. și 10 stânjeni de lemne, iar în cazul în care “anul venitor va fi dar mai bun, vasăzică an mai mănós ca în anul acesta, atunci se deobligă (comunitatea locală n.n L.B) a o înmulți pentru enormele daune ce au suferit prin povoiul de astă vară, carele nu numai locurile le-a rupt, fără chiar și căși a mânat.”

“Poporul” din cele două localități, prin intermediul senatului scolastic, constituit cu această ocazie se obligă a procura cărți și a aduce școala “la ordinea corespunzătoare după ce fiecăruia i s-a amăsurat servițiu separat despre ce e răspunzător și în cas de neîmplinire, supus pedepsei”. În încheiere, însă, se face o precizare importantă, și anume că “Față cu înalta ordinațiune a înaltului Ministeriu de cult și instrucțiune publică, unde se zice: <<tanfelügyelőnek az iskola látogatások alkalmával, részint szóbeli, részint írásbeli figyelmeztetése daczára>> (În ciuda atenționărilor inspectorului școlar, făcute cu prilejul vizitării școli, în parte prin viu grai, în parte în scris...), poporul și antistimea comunală se

³¹⁹ Doc. XCIV.

ură, după ce ilustritatea sa, domnul Antalfi Károly, încă până acum niciodată nu a cercetat școalele din Bicz – Dămuș, neștiind de unde s-ar fi convins despre starea școlii respective și a o descrie neadevărat.”

Protocolul este semnat de parohul local, Solomon Cotta, de juzii celor două sate, precum și de un număr de 17 săteni.

La 20 octombrie 1871³²⁰ s-a ținut “adunare de popor în parochia Valea Jidanului, din reprezentanții ambelor parochii, adică a parochiei Valea Jidanului și Telec, s-a escat neînvoire între aceste două parochii, recte, între reprezentanții acestor două parochii în privința școlii, pre are până acum o au ținut în comun, carea această nepotându-se compune pre calea învoirei între reprezentanții ambelor parochii, s-a purces în sensul legilor vigoroase, cari țin că unde sunt mai mulți prunci decât 80 la număr acolo debue să fie un docente și un subdocente.”

Având în vedere că în cele două localități numărul copiilor de vârstă școlară era de aproape 350 “s-a impus ambelor parochii, recte, reprezentanților acelor parochii, ca de aci înainte să aibă 2 școli, una în Telec și celalată în Valea Jidanului, cu un docente și un subdocent.”

Senatul școlar care s-a constituit cu această ocazie se obligă a duce la îndeplinire cele hotărâte. Protocolul este semnat de parohul local Ioan Cotta, iar din partea celor două localități de Josef Kivinski, Ioan Muntean, Nicolae Husariu, alături de 27 de săteni semnați prin protopopul Ioan Urzică.

La Corbu, în casa parohială, se încheie la 22 octombrie 1871³²¹ protocolul care consemnează că “cercetându-se casa de școală aceia s-a aflat și se află bunișoară, însă nu e chiar deplin corespunzătoare legilor vigoroasă, după ce în aceea casă numai două despărțăminte sunt, dintre cari unul e pentru școală, în mărime aproape corespunzătoare, iar celălalt de locuință pentru docent de mărime cu totul micuță și necorespunzătoare, însă se deoblegă antistimea și poporul acesta a o susținea în ordine bună până ce în scurt temp or edifica o casă de

³²⁰ Doc. XCV

³²¹ Doc. XCVI Conceptul protocolului s-a păstrat în fondul *Protopopiatul gr. cat. Gheorgheni*, dos. 8, f. 22-23

școală întru toate corespunzătoare, atât scopului, cât și legilor în prezent sustătoare.”

Școala este dotată cu rechizitele necesare, senatul școlar era constituit anterior, iar învățătorul “ e apt și întru toate corespunde chiemării sale fiind provăzut cu decret și absolutoriu despre absolvirea studiilor preparandiale.” Protocolul este semnat de George Gora, jude, Roman Dănilă, Michail Blându, notar, de preotul Teodor Coșiocariu, precum și de trei jurați și 5 săteni prin învățătorul Gabriel Coșocariu.

Protocolul întocmit la 22 octombrie 1871³²², în casa parohială din Tulgheș, consemnează faptul că “după una consultare a reprezentanților comunali și a poporului coadunat, prin desbatere a rezultat: edificarea unei case de școală în apropierea s.(fintei) biserici g.(reco) c.(atolice) din Tulghieș și pre un loc dedicat pentru școala de pomărit (ultuit – de fapt e vorba de cuvântul “altoit” și se referă la pomi fructiferi n.nL.B) și pentru edificiul scolastic și aceasta se deobligă antistimea, reprezentanții și poporul, a o edifica în termen de 2 luni de zile, cu atât mai vârtos că are în bani gata 500 fl. v.a. meniți pentru edificarea școalei confesionale, pe lângă ce că comuna e îndatorată a da pentru acel scop material de ajuns.”

Într-o N.(ota) B.(ene) la protocol se arată că săteanul Michail Olariu a promis în fața poporului “după ce s-a convins prin una cuvântare despre necesitatea școalei” că va dona “88 de lemne de 8 stânjani de lungi pentru edificarea școalei”.

Până la edificarea noii școli, procesul de învățământ s-a început “la timpul său...în una casă corespunzătoare până la edificarea școalei sub primul punct amintită...printr-un substitut”.

³²² Doc. XC VII

“Pruncii sunt provăzuți cu cărți scolare și li se propun (predau n.n L.B) toate obiectele de învățământ” se arată în încheiere protocolului semnat de Michail Dobreanu, paroh și 23 de săteni prin protopopul Ioan Urzică.

La 27 octombrie 1871³²³, în casa comunală din Sărmaș se încheie protocolul care consemnează că “vizitându-se școala s-a aflat în stare bună, decât nu a fost împărțită în despărțăminte în sensul legilor vigoroasă, însă s-a deobligat poporul și antistimea a o întocmi după pretensiunea legii în termen de 20 de zile de la datul subsemnat și a o provide cu scaune din ajuns.”

Rechizite și manuale sunt, însă nu suficiente. Cei 52 de prunci obligați a frecventa școala erau în grija unui “docente apt de a corespunde misiunii sale...provăzut cu decret și absolutiu despre absolvirea studiilor preparandiale, cu plata anuală de 120 fl. v.a.... pre lângă cuartir liber și lemne de focărit.”

Cu această ocazie s-a constituit senatul școlar, avându-l ca președinte pe parohul local Gabriel Țăranu. Referitor la activitatea membrilor senatului școlar, cel “care nu ar corespunde chemării sale, pro primo, va fi dojenit; secundo, pedepsit cu 5 fl.; terțio, va fi eliminat din senat.” Sumele care ar rezulta din amenzile aplicate membrilor senatului vor fi depuse în “lada alodială a școalei, pentru ca astfel să se înființeze un fond școlastic.”

Protocolul este semnat de parohul local Gabriel Țăranu, Michail Platon, docente, de doi jurați și 21 săteni prin I. Urzică.

La 31 octombrie 1871³²⁴ în casa parohială din Voșlobeni se încheie protocolul care consemnează starea jalnică a școlii din localitate: “vizitându-se școala, aceea s-a aflat în stare slabă și încă în prezent se țin în una casă privată necorespunzătoare legilor și scopului, drept ce se provoacă antistimea și poporul ca, în sensul legilor vigoroase, să edifice casă de școală după cerința legilor și după planul școlastic în prezent prescris, ceea ce antistiema și poporul și primește și se deobligă a edifica casă de școală”.

³²³ Doc. XCVIII

³²⁴ Doc. XCIX

Rechizitele școlare “nu sunt deloc corespunzătoare”, iar “cărți școlare nu sunt, însă se deobligă antistimea și poporul a le procura în cel mai scurt timp.” Referitor la docente, se arată că “nu este apt, ci numai un substitut, până când, pe calea concursuală, s-ar putea dobândi unul apt și provăzut cu decret de la vreunu institut preparandial”. S-a constituit senatul școlar în frunte cu parohul local Ioan Ciobotariu. Protocolul este semnat de paroh, de 3 jurați și 10 săteni, fiind autentificat de Ioan Urzică.

La 1 noiembrie 1871³²⁵, la casa parohială din Joseni, se încheie protocolul care constată că din spusele poporului “școala a fost mai înainte, însă de doi ani încoace nu au școală proprie, ci pruncii și-i dau la școala **maghiară rom.(ano) cat.(olică)** (subl ns. L.B.); la îndemnul fostului domn protopop tractual (este vorba de Aron Boer, care a îndeplinit funcția de protopop de Giurgeu între 1843 și 1871. La 15 iulie 1871 fiind dispensat de la conducerea oficiului protopopesic, a rămas până la moartea sa, survenită la 17 aprilie 1883, ca preot în Gheorgheni n.n. L.B.). Însă locuitorii Alfaleului (Joseni n.n L.B.) “se deoblegă pre anul venitor a-și face școală proprie confesională, având și casă pentru acel scop.”

Cărțile și rechizitele necesare pentru școală “încă se deoblegă poporul a face din de ajuns după ce s-a convins despre necesitatea școalei confesionale și despre **necesitatea de a învăța limba română (pe) care cu totul o au dat uitării, luând limba maghiară de la poporul între care locuiesc**” (subl ns. L.B.).

Protocolul este semnat de Bükfejes Ilyes, Érszény János și alți 12 săteni, prin protopopul supleant Ioan Urzică.

În casa comunală din Subcetate se încheie la 10 noiembrie 1871³²⁶ protocolul care consemnează situația școlii confesionale greco – catolice din localitate care, vizitându-se, “s-a aflat în stare de ajuns corespunzătoare legilor și

³²⁵ Doc. C; Conceptul Protocolului se află și în cadrul fondului *Protopopiatul gr. cat. Gheorgheni*, dos. 18 f. 26

³²⁶ Doc CI

scopului, construită după prescripțiunea legilor vigoroase, având trei despărțăminte: unul pentru locuința docentului, al doilea pentru pruncii deoblegați de a umbla la școală și a treia pentru fete.”

Rechizitele și cărțile școlare erau de ajuns, iar “ cărți școlastice încă sunt de ajuns, precum Abecedar de Basiliu Petri, Istoria biblivă de Gavril Pop, Catechism de mișloc și mic de Ioan Alexei, carte de lectură de Visarion Roman, Istorie naturală, Phisică de Alexandru Micu, istoria patriei și geografia de Ioan Moldovan, Arithmetică, mapa patriei și mapa Europei și Atlas cu chipuri colorate pentru studiul istoriei naturale, loc destiant pentru grădian de pomărit, tabele de părete.” Docentele “apt de a corespunde chiemării sale este provăzut cu decret și absolutoriu despre absolvirea studiilor preparandiale în Institutul Pedagogic din Blaș”, iar plata acestuia a crescut de la 60 la 120 fl. v.a. plus „30 metrete de cucuruzi, quartir liber și lemne la școală”.

S-a constituit de asemenea, senatul școlar care va veghea la bunul mers al activității școlii, în frunte cu parohul local Petru Dobreanu ca președinte, Mihăilă Hurubean, notar, Vasile Mureșian, casier, Dumitru Urzică, controlor, Nicolae Urzică, îngrijitor despre școală și Vasile Dobrani, îngrijitor pentru umblarea pruncilor la școală.”

Protocolul este semnat de parohul Petru Dobreanu, docentele Mihail Hurubeanu, judele Nicolae Urzică, precum și de 10 săteni, prin notarul comunal Dumitru Urzică.

Din consemnările celor opt protocele putem trage câteva concluzii referitoare la starea învățământului confesional românesc greco – catolic din această zonă.

Doar două școli, cea din Subcetate și respectiv Corbu, corespundeau “recerințelor legilor vigoroase”, având localuri de școală corespunzătoare menirii lor și învățători “prevăzuți cu decret și absolutoriu”, în stare să-și îndeplinească menirea de luminători ai neamului în aceste ținuturi vitregite de soartă.

Surprinde neplăcut situația din Voșlobeni, localitate mare românească, cu peste 1000 de suflete, unde școala era “în stare slabă”, iar docentele erau necalificate, fiind doar un “substitut”. Școala se va redresa ulterior, în anul 1872 se va construi un edificiu școlar corespunzător, unde va activa în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea învățătorul Nicodim Rusu³²⁷.

În primăvara anului următor, la 7 martie 1872 se întrunește Senatul școlar în casa parohială din localitate unde se însărcinează doi dintre membrii senatului, Teodor Mureșianu și Georgiu Dandu (acesta nu figurează ca membru al senatului în protocolul din 31 oct. 1871, probabil fiind ales ulterior) cu supravegherea lucrărilor de edificare a noii școli, “pentru care este deja materialul procurat, afară de draniți” sub sancțiunea ca “în casu de neîmplinire a chiamiarei lor, voru fi pedepsiți prein antistime cu 5 fl. v.a. , pro prima și așa mai încolo duplicându-o”³²⁸

La 6 decembrie 1873, locuitorii din două cătune ale Voșlobeniului, Tincani și Boteni, aflate la distanță mare de centrul comunei, încheie un contract cu un anume Georgiu Țepeluș, pe care doresc să-l pună de “docente spre instruirea pruncilor” deoarece locuitorii celor două cătune “de la capul Mureșului” fiind departe de școala parohială, nu-și pot trimite pruncii la școală.

Contractul este trimis de parohul local Ioan Cobotariu protopopului de Giurgeu Ioan Urzică spre “a le da concederea la a loru rogare”³²⁹

Surprinde plăcut, însă, dorința locuitorilor din Joseni de a-și întemeia școală românească, pe care au pierdut-o, fiind conștienți de necesitatea de a se

³²⁷ DJAN Mureș, *Fond Protopopiatul gr. cat. Gheorgheni* dos. 7, f. 13-14. La 17 decembrie 1893 se încheie *Protocolul Congresului protopopesesc din Gy. Sz. Miklos privind stabilirea salariului docentului din Voșlobeni, Nicodim Rusu la suma de 300 de florini* având în vedere “însemnătatea școlii confesionale pentru poporul nostru și îndeosebi pentru pruncii gr. cat. din această parohie izolată”, docentele îndeplinind în ultimii ani și funcția de cantor. **Ibidem**

³²⁸ **Ibidem**, f. 1-1v.

³²⁹ **Ibidem**, f.11 “Venindu la mine Georgiu Țepeluș dein Voșilabu cu unu contractu făcutu cu poporenii țienători de Parochia Voșilabu, așa-numiții Tincani și Boteni, locuitorii la capulu Murășului, carii fiindu tare depărtați de Voșilabu pentru care causă nece potendu-se trâmite pruncii la școala susu-numitei parohii. Dreptu aceea se îndrumează la Onoratu Domnia voastră spre a le da concederea la a loru rogare de a-și potea pune de Docente pe Georgiu Țepelușu spre instruirea pruncilor.” –seria în mișiva sa parohul Ioan Cobotariu din Voșlobeni.

prostului și a învăța în limba maternă, română, pe care unii, din păcate, au dat-o uitării, fiind înlocuită cu limba maghiară. Credința, însă, nu și-au pierdut-o, ea fiind perpetuată în biserică și, mai apoi, prin școală.

La 12 februarie 1875, cu ocazia alegerii unui nou “prim curator” al bisericii din localitate, ca urmare a demisiei “curatorului primariu Ilie Bükfejes”, protocolul adunării este încheiat “în casa de școală”, fapt ce atestă că școlarii din Joseni aveau un local de școală.³³⁰ Acesta însă va fi închis în anul 1879, ca urmare a intervenției autorităților locale, clădirea necorespunzând prevederilor legilor școlare în vigoare.³³¹

În celelalte școli, frunțașii satelor și senatele școlare, având în frunte pe preoții locali, își iau angajamentul ca în cel mai scurt timp, deficiențele constatate să fie remediate, conștienți fiind de pericolul pierderii școlilor confesionale în care se păstra vie limba română și spiritul românesc.

Conform datelor din *Șematismul* pe anul 1876 situația școlilor românești din Districtul Giurgeului nu s-a îmbunătățit prea mult, deoarece într-un număr de șase parohii din cele 18 aflate pe raza districtului nu sunt consemnați docenți, cu toate că existau edificii școlare de lemn și elevi de vârstă școlară (cu excepția parohiei Frumoasa-Ciuc, unde “casa școlaria lipsesce”). Este vorba de parohiile Joseni, Ciucsîngiorgiu, Corbu, Gheorgheni, Ghimeș(!), și Frumoasa.

Astfel un număr de 447 de copii români de vârstă școlară, din totalul de 1386, reprezentând 32,25%, ori nu frecventau școala ori urmau cursurile școlilor confesionale romano catolice cu limba de predare maghiară.³³²

Surprinde situația de la Ghimeș, unde cei 205 copii de vârstă școlară consemnați în “Șematism” nu aveau docente în anul 1876, cu toate că aici a activat cu bune rezultate, între 1857-1873 Nicolae Colceriu, învățător calificat, remarcat de fostul protopop Aron Boer. Cu toate că în “Șematism” nu este

³³⁰ *Ibidem*, dos. 18, f. 26

³³¹ *Ibidem*, f.30

³³² *Șematismul*, 1876, p.116-124

consemnată existența unui “docente”, totuși procesul instructiv-educativ nu s-a întrerupt în Ghimeș, localitate cu o puternică populație românească: 1316 suflete în parohia mamă și 1507 în cele trei filii-Ciugheș, Lunca de Sus și Lunca de Jos- în total 2823 de suflete, deoarece lui Colceriu i-a urmat Petru Ciubotariu, “teolog moral”, până în anul 1876, când postul de docente a fost suplinit de Alexandru Bota, iar în semestrul al doilea al anului școlar 1876/77 a suplinit parohul local Gavril Ciobotariu.³³³

Așa se explică faptul că acest post de “docente” figurează vacant, cu toate că existau posibilități pentru desfășurarea procesului de învățământ în condiții bune, fapt consemnat și de protopopul Artemiu Codarcea în raportul său despre situația învățământului românesc confesional în anul școlar 1879/80, pe care îl vom prezenta în continuare.

La 20 martie 1877, inspectorul școlar regesc al Comitatului Ciuc îi semnală mitropolitului Ioan Vancea de Buteasa “defectele școalelor gr.(eco) cat.(olice) dein Casonulu-mare și Ghimeșiu-Făget (și) propune aici ca în Cason-Imper-Doboly și celelalte părți ale comunei Casonu se se dispenseze pruncii greco-catolici de școală, (și) să cerceteze școalele romano-catolice, ear la Ghimeșiu-Făgetu sau se se adjutore susținerea unei școli gr.(eco) cat.(olice), sau se ne dămu involirea la infiențarea unei școli comunali (cu limba de predare cea a statului și anume cea maghiară n.n.LB).”³³⁴

Ca urmare a celor semnalate și a pericolului ca școlile din această zonă să-și piardă caracterul confesional greco catolic, adică românesc, mitropolitul Ioan Vancea îi scria la 27 martie 1877 administratorului protopopesc al Ciucului, părintele Gabriel Ciobotariu, cu reședința la Ghimeș, despre cele semnalate de inspectorul școlar, trimițându-i totodată și scrisoarea acestuia, poruncindu-i ca “să te înțelegi cu parochulu nostru dein această comună (Casin) despre starea cea

³³³ DJAN Mureș, fond cit. dos. 14, f. 119-121 Este vorba de manuscrisul *Biografia sau descrierea comunei Ghimeș făget*, întocmită în anul 1904 de vice protopopul onorar Gavril Ciobotariu, paroh în Ghimeș, care dă șirul tuturor docenților care s-au perindat la școala din Ghimeș până în anul 1904. Vezi textul integral în anexe.

³³⁴ *Ibidem*, dos.49, f.5

precarie a școalelor noastre confesionali și cu toată serioșitatea consultându-ve asupra modalității și a mijloacelor prin care s-ar putea adapta acelea după cerințele legii și a-și susține caracterul confesional gr. cat., acele mijloace spre acestu scopu se le și puneți fără întârziere în lucrare, pentru că multu ne-au amărâtu și ne amărâscu anume dese informațiuni, plângeri și relațiuni ce au venitu și ne vinu de in acele părți totu mereu, tocma și de la parochu de in Casonu, că mulți de in tre filii bisericii noastre au cerutu și ceru concesiune de a-și schimba ritulu cu celu latinu, dară dacă vom fi necesitati pruncii noștri a cerceta școalele romano-catolice, cu câtu mai tare voru se se dorească poporeni noștri a trece la ritulu latinu și în acestu casu, preste scurtu tempu ne vomu perde totu poporulu de in acele părți, și atunci ce responsabilitate va cade asupra preoților, ca conducători și păstori sufletesci ai poporulu?”³³⁵

Mitropolitul a sesizat pericolul care se contura, acela de pierdere a identității naționale a românilor din zonă, prin lipsa școlii și prin slaba activitate a unor preoți care nu-și îndeplineau menirea de “conducători și păstori sufletesci” ai românilor care erau tentați a-și schimba ritul greco catolic cu cel latin, adică romano catolic de expresie maghiară.

Parohul din Casin era chiar amenințat cu mutarea în altă parohie dacă “nu se va adopera de in toate poterile ași adapta școalele de in acele comune după cerințele legii și a le păstra caracterul confesional.”³³⁶

Nici administratorul protopopesc Gabriel Ciobotariu nu scapă de dojana mitropolitului, care în încheierea misivei sale scrie că: “totu sub asemenea responsabilitate vei lucra și Fr.(ăția) Ta de in toate poterile spre emendarea defectelor observate la școala de in parochia-ți propria, ear despre resultatu se ni faci relațiune sinceră.”³³⁷

³³⁵ Ibidem

³³⁶ Ibidem

³³⁷ Ibidem

La 10 iulie 1877, mitropolitul Ioan Vancea de Buteasa îi scria „cu mare durere” aceluiași³³⁸ „Multu Onoratului Gabriele Ciobotariu, administratore protopopescu gr. cat. al Ciucului, in Ghimeșiu” că „deși de aici s-au emis ordinațiuni preste ordinațiuni cu privire la promovarea causei scolastice confesionali in acelea părți cu scopu ca se se educe și instrueze pruncii baremu in limba română, încâtu se priceapă S.(ânta) Liturgie și alte părți ale cultului divinu” totuși în Oficiul Protopopescu al Ciucului pe care îl avea părintele Ciobotariu în păstorire, funcționau doar două școli greco-catolice românești și anume la Ghimeș – Făget și la Casinul Mare, dar „și la acestea școli mai nece unu progresu întru învațamentu nu s-a făcutu.”³³⁹

Rezultatele nesatisfăcătoare de la școala confesională românească din Casinul Mare se datorează în mare parte și învățătorului Vasiliu Popa, cantor și docente interimar, care a fost înlăturat din acest „oficiu”, așa cum reiese din scrisoarea mitropolitului Ioan din 31 iulie 1877, trimisă lui Ioan Urzică, administrator tractual al Giurgeului, cu sediul la Subcetate.³⁴⁰

„În Casonulu mare, Vasiliu Popu, cantoru și docente interimale, cu finea anului scolasticu de curundu închiatu, pentru *neaptitudinea sa* (subl.ns.L.B.), certele cu parochulu și de aici născutele scandale s-a rechematu dein aceste officia (cantor și docente n.n L.B) deschizându-se pentru aceasta stațiune concursu.”

Referitor la situația școlilor confesionale românești din Joseni și Ciumani, care au fost închise de autorități, Puskás Ferencz, vicejudele regal al Comitatului Ciuc, îi scria (în limba maghiară n.n LB) din Șumuleu-Ciuc mitropolitului Ioan Vancea la 13 august 1877, că “dacă credincioșii greco catolici din Ciumani și Joseni vor să înființeze și să întrețină școală confesională separată, vor fi îndrumați ca înainte de toate să aibă grijă, potrivit prevederilor legale, de existența edificiului școlar, de rechizitele școlare necesare (este vorba de mobilier

³³⁸ *Ibidem* – dos. 49, f. 13

³³⁹ *Ibidem*

³⁴⁰ *Ibidem*, f. 18 - 19

școlar n.n. L.B.), de permanentizarea funcției de învățător, de angajarea unui învățător calificat, cât și de existența averii de bază și a veniturilor necesare pentru școală, condiții care dacă vor fi îndeplinite, autoritatea administrativă nu numai că nu va împiedica realizarea acestei cauze școlare ci o va sprijini cu toate mijloacele legale avute la îndemână.”³⁴¹

În urma acestei interpelări, mitropolitul Ioan Vancea de Buteasa i se adresa la 8 septembrie 1877 lui Ioan Urzică, administratorul protopopesc al Giurgeului aducându-i la cunoștință că: „Scripta Inclitului Comitetu Adminstrativu dein Ciucu – Șimleu (Șumuleu–Ciuc, sediul Comitatului Ciuc, n.n. L.B.) de sub Datu 13 Augustu a.c. Nro. 390 în carea relativu la școla confesională greco catolică dein Alfaleu (Joseni n.n.L.B.) și Ciomofalău (Ciumani n.n.L.B.) dechiară că nu este în contra susținerii ei ca atari adecă confesionali, numai cătu credințioșii noștri de acolo se se îndrume a procura mai antaniu (sic!): localitate(local) corespundiatória pentru instrucțiune, recuisite de învațiamentu, se aibă docente cualificatu, era nu necualificatu, ca celu presente, se aibă procuratu fondu din care se se susțiena școla și docentele – despre cea vechia afirmă că s-au închisu dein lipsa acestora, și anume că era umedă, întunecosa, nu avea recuisitele necesaria la instrucțiune și că docentele e necualificatu, nu scie decâtu românesce, etc.”

Totodată îi trimitea alăturat părintelui Urzică scrisoarea vicejudeului regal, cu rugămintea ca îndată ce o va primi „să ieși la facia locului, Alfaleu și Ciomafalău și acolo adunându preotu poporul nostru credințiosu se li cetesci și esplici la înțelesu, menționata Scripta a Inclitului Comitetu scolasticu administrativu se li areți chiaru și detaliatu că ce au de a face ca se și poată susține școla de confesională greco catolică, ce întru adeveru este netrecutu de

³⁴¹ *Ibidem* f. 24. Pe versoul documentului se află următoarea însemnare în limba română: „Nro. 2852. Comitetulu adminstrativu dein Ciucu Șimleu cu datu 13 August a.c. Nro. 390 relativu la școla gr. cat dein Alfaleu (subl. în text n.n. LB) și Ciomofalău (*idem*) dechiară că nu este în contra susținerii ei ca atari, numai cătu credințioșii respectivi se se îndrume a procura mai nainte: localitatea corespundiatorie, recuisite de invețiamentu, docente cualificatu, fondu din care se se sustienă; pea cea vechia s-a închisu dein lipsa acestora și anume că era umedă, întunecoasă, nu avea recuisite, er docentele necualificatu, nu scia de cătu românesce”

lipsă și de în acel punct de vedere ca se-și înveție limba română, întru câtu la noi se celebrează cultulu divin, se înveție ritulu și cântările noastre baserecesi ca se scia și poată lăuda pre Domnedieu în limba Baserecei sale.”³⁴²

La 9 iunie 1879 în prezența administratorului protopopesc al Giurgeului Petru Dobreanu, a preotului local Ioan Solnai, la casa parohială din Joseni se adună reprezentanții localităților Joseni și Ciumani (filie a parohiei Joseni), pentru a dezbate problema deschiderii “casei de școală” care “au fostu încuiată prin auctoritățile politice concernante din cauza nefundate” precum și pentru “redicarea unei căși de școală nouă corespundiatrice legiloru scolastice vigoroase”, precum și pentru “stipularea plății docentelui.”³⁴³

Cei adunați iau hotărârea ca până la ridicarea unui nou local de școală, cel existent se “va aduce și ținea în stare bună”, iar pentru “docente”, se va aloca suma de 100 de florini.

Se pare că îndemnurile mitropolitului, silința preoților și susținerea materială venită din partea poporului au dat roade și au dus la o oarecare îmbunătățire a situației învățământului confesional românesc din zonă.

Simeon Cotta, notar tractual, întocmea la 22 februarie 1880 un *Raport despre starea actuală a unor scoale G.C. confesionale dein Tractulu Giurgeului observată cu ocasiunea vizitarei acelora făcută în luna lui februariu a.c.* Cu această ocazie a vizitat școlile din șapte localități și anume: Ghimeș, Bicaz-Dămuc, Valea Jidanului, Tulgheș, Corbu, Bilbor și Voșlobeni.³⁴⁴

Astfel, în Ghimeș școala era edificată din lemn după Planul Nro. 1 având patru încăperi, prevăzută cu toate rechizitele școlare. Numărul elevilor era în anul școlar 1879/80 de 76 dintre care 56 de români greco – catolici și 20 de maghiari romano – catolici, fiind împărțit în 6 „desparțimente” (clase nn LB). Referitor la procesul instructiv–educativ, inspectorul constată că obiectele predate sunt cele

³⁴² *Ibidem*

³⁴³ *Ibidem*, dos. 18, f. 30

³⁴⁴ *Ibidem*, dos. 53, f. 3 -5

prescrise în planul de învățământ, ținuta elevilor este „ordinată, progresul mulțumitoriu”. Despre învățătorul (docentele) Augustin Rîșnița se arată că are „examenul de calificare; relațiunea între docente, școlari, directoru, senatu școlasticu și între părinții elevilor (este) armonică, leafa docentală se urcă la 300 fl. v. a.”, iar învățătorul „e decisu a rămâne la postul său și pe viitoriu.” Ca „Observare” se remarcă lipsa „grădinii de pomăritu și instrumentele de pomăritu și aparatele de gimnastică”. Se propune angajarea unui subdocente, care să fie plătit cu suma de 100 de fl. v.a. de către învățătorul în funcție. Fondul școlar la finele anului 1879 era de 157 fl. v.a. și 46 cr.

În Bicză-Dămuc școala era din lemn în stare bună cu trei încăperi, fiind prevăzută cu toate rechizitele școlare, cu grădină de pomărit, cu instrumente de pomărit și aparate de gimnastică. Numărul școlarilor era de 53 împărțiți în 5 „desparțiamente”. Se respectă planul de învățământ, iar progresul este „mulțumitoriu”, însă docentele și-a dat demisia, îmbrățișând o altă carieră, fiind înlocuit cu un „supleantu”. Fondul școlar se ridică la Bicză la suma de 640 fl. și 81 cr. și ½ v.a., iar la Dămuc la suma de 398 fl. și 26 cr. și ½ v.a., în total 1039 fl. și 08 cr. v.a. Se recomandă repararea clădirii, îmbunătățirea sistemului de încălzire a claselor și scoaterea la concurs a postului vacant de docente (învățător).

În localitățile Valea Jidanului și Telec nu exista clădire pentru școală, procesul de învățământ se desfășura în casa parohială, care avea două odăi „aproape corespunzătoare”, existând „toate requisitele de școală, grădină și instrumente de pomăritu”, precum și aparate de gimnastică. Cei 32 de elevi au o „ținută și progresul (la învățătură n.n. LB) îndestulătoriu”. Docentele George Teslovanu era „pedagogu absolutoriu de Blasiu”, fiind decis a rămâne la postul său și pe viitor. Fondul școlar era de 767 fl. și 80 cr. v.a., cel mai mare dintre toate școlile inspectate. Având în vedere că din „339 de prunci obligați de școală, frecventează numai 32, e de a se imputa senatului școlasticu parohiale” arată

Simeon Cotta și în continuare propune ca „pre venitoriu e de a se astringe comuna bisericească spre a-și edifica școală corespunzătoare recerințelorur legel.”

Și la Tulgheș lipsește edificiul școlar „de atare în prezente se foloăște casa proprie a parohului” care „e abea corespondiatoare, întocmirea internă slabă, grădina de pomăritu se află precum și unele aparate de gimnastică, școlari ordinari 29”, care au un progres bun la învățătură. Se constată însă că docentele Simeon Șiuteu nu are „documente referitoare la calificațiunea de docente” decât un document de la „cursulu suplimentariu dein Blasiu referitoriu la calificațiunea sa în măsurile metrice, metodu și desemnu”. Este decis să rămână la postul său și pe viitor. Se propune ridicarea unui edificiu școlar corespunzător și achitarea salariului docentelui care „până în prezente n-a primit nemicu.” Nu se specifică nimic în raport despre fondul școlar.

În Corbu, școala este construită din lemn, după „planul prescisu, are 6 încăperi, e prevediută cu toate requisitele scolastice, are grădină de pomăritu, precumu și unele aparate gimnastice”. Ținuta școlarilor, ordinea și curățenia școlii și a școlarilor este bună, iar progresul celor 43 de elevi este „foarte mulțiamitoriu”. Învățătorul Gregoriu Trifu „e provediutu cu toate documentele recerute la unu invețiatoriu și anume absolutoriu de preparandia (și) diploma de calificațiune”, fiind „decisu a remâne la postulu seu și pre venitoriu.” Se observă că „în unele odăi tencuiala a prinde a se ruina, de unde spre a preveni ruina suntu de a se lua mișloacele necesare.” Fondul școlar era de 58 fl. și 10 cr. v.a.

În Bilbor, școala din lemn are 4 încăperi însă progresul celor 28 de școlari este „nemulțumitoriu”, docentele Basiliu Dreganu nu are documentele referitoare la calificare sa profesională, iar comportarea sa este „după spusa directorelui precum și a senatului scolasticu parochialu immorală”. Pentru aceasta, se propune renunțarea la serviciile învățătorului „imoral”.

În Voșlobeni situația este cu totul alta. școala edificată din lemn era în stare bună, “întocmirea internă” este corespunzătoare, fiind prevăzută cu cele necesare desfășurării în bune condiții a procesului instructiv – educativ: rechizite școlare, grădina de pomărit și chiar unele aparate de gimnastică.

Elevii erau împărțiți în “desparțiamentele prescrise în plan” iar progresul la învățatură era “mulțumitoriu”.

Învățătorul Nicodimu Rusu era „preparandu absolutu” cu purtare lăudabilă, fiind numit “docente definitivu” în anul următor.

Astfel la 4 ianuarie 1881, mitropolitul Ioan trimitea protopopului de Giurgeu decretul prin care Nicodim Rusu “se denumește de docente definitivu pentru școala poporale gr. cat. dein Voșlabu.”³⁴⁵

Din cele relatate în acest raport se pot trage câteva concluzii:

- în cele 7 școli vizitate învățau 262 de elevi (pentru localitatea Voșlobeni nu este consemnat numărul de elevi, însă dată fiind mărimea localității și a populației covârșitoare românești, putem estima un număr de 40 – 45 de elevi care trebuie adăugați la această cifră);
- doar în două localități , Tulgheș și Valea Jidanului – Telec nu existau edificii proprii pentru școală, procesul de învățământ se desfășura în casa parohială, restul erau școli de lemn, având între 3 și 6 săli de clasă;
- referitor la procesul instructiv – educativ și la personalul didactic se remarcă faptul că „progresul la învățatură” este „foarte mulțumitoriu” la o singură școală, cea din Corbu, apoi erau 3 calificative de „mulțumitoriu”, câte unul de „bun” și „îndestulătoriu” și unul de „nemulțumitoriu” la școala din Bilbor,

³⁴⁵ Ibidem dos. 54 f. 1

unde profesia învățătorul Basiliu Dregan, necalificat și având o purtare „inmorală”;

- dintre cei șapte docenți consemnați în raport doar doi erau necalificați, ceilalți cinci fiind absolvenți de preparandie.

În celelalte opt parohii de pe raza protopopiatului, necuprinse în raportul de mai sus al notarului tractual Simeon Cotta, paroh în Ivănușiu, situația era următoare, conform datelor *Șematismului* din anul 1880:

La Joseni exista școală de lemn, iar cei 16 școlari erau în grija parohului local Ioan Solnai, la Sîndomic, în lipsa casei de școală, cei 20 de școlari erau în seama parohului local Dionisie Solnai, la Frumoasa-Ciuc în lipsa casei de școală cei 151(!) de școlari din localitate și din cele 18(!) filii erau și ei în grija parohului local Georgiu Ghergely. Ne putem închipui că acesta nu putea să acorde asistența școlară copiilor din filiile afla la mare distanță de sediul parohiei (între 1-5 mile) și ca atare pruncii greco catolici români aveau două posibilități: abandonul școlar sau frecventarea școlii confesionale romano catolice, cu limba de predare maghiară. La Gheorgheni, protopopul emerit Aron Boeriu, îndeplinea și funcția de docente pentru cei 40 de școlari, în casa parohială din lemn din localitate, deoarece “casa școlaria lipsește”. La Ivănușiu, parohia notarului tractual, școala era împreună cu cea din Bicaz-Dămuc, pe care o frecventau cei 44 de elevi din Ivănușiu. La Sărmaș cei 131 de școlari aveau la dispoziție o școală de lemn fiind în grija docentului Basiliu Șiarlea. Cei 105 școlari din Telecu, sub îndrumarea docentului Georgiu Teslovan frecventau școala din Valea Jidanului și în sfârșit școlarii din Subcetate în număr de 95 sub bagheta docentului Michail Hurubeanu aveau la dispoziție o școală de lemn.³⁴⁶

„Apropiindu-se timpul a țiene examenele secundu semestriale cu elevii prescriși de a frecventa școala confesională în fiecare parohie din acestu

³⁴⁶ *Șematism..1880*, p. 262-268

„conciu”³⁴⁷ - scria în circulara adresată preoților din tarcetul său Petru Dobreanu, administratorul protopopesc al Tractului Giurgeului, în data de 5 mai 1881, s-au fixat datele examenelor după cum urmează : Voșlobeni – 16 mai, Sărmaș – 18 mai, Bicz – 20 mai, Valea Jidanului – 21 mai, Tulgheș – 22 mai, Corbu – 23 mai, Bilbor – 24 mai și Subcetate – 27 mai. „Toate examenele î-și voru lua începerea în termenii prefipți (sic!) începându dela 8 ore ant.(e) mer.(idian) până la 12 inclusive”. La examen vor fi invitați „senatu scolasticu parochialu, respective membrii aceluia precum și parenții copiiloru și alți poporeni de specialitate (sic!) se participe la răspunsurile prunciloru.”

A doua zi, la 6 mai 1881, preotul Dobreanu îl anunța pe inspectorul școlar regal despre planificarea examenelor la școlile confesionale românești din zonă și îi adresa rugămintea de a participa la examenele stabilite: „ne veți face bucuroși, dacă favorizat de timp și împrejurări, domnia voastră ar binevoi a ne onora cu prezența cu ocazia ascultărilor la examenele prenotate.”(trad. din lb. magh. LB)³⁴⁸

La 28 iunie 1892, Artemiu Codarcea, protopopul Giurgeului, trimitea “Prea Veneratului Consistoriu Metropolitan “ de la Blaj “Conspectul sumariu despre statulu școaleloru gr.(eco)-cat.(olice) din Tractul acesta spre înalta considerațiune.”³⁴⁹

Din document aflăm că în anul școlar 1891/1892 au funcționat un număr de 12 școli cu un total de 1483 de elevi. Acestea erau la: Bicz (jud. Neamț), Bilbor, Corbu, Dămuc (jud. Neamț), Ghimeș (jud. Bacău), Sărmaș, Telec (azi Biczul Ardelean jud. Neamț), Tulgheș, Subcetate, Valea Jidanului (azi Biczul Ardelean jud. Neamț), Voșlobeni, Livezi.

La Bicz școala era nouă, edificiul frumos, iar învățătorul „conciu și diligentu” cu purtare bună, iar progresul la învățătură al elevilor a fost „mulțumitoriu”.

³⁴⁷ DJAN Mureș, *Fond Protopopiatul gr. cat. Gheorgheni* – dos. 16, f. 46 v.

³⁴⁸ *Ibidem*, f. 47 v.

³⁴⁹ *Idem*, dos. 62, f.11-12.

Examenul a avut loc la 26 mai, înainte de masă, și au luat parte 47 de băieți și 17 fete în prezența celei mai mari părți a locuitorilor și a trei învățători invitați, de pe raza Tractului.

Se remarcă faptul că învățătorul “s-au ocupatu cu destulă atențiune de pomăritu”.

La Bilbor școala era „în stare bună, învețiatorulu consciu și diligentu, cu purtare bună, progresulu au fostu mulțumitoriu”. La examenul susținut în ziua de 23 mai au participat 26 de băieți și 26 de fete „în prezența unui public frumosu și streinu”.

Și la Bilbor se remarcă faptul că grădina de pomărit era “nouă, frumoasă, îngrădită cu mai mulți pomi resădiți de invețiatoriulu actuale în ordine frumoasă.”

În Corbu școala era „frumoasă, invețiatorulu diligente, harnicu și cu portare morală și oficioasă foarte bună.” Examenul a avut loc în ziua de 24 mai. Cei 37 de băieți și 28 de fete, în prezența unui public frumos, au avut „un progresu foarte mulțumitoriu”.

În localitatea Dămuc, școala era „slabă, invețiatoriulu cu portare morală bună, ear oficioasă îndestulabilă – progresul încă e îndestulătoriu”. Examenul s-a desfășurat în dupa –amiaza zilei de 26 mai, în prezența „mai multora” și (a) 3 învățători tractuali.

Grădina de pomărit lipsea și nici nu se putea înființa datorită lipsei terenului necesar, acesta fiind “loculu domnescu.”

La Ghimeș, unde școala era în stare bună, învățătorul „consciș și diligentu cu portare foarte bună, progresulu obțienutu au fostu foarte mulțumitoriu”. Examenul s-a desfășurat în ziua de 19 mai de la orele 8,30 la 13,30, cu 56 de băieți și 27 de fete „în fața unui public foarte numeros”.

Se remarcă „frumoasa privesc a vedea pruncii în grădina de pomăritu arătându-și fiecare altoii lui, puși și cu numele pre lemnulu de lângă pomi.”³⁵⁰

O stare de lucruri necorespunzătoare s-a întâlnit la Sărmaș unde, deși școala era în stare bună, „invețiatoriulu (era) cu portare morală bună ear officioasă neîndestulătorie, progresulu obțienutu e neîndestulătoriu.” La examenul ținut în după-amiaza zilei de 20 mai au participat 13 băieți și 9 fete. Din cauza rezultatelor slabe la învățatură s-a cerut de către senatul școlar pensionarea învățătorului. “Grădină de pomăritu este dar nu s-au cultivatu”, cu toate că s-au alocat 4 florini renani pentru procurarea de “sămânță de pomi.”

La Telec (cătun al localității Bicazul Ardelean (n.n.L.B.) unde școala nu avea edificiu propriu, procesul de învățământ desfășurându-se în casa parohială, învățătorul avea o purtare bună, diligeantă, iar la examenul ținut la 25 mai, cu 33 de băieți și 19 fetițe „în facia unui poporu frumosu, (și) 2 învățatori tractuali”, rezultatele au fost mulțumitoare.

La Tulgheș, unde era o școală foarte frumoasă, cu un învățător conștiincios și cu purtare bună, progresul a fost „mulțumitoriu”. Examenul s-a ținut în 22 mai cu 26 de băieți și 11 fete „înaintea unui public numeros și a unui învățător tractualu.”

Din cauza epidemiei de vărsat care a izbucnit în localitatea Varviz (Subcetate n.n. L.B) la examenul ținut la 20 mai au participat doar 20 de băieți și 14 fete care au dovedit un „progresu mulțumitoriu”, examenul ținându-se în fața poporului din localitate care “au fostu bene reprezentatu”.

³⁵⁰ La 12 februarie 1889, învățătorul Ioan Marcu din Ghimeș-Făget trimitea o corespondență *Gazetei de Transilvania*, în care anunța că “a repausat în Ghimeșu Maria Popoviciu, născută Ciobotariu, văduva fostului cantor al Topliței Române, Dumitru Popoviciu, care văzând pericolul și multele neajunsuri pe cari are a se lupta școala și biserica noastră”, a donat pe seama bisericii și a școlii din Ghimeș-Făget, unde era preot fratele răposatei, venerabilul vice-protopop onorar Gavril Ciobotariu, suma de 200 de florini, depusă la Banca “Mureșiana” din Reghin. Din dobândă urma a se plăti annual slujirea a trei Sfinte Liturghii, “ear restul (urma) a se întrebuința pentru procurarea de cărți scolastice și împărțirea lor între școlarii săraci”. “Dee cerul –scria învățătorul Macu în încheierea corespondenței sale-ca ziaristica română să înregistreze cât mai des asemenea fapte nobile, purcese din inimă curat românească, pentru luminarea neamului său. Copii, rugați-vă pentru eternul repaus al binefăcătoarei voastre!”. Cf. Vasile Lechințan, Octavian Gr. Zegrean, *Corespondență de la românii din Secuime în Gazeta Transilvaniei din 1889*, în *Angvstia*, 2(1997), p.326

Se remarcă ”grădina de pomi în stare foarte bună, din care se vinde și se dă gratuitu , cum au datu și la Bilboru câte 2-300 pomi pe ani, meritulu acesteia se ascrie preotului actualu, carele se ocupă mai multu cu cultivarea aceleia.”³⁵¹

La Valea Jidanului „școala e foarte frumoasă, bună, învețiatoriulu cu portare bună, progresu îndestulătoriu”. În fața poporenilor și a doi învățatori tractuali s-au prezentat la examen 28 de băieți și 15 fete.

Și la Voșlabu (Voșlobeni n.n L.B) a bântuit epidemia de vărsat, din care cauză la examenul ținut în 15 mai au participat doar 19 băieți și 11 fete care, în fața poporului “multu presentu”, au obținut rezultate mulțumitoare.

La Lovész (Livezi n.n L.B), unde anul școlar a început abia la 28 decembrie 1891, când s-a procurat „un edificiu scolasticu bunu”, rezultatele au fost foarte mulțumitoare, învățătorul având o purtare bună.

Examenul s-a ținut la 17 mai 1892 în prezența a aproape întregii suflări a localității și a unui trimis al Inspectoratului școlar, și au luat parte 18 băieți și 17 fete. „Era frumosu a auzi pruncii aceia – scria Artemiu Cădarcea, protopopul Giurgeului – ce abia au știutu pucinu limba română – a vorbi și a scrie românesce și la toate întrebările au respunsu precisu, încâtu părinții lor de facia, prin lacrimi și-au manifestatu bucuria, - ma unu poporenu în limba magiară se-au esprimatu:că acumu cunoascemu noi ce e limba noastră și în veci nu o vom părăsi.

Și și-au procuratu Gazeta de Domineca și mai multe cărțicele române la prunci de cetitu peste vară.”

Pentru susținerea școlii, protopopul solicită Consistoriului Metropolitan ajutorarea anuală cu 30 fl. v.a., deoarece poporul e sărac și nu poate acoperi necesitățile școlii.³⁵²

³⁵¹ Este vorba de Elie Câmpeanu viitor protopop al Giurgeului.

³⁵² “Această școală o recomendu în prea înalta considerațiune a prea Ilus.(trului) Consist.(oriu) Mettrop.(olitan)-scria protopopul în raportul său-luându în gratioasa ajutorare baremi cu 30 fl. v. a. anualmente, fecendu că poporulu e seracu și n-are din ce acoperi necesariile școalei.”

Referitor la abandonul școlar, protopopul remarcă faptul că locuitorii din zona montană, având proprietățile risipite între munți „abia așteaptă creșterea pruncului ca să lu poată lua elu de ajutoriu.”

În finalul raportului, protopopul Artemiu Codarcea constată că numărul elevilor obligați a frecventa școala a fost în anul școlar 1891 – 1892 de 1483, cu 211 mai mulți ca în anul școlar anterior, când cifra acestora era de 1272.

Din cei 1483 de copii care trebuiau să frecventeze școala, au făcut acest lucru, așa cum reiese din raport, 1030, constatându-se o creștere cu 213 elevi față de anul școlar anterior, când frecventau școala un număr de 817 elevi.

Analizând rezultatele la învățătură constatate cu ocazia examenelor, putem trage câteva concluzii :

- calificativul de „foarte mulțumitoriu” a fost acordat elevilor de la două școli și anume Corbu și Livezi, cu specificare că la această din urmă școală procesul instructiv – educativ a început abia la 28 decembrie 1891
- rezultatele au fost apreciate cu calificativul de „mulțumitoriu” la un număr de 7 școli
- cu „îndestulătoriu” au fost calificate rezultatele a două școli,
- numai la o singură școală, și anume cea din Sărmaș, s-a acordat calificativul de „neîndestulătoriu”
- din raport rezultă atenția deosebită care se acorda la școlile inspectate aspectului practic al procesului instructiv – educativ, și anume existența livezilor școlare, adică a „grădinilor de pomărit”, unde elevii primeau cunoștințe practice de pomicultură, remarcându-se în acest sens școala din Ghimeș. Acest aspect este deosebit de interesant având în vedere faptul că, din cauza climei aspre din zonă, pomicultura era o ramură a agriculturii nepracticată intensiv de localnici; principala cultură

agricolă era cea a cartofului, produs care era apreciat atât pe plan local, fiind un aliment de bază, dar care era în același timp principala marfă de schimb în legăturile comerciale cu Moldova, de unde se aduceau cantități importante de cereale, în special porumb, prin cele două pasuri importante, Ghimeș și Tulgheș.

Înființarea de noi școli și susținerea școlilor confesionale greco-catolice românești existente în Secuime stătea în atenția Consistoriului Mitropolitan din Blaj; mitropolitul Ioan Vancea de Buteasa, îngrijorat de faptul că în comunele bisericesti românești și în filiile acestora “creșterea pruncilor g.(reco) c.(atolici) e lăsată în grija (grigea în text n.n. L.B.) străinilor”, îi ordonă, la 9 iulie 1898, administratorului protopopesc al Oficiului protopopesc greco-catolic al Ciucului, Gabriel Ciobotariu, să se străduiască pentru “ridicarea de școli confesionale g.(reco) c.(atolice) și învățarea limbei materne și a cultului divin în toate comunele unde numai se poate și despre rezultatu și despre preoții în aceasta direptiune zeloși, la tempulu seu se me faci sinceră, oficioasa relațiune”³⁵³.

Îngrijorarea mitropolitului era justificată, deoarece în multe localități unde exista populație românească de religie greco-catolică, dar nu exista școală, și unde preoții greco-catolici nu reușeau să înființeze, să conducă și să susțină școli confesionale românești, copiii români de vârstă școlară erau obligați să frecventeze școlile romano-catolice, unde, evident, limba de predare era cea maghiară, iar riscul pierderii limbii și identității naționale era inevitabil. Nu în ultimul rând zelul preoților romano-catolici a contribuit la acest lucru.

Semnificativ în acest sens este un “Formular A pentru directorii școalelor și Antistiei comunelor eclesiastice”, pentru anul școlar 1864/1865, completat de Georgiu Boer, paroh greco-catolic în Lăzărești, administrator în Ciucsîngeorgiu, Ioan Szenyes, curator bisericesc, și Mojzes Farkas, jurat, din care aflăm că datorită sărăciei “până acuma încă n-am pututu au veni în starea aeea ca se redice

³⁵³ Ibidem, dos. 50, f. 8-9.

școale dechilinu (separat n.n. L.B.), însă, scrie mai departe Georgiu Boer. “copii cari trebuie a se frecventeaze școala de la 6 până la 12 ani umblă în școala celor r.(omano) catholică, căci pentru serecie încă nu sunt în starea aceea ca se ție Docente dechilinu”³⁵⁴. Tot din acest formular aflăm că numărul școlarilor cu vârsta între 6 și 12 ani era de 25 de băieți și 19 fetețe, iar al celor între 12-15 ani era de 17 băieți și 16 fetețe³⁵⁵.

7.1.Salarizarea învățătorilor

Problema salarizării docenților (învățătorilor) a fost principala cauză a fluctuației învățătorilor, plecarea acestora în funcții mai bine plătite și mai ușoare. Mulți dintre cei care acceptau să fie docenți nu aveau “cualificațiunea recerută” și din această cauză calitatea procesului instructiv educativ era scăzută și de asemenea mulți copii de vârstă școlară se îndepărtau de școală datorită lipsei metodelor didactice adecvate vârstei școlarilor din partea învățătorilor.³⁵⁶

Cât despre pregătirea profesională a învățătorilor de țară, același Nicolae Albu scria că: “dacă un tînăr a ieșit dintr-o școală de normă (școală primară superioară orășenească, în ea predîndu-se limbile: latină, germană și maghiară) sau chiar dintr-o școală trivială (sătească), putea să fie bun dascăl dacă avea glas și știa să se descurce în Tipic, adică în cîntările bisericești, servind în primul rînd strana bisericii. Aceste criterii au prezidat, în general, la alegerea dascălilor la sate pînă la 1918.”³⁵⁷

³⁵⁴ *Ibidem*, dos. 38, f. 5-6.

³⁵⁵ *Ibidem*.

³⁵⁶ Despre condiția socială a dascălilor de țară din societatea transilvăneană a primei jumătăți a secolului al XIX-lea, Nicolae Albu scria că: “poate nici o profesiune nu era mai disprețuită ca dascălia; și numai la noi, ci și la alte neamuri; a se numi cineva dascăl, ungurește *Iskólamester* (mai tîrziu *tanító*), nemțeste *Schulmeister* (mai apoi *Lehrer*), provoca, dacă nu dispreț, sigur compătimire. Chiar și la sasi, condițiile de viață ale celor mai mulți dascăli nu difereau prea mult de ale servitorilor; căci erau retribuiți ca și aceștia: aceeași simbrie și prebendă în piine și alte produse.” Nicolae Albu, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800-1867*, Editura didactică și pedagogică, București, 1971, p. 11

³⁵⁷ *Ibidem*

Semnificativă este remarca protopopului Aron Boer din scrisoarea adresată prepozitului Basiliu Rațiu la 8 octombrie 1859, document pe care l-am citat anterior, în care intervenea pentru numirea învățătorului Nicolae Colceriu la Ghimeș, pentru a nu-l “scăpa și pă acesta în Moldova, ca și pă Mera și Lateș, de unde au și avutu provocarea (oferta) la unu servițiu mai ușoriu, însă cu plata mai bună.”³⁵⁸

Vom cita în continuare câteva contracte încheiate între comunitățile satești și docenți, în care erau prevăzute condițiile de salarizare a acestora, sumele și obligațiile părților, documente inedite aflate în fondul Protopopiatului greco catolic din Gheorgheni.

Astfel, la 23 iulie 1865 se încheie Contractul dintre Docentul Vasilie Dobrianu a Popii dein Varvizu (Subcetate; Este vorba de preotul Petru Dobreanu n.n.L.B.) și între comuna Varvizu ... spre deșteptarea și cultura populațiunei acestei comune conform grațioaselor înalte Regulamente ...”³⁵⁹. În continuare sunt prevăzute obligațiile învățătorului și i se stabilește salariul anual de 120 florini v.(alută) a.(ustriacă) precum și “4 capuri cucuruzu sau secară”³⁶⁰. Contractul este semnat de docentele Vasilie Dobrianu, de Petre Dobrean, parohul local, tatăl docentului, întărit cu sigiliul parohiei, precum și de un număr de 6 jurați comunali, 6 membri ai comitetului comunal și de 13 locuitori ai comunei, toți aceștia subscriși prin “Theodore Șiuteu notariu “.

Printre documentele privind salarizarea docenților am găsit și o demisie a unui învățător din Sărmaș.

La 15 iunie 1873, Mihail Platon, docente în Sărmaș își prezinta demisia “Onoratului domn Gabriel Țieranu, Parochu G.C. și priesedintele Senatului Scolastec parochialu “ din localitate, în care arata că : “Subscrisul cu începutul anului scolasticu 1870 după ce am absolvitu cursulu preparandialu dein Blasiu, în

³⁵⁸ DJAN Alba, *Fond MRU, Cabinetul mitropolitului*, doc. 669/1859.

³⁵⁹ DJAN Mureș, *Fond Protopopiatul gr. cat. Gheorgheni*, dos. 16, f. 21.

³⁶⁰ *Idem*, f. 22.

27 augustu 1870 am închiatu Contractu de Docente cu comuna Siermasiu pe terminu de 3 trei ani, cu care contractu am și dobânditu Decretulu recerutu de Docente ordinariu la scoala popolară (sic!) dein comuna amintită³⁶¹. În cei trei ani de activitate și-a dus la îndeplinire sarcinile cu toate că salariul era “foarte neconsiderabil” și pe acesta primindu-l “foarte neregulat” (era vorba de 120 florini valută austriacă pe an). Cauzele demisiei sale era salariul neîndestulător, precum și faptul că școala nu dispunea de “chilii comode pentru locuința învățătorului”³⁶². Totuși, în încheierea demisiei, fiind conștient de faptul că “omul nu e născut numai pentru sine ci și pentru de aproapele său”, este dispus să-și reînnoiască contractul de docente cu condiția ridicării salariului la 250 florini v.a., cerând de asemenea angajarea unui “subdocente, însă sub responsabilitatea mea”³⁶³.

La 20 decembrie 1891 comuna Lăzarea hotărăște condițiile de salarizare a învățătorului care urma să primească un salariu de 200 florini v.(alută) a.(ustriacă) anual, plătiți în 4 rate, salariu stabilit încă din 1869, să aibă locuința asigurată în localul școlii, să primească gratuit lemnele necesare pentru încălzirea locuinței și să folosească roadele grădinii școlii³⁶⁴.

Din *Actul de dotațiune pentru învățatoriulu ordinariu de la școala greco-catolică din parochia Tulgheșiu*, aprobat de adunarea generală a credincioșilor din 8 decembrie 1893, aflăm că învățătorul primea un salariu anual de 300 florini v.(alută) a.(ustriacă), din care 275 fl. “bani gata din repartițiunea precredincioșii greco catolici. Parochieni după florenul de dare aruncați și executați prin Primariul Comunalu, sub răspunderea Senatului Scolasticu”, 25 fl. Din folosirea unei grădini seu realități a Școalei, seu Solvirea aceștia prin docente, uzufructul grădinei de pomărit și legume școlare, quartir in edificiul șolaru³⁶⁵. Acest

³⁶¹ *Ibidem*, dos. 19, f. 41-42.

³⁶² *Ibidem*.

³⁶³ *Ibidem*.

³⁶⁴ *Ibidem*, dos. 26, f. 22.

³⁶⁵ *Ibidem*, f. 32-34.

salariu a fost stabilit în baza Articolului de lege XXVI din 1893, în care se preciza salariul minim plătit de comună învățătorului la nivelul sumei de 300 florini anual³⁶⁶.

Tot în acest scop se întrunește, la 17 decembrie 1893, în parohia Voșlobeni, "comisia mixtă esmisă din partea Congresului protopopesc din Győ: Szt. Miklos (Gheorgheni n.n.L.B.) în 12 Decembrie a. c. în cauza îmbunătățirii, respective a regulării salariului docentalu confes.(ional) greco – catolic de la școala din Voșlabu (Voșlobeni n.n.L.B.) la suma de 300 fl."³⁶⁷. Comisia trebuia să se pronunțe asupra "mijloacelor prin cari se se poată sistemisa salariul docentalu la suma de 300 fl.". Soluția a fost găsită prin "împreunarea oficiului de docente cu celu cantoralu a căror venite dau suma recerută ... " mai ales că docentele Nicodim Rusu funcționează de doi ani și în calitate de cantor. Se mai propune și se acceptă angajarea unui cantor supleant³⁶⁸.

Din cele prezentate până acum, reiese cu claritate faptul că în această zonă, unde românii erau minoritari, biserica și școala ca instituții pe de o parte și slujitorii acestora pe de altă parte, i-au unit în jurul ideii de limbă și credință română.

Istoricul și profesorul clujean Teodor Pavel, abordând rolul bisericii naționale românești, cu cele două confesiuni ale sale ortodoxă și greco catolică, în viața spirituală a românilor ardeleni afirmă că ea a fost "o instituție fundamentală a vieții poporului român, unicul cadru de manifestare în viața publică a românilor transilvăneni. Cadrul instituțional ecleziastic, admis de oficialitate, a facilitat accesul la cultură și educație moral-creștină a poporului, dar și organizarea luptei politice în secolul al XVIII-lea și evoluția mișcării naționale în secolul al XIX-

³⁶⁶ Despre legislația școlară vezi pe larg: Pr. Dr. Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului 1867-1918*, Sibiu, 1986 – capitolul *Guvernele ungare și școlile confesionale românești din Transilvania*, p. 131-178, precum și Teodor Pavel *The Hungarian School Legislation from Transylvania against it*, "Studia Universitatis << Babeș-Bolyai >>-Historia". Cluj-Napoca, 1987, 32, Fasc. 2, p. 33-52

³⁶⁷ DJAN Mures- Fond *Protopopiatul gr. cat. Gheorgheni*, dos. 7, f. 13-14.

³⁶⁸ *Ibidem*.

lea. Din și prin ea s-a format <inteligenta> românească, care conduce poporul în acțiunea sa de emancipare națională și socială.”³⁶⁹

Greutățile materiale, marea sărăcie a populației, relevată de documentele vremii, presiunile politice și economice la care era supusă populația românească nu au reușit să distrugă identitatea națională a românilor, chiar dacă o parte a populației românești și-a pierdut limba și religia spre sfârșitul secolului al XIX-lea.

7.2. Evoluția numărului de elevi în perioada 1871 – 1900 în școlile confesionale românești din Protopopiatul Giurgeului*

Nr. crt.	Localitatea	Numărul de elevi						
		1871	1876	1880	1892	1896	1900**	
1	Bicaz - Dămuc	71	73	80	64	80	99	9
2	Bilbor	45	80	60	52	70	77	36
3	Casinul Mare	201	243	-	-	-	-	-
4	Ciucsîngiorgiu	40	21	-	-	-	-	-
5	Ciumani	-	-	-	-	-	18	10
6	Corbu	70	61	50	65	72	93	27
7	Cosnea	-	-	-	-	71	26	-
8	Frumoasa	40	79	151	-	16	-	-
9	Gheorgheni	39	31	40	-	21	19	6
10	Ghimeș	144	205	153	83	112	148	30
11	Ivănuș	-	37	44	-	-	-	-
12	Joseni	88	50	16	-	69	18	10
13	Lăzărești	27	38	-	-	-	-	-

³⁶⁹ Teodor Pavel, *Biserica română ca instituție națională în gândirea pașoptistă românească* în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane Sibiu*, 1, 1994, p. 70

14	Livezi	-	-	-	35	63	52	6
15	Lăzarea	-	-	-	-	-	8	3
16	Sârmaș	130	94	131	22	84	117	36
17	Sîndominic	28	75	20	-	65	33	13
18	Subcetate	199	129	95	34	118	80	30
19	Telec	97	66	105	52	83	59	4
20	Tulgheș	81	68	40	37	75	56	19
21	Valea Strâmbă	-	-	-	-	-	8	4
22	Valea Jidanului	96	36	38	43	79	80	20
23	Voșlobeni	95	84	89	30	63	71	27
	TOTAL	1491	1470	1112	517	1141	1062	290

*Datele au fost culese din *Șematisme* și din raportul protopopului Giurgeului privind situația învățământului în anul 1892

**A doua cifră reprezintă numărul elevilor de la școala de repetiție.

7.3. Elevi români la Gimnaziul romano-catolic din Șumuleu-Ciuc

După terminare studiilor în școlile comunale, un număr destul de mare de elevi români, raportat la situația socială a populației românești din zonă, la puterea ei economică, la barierele de religie și mai ales de limbă, și-au continuat studiile la Gimnaziul romano-catolic din Șumuleu-Ciuc, localitate aflată pe atunci la circa 5 kilometri de Miercurea-Ciuc, astăzi înglobată în acest oraș, instituție de învățământ de nivel mediu, cu rang de gimnaziu.

Prestigioasa instituție de învățământ de la Șumuleu-Ciuc își are originile în prima jumătate a veacului al XVII-lea, funcționând ca școală confesională catolică pe lângă mănăstirea franciscană de acolo, căreia voievodul Transilvaniei

lancu de Hunedoara îi acordă privilegiu în urma victoriei obținute asupra turcilor la Sîntimbru, pe Mureș, în anul 1442.

Prima atestare documentară a școlii de la Șumuleu-Ciuc o aflăm pe filele unei lucrări tipărite la Lyon în anul 1589, lucrare donată împreună cu alte cinci cărți de către recvisorul Stephanus Palfi : “in usum Collegii Chikiensis”³⁷⁰

De anii de început ai acestei instituții de învățământ se leagă și numele ilustrului om de cultură ardelean, călugărul franciscan de origine română Ioan Căianu-Valahul (1629-1687), care a desfășurat o multilaterală activitate fiind arhitect, compozitor, organist și constructor de orgi, etnograf, botanist și tipograf.

El este cel care va întemeia în anul 1675 tipografia de la Șumuleu-Ciuc de pe lângă mănăstirea franciscană de aici, în care își va tipări și operele sale.

Prima lucrare va vedea lumina tiparului în nou înființata tipografie în anul 1676 purtând titlul “Cantionale catholicum” în care autorul ei, Ioan Căianu-Valahul a adunat “multe cântece frumoase, vechi și noi”. Tot aici se vor tipări manuale școlare pentru învățământul mediu pentru întreaga Transilvanie. Căianu este autorul cunoscutului *Codex Caioni* în care a transcris vechi cântece populare, românești și maghiare culese din Transilvania, fiind astfel primul culegător de folclor din țara noastră.³⁷¹

Alături de elevi din Transilvania, la gimnaziul din Șumuleu-Ciuc au învățat și elevi români de religie catolică din “Principatul Moldovei vecine, aflat sub jugul turcesca” așa cum se afirmă într-un document emis de oficialitatea Scaunului Ciuc, Giurgeu și Casin la 28 august 1749.³⁷²

Despre Gimnaziul din Șumuleu-Ciuc, Nicolae Albu scria în lucrarea de referință în bibliografia de specialitate dedicată istoriei învățământului românesc

³⁷⁰ Lucrarea se află în Colecția de carte veche a Muzeului județean din Miercurea-Ciuc, nr inv. 611. Fondul documentar creat de gimnaziul din Șumuleu-Ciuc între anii 1770-1948 se află la Arhivele Naționale din Miercurea-Ciuc și a fost prezentat de Liviu Boar în lucrarea *Îndrumător în Arhivele Statului Județul Harghita*, București, 1988, p. 105-108

³⁷¹ Vasile Mocanu, *Ioan Căianu*, Editura muzicală a Uniunii Compozitorilor, București, 1973. Vezi și Liviu Boar *Ioan Căianu-Valachus într-o nouă sursă documentară*, în *Argeș*, Serie nouă, Anul III, (37), Nr. 18(249), martie, 2003, p. 17

³⁷² *Monografia Liceului din Miercurea—Ciuc, 1668-1968*, p. 18

din Transilvania din prima jumătate a secolului al XIX-lea că “a fost frecventat și de tineri români, unii, fii ai funcționarilor de la punctele de frontieră spre Moldova, alții, fii ai ofițerilor și subofițerilor români din Regimentul echeștru de graniță (ecvestru, e vorba despre Regimentul nr. I cavalerie de graniță, n.n.L.B.), ca de pildă Boieriu George de Berivoi, Tăslăuan Ion din Tulgheș și Boieriu Iuliu din Lăzarea.”³⁷³

În fondul documentar al Gimnaziului din Șumuleu-Ciuc se află un registru matricol întocmit în anul 1776, care consemnează numele profesorilor și al elevilor, începând cu anul 1770 continuat până în anul școlar 1845/1846.³⁷⁴ Pe lângă numele elevilor este consemnat locul de baștină, religia, vârsta și starea socială a părinților.

Parcurgând filele registrului matricol am depistat pentru perioada 1809-1844 un număr de 14 elevi de origine certă românească, care au studiat la Gimnaziul din Șumuleu-Ciuc, proveniți din fostele scaune Ciuc, Giurgeu și Casin.³⁷⁵ Aceștia sunt în ordine cronologică, următorii:

-1809-IGNATIUS POPOVITS,	11 ani, prov.(incialis) ³⁷⁶ din Casin
-1819-NICOLAUS DOBREÁN,	16 ani, din Subcetate,cu observația ”Deficit in fundamenta”
-1820-NICOLAUS DOBRAN,	18 ani, lib.(ertinus) din Lăzarea, cu mențiunea “Continuabit studia Balasfalvensi”
-1823-KARÁTSON JOANNES,	18 ani, prov. din Subcetate

³⁷³ Nicolae Albu, *op.cit.* p. 193

³⁷⁴ DJAN Harghita, Miercurea-Ciuc, *Fond Liceul de matematică-fizică*, inventar nr. 142, doc. nr.782.Registrul are notat pe foaia de titlu următoarele”CATALOGUS SEU URBARIUM Scholasticum Omnium Juventum Adolescentum, E(t) Infantium in Gymnasio Csik-Somlyovien(s) sub cura Fratrum Minor(um) Strict(ioris) Observ(antie) Provinciae Transilvaniae S(ancti) Regis Stephani, In Rhetorica, E(t) Poesi, Tribus Gramatices Classibus, inclusive usq(ue) infirma Elementa, Studio Literario, ac Humanitatis annuatim vacantium, jussu.A(dmodum) R(everendi) P(atris) MARTINI PETERFFI Praelibeti Ordinis, et Prov(inciae) Predicat(oris), S(anctissimae) Theol(ogiae) lectoris ac ministri Pro(vincialis)

³⁷⁵ Registrul este scris în limba latină. La transcrierea numelor am păstrat ortografia originală din text. Având în vedere că toți elevii sunt de religie greco-catolică nu am mai menționat religia.

³⁷⁶ Locuitor de pe teritoriul regimentelor de graniță, dar care nu era supus jurisdicției militare.

- 1829-KARÁTSON SIMEON, 13 ani, prov. din Armășenii Noi
- 1830-SZÖTS JOSEPHUS, 16 ani, prov. din Sîndomic
- 1831-SZÖTS GEORGIUS, 16 ani, prov. din Suseni
- 1832-KARÁTSON THEODORUS, 10 ani, prov. din Tomești.
Apare și în anul următor 1833, având vârsta de 11 ani
- 1834-SOLNAI ANDREAS, 12 ani, valac.(hus) ex N.Kászón
(Casinul Mare). Este vorba de fiul preotului greco-catolic Ioan
Solnai din Casin-Imper, care va mai avea încă trei fii ca elevi ai
acestei școli și anume pe Ioan, Dionisie și Alexandru.
- 1835-POPOVITS GABRIEL, 11 ani, prov. din Ghimeș
- 1836-BLÁGA GABRIEL, 17 ani, prov. din Ghimeș
- 1840/1841-VASZI MICHAEL, 11ani, prov. din Păuleni
- 1841/1842-VASZI MICHAEL, 12 ani, prov. din Păuleni
- 1841/1842-FARKAS JOANES, 14 ani, prov. din Sîndomic
- 1841/1842-KARÁTSON JOANNES, 9 ani, prov. din Tomești
- 1843/1844-VASZI MICHAEL, 13 ani, "valachus ex Pálfalva"

Cei paisprezece elevi depistați în matricolele din anii 1809-1844, au vârsta cuprinsă între 9 și 18 ani, unul singur este fiu de preot, unul de om liber, ceilalți provenind din rândul iobagilor.

După revoluția de la 1848-1849, numărul elevilor români, de religie greco-catolică care au frecventat această instituție de învățământ exclusivistă, unde cu greu aveau acces elevi de altă religie decât cea romano-catolică, a rămas relativ constant.

Cercetând registrele matricole începând cu anul școlar 1854/1855 și până în anul școlar 1874/1875, deci într-o perioadă de două decenii am depistat unsprezece elevi români, pe care îi vom consemna la anul în care au fost înscriși,

cu menționarea vârstei, a locului de baștină și a numelui și a ocupației părinților. Nu vom menționa religia deoarece toți sunt de religie greco-catolică.³⁷⁷

- 1854/55-cl.a-III-a, SOLNAY JÁNOS, 17 ani, Casinul Mare, fiul preotului din Casinul Mare
- 1855/56-cl.a-II-a, SOLNAI ALEXANDER, 14 ani, Casinul Mare, tatăl Solnai János, preot greco-unit la Casinul Mare
- 1855/56-cl.a-III-a, SOLNAY JOANNES, 18 ani, Casinul Mare, tatăl cu același nume, paroh în Casinul Mare
- 1855/56-cl.a-III-a, SOLNAI ALEXANDER, 17 ani, idem
- 1857/58-cl. I, BOÉR GEORGIUS, 17 ani, Gheorgheni, fiul arhidiaconului Boér Áron din Gheorgheni
- 1857/58-cl. I, CSOBOTÁR JOANNES, 13 ani, Voșlobeni, fiul lui Csobotár Demetrius, cantor în Voșlobeni
- 1857/58-cl. a-IV-a, SOLNAI ALEXANDER, 18 ani
- 1858/59-cl. a-II-a, CSOBOTÁR JOANNES, 14 ani
- 1858/59-cl. a-V-a, SOLNAI ALEXANDER, 19 ani
- 1859/60-cl. a-III-a, CSOBOTÁR JOANNES, 15 ani
- 1859/60-cl. a-VI-a, SOLNAI ALEXANDER, 20 ani
- 1862/63-cl. a-III-a, KOSTI SIMON, 14 ani, Iacobeni, fiul lui Koszti Andreas, agricultor din Iacobeni
- 1865/66-cl. I, CSOBOTÁR PÉTER, 14 ani, Voșlobeni, tatăl Csobotár Péter, cantor la Voșlobeni
- 1865/66-cl. a-IV-a KOSZTI SIMON, 17 ani, la rubricile pentru semestrul II este mențiunea "MEGHALT" (A decedat)
- 1866/67-cl. I, SOLNAI DÉNES, 14 ani, Casinul Mare, fiul preotului Solnai János din Casinul Mare-Imper

³⁷⁷ DJAN Harghita, fond cit. doc. nr. 783-815. Registrele matricole sunt scrise în limbile latină și maghiară. La transcrierea numelor am păstrat ortografia originală din text, restul însemnărilor au fost traduse în limba română.

- 1866/67-cl. a-II-a, CSOBOTÁR PÉTER, 15 ani,-are mențiunea la ocupația părinților “cantor și învățător în Voşlobeni”
- 1867/68-cl. I, RUSZ JÁNOS, 14 ani, Ghimeș Făget, tatăl Rusz János, administrator (curator) parohial în Ghimeș Făget
- 1868/69-cl.a-II-a, RUSZ JÁNOS, 15 ani
- 1870/71-cl.a-IV-a, RUSZ JÁNOS³⁷⁸, născut la 18 iunie 1853 la Ghimeș Făget.Tatăl Rusz János agricultor (de fapt ocupația sa de bază, cea de administrator parohial fiind onorifică n.n.LB) în Ghimeș Făget.
- 1871/72-cl.a-V-a, RUSZ JÁNOS
- 1872/73-cl.a-III-a, FÜLÖP SÁNDOR, născut în 1857, februarie,(ziua nu este menționată),tatăl FÜLÖP GYÖRGY, preot greco-catolic în Bilbor
- 1874/75-cl. I, SÁNTA MIHÁLY,născut la 16 octombrie 1862 în Păuleni Ciuc, tatăl Mihály, proprietar compesoral
- 1874/75-cl.a-II-a, CSOBOTÁR VAZUL, născut la 26 decembrie 1857.(Rubrica privitoare la părinți nu este completată).

Din cei unsprezece elevi care au frecventat cursurile Gimnaziului romano-catolic din Șumuleu-Ciuc în cele două decenii, cinci erau fii de preoți greco-catolici români (chiar dacă aveau numele scrise cu ortografia maghiară, sau traduse), doi erau fii de cantori-învățători, doi de agricultori, iar unul avea originea socială necunoscută.

Pentru ultimii 25 de ani ai secolului al XIX-lea, datele privind elevii români de la Gimnaziul romano-catolic de la Șumuleu-Ciuc le-am extras din anuarele școlii.³⁷⁹

³⁷⁸ Începând cu anul școlar 1870/71 la rubrica vârsta elevului este trecută data nașterii.

³⁷⁹ A Csiksomlyói rom. cath. Főgymnasium Értesítője az 1875-6. ik Tanévről. Imets Fülöp Jákó igazgató által. Székely-Udvárhely. 1876 precum și următoarele până în anul școlar 1899/1900.

Din aceste *Anuare* rezultă că în ultimul sfert al secolului al XIX-lea cursurile gimnaziale au fost urmate de un număr de 48 de elevi români de religie greco catolică.

Făcând totalul elevilor care au urmat cursurile acestui gimnaziu aflăm cifra de 73, număr relativ mare, raportat în primul rând la posibilitățile materiale ale populației românești din zonă, populație aservită, iobăgească până la 1848 și apoi aflată în stare de dependență economică față de foștii stăpâni de pământ.

La un alt gimnaziu catolic care funcționa în zonă, cel de la Gheorgheni, mai puțin renumit în epocă, aflat în conul de umbră al celui de la Șumuleu-Ciuc, Nicolae Albu menționează că au învățat și elevi români din bazinul Giurgeului, cărora "le ținea ore de catehizație protopopul tractului, Ioan Vijoli".³⁸⁰

Dintre elevii care au urmat cursurile acestui gimnaziu este amintit Iosif Moldovan, fiul dascălului din Bicazul Ardelean, care absolvă gimnaziul în anul 1821, obținând un certificat de absolvire semnat de "Joannes Vákár c.r. professor et rector" și Dimitrie Moldovan din Sîndomic, care în 1835 "obținea un excelent certificat de studii de la aceeași instituție. Amândoi erau recomandați elogios de protopopul Gheorghenilor, Ioan Vijoli, spre a fi primiți la Teologia Morală de la Blaj."³⁸¹

Am încercat să urmăresc traseul urmat de acești elevi după absolvirea cursurilor gimnaziale, sau să identific tineri proveniți din acest areal geografic al Secuimii și anume scaunele Ciuc, Giurgeu și Casin, respectiv Comitatul Ciuc, după 1876.

Pașii multor tineri proveniți din această zonă s-au îndreptat spre Blaj, Mica Romă cum a denumit-o tânărul Mihai Eminescu, care a cunoscut chiar personal

³⁸⁰ Nicolae Albu, op.cit. p.193

³⁸¹ *Ibidem*. Din păcate, arhiva acestui liceu nu se află la Arhivele Naționale din Miercurea-Ciuc; datele pe care le menționează Nicolae Albu provin probabil din arhiva Mitropoliei Române Unite de la Blaj. Autorul consemnează o prioritate a învățământului românesc din Transilvania, și anume înființarea în anul 1845 a primei școli pentru orbi și surdomuți din Transilvania, în Scaunul Ciucului, la Sînmartin. Învățătorul Andrei Silaghi publica o *Înștiințare pentru părinții pruncilor surdo-muți și orbi* în *Gazeta de Transilvania* nr.89/1845, specificând că primește elevi cu deficiențele menționate pentru educație și învățătură, oferindu-le totodată "cvartir." p.193

doi aspiranți la preoție provenind din Protopopiatul Giurgeului, în drumul său către Blaj din anul 1866. Este vorba de candidații la preoție Ioan Cotta³⁸² pentru parohia Sîndominic și Theodor Cojocaru, pentru parohia Corbu, care se îndreptau spre Blaj pentru a-și susține examenele având asupra lor o recomandare în acest sens de la protopopul Giurgeului Aron Boer.³⁸³ Ei se întâlnesc cu tânărul Eminescu la Tîrgu-Mureș la hanul “Calul alb” după care vor călători împreună până la Blaj. Ajungând pe “Hulă”, dealul de la intrarea în Blaj, Eminescu își scoate pălăria și exclamă: “Te salut din inimă Romă-mică. Îți mulțumesc, Dumnezeu, că mi-ai ajutat s-o pot vedea”. Scena este descrisă de Ioan Cotta într-o scrisoare din anul 1902.³⁸⁴

Pe scrisoarea de recomandare a protopopului Aron Boer pentru cei doi tineri aspiranți la haina preoțească există însemnarea “S-au examinat”, astfel Ioan Cotta susține cu succes examenele prestabilite și este “introdus” în parohia pentru care candida la 15 septembrie 1866, în schimb tovarășul său de drum este amânat

³⁸² Pe atunci în vîrstă de 20 de ani, fiind născut în anul 1846.

³⁸³ Scrisoarea de recomandare datată 2 iunie 1866 a fost descoperită în arhiva Mitropoliei Române Unite de Blaj de la Alba Iulia de istoric literar D.Vatamaniuc și publicată în revista *Vatra* din Tîrgu-Mureș nr. 3 din 20 martie 1981, p.2 la rubrica *Restituiri* cu titlul *Eminescu pe drumurile străbunilor săi*. D.Vatamaniuc face o afirmație greșită și anume că Aron Boer era protopop de GURGHIU (localitate în jud. Mureș, lângă orașul Reghin), el fiind de fapt protopop al GIURGEULUI, cu reședința în Gheorgheni. Informația este preluată la rîndul său greșit și de Ion Filipciuc în lucrarea *Drumul împărătesc al poetului* apărută în Editura Macarie la Tîrgoviște în anul 1999, care la pagina 32 publică scrisoarea protopopului Aron Boer, numindu-l la rîndul său protopop al Gurghiuului.

³⁸⁴ D. Vatamaniuc, *loc. cit.* Vezi și lucrarea aceluiași autor *Eminescu și Transilvania*, Editura Dacia Cluj-Napoca, 1995. Scrisoarea din anul 1902 a părintelui Ioan Cotta a fost publicată de dr.E.Dăianu în revista *Familia* care apărea la Oradea, în nr. 26 din 30 iunie (13 iulie) 1902, în cadrul unui articol publicat pe prima pagină, intitulat *Eminescu și Blașul*, cu subtitlul *Cum a venit Eminescu la Blaș*. Iată câteva fragmente din această scrisoare: “Prea onorate domnule profesor, Primind epistola P.O.D.-tale din 8 mai a.c. grăbesc a satisface prețuitei recerări. Mi-aduc aminte, că în anul 1866 luna iulie, ca primit la <teologia morală> împreună cu patriotul Toader Cojocariu – un om de o mărime extraordinară - am plecat cu trăsura pe Mureș în jos, către Blaș. Trecând prin Reghin, apoi prin Petelia,(Petelea loc. în apropierea Reghinului.n.L.B.) Gurghiu,(este ciudată menționarea localității Gurghiu, deoarece ea nu se află pe ruta Reghin-Tg.-Mureș. Pentru a trece prin Gurghiu este necesară o abatere de 12 km. pe Valea Gurghiuului, după ieșirea din Reghin n.n.L.B.), și celelalte am ajuns în Mureș-Oșorhei, unde am tras la otelul <Calul alb>. Îmbrăcați fiind în costum național, oricine cunoșcea că suntem fiii Carpaților și Români. Pe când stam la masă, intră în odaia noastră un tiner negricios și se recomandă <Eminescu>, student din Cernăuți. Ocupând loc la masa noastră, îndată mare începe a-ș povesti nezasurile, suferințele și lipsa de mijloace ce a avut a îndura în desperata lui călătorie, condus de dorul ferbinte de a putea vedea Blașul, după cum zise, <de unde a resărit soarele românismului>. –După ce am folosit câte un păhar de vin îndată scoase un Notes și cu o profundă serioșitate însemna în densul...”. Părintele Cotta afirmă că au călătorit în continuare în aceeași trăsură, trecând prin Tărnăveni și ajungând pe dealul numit “Hulă”, unde Eminescu, ținând într-o mână notesul și cu cealaltă luându-și pălăria în mână, a spus: “Te salut din inimă, Romă-mică. Îți mulțumesc, Dumnezeu, că m-ai ajutat s-o pot vedea”. Scrisoarea este datată Bicz, 16 mai 1902.

cu examenul de Istorie bisericească și doar în luna octombrie a aceluiași an este “introdus” în parohia Corbu.³⁸⁵

Cu toate greutățile materiale cu care se confruntau românii din Secuime, pe lângă susținerea materială a școlilor românești din zonă, au contribuit și la susținerea celor de la Blaj, unde un număr important de tineri din Secuime și-au desăvârșit studiile, în special teologice, întorcându-se mulți pe meleagurile natale.

Contribuția unor români din Corbu pentru școlile românești ale Blajului este consemnată de *Gazeta de Transilvania* din 17 februarie/1 martie 1894, unde pe “lista nr.488” se regăsesc parohul local Ioan Dobreanu, cu 2 florini alături de Augustin Dobreanu cu aceeași sumă, iar cu câte un florin docentele Grigore Trifu, Gavril Ciubotariu, care în 1900 era primar al localității, Ștefan Coșocariu și Paul Munck.³⁸⁶

7.4. Studenții la Academia Teologică din Blaj

Carierea preoțească a fost cea mai des îmbrățișată de tinerii din zona Ciucului, Giurgeului și a Casinului.

Cercetând registrele matricole ale Academiei Teologice Greco Catolice de la Blaj din perioada 1865-1900 am găsit un număr de opt tineri din acest spațiu geografic care au urmat cursurile Academiei.³⁸⁷

Aceștia sunt în ordine cronologică, următorii:

1. IOANNES URZICĂ din Subcetate, scaunul Ciuc, fiu de econom, 22 de ani, student între anii 1865-1869
2. SIMEON COTTA din satul Biczaz, scaunul Ciuc, fiu de preot, de 21 de ani, student între 1869-1873

³⁸⁵ **Ibidem**

³⁸⁶ *Gazeta de Transilvania*, nr. 37, 17 februarie/1 martie 1894, p. 3. Vezi și: Vasile Lechințan, O. Gr. Zegrean, *Correspondență de la românii din secuime în <Gazeta de Transilvania> din 1894 în Angvstia*, 5 (2000), p. 85-96

³⁸⁷ DJAN Alba, *Fond Academia Teologică Greco Catolică din Blaj*, Registrele matricole Tom. I, 1865-1879 și Tom. II, 1880-1910. Mulțumesc domnului conf. univ. dr. Cornel Sigmirean pentru semnarea acestor documente aflate la Arhivele Naționale din Alba Iulia.

3. GEORGIUS ȚIEREANU, născut în satul Sărmaș, comitatul Ciuc, la 25 martie 1861, fiul preotului greco-catolic Gabriel, student între 1880-1884. La rubrica Observații se menționează "1880, Gymn. Blaș"
4. AURELIUS URZICĂ, născut în satul Subcetate comitatul Ciuc la 11 aprilie 1861, fiul defunctului notar Demetriu, student între 1880-1884. La rubrica "Observații" este mențiunea "Gymn. Blaș"
5. BASILIUS URZICĂ, născut în satul Subcetate comitatul Ciuc la 13 ianuarie 1872, fiul defunctului preot Ioan, student între 1891-1895. La rubrica Observații mențiunea "Gymn. Sup. Blaș, 13 iun. 1891"
6. DEMETRIUS MUREȘIANU născut în satul Subcetate comitatul Ciuc la... (loc gol), fiul agricultorului Ioan, student între 1895-1899. La rubrica Observații se menționează "Exhibuit Testimonium maturitatis exaratum a superiorii gymnasio Coronensi die 22 iunii 1894, Nr. 524"
7. IULIUS BĂIAȘU născut în satul Sărmaș comitatul Ciuc la 4 august 1874, fiul proprietarului George, student între 1897-1901. La rubrica Observații "Test. Maturitatis a Gymn. Gr. cath. Blasiensi, Nr. 4/15 dec. 1897"
8. IOANNES ȘIUTEU născut în satul Tulgheș comitatul Ciuc la 2 februarie 1878, fiul învățătorului Simion (în text "Iudimagister"), student între 1898-1902. La rubrica "Observații" se menționează "Exhibuit Testimonium maturitatis exaratum a superiori gymnis fundationali die 23 Iunii 1898 Nr. 27"

În perioada 1873-1900, conform *Protocolului Ordinațior în Archidieceasa Gr.(eco) Cath.(olică) a Albei Iulie*³⁸⁸ de la Blaj, un număr de șaptesprezece tineri din Comitatul Ciucului care cuprindea teritoriile fostelor scaune secuiești Ciuc, Giurgeu și Casin, au primit consacrarea tainelor preoției, întorcându-se unii pe

³⁸⁸ DJAN Alba, *Fond M R U Blaj*; Între 1871-1895 tinerii candidați la preoție au fost hirotoniți de mitropolitul Dr. Ioan Vancea de Buteasa, iar începând cu 26 mai 1895 de către noul arhiepiscop de Alba Iulia și Făgăraș, Dr. Victor Mihalyi de Apșa.

meleagurile natale, alții ca de exemplu Alexandru Nicolescu ocupând poziții importante în ierarhia bisericii românești greco-catolice.

Aceștia sunt, în ordine cronologică:

1. 1874-DIONISIU SIOLNAI din Casinul Mare, născut la 15 oct.1853, numit paroh în Ghilița
2. 1879-PETRU CIOBOTARIU din Voșlobeni, născut la 3 mai 1850, numit administrator parohial în Brateiu
3. 1873-SIMEON COTTA din Bicaz-Dămuc, născut la 26 dec.1849
4. 1883-GIORGIU ȚIARANU din Sărmaș, născut la 25 martie 1861, numit “Teologu la Miliția teritoriale Batail. nr. 20”
5. 1883-AURELIU URZICĂ din Subcetate, născut la 11 aprilie 1861 numit cooperador în Valea Jidanului și administrator la Telecu. La rubrica “Observațiuni” este notat “asentatu ca teologu la Reg. Nr. 62”
6. 1883-NICOLAU MURASIANU din Subcetate, născut la 28 octombrie 1849 numit administrator parohial în Turia Inferioară (loc. Turia, azi în jud. Covasna). La rubrica “Oservații” este consemnat ”Eliberat de militia”
7. 1894-VASILE URZICA din Subcetate, născut la 13 ianuarie 1872 numit administrator parohial în Blăjel
8. 1894-IOANU ȘANDOR din Sîndominic, născut la 23 august 1868, numit administrator parohial în Eliseni și Bodogaia (localități în jud. Harghita)
9. 1897-TEODORU RUSU din Ghimeș-Făget, născut la 1 martie 1868 numit administrator parohial la Seplac (Goreni, loc. în jud. Mureș)
- 10.1899-DEMETRIU MURESIANU din Subcetate născut la 10 iunie 1875 numit cooperador în Chichiș (jud. Covasna). La rubrica “Observațiuni” este menționat (Militariu teol. abs.)
- 11.1901-IULIU BAIASIU din Sărmaș, născut la 25 august 1874, numit administrator parohial în Felfaleu (Suseni) în Protopopiatul Reghinului

- 12.1904-VICTOR GERGELY din Frumoasa născut la 15 ianuarie 1882, numit cooperator în Ghimeș,iar la rubrica “Observațiuni” se precizează “Înrolat la miliția”
- 13.1904-TEODOR CRUȘITU din Bicz, născut la 24 iunie 1881. La rubrica “Observațiuni” se menționează “Militar”
- 14.1904-ALEXANDRU NICOLESCU-“doctor în teologia și filosofia” din Tulgheș, născut la 6 iulie 1882, denumit practicant la ofic. (iul) archidiaconu. La rubrica “Observațiuni” se consemnează “Înrolatu la Militia. Teologu de Roma”
- 15.1909-SOLOMON BARBU din Bicz, născut la 10 martie 1884 numit administrator parohial în Lemnia (loc. în jud. Covasna)
- 16.1911- IOAN SOLNAY din Sîndominic, născut la 1 aprilie 1883, numit administrator parohial în Iași cu ordinul nr. 8848 (este probabil vorba de localitatea Iași din jud. Brașov)
- 17.1914-IONEL CÂMPEANU din Subcetate, născut la 30 aprilie 1891. La rubrica “Observații” este menționat “Gimnaziul în Kézdivásárhely (Tîrgu-Secuiesc n.n. L.B.) ear cursul Teol.(ogic) de 4 ani în Blaj”

7.5. Studenți la universitățile europene

Un număr apreciabil de tineri proveniți din spațiu geografic al Ciucului, Giurgeului și al Casinului, raportat la numărul românilor din zonă și mai ales la puterea economică a familiilor românești, majoritatea provenind din rândul foștilor jeleri și iobagi de pe domeniile nobililor secui, au studiat la prestigioase universități europene în perioada 1867-1919 .³⁸⁹

³⁸⁹ Traseul lor universitar a fost urmărit de istoricul mureșean, conf. univ dr. Cornel Sigmirean, care a elaborat o apreciată teză de doctorat privind istoria formării intelectualității românești din Transilvania în epoca modernă, fiind publicată în anul 2000 la Editura Presa Universitară Clujeană cu titlul *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*

Istoricul mureșean Cornel Sigmirean, cercetând matricolele universităților din Europa Centrală și de Vest, recenzează un număr de 7476 de studenți români din Transilvania și Banat, dintre care 16 proveniți din spațiul nostru de cercetare, care au urmat cursurile universităților din Cluj, Budapesta, Gratz și Anvers.

Astfel la Universitatea din Cluj au fost înscriși 3 studenți la Facultatea de Medicină, 2 la Drept și Științe Politice, 2 la Litere și Filosofie, în total 7 studenți, reprezentând 0,28 % din totalul studenților români de la Universitatea din Cluj.³⁹⁰

La Universitatea din Budapesta au fost înscriși un număr de 4 studenți proveniți din comitatul Ciucului, 2 la Facultatea de Drept și Științe Politice și câte unul la Facultatea de Medicină și Farmacie, respectiv la Facultatea de Filosofie.³⁹¹

Tot la Budapesta, la Universitatea Tehnică găsim înscris un singur student român provenind din comitatul Ciuc, la Facultatea de Arhitectură, reprezentând 0,34 % din totalul studenților români de la această universitate³⁹² și de asemenea un student la Academia Orientală de Comerț.³⁹³

La Facultatea de Medicină a Universității “Karl Franzes” din Graz îl găsim ca student pe Titus Livius Câmpeanu, fiul protopopului de Giurgeu, Elie Câmpeanu, născut la 8 februarie 1889 la Subcetate, prima parohie a tatălui său, aflându-se la studii cu o bursă obținută din Fundația “Alexandru St. Șuluțiu.”³⁹⁴

Doi tineri din Tulgheș, Fulga Ioan și Șeitan I. Ioan urmează cursurile Institutului Superior de Comerț din Anvers,³⁹⁵ iar în Cetatea Eternă, la Roma, Alexandru Nicolescu, născut la Tulgheș, viitor mitropolit greco catolic, urmează cursurile Colegiului De Propaganda Fide.³⁹⁶

³⁹⁰ Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 206, Tabel 2. *Repartizarea pe comitate a studenților români de la Universitatea din Cluj*

³⁹¹ *Ibidem*, p. 205, Tabel 1. *Repartizarea pe comitate a studenților români de la Universitatea din Budapesta*

³⁹² *Ibidem*, p. 208, Tabel 3. *Repartizarea pe comitate a studenților români de la Universitatea Tehnică din Budapesta*

³⁹³ *Ibidem*, p. 213, *Repartizarea pe comitate a studenților români de la Academiile de comerț*

³⁹⁴ *Ibidem*, p. 695

³⁹⁵ *Ibidem*, p. 711

³⁹⁶ *Ibidem*, p. 722

Alături de studenții amintiți mai sus, se remarcă printre alții Virgil Șotropa,³⁹⁷ membru de onoare al Academiei Române, născut la 5 decembrie 1867 la Gheorgheni, unde tatăl său, Alexandru, era funcționar de stat³⁹⁸, Rusu Eugen, născut la 13 decembrie 1889 la Voșlobeni, fiul învățătorului și cantorului din localitate, Nicodim Rusu, absolvent al Academiei de Comerț din Budapesta, ajuns ulterior ofițer în armata română,³⁹⁹ Pipoșiu Ioan, născut la Sînmartin-Ciuc, de religie ortodoxă, fiul lui János, comite suprem, absolvent al Gimnaziului superior romano catolic din Alba Iulia, care la vârsta de 19 ani a frecventat două semestre în anul școlar 1875-1876 la Facultatea de Filosofie, Limbi și Istorie a Universității “Ferencz Jozsef” din Cluj, după care îl găsim în anul școlar 1876-1877 ca student la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Viena, cu o bursă din fundația *Transilvania*,⁴⁰⁰ Dobrean Mihail, născut la Tulgheș la 30 aprilie 1880, fiul lui “Agoșton, comerciant forestier”, absolvent al Facultății de Drept din Cluj⁴⁰¹ precum și Solnay Cornel din aceeași localitate, fiul avocatului Solnay Alexandru, născut la 15 septembrie 1868, care a urmat cursurile Facultăților de drept din Cluj și Budapesta, obținând titlul de doctor în drept în anul 1901.⁴⁰² Interesant este faptul că în anul școlar 1886-1887 îl aflăm ca student la Secția de Arhitectură a Universității Tehnice Regale Maghiare din Budapesta, la care renunță în favoarea dreptului.⁴⁰³

³⁹⁷ Vezi pe larg studiul lui Lazăr Ureche dedicat lui Virgil Șotropa în *Studii și cercetări etnoculturale*, II, 2001, Editura “George Coșbuc”, 2001, p. 133-139

³⁹⁸ “În anul 1850 îl întâlnim funcționar regesc la Gheorgheni, având apoi funcția de președinte al Consiliului de inspecție pentru exploatarea pădurilor și cea de perceptor regesc al Reghinului, cu sediul la Gheorgheni. Aici, Alexandru Șotropa se căsătorește cu Ana Csani, o româncă cu nume maghiarizat.” Cf. Lazăr Ureche, *loc. cit.* p.134

³⁹⁹ Cornel Sigmirean, *op. cit.* p. 686. Vezi și *Colecția registrelor parohiale de stare civilă*, reg. nr. 735 de la DJAN Harghita

⁴⁰⁰ *Ibidem*, p. 580, 706

⁴⁰¹ *Ibidem*, p. 377, 470

⁴⁰² *Ibidem*, p. 365

⁴⁰³ *Ibidem*, p. 610

8. ASTRA ÎN VIAȚA SPIRITUALĂ A ROMÂNILOR DIN PROTOPOPIATUL GIURGEULUI

Din punct de vedere spiritual, localitățile românești sau cu populație românească semnificativă, s-au aflat în sfera de influență a Reghinului, localitate atestată documentar la 1228, unde la 2/14 aprilie 1874 s-a înființat unul dintre cele mai puternice despărțăminte ale ASTREI⁴⁰⁴ și unde ființa un puternic protopopiat greco catolic care mai păstra încă vie memoria protopopului de Gurghiu Petru Maior, corifeu al Școlii Ardelene. Primul președinte – director al Despărțământului a fost Ioan Pop Maior, nepot de soră al lui Petru Maior, cel care a pus bazele primei biblioteci românești la Reghin.⁴⁰⁵

Înainte chiar de înființarea Despărțământului Reghin al ASTREI, intelectualii români din zona Giurgeului, în speță preoții locali, au avut contacte cu *Asociațiunea*, mărturie stând în acest sens scrisoarea primită de preotul Ioan Urzică din Subcetate expediată din Sibiu la 22 decembrie 1871 de către secretarul II al ASTREI, prin care îi confirmă primirea sumei de 10 fl. și 50 xr. “bani trimiși la fondulu Academiei”.⁴⁰⁶

⁴⁰⁴ *Despărțământul Reghin al ASTREI – 1877 – 1940 – Culegere de documente întocmită de Liviu Boar, Studiu introductiv de Marin Șara, Reghin, 2001, p. 65 – 67. Vezi și Liviu Boar, Români din fostele scaune secuiești Ciuc, Giurgeu și Casin și ASTRA în secolul al XIX-lea în Universitatea „Dimitrie Cantemir”, Repere ale dezvoltării la început de mileniu, Tîrgu – Mureș, 2004, p. 33 - 38*

⁴⁰⁵ Vezi pe larg Grigore Ploșteanu, Liviu Boar, *Biblioteca lui Ioan Pop Maior în Pagini din istoria bibliotecilor reghinene*, Reghin, 1995, p. 29 – 47.

⁴⁰⁶ DJAN Mureș-Fond Protopopiatul gr. cat. Gheorgheni, dos. 43, f.12: “Am onoare a te încunosciența cumcă banii trameși la fondulu Academiei în sumă de 10 fl. ,50 xr. ca contribuiri s-au primitu în 18 dec. a.c. și în 19 a acestei luni, cumcă aceste contribuiri se voru publica în numărul proxim al foaiei Asociațiunei, Transilvania. deoarece aceasta este organul Assoc.(iațiunii) er nu Federațiunea! Prein urmare în Transilvania se publică orice colectă ori contribuiri ce vinu la comitetulu Assoc.(iațiunii)”

Încă de la înființare, despărțământul purta denumirea de *Despărțământul Comitatului Turda de susu și Tulgyeșiu*, manifestându-se astfel voința declarată de atragere la viața spirituală a românilor din zonele secuiești. Acest lucru este dovedit și de hotărârea adunării de constituire a noului despărțământ, ca următoarea adunare generală să aibă loc la Borsec pentru a atrage cât mai mulți membri din zonele cu populație minoritară românească. „Se decide BORSZEKU (sic!) cu unanimitate, între strigări (de) să ne revedem sănătoși la Borsec” se consemnează în „Protocolul” luat în adunarea de constituire a noului despărțământ. Printre cei care au participat la această adunare s-a aflat și Ioan Maier, jude comunal din Toplița.⁴⁰⁷

Din păcate, adunarea nu a putut avea loc la Borsec, din cauza intervenției autorităților care au interzis ținerea adunării generale convocate în ziua de 18 iulie 1874, prin dispoziția nr. 944 din 7 iulie 1874 a vicecomitelui de la Șumuleu – Ciuc (sediul Scaunului Ciuc n.n L.B.), Puskás Ferencz.⁴⁰⁸

În ciuda opoziției fățișe a autorităților față de nou înființatul despărțământ, președintele acestuia Ioan P. Maior, trimite o epistolă la 11 iunie 1874 protopopului Ioan Urzică din Varviz (Subcetate n.n L.B.) în care îi cere acestuia „a lucra întru acolo, ca toate comunele bisericesti din Tractulu incredințatu Reverendissimu D.(omniei) Voastre se devie membre ordinarie a acestui desparțimentu”.⁴⁰⁹

Cu ocazia adunării de constituire a Despărțământului Reghin, se hotărăște formarea unei comisii, în frunte cu Simion Popescu “care până la adunarea generale viitoare se sustearnă unu conspectu, ca în acestu desparțimentu câți copii și câte copile sunt obligati pentru școală, din care câți cercetează regulatu.

⁴⁰⁷ DJAN Sibiu, *Fond ASTRA*, doc. 12 / 81

⁴⁰⁸ Transilvania, VII, nr. 15, 1 august 1874, p. 180 – 181.

⁴⁰⁹ DJAN Mureș, *Fond ASTRA – Despărțământul Gheorgheni*, dos. 1, f. 1

totuodată se sustearnă unu conspectu ca, câți români studiază pe la școalele normale reale, gymnaziile și câți la universități.”⁴¹⁰

În baza mandatului primit, Simion Popescu se adresează la 12 aprilie 1874⁴¹¹ protopopului Giurgeului, Ioan Urzică, solicitându-i date privind numărul copiilor obligați a frecventa școala, precum și despre starea edificiilor școlare din zonă, numărul tinerilor care studiază în gimnazii și la universități din țară și străinătate, precum și alte date “după împrejurările locale”.⁴¹²

Apelul din 11 iunie 1874 a avut ecou, deoarece în *Conspectu despre membri nou înscriși în cursul anului 1875 la Desparțiamentulu Comitatusui Turda de Susu și Tulgyeșiu* găsim ca membri Comuna politică și comuna bisericească greco – catolică din Sărmaș, în frunte cu primarul localității Georgiu Boiaru și notarul Michaiu Platonu alături de doi economi (țărani n.n.L.B.) din Valea Jidanului, Ioan Radu și Georgiu Ciucianu (ortografiat Csucsanu n.n.L.B) și un „neguțiatoriu din Borsecu”, Ioanu Nicolescu.⁴¹³

În anul 1875, la 17 august, are loc la Reghin adunarea generală anuală a ASTREI, ca omagiu adus fostului președinte, baronul Vasile Ladislau Pop, înmormântat la Reghin, legat sufletește de acest oraș, fiind căsătorit cu o strănepoată a lui Petru Maior din familia de negustori Olteanu.

În vederea organizării acestui eveniment de seamă din activitatea ASTREI, se hotărăște, în adunarea generală a despărțământului Reghin din 3/15 iulie 1875, constituirea unui comitet central la Reghin și a trei comitete filiale la Deda, Gurghiu și Varviz (Subcetate, n.n.L.B.).⁴¹⁴

⁴¹⁰ DJAN Sibiu, *Fond ASTRA*, doc. 12/81. Vezi și *Despărțământul Reghin al Astrei. Documente 1874 – 1940*, Reghin, 2001, p. 67

⁴¹¹ DJAN Mureș, *Fond Protopopiatul greco-catolic Gheorgheni*, dos. 46, fila 15-16

⁴¹² *Ibidem*. Din păcate, nu am depistat răspunsul protopopului Giurgeului, care trebuia trimis lui Simion Popescu până la data de 10 mai 1874.

⁴¹³ DJAN Sibiu, *Fond ASTRA*, doc. 214 / 1875, f. 4 – 4 v.

⁴¹⁴ *Ibidem*, doc. 149/1875, f. 1-2

La adunarea generală ce se va ține anul următor la Deda, la 5 iunie 1876, participă printre membrii cu drept de vot și Necolau Reu docente în Toplița Română și Michaele Platonu docente în Sărmaș.⁴¹⁵

Semnificativ pentru deschiderea manifestată de ASTRA în a primi în rândul său și elementul românesc de peste munți, din România, este faptul că în nou înființatul despărțământ figurează în acest *Conspect* și Constantin Teodorescu, sublocotenent din România, Ioan Tiulescu angajat (funcționar n.n. L.B.) din România, Giorgiu Ionescu, econom (țaran n.n LB) din România, Candidu Roșca și Simon Ioanu vigili (inspectori n.n LB) de finanța din România, C. Brezoianu ingineriu din București și patru privatieri din Iași, Eugeniu Lupu, Nicu Aronianu, C. Leredanu și Angelu (fără alt nume n.n LB).⁴¹⁶

În *Conspectul comunelor ținuturi de Desparțimentulu Reghinului sășescu* întocmit la 15 aprilie 1882 de avocatul Patriciu Barbu, membru fondator al despărțământului, după înșiruirea celor 53 de comune aparținătoare despărțământului din jurul Reghinului, se menționează: “Afară de aceste 53 (de) comune, că a mai ținutu de desparțimentulu Reghinului și următoarele comune ținutului Giurgeului: Corbu, Siermașu, Tuldeșiu, Varvizu (Subcetate n.n.L.B.), Valea Jidanului.”⁴¹⁷

În *Consemnarea membrilor ordinari și ajutători dein Desparțimentulu XVII – le alu Asociațiunei Transilvane pentru literatura și cultura poporului român care s-au înscrisu și au solvit (achitat n.n LB) taxele în adunarea reconstituante a Desparțimentulu la 18 Iunie 1885*, alături de Michailu Platonu, notariu cercual din Sărmaș, membru din 1875, îi găsim pe viitorul protopop al Giurgeului „Elia Cîmpianu preotu în Varvizu (Subcetate n.n LB)”, Giorgiu Maioru, preot în Toplița și Giorgiu Țieranu teolog din Sărmaș.⁴¹⁸

⁴¹⁵ *Ibidem*, doc. 10/1876, f. 3-6

⁴¹⁶ *Ibidem*, doc.214, f. 4-4v.

⁴¹⁷ Marin Șara, *Despărțământul Reghin al Astrei în Marisia*, VI, Studii și materiale, Tirgu Mureș, 1976, p.345-346

⁴¹⁸ DJAN Mureș, *Fond ASTRA – Reghin*, dos. nr. 3, f. 8 -9

Cu ocazia adunării extraordinare de reconstituire a despărțământului Reghin al ASTREI care a avut loc la data de 18 iunie 1885 se alege noul Comitet format din 12 membri avându-l în frunte pe avocatul Patriciu Barbu. Printre aceștia îi găsim și pe preotul Elie Câmpeanu din Subcetate, pe Georgiu Maioru preot în Toplița Română și pe Ioanu Urziceanu, notar din Bicz. ⁴¹⁹

În protocolul luat în adunarea generală a Despărțământului XVII ținută la Reghin la 9 august 1887, Ioan Popescu, primar din Toplița, este declarat membru ordinar al Asociațiunii. ⁴²⁰

La 11 iulie 1888 are loc alegerea noului Comitet al Despărțământului Reghin al ASTREI, avându-l în frunte pe viitorul memorandist, avocatul Patriciu Barbu. În noul comitet a fost ales și preotul Elie Cîmpianu din Subcetate. ⁴²¹

În *Lista membrilor ordinari ai Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român, din despartimentul XXVI – lea Reghin* (noua numerotare a adespărțămintelor, adoptată în anul 1890 n.n. LB) din anul 1892 apar noi membri din zona Giurgeului și anume Precup Petru din Sărmaș și Urziceanu Ioan din Bicz, notar cercual ⁴²². Cu ocazia adunării generale a

⁴¹⁹ *Ibidem*, f. 3-5

⁴²⁰ *Ibidem* – dos. 5, f. 1 - 2

⁴²¹ *Ibidem* – dos. 6, f. 4 - 7

⁴²² *Ibidem* – dos. 9, f. 8 Ioan Urziceanu a fost un personaj controversat al elitei românești din zonă de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Într-o corespondență din Comitatul Ciucului cu titlul *Un act de recunoștință* publicată în *Gazeta Transilvaniei* din 26 februarie 1909, aflăm că s-a pensionat după o laborioasă activitate de un sfert de veac, Ioan Urziceanu, căruia, o deputățiune în frunte cu protopretorul cercului Tulgheș, Veress Lajos, „constătătoare din notarii, primarii cercului Tulgheș, precum și din delegația comunei Bicz, a predat d-lui Ioan Urziceanu, notar pensionat, de prezent locuitor și proprietar în Corbu, ca fost notar al comunei mari Bicz, un act de mulțumită și recunoștință pentru activitatea desfășurată ca notar al acestei comune în restimp de 25 ani, în care act cât și în vorbirea d-lui protopretore, ținută cu ocaziunea predării, s-a dat expresiune celei mai călduroase mulțumite pentru activitatea neobosită desfășurată în interesul unei bune administrații, cât și a promovării interesului poporațiunii, începând de la 1868 până la 1871, servind ca adjunct de pretură, de la 1871 până la finea anului 1883 ca protopretore - când cu ocaziunea restaurării, a succes șovinismului și urei de rasă a-l majoriza cu două voturi, iar din 1883 până în 1908 ca notar al comunei Bicz, în care restimp a restabilit ordinea în urma stărei desolate în care se afla administrația și finanțele acestei comune, de vreme ce când și-a ocupat postul de notar în administrație a aflat cea mai mare disordine, ba chiar chaos, iară comunele din cercul notarial, adevă atunci: Bicz, Dâmuș și Valea Jidanului, înfundate în datorii enorme. Când a trecut în penziune, d-l Urziceanu a lăsat în toate fondurile peste 30.000 coroane economisite din repartitia comunală, neavând comuna nici un alt venit. Afară de aceea în loc de 3 comune mici, în stare desolată, a lăsat o comună mare, bine organizată, cu administrație exemplară și una dintre cele mai de model din întreg comitatul Ciucului.” În continuare se mai arată că prin strădania lui Ioan Urziceanu și conlucrarea cu preoții, senatele școlare și inteligența românească s-au edificat 4 școli confesionale greco catolice în localitățile Corbu, Tulgheș și Bicz, „conform legilor și prevăzute cu mobilierul și rechisitele recerute.” Din păcate în paginile aceleiași gazete se publică la 14 mai o *Întâmpinare*

Despărțământului XXVI – Reghin ținută în ziua de 10 august 1893 la Reghin, Elie Câmpianu și Ioan Urziceanu achita taxa de membru de 5 florini, fapt consemnat în protocolul adunării.⁴²³ În anul 1898 plătește taxa de membru ordinar nou și Alesandru Precup, subnotar cercual din Biczaz⁴²⁴, iar la 10 aprilie 1899 apare în *Consemnarea membrilor Asociațiunii din desp.(ărțământul) XXVI al Reghinului* venerabilul protopop Gavril Ciubotariu din Ghimeș – Făget, care a solvit taxa pe 1898⁴²⁵, alături de mai vechii membri Ioan Urzicean, notar la Biczaz, Alexandru Precup subnotar, Ioan Maier proprietar în Toplița Română și Ilie (Sic!) Câmpean viceprotopop la Gheorgheni.

semnată "Bicâzanul" în care i se aduc o serie de reproșuri privind activitatea fostului notar, urmată de un drept la replică semnat de Ioan Urziceanu, publicat în două numere ale gazetei, din luna iulie 1909. Vezi pe larg Vasile Lechințan, Octavian Gr. Zegreanu, *Corespondență de la românii din secuime în <Gazeta Transilvaniei> din 1909*, p. 277-280

⁴²³ *Ibidem* – dos. 11, f. 14-15

⁴²⁴ *Ibidem* – dos. 16, f. 15

⁴²⁵ *Ibidem* – dos. 17, f. 18

9. PAROHII, PREOȚI ȘI DOCENȚI ÎN PROTOPOPIATUL GIURGEULUI ÎNTRE 1835 – 1900

PAROHIILE ȘI PREOȚII DIN DISTRICTUL GIURGEULUI⁴²⁶ DIN ANUL 1835

Arhidiacon IOAN VISOLYI paroh în Gheorgheni

1. ALFALU (Joseni) paroh George Popovics
2. BÉKÁS DAMUK (Bicaz Dămuc) paroh Theodor Dumbravă
3. BÉKÁS ZSADÁN (Valea Jidanului) paroh Ioan Tesloan
4. BÉLBOR (Bilbor) paroh Gabriel Czeran
5. GYIMES (Ghimeș) paroh Ioan Popovics
6. MARUSLAKA (Sărmaș) paroh Grigore Czarán
7. N. KÁSZON (Casinul Mare) paroh Ioan Solnai
8. SZ. DOMOKOS (Sîndominic) paroh Ioan Farkas
9. SZ. GYÖRGY (Ciucsîngiorgiu) paroh Ioan Farkas
10. SZ. MIKLOS (Gheorgheni) paroh –cel care este arhidiacon (Ioan Visolyi)
11. SZÉPVIZ (Frumoasa) paroh George Farkas
12. TÖLGYES (Tulgheș) paroh Simeon Papp
13. VÁRHEGY (Subcetate) paroh Nicolae Dobran
14. VASLÁB (Voșlobeni) paroh Theodor Csobotar

În cele 14 parohii cu filiile aparținătoare trăiau un număr de 7.257 de enoriași greco-catolici români.

⁴²⁶ *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioceseos Fogarasiensis in Transilvania, pro anno a Christo nato M.DCCC.XXX.V. Ab unione cum ecclesia romana C.XXX.VIII. Cum Effigie lapidi incisa Exmi quondam Joannis Babh Episcopi.* Editio prima. Blasii, Typis Seminarii Dioecesanii, p.152-154

PAROHIILE ȘI PREOȚII DIN DISTRICTUL GIURGEULUI⁴²⁷
DIN ANUL 1842

1. ALFALU (Joseni), paroh Georgius Csobotár
2. BÉKÁS DAMUK (Bicaz Dămuc), paroh Theodorus Dumbravă
3. BÉKÁS ZSADÁNY (Valea Jidanului), paroh Michael Tesloan
4. BELBOR (Bilbor), paroh Demetrius Csurilai
5. GYIMES (Ghimeș), paroh Joannes Popovits
6. MAROSLAKA (Sărmaș), paroh Gregorius Czerán
7. N. KÁSZON (Casinul Mare), paroh Joannes Solnai
8. SZ. DOMOKOS (Sîndominic), paroh Joannes Farkas
9. SZ: GYÖRGY (Ciucsîngiorgiu), paroh Joannes Boér
10. SZ. MIKLOS (Gheorgheni), paroh Joannes Visolyi
11. SZÉPVIZ (Frumoasa), paroh Gedeon Bárbovits
12. TÖLGYES (Tulgheș), paroh Michael Dobrán
13. VÁRHEGY (Subcetate), paroh Nicolaus Dobrán
14. VASLÁB (Voșlobeni), paroh Theodorus Csobotár.

În cele 14 parohii cu filiile aparținătoare trăiau un număr de 9.726 de enoriași greco-catolici români.

⁴²⁷ *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioeceseos fogarasiensis in Transilvania, pro anno a Christo nato M. DCCC. XL. II. Ab unione cum ecclesia romana C.XL. V.*, Editio secunda, Blasi, p. 162-164

PAROHIILE ȘI PREOȚII DIN EPARHIA GIURGEULUI⁴²⁸
ÎN ANUL 1865

1. ALFALĂU (Joseni)	- paroh Georgiu Ciobotariu
2. BICAZ-DĂMUC	- paroh Solomonu Cotta
3. BILBOR	- paroh Georgiu Fülep
4. CASON (Casin)	- paroh Ioane Siolnai
5. CIUCU S. DOMINICU (Sîndominic)	- vacant
6. CIUCU S. GEORGIU (Ciucsîngeorgiu)	- vacant
7. CORBU	- paroh Gregoriu Ciobotariu
8. GIURGIU S. NICOLAU (Gheorgheni)	- paroh Arone Boieriu – protopop
9. GHIMEȘ	- paroh Gabriel Ciobotariu
10. LĂZĂRFALVA (Lăzărești)	- paroh Georgiu Boieriu
11. SALAMASIU (Sărmaș)	- paroh Gabriele Țiaranu
12. SZÉPVIZ (Frumoasa-Ciuc)	- vacant
13. TULGHEȘ	- paroh Michaele Dobranu
14. VALEA JIDANULUI	- paroh Michaele Teslovanu
15. VÂRVIZ (Subcetate)	- paroh Petru Dobranu
16. VAȘLAB (Voșlobeni)	- paroh Teodoru Ciobotari

Numărul sufletelor din cele 16 parohii greco catolice românești era de 17.249.

⁴²⁸ *Siematismulu veneratului Cleru catholicu de ritulu orientale alu archi-diecesei metropolitane a Albei-Julie prc anulu de la nascerea lui Christosu 1865. Era de la s. uniune cu baserica Romei vechi alu 166-le. Blasiu, p.117-*

PAROHIILE, PREOȚII ȘI DOCENȚII (ÎNVĂȚĂTORII) DIN
DISTRICTUL GIURGEULUI⁴²⁹
ÎN ANUL 1871

1. ALFALĂU (Joseni)	- paroh	Georgiu Ciobotariu
	- docente	-
2. BICAZ-DĂMUC	- paroh	Solomon Cotta
	- docente	Nicolau Cifra
	(și cantor)	
3. BILBOR	- paroh	Georgiu Filipu
	- docente	Gavriilu Filipu
	(și cantor)	
4. CASINUL MARE	- paroh	Ioanu Siolnai
	- docente	Ignățiu Siolnai
	(și cantor)	
5. CIUCU-SÂN-DOMINICU (Sîndominic)	- paroh	Ștefan Șandor
	- docente	-
6. CIUC S. GEORGIU (Ciucsîngeorgiu)	- paroh	Iosifu Dragomiru
	- docente	-
7. CORBU	- paroh	Teodoru Cosiocariu
	- docente	Gavriilu Cosiocariu
	(și cantor)	
8. GIURGIU S. NICOLAU (Gheorgheni)	- paroh	Aronu Boeriu - protopop
	- docente	-
9. GHIMEȘ	- paroh	Gavriilu Ciobotariu
	- docente	Nicolau Colceriu
	(și cantor)	
10. LĂZĂRFALVA (Lăzărești)	- paroh	Georgiu Boeriu
	- docente	-

⁴²⁹ Șematismulu Veneratului Cleru alu Archidiecesei Metropolitane Greco-Catolice a Alba-Juliei si Fagarasiului pre anulu 1871. Blasiu, Cu Tipariulu Ceminariului Archidieceșanu, p. 111-119.

11.SALAMAȘIU	- paroh	Gavriilu Țiaranu
(Sârmaș)	- docente	parohul Gavriil Țiaranu
12.SZÉPVIZ	- paroh	Ioanu Dobranu
(Frumoasa)	- docente	-
13.TELECU	- paroh	Ioannu Cotta
(Zsédantelek – contopit cu Bicazul Ardelean)	- docente	-
14.TÖLGYES	- paroh	Michailu Dobranu
(Tulgheș – vama spre Moldova)	- docente	Augustina Dobranu (probabil preoteasa, soția lui M. Dobranu n.n. L.B.)
15.VALEA JIDANULUI	- paroh	Michailu Teslovanu
	- docente	Demetriu Drăganu
16.VARVIZU	- paroh	Ioan Ursică
(Subcetate)	- docente	Michailu Hurubeanu
17.VAȘLABU	- paroh	Ioanu Ciobotariu
(Voșlobeni)	- docente	Gregoriu Cirianu

TOTAL: - Parohii	17
- Filii	43
- Preoți parohi	17
- Cooperatori	1
- Parohii vacante	1
- Școlari	1.491
- Suflete	17.823

PAROHIILE, PREOȚII ȘI DOCENȚII (ÎNVĂȚĂTORII) DIN

DISTRICTUL GIURGEULUI⁴³⁰

ÎN ANUL 1880

1. ALFALU (Joseni)	- paroh – Ioanu Siolnai - docente – parohul
2. BICAZ DĂMUC	- paroh – Solomon Cotta - docente – Alesandru Urzica
3. BILBOR	- paroh – Ioanu Teslovanu - docente – Basiliu Draganu
4. SÎNDOMINIC	- paroh – Dionisiu Siolnai - docente - parohul
5. FRUMOASA	- paroh – Giorgiu Gergely - docente - parohul
6. CORBU	- paroh – Ioanu Dobreanu - docente – Gregoriu Trifu
7. GHIMEȘ	- paroh – Gavriila Ciobotariu - docente – Augustinu Resnitia
8. GHEORGHENI	- paroh – Aronu Boeriu - docente - parohul
9. IVĂNUȘ	- paroh – Simeonu Cotta – notariul tractualu - docente - -
10. SĂRMAȘ	- paroh – Gavriilu Tieranu

⁴³⁰ Șematismulu Veneratului Cleru alu Archidiecesei Metropolitane Greco-Catolice a Alba-Juliei si Fagarasiului pre anulu 1880 , Blasiu, p. 262 - 269.

- 11. TELECU
 - docente – Basiliu Siarlea
 - parohu – Ioanu Cotta
- 12. TUGHEȘ
 - docente – Gregoriu Teslovanu
- 13. VALEA JIDANULUI
 - paroh – Michailu Dobranu
 - docente – Simeonu Siuteu
- 14. SUBCETATE
 - paroh – Petru Dobranu – administrator protop.
 - docente – Michailu Hurubeanu
- 15. VOȘLOBENI
 - paroh – Ioanu Ciobotariu
 - docente – Nicodimu Rusu

- TOTAL :**
- Parohii – 15
 - Fiii – 34
 - Preoți parohi – 15
 - Școlari – 1.112
 - Suflete – 14.968

PAROHIILE DIN VICARIATUL SECUIMII⁴³¹

DIN ANUL 1896

Protopopiatul Giurgeului

Vice- protopop: M.O.D. Artemiu Codarcea, paroh în Gyergyö-Szt-Miklos

Notar cercual: O.D. Elia Câmpeanu, paroh în Varviz

Parohiile

1. Alfalu (Joseni) – paroh: Avram Vlad, docente: lipsă
2. Bicz - paroh: Simeon Cotta, cooperator: Ioan Cotta,
docente: Ioan Hurubeanu
3. Bilbor: - paroh: Ioan Teslovan, docente: Vasilie Trâmbițiașiu
4. Ciucu-Sân-Dominicu (Sîndominic) – paroh: Dionisie Siolnai, docente: lipsă
5. Ciucu-Szepviz (Frumoasa) – paroh: Georgiu Gergely, docente: lipsă
6. Corbu - paroh: Ioan Dobreanu, docente: Gregoriu Trifu
7. Dămucu - paroh: Demetriu Drăganu, docente: Ioan Câdea
8. Ghimeș - paroh: Gavrilă Ciobotariu, docente: Vasiliu Urzică,
docente secundariu: Ioan Urzică
9. Giurgiu-S.-Miclausiu (Gheorgheni) – paroh: vice-protopopul, docente: lipsă
10. Sărmaș - paroh: lipsește, docente: Ioan Lascu
11. Telec - paroh: Aureliu Rațiu, docente: Nicolau Hanganu
12. Tûlghes - paroh: Michailu Dobreanu, docente: Simeonu Retesianu
13. Valea Jidanului – paroh: Pompeiu Butnariu,
cantor și docente: Augustinu Rîșniția

⁴³¹ Șematismul Veneratului Cler al Arhidiecesei Metropolitane Greco-Catolice A Alba – Iuliei și Făgărașului pre anulu 1896, Blasiu, Tipografia Seminarului Greco – Catolic, p. 267 - 274

14. Varvizu (Subcetate) – paroh: Elia Câmpeanu, docente: Petru Gaftonu

15. Vaslabu (Voșlobeni) – paroh: Alesandru D. Donescu,
cantor și docente: Nicodimu Rusu.

În protopopiat sunt:

- parohii	15
- filii	40
- parohi	10
- administratori	4
- cooperatori	1
- parohii vacante	1
- suflete	16.745
- biserici de piatră	5
- biserici de lemn	11
- parohii fără biserică	1.

PAROHIILE DIN DISTRICTUL GIURGEULUI⁴³²

ÎN ANUL 1900

Vice – protopop :M.O.D. Elie Câmpean paroh în Gheorgheni

Notar districtual : O.D. Alesandru Donia Donescu, paroh în Voșlobeni

⁴³²Șematismul Veneratului Cler al Arhidiecesei Metropolitane Greco-Catolice Române de Alba-Iulia și Făgăraș pre Anul Domnului 1900 de la Sânta Unire 200, Blaj, Tipografia Seminarului Arhidieceșan, p. 336-346.

Forul protopopesc de I instanță

1. Elie Câmpean, vice-protopopul districtului, președinte
2. Gavril Ciobotariu, paroh în Ghimeș, asesor
3. Simeon Cotta , paroh în Biczaz ”
4. Petru Moldovan, paroh în Subcetate “
5. Ioan Dobrean, paroh în Corbu “
6. Alesandru Donia Donescu, paroh în Voșlobeni, notar
7. Demetriu Dragan, administrator parohial în Dămuc, membru supleant
8. Pompeiu Butnariu, paroh în Valea Jidanului “ “
9. Georgiu Gergely, paroh în Frumoasa “ “

Senatul scolastic protopopesc

- 1 Elie Câmpean, vice – protopop, președinte
2. Ioan Dobrean, paroh în Corbu, asesor
3. Alesandru D. Donescu, paroh în Voșlobeni, asesor
4. Demetriu Drăgan, administrator parohial Dămuc, asesor
5. Petru Moldovan, paroh în Subcetate, membru supleant
6. Ioan Urzicean, notar cercual în Biczaz, asesor
7. Nicolae Cifrea, proprietar în Biczaz, “
8. Augustin Dobrean, comerciant în Tulgheș ”
9. Gavril Ciobotar, primar în Corbu ”
- 10.Gavril Filipescu, sub-notar în Bilbor ”
- 11.Gregoriu Pop Ciobotariu, proprietar în Voșlobeni ”
- 12.Gregoriu Trif, docente în Corbu ”
- 13.Nicodim Rus, docente în Voșlobeni ”

14. Vasile Trâmbițaș, docente în Bilbor, notar

15. Ioan Platon, primar în Șărmaș, membru supleant

16. Ioan Hurubean, docente în Bicaz „ „

Parohiile

1. ALFALĂU (Joseni)
 - Biserică din piatră – 1850
 - Casă parohială din bârne - 1879
 - Administrator parohial – Avram Vlad
 - Filie: Gyergyó-Csomofalva (Ciumani)

2. BILBOR
 - Biserică din brad – 1800

 - Casă parohială - 1865

 - Paroh – Ioan Teslăvan

3. BICAZ
 - Biserică din lemn – 1862
 - Casă parohială - 1897
 - Paroh – Simeon Cotta

4. CIUC-SÂN-DOMINIC (Sîndominic)
 - Biserică din lemn – 1787
 - Casă parohială din lemn – 1890
 - Paroh – Dionisiu Solnai
 - Filii: Balanbánya (Bălan), Dánfalva (Dănești), Háromkut (grup de case răslețe în munți n.n. L.B.), Jenőfalva (Ineu), Karczfalva (Cîrța), Madaras (Mădăraș), Szent-Tamaș (Tomești).

5. CIUC-SZÉPVIZ
(Frumoasa-Ciuc)
- Biserică de piatră – 1879
 - Casă parohială din lemn – 1894
 - Paroh – Georgiu Gergely
 - Filii: Coșnea (biserică din lemn – 1875), Livezi, Nădejdea, Birzava, Ciobotani, Ciceu, Șoimeni, Delnița, Gîrciu, Siculeni, Păuleni-Ciuc, Pricskető (munte), Racu, Șumuleu, Sînmihai-Ciuc, Nicolești-Ciuc, Miercurea-Ciuc, Tatárbűk (?) în anul 1898/1899 s-a edificat o capelă corespunzătoare, Toplița-Ciuc, Văcărești.
6. CORBU
- Biserica de lemn – 1839
 - Casă parohială de lemn - 1879
 - Paroh – Ioan Dobreanu
 - Filie: Borsec
7. DĂMUC
(azi în jud. Neamț)
- Biserică din lemn – 1847
 - Administrator parohial – Dumitru Drăgan
8. GHIMEȘ
(azi în jud. Bacău)
- Biserică din piatră – 1800 (renovată în 1869)
 - Casă parohială din lemn – 1851
 - Paroh – Gavril Ciobotar – viceprotopop onorar
 - Filii: Ciugeș (azi în jud. Bacău), Lunca de Mijloc, Lunca de Sus
9. SĂRMAȘ
- Biserică de lemn – 1815
 - Casă parohială de lemn
 - Paroh – Virgiliu Codarcea
10. GYERGYO-SZT-MIKLOS – Biserică de piatră – 1900
(Gheorgheni – sediul Scaunului protopopes)
- Casă parohială din lemn – 1792
 - Paroh -Elie Câmpeanu – viceprotopopul districtului
 - Filii: Lăzarea, Valea Strîmbă

11. TELEC - Biserică de lemn – 1832
 (Bicazul Ardelean – azi - Casă parohială din lemn, cumpărată în 1890
 în jud. Neamț) - Paroh – Aurel Raț
12. TULGHEȘ - două biserici - una de lemn – 1815
 - una de piatră - 1882
 - două case parohiale - una de lemn - 1841
 - una de piatră - 1881
 - Paroh – Mihail Dobrean – viceprot. onorar
 - Filie: Corbu-Barasău
13. VALEA-JIDANULUI - Biserică de lemn
 (azi în jud. Neamț) - Casă parohială din lemn – 1899
 - Paroh – Pompeiu Butnariu
14. VARVIZ - Biserică – nu este – a ars în anul 1899
 (Subcetate) - Case parohiale două - una de lemn - 1838
 - una de piatră - 1896
 - Paroh – Petru Moldovan
 - Cooperator – Vasile Urzică
 - Fiii: Ditrău, Remetea
15. VAȘLAB - Biserică de piatră – 1864
 (Voșlobeni) - Casă parohială din lemn - 1887
 - Paroh – Alesandru D. Donescu
 - Filie: Suseni

În district sunt:

❖ Parohii.....	15
❖ Filii.....	40
❖ Parohi.....	11
❖ Administratori parohiali.....	4
❖ Cooperatori.....	2
❖ Capelani.....	0
❖ Parohii vacante.....	0
❖ Școlari:	
❖ În școala cotidiană.....	1.167
❖ Feciori.....	711
❖ Fete.....	456
❖ În școala de repetiție.....	328
❖ Feciori.....	185
❖ Fete.....	143
❖ Suma tuturor școlarilor.....	1.495
❖ Suflete.....	18.890
❖ Biserici de piatră.....	5
❖ Biserici de lemn.....	10
❖ Capele.....	1
❖ Case parohiale de piatră.....	2
❖ De lemn.....	15
❖ Școli de piatră.....	1
❖ De lemn.....	11

10. STRUCTURA PROPRIETĂȚII FUNCiare ÎN SCAUNELE CIUC, GIURGEU ȘI CASIN ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

Problema proprietății funciare din Transilvania în secolul al XIX-lea a fost abordată începând deja de la sfârșitul aceluși secol până în zilele noastre, atât de istoricii maghiari, cât și de cei români.

Cea mai semnificativă lucrare apărută în secolul al XIX-lea, dedicată temei, este cea a lui Kozma Ferencz, *A székelyföld közgazdasági és közmivelődési állapota (Situația economică și culturală a secuimii)*, publicată la Budapesta în anul 1879.⁴³³

Tomul masiv, de peste 470 de pagini, abordează problema agriculturii, industriei, a stării sociale și culturale a zonei, conținând date importante privind structura proprietății funciare din zona secuimii.

Lucrarea *A magyar korona országainak mezőgazdasági sztatistikája (Statistica agricolă a țărilor coroanei maghiare)*, publicată la Budapesta în anul 1897.⁴³⁴ ne oferă o bogată informație privind agricultura țărilor din monarhia austro-ungară.

Dintre fondurile arhivistice cercetate, amintim pe cele create de compozitoratele de pe raza fostelor scaune Ciuc, Giurgeu și Casin, aflate la Arhivele Naționale Direcția Județeană Harghita, în special *Compozitoratul de*

⁴³³ Kozma Ferencz, *A székelyföld közgazdasági és közmivelődési állapota (Situația economică și culturală a secuimii)*, Budapest, Franklin – Társulat Nyomdája, 1879, 470 p. Autorul lucrării, Kozma Ferencz, era directorul Școlii Normale de Învățători din Cristuru-Secuiască, iar lucrarea sa a fost premiată cu suma de 1000 de forinți, fiind câștigătoarea concursului organizat de Asociația Culturală și Economică Secuiască, ce a și publicat-o pe spezele sale.

⁴³⁴ *A magyar korona országainak mezőgazdasági sztatistikája (Statistica agricolă a țărilor coroanei maghiare)*, Pesti Könyvnyomda – Részvény – Társaság, 1897, 765 p.

pădure și ape minerale Borsec – Proprietatea comunelor Ditrău și Lăzarea – 1854-1918 și Conscripția din anii 1819 – 1820 pentru cele 54 de localități din scaunele Ciuc, Giurgeu și Casin, fond aflat la Arhivele Naționale Direcția Județeană Mureș.

În perioada interbelică au apărut o serie de studii și lucrări dedicate problematicii proprietății funciare a zonei. Dintre acestea amintim câteva: Petre Suciu, *Proprietatea agrară în Ardeal. Scurt istoric*, lucrare apărută la Cluj, în anul 1931⁴³⁵, Vámszer Géza, *A székely vagyion és földközöség (Comunitatea de avere și pământ a secuilor)*, studiu apărut în volumul omagial dedicat Muzeului Ardelean, în anul 1939.⁴³⁶

Dintre istoricii contemporani care au abordat problema proprietății funciare în Transilvania, cu precădere în Secuime, se remarcă Egyed Ákos, autorul a zeci de studii și articole și al unor lucrări ca: *Falu, város civilizáció. Tanulmányok a jobbágy felszabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben. 1848 – 1914.*⁴³⁷ (*Sat, oraș, civilizație. Studii despre abolirea iobăgiei și dezvoltarea capitalismului*) și *A parasztság Erdélyben a századfordulón (Țărănimea din Ardeal la cumpăna secolului).*⁴³⁸

O cuprinzătoare analiză privind desființarea relațiilor feudale din Transilvania o realizează istoricul Iosif Kovács în lucrarea cu același titlu⁴³⁹, în care abordează legislația ce a dus la desființarea iobăgiei în Transilvania, după Revoluția de la 1848–1849, Patentele imperiale din anii 1853–1854, legile agrare

⁴³⁵ Petre Suciu, *Proprietatea agrară din Ardeal. Scurt istoric al dezvoltării ei*, Cluj, Institutul de Arte Grafice, Lapkiadó S. A., 1931.

⁴³⁶ Erdélyi Muzéum Egyesület Emlékkönyve (*Album omagial al Muzeului Ardelean*), Cluj-Kolozsvár, 1939, p.53-62.

⁴³⁷ Egyed Ákos, *Falu, város, civilizáció. Tanulmányok a jobbágyfelszabadítás és kapitalizmus történetéből Erdélyben. 1848 – 1914 (Sat, oraș, civilizație. Studii despre abolirea iobăgiei și dezvoltarea capitalismului)*, București, 1981.

⁴³⁸ Egyed Ákos, *A parasztság Erdélyben a századfordulón (Țărănimea din Ardeal la cumpăna secolului)*, Tudományos és Enciklopédiai Könyvkiadó, Bukarest, 1975, 301 p.

⁴³⁹ Iosif Kovács, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, Editura Dacia, Cluj, 1973, 187 p.

din perioada 1871–1873 și, în special, Legea agrară din anul 1880 menită a rezolva problemele urbariale litigioase.⁴⁴⁰

Și alți autori au abordat problema proprietății funciare în secolul al XIX-lea, atât istorici români cât și maghiari, care vor fi citați pe parcursul lucrării.⁴⁴¹

O problemă care a suscitat discuții, atât în trecut, dar, mai ales în prezent, după apariția legilor de retrocedare a proprietății, o constituie cea a composesoratelor care au primit reglementarea juridică în cursul secolului al XIX-lea, prin Legea XIX din anul 1898, ce stabilea și modul de obținere a personalității juridice de către composesorate.⁴⁴²

În termeni juridici, composesoratul desemnează o formă de proprietate comună în cadrul comunitar indivizibil. El constituie “posesia privată a mai multor gospodari, folosită în comun. Nu are nimic cu satul, cu comuna sau cu averea privată a oricui. Deosebirea este, însă, tocmai că aceasta nu este împărțită între persoane, ci proprietarii ei sunt sute de indivizi care împart veniturile între ei, potrivit unor proporții stabilite”.⁴⁴³

În lucrarea *Istoria pădurilor din Transilvania 1848-1914*, istoricul clujean István Csucsuj, analizând impactul pe care l-a avut legislația elaborată în spiritul liberalismului burghez la sfârșitul secolului al XIX-lea asupra circulației averilor composesorale, arată că “aplicarea principiului circulației libere asupra părților de pădure pe care le dețineau sătenii, insuficient pregătiți din punct de vedere al cunoștințelor juridice și economice, a avut urmări catastrofale asupra situației economice a țărănimii, astfel încât însăși statul a fost nevoit să ia măsuri pentru protejarea proprietății comunale.

⁴⁴⁰ *Ibidem*, p. 153 – 168.

⁴⁴¹ Liviu Boar, *Structura proprietății funciare în Scaunele Ciuc, Giurgeu și Casin în secolul al XIX-lea* în *Anuarul Arhivelor Mureșene*, vol. I, Tîrgu-Mureș, 2002, p.137-146

⁴⁴² *Corpus Juris Hungarici – 1898 évi törvények (Articolele de legi din anul 1898)*, Budapest, Franklin – Társulat, 1898, p. 94 – 112.

⁴⁴³ Fodor Pál, *A székely közbirtokosságok néhány időszerű kérdése* (“Câteva probleme actuale ale composesoratelor secuiești”), în *Hitel*, 1938, nr. 2, p. 127.

În acest scop, proprietatea colectivă stăpânită de composesorii constituiți în obște a primit un caracter inalienabil, cu excepția vânzării produselor rezultate. Potrivit legii silvice din 1898, organul gestionar al acestor bunuri era adunarea generală a composesorilor, care își exercita această îndatorire potrivit actului constitutiv și statutului de înființare a obștei, aprobat de Ministerul Agriculturii. Obștea composesorilor avea dreptul de gestiune și asupra veniturilor realizate potrivit indicațiilor și îndrumărilor primite de la organele silvice. Vânzarea produselor silvice se făcea pe cale de licitație publică, după o procedură specială stabilită de această lege.

În ce privește gestiunea, aceste comunități erau supuse controlului comisiei administrative comitatense.⁴⁴⁴

Majoritatea suprafețelor cuprinse în composesorate, o reprezentau pădurile și, în mai mică măsură, pășunile folosite în comun de membrii composesoratelor.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, 52,43% din totalul pădurilor din Transilvania erau păduri composesorale, iar 55,98 % din totalul pășunilor existente, la acea dată, erau în proprietatea composesoratelor.⁴⁴⁵ Pentru aceeași perioadă, din statisticile publicate de Ministerul Ungar al Agriculturii, rezultă că în Banat erau 12, iar în Transilvania istorică 84 de composesorate, care dețineau peste 6.000 de iugăre. Cele mai mari composesorate erau cele din fostele scaune Ciuc, Giurgeu și Casin, care dețineau următoarele suprafețe: Frumoasa Ciuc – 15.034 iugăre, Mădăraș Ciuc – 13.354 iugăre și Sândominic Ciuc – 12.268 iugăre.⁴⁴⁶

În anul 1908, în Comitatul Ciuc, din totalul de 201.368 de iugăre cadastrale, aflate în proprietatea composesoratelor, 142.025 o reprezentau pădurile, 56.400 pășunile, 2.644 fânețele, restul fiind teren arabil și grădini.⁴⁴⁷

⁴⁴⁴ István Csucsuj, *Istoria pădurilor din Transilvania 1848-1914*, Presa Universitară Clujeană, 1998, p. 85-86

⁴⁴⁵ Egyed Ákos, *op.cit.*, p. 58.

⁴⁴⁶ *Ibidem*, p. 59.

⁴⁴⁷ Petre Suci, *op.cit.*, p. 72.

Problema rolului pe care l-au jucat composesoratele în viața economică a Transilvaniei, a influenței acestui mod de proprietate asupra puterii economice a populației și, implicit, asupra nivelului de trai al acesteia, a fost dezbătută în literatura de specialitate, majoritatea autorilor relevând rolul pozitiv al composesoratelor, care au fost desființate ca persoane juridice în anul 1948.⁴⁴⁸

Pe lângă proprietățile funciare cuprinse în composesorate, în fostele scaune Ciuc, Giurgeu și Casin care, la sfârșitul secolului XIX reprezentau 44,26 % din suprafața agricolă, 53,15 % se afla în proprietatea privată, 2,59 % se afla în proprietatea statului și același procent în proprietatea biserici⁴⁴⁹ Din această suprafață doar 0,73 % o reprezentau proprietățile peste 100 de iugăre.⁴⁵⁰

10.1 Conscripția urbarială din 1819-1820

Pentru a urmări evoluția structurii proprietății funciare din zona Ciucului, Giurgeului și Casinului, am apelat la câteva surse, statistici publicate de autoritățile statului maghiar, dar și la o sursă inedită și anume conscripția urbarială din anii 1819-1820, aflată la Arhivele Naționale Direcția Județeană Mureș.⁴⁵¹

Conscripția urbarială din anii 1819-1820 a fost ultima de acest fel din Transilvania, înainte de prăbușirea orânduirii feudale.

⁴⁴⁸ Vezi pe larg la Egyed Ákos, *A parasztság Erdélyben a századfordulón (Țărănimea din Ardeal la cumpăna secolului)*, Tudományos és Enciklopédiai Könyvkiadó, Bukarest, 1875, p. 58 – 68. Vezi și Liviu Boar, *Îndrumător în Arhivele Statului Județul Harghita*, București, 1988, *capitolul Composesoratele din fostele județe Ciuc și Giurgeu*, p. 81-89.

⁴⁴⁹ Egyed Ákos, *op.cit.*, p. 49.

⁴⁵⁰ *Ibidem*, p. 53.

⁴⁵¹ Este vorba de *Colecția de conscripții urbariale 1785-1820*. În cadrul colecției s-au păstrat lucrările efectuate de comisarul regal, Géczy István, din circumscripția Tîrgu-Mureș, cărui i-au fost încredințate lucrările de conscriere a satelor din estul Transilvaniei, aflate pe teritoriile scaunelor Odorhei, Mureș, Trei Scaune, Ciuc, Giurgeu, Casin, din districtul Făgăraș, enclavele comitatului Alba de Sus, localitățile aparținând domeniilor feudale ale celor șapte juzi (Universitatea Săscască din Sibiu) și orașului Sibiu, cât și din satele dependente de orașul Brașov, domeniul Bran și satele săcelene. Vezi prezentarea colecției în *Îndrumător în Arhivele Statului Județul Mureș*, București, 1984, p. 317-327.

Prin multitudinea de aspecte pe care le abordează, conscripția din 1819-1820, "aruncă lumină nu numai asupra caracteristicilor dominante din acest întunecat ev, fiind, cum se apreciază, principalul izvor oficial ce reflectă apariția germenilor orânduirii noi, capitaliste, nu numai în relațiile agrare, ci și transformarea de-a lungul mai multor decenii, lent dar progresiv, a multisekularei iscusințe țărănești în mica producție de mărfuri în manufacturile și apoi în <<fabricile>> incipiente ce vor sta la baza orânduirii capitaliste."⁴⁵²

Această conscripție este cunoscută în literatura de specialitate sub denumirea de *Conscripția czirakiană*, după numele comisarului regal însărcinat cu realizarea ei, Cziráky Antal Mozes.⁴⁵³

Printre primii istorici care au remarcat importanța acestei conscripții a fost George Barițiu⁴⁵⁴, apoi Ștefan Meteș⁴⁵⁵, Trocsány Zsolt⁴⁵⁶, precum și o pleiadă de istorici contemporani care au folosit, sporadic, informațiile din această conscripție.

În vederea efectuării conscripției, teritoriul Transilvaniei a fost împărțit în trei circumscripții conduse de câte un comisar regal, cu sediile la Cluj (Geotz Ladislau), Alba – Iulia (Majláth György) și Țirgu-Mureș (Géczi István).⁴⁵⁷

⁴⁵² DJAN Mureș, *Colecția de manuscrise*, mss. nr 403, f.2

⁴⁵³ Cziráky Antal Mozes (1772-1832) conte, demnitar conservator maghiar. A ocupat diferite funcții administrative. În 1808 – Consilier al Camerei Aulice, 1817 – președinte al ei, 1823 – tezaurar și comite suprem al comitatului Feher din Ungaria, din 1827 președinte al Curiei Regale, *Révai Nagy Lexikon*, (Budapest, 1912), p. 227.

⁴⁵⁴ George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. I, Sibiu, 1889, p. 640-652.

⁴⁵⁵ Ștefan Meteș, *Vieța agrară, economică a românilor din Ardeal și Ungaria, documente contemporane*, vol. I, 1508-1820, București, 1921. În *Prefață* Meteș scria că „Partea cea mai mare din documente o fac conscripțiile urbariale – numite și ale lui Cirak – din 1819-1820. Deși ele sunt de la începutul veacului trecut, totuși au un caracter foarte vechiu, fiindcă toți sau aproape toți țăranii spun că fac slujba cum s-au pomenit din moși-strămoși și dacă facem comparație cu urbarii mai vechi, de ale unora și aceluiași sate, vedem că slujba și îndatoririle iobăgești nu s-au schimbat sau s-au schimbat foarte puțin și de obicei în mai rău, în decursul veacurilor“, p. VI.

⁴⁵⁶ Trocsány Zsolt, *Az Erdély parasztság története 1790-1849 (Istoria țăranimii din Transilvania 1790-1849)*, Budapest, 1956.

⁴⁵⁷ Despre modul de efectuare a conscripției vezi studiul: *Scurt istoric al încercărilor de reglementare a obligațiilor iobăgești*, manuscris aflat la DJAN Mureș, *Colecția de manuscrise*, nr. 403, f. 7-41.

Dintre documentele întocmite cu ocazia conscripției pentru zona Ciuc, Giurgeu și Casin, aflate la Arhivele Naționale Direcția Județeană Mureș, am ales, pentru ilustrare, conscrierea inedită din două localități: Subcetate, locuită de populație românească și Suseni, locuită de secui.

Conscrierea urbarială a localității Subcetate a început în ziua de 19 iunie 1820, fiind efectuată de către conscriptorii Mikó János și Weégh János, ambii asesori ai scaunului Giurgeu, în prezența lui Dobrán Vaszi, reprezentantul contelui Lázár József din Lăzarea, și a lui Usika (Ujică - n.n. L.B.) Vaszi, reprezentantul succesorilor baronului Bálintith György, precum și în prezența juraților din localitate: Muszka Miklos, Usika Vaszi, Dobrán János, Dobrán Mihály, Usika János, Dobrán Vaszi, Kotfász Gábor, Marosan Todor și Kotfász Dumitru.⁴⁵⁸

Iobagii și jelerii (apar conscriși câțiva subjeleri, dar fără sesii - n.n. L.B.) aparțineau următorilor domni de pământ:

1. Comitelui IOSIF LÁZÁR DE LĂZAREA – 16 iobagi, 4 jeleri și un subjeler, care posedau împreună terenuri intravilane, măsurând 91 de măsuri vieneze (capacitis fundi intravillani metretorum Vienensium, în continuare m.v.; n.n. L.B.), 19 iugăre și 1/8 teren arabil extravilan și 11,½ iugăre fânețe care se coseau totdeauna (semper). Suprafața terenurilor intravilane varia între 3 și 9 măsuri vieneze, a extravilanului între o jumătate de iugăr și 2 iugăre și jumătate, iar fânețele între o optime de iugăr și un iugăr și jumătate.

⁴⁵⁸ În transcriere am respectat ortografia din document. Numele și astăzi larg răspândite în localitatea Subcetate sunt: MUSCĂ, UJICĂ, DOBREAN, COTFAS (n.n. - L.B.).

* Jeleri erau considerați cei care aveau doar proprietăți intravilane, iar subjeleri cei fără locuință (gospodărie proprie, dar și băieții majori ai iobagilor care trăiau împreună cu părinții lor, fără a avea gospodărie proprie. (n.n. - L.B.). Ioan Ranca definește două categorii de jeleri: jelerul curial, care este acela care locuiește la curtea nobilului (curia), înprejurare care i-a dat numele (habitat în curia domeniului). El nu apare conscriș cu teren intravilan sau extravilan. Când locuiește în casele zidite de stăpânul feudal pentru zilieri, case numite pe alocuri și hurube, beneficiarul ei este cunoscut și sub denumirea de hurubași și jelerul urbarial (sau alodial), care constituie categoria dintre jeleri, cea mai apropiată de statutul iobăgesc, constând din jelerii așezați pe sesiile rămase pustii de la iobagii plecați definitiv din sat, fugiți sau "bejenii". Cf. Ioan Ranca *op.cit.* p.339

2. DÁNIEL HORVÁTH DE PETRITYEVICH – 12 iobagi și 6 jeleri care dețineau împreună terenuri intravilane, măsurând $62, \frac{1}{2}$ măsuri vieneze, 10 iugăre și $\frac{6}{8}$ teren arabil extravilan și 7 iugăre și $\frac{2}{8}$ fânețe, care se coseau întotdeauna. Suprafața terenurilor intravilane varia între $1, \frac{1}{2}$ și 6 măsuri vieneze, a terenurilor arabile extravilane între o jumătate și un iugăr și jumătate, iar cea a fânețelor între o jumătate și un iugăr.
3. Văduva contelui SIGISMUND LÁZÁR DE LĂZAREA – 6 iobagi, 3 jeleri și un subjeler, care, în total, posedau intravilan 36 de măsuri vieneze, extravilan 6 iugăre și $\frac{6}{8}$ și 2 iugăre și $\frac{1}{8}$ fânețe. Intravilanul varia între 3 și 6 măsuri vieneze, extravilanul între o jumătate de iugăr și 2 iugăre și $\frac{1}{8}$, iar fâneața între o jumătate și un iugăr.
4. Conte LADISLAU LÁZÁR DE LĂZAREA – 3 iobagi și 3 jeleri care dețineau împreună $22, \frac{1}{2}$ măsuri vieneze de intravilan, 3 iugăre și $\frac{1}{8}$ de extravilan și un iugăr și $\frac{5}{8}$ fâneață cosită mereu. Intravilanul varia între $1, \frac{1}{2}$ și 6 măsuri vieneze, extravilanul între un iugăr și un iugăr și $\frac{1}{8}$, iar fâneață între trei optimi și un iugăr.
5. Succesorii baronului GEORGIUS BÁLINTITH DE TEIUȘ – 5 iobagi și un subjeler, care dețineau împreună $25, \frac{1}{2}$ măsuri vieneze de intravilan, 3 iugăre și $\frac{7}{8}$ extravilan arabil și 2 iugăre și $\frac{6}{8}$ fâneață cosită mereu (semper). Intravilanul varia între $1, \frac{1}{2}$ și 9 măsuri vieneze, extravilanul arabil între $\frac{3}{8}$ și 2 iugăre și $\frac{3}{8}$, iar fâneață între $\frac{1}{8}$ și $1, \frac{1}{2}$ iugăre.
6. Baronul ALEXIUS BÁLINTITH DE TEIUȘ – 4 iobagi care dețineau împreună $10, \frac{1}{2}$ măsuri vieneze de intravilan, 1 iugăr și $\frac{1}{8}$ de extravilan și tot 1 iugăr și $\frac{1}{8}$ fâneață cosită mereu (semper). Intravilanul varia între $1, \frac{1}{2}$ și $4, \frac{1}{2}$ măsuri vieneze, extravilanul între $\frac{1}{8}$ și $\frac{5}{8}$ iugăre, iar fâneață între $\frac{1}{8}$ și un iugăr.
7. Comitele LUDOVIC LÁZÁR DE LĂZAREA – 3 iobagi care dețineau împreună $10, \frac{1}{2}$ măsuri vieneze de intravilan, 3 iugăre de extravilan și 2 iugăre

- și $\frac{3}{8}$ de fâneață. Intravilanul varia între 3 și $4\frac{1}{2}$ măsuri vieneze, extravilanul era de câte un iugăr pentru fiecare iobag, iar fâneața varia între $\frac{3}{8}$ și un iugăr.
8. Nobilul ALOISIU PUSKÁS din Ditrău – 2 jeleri care nu aveau decât câte 3 măsuri vieneze de intravilan.
 9. FRANCISC VERES – 3 jeleri care dețineau doar 12 măsuri vieneze de intravilan variind între 3 și $4\frac{1}{2}$.
 10. IOAN FERENCZI – un jeler care deținea doar un intravilan de $1\frac{1}{2}$ măsuri vieneze.
 11. EMERIC LACZKÓ – un jeler care deținea doar un intravilan de $4\frac{1}{2}$ măsuri vieneze.

Totalul suprafețelor conscrise era de 282 măsuri vieneze și $\frac{4}{8}$ de intravilan, 47 iugăre și $\frac{6}{8}$ de extravilan și 30 iugăre și $\frac{6}{8}$ de fâneață care se cosea mereu (semper).

Repartiția pe categorii sociale a terenurilor conscrise era următoarea: cei 50 de iobagi dețineau 211 măsuri vieneze de intravilan – media fiind de 4,22; 47 de iugăre și $\frac{6}{8}$ de extravilan, media fiind de 0,94, deci sub un iugăr de familie, și 30 de iugăre și $\frac{6}{8}$ de fâneață, media fiind de 0,60 iugăre pe familie.

Cei 23 de jeleri dețineau doar $71\frac{4}{8}$ măsuri vieneze de intravilan, media fiind de 3 măsuri vieneze. Jelerii nu dețineau nici extravilan și nici fâneață. Cei trei subjeleri conscriși nu dețineau nici un fel de terenuri agricole. În finalul conscripției se specifică faptul că nu sunt sesii iobăgești părăsite.

La aceleași concluzii ajunge și cercetătorul Dezideriu Garda, analizând conscripția urbarială din 1820 a localității Subcetate, exemplarul aflat la Arhivele Naționale din Budapesta, într-un studiu dedicat satelor românești din Bazinul Giurgeului în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. El afirmă că “În anul 1820, iobagii din Subcetate aveau un lot de pământ mult mai limitat, decât țărani dependenti din alte localități din

Giurgeu. Loturile lor arabile variau între 1-2 $\frac{3}{8}$ de iugăre, fiind recompensați însă prin veniturile realizate din creșterea animalelor și plutărit. Obligațiile lor față de moșieri erau în consens cu starea lor materială.”⁴⁵⁹

Autorul citează din declarațiile iobagilor români cu ocazia conscripției urbariale, care afirmă că fiecare gospodar era obligat să dea anual stăpânului “...după obiceiul străvechi două oi cu miei și două găinușe. Pe lângă aceasta toți oamenii domniei sale (ai contelui Joseph Lázár) aduceau laolaltă stăpânului o căprioară, un păun, chimion, smoală, iar dintre plantele medicinale coada calului.”⁴⁶⁰ Pe lângă aceste obligații care constituiau renta în natură, pentru locuitorii din Subcetate robota consta dintr-un transport pe un drum lung cu o durată de 8 zile și unul scurt care să nu depășească 4 zile.⁴⁶¹

La rândul lor jelerii “pentru că ei au posesiuni reduse, oferă anual câte o oaie stăpânului, iar ca rentă în muncă prestează 2-4 zile, dacă li se cere.”⁴⁶²

În cealaltă localitate SUSENI (GYERGYÓ ÚJFALU), conscrierea urbarială a fost făcută la data de 21 iunie 1820, de către Botskor Elek, asesor al scaunului Ciuc, și Zöld Antal, casier al Scaunelor Ciucul de Sus și Giurgeu, în prezența domnului de pământ Weégh Andrei, a lui Sára Ioan, reprezentantul domnului de pământ Hegyesi István, precum și a reprezentanților localității Suseni și anume: Erszeny Ioan, Szöts Grigore, Szöts Gábor, Erszeny Gábor, Sára Ioan și Szöts Ștefan.⁴⁶³

Iobagii și jelerii conscriși în localitatea **Suseni** aparțineau următorilor domni de pământ:

⁴⁵⁹ Dezideriu Garda, *Contribuții la istoria satelor românești din Bazinul Giurgeului (secolul XVII și începutul secolului XIX)*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia*, 2, 1986, Cluj-Napoca, p. 27

⁴⁶⁰ **Ibidem**

⁴⁶¹ **Ibidem**

⁴⁶² **Ibidem**

⁴⁶³ Vezi colecția citată, Cota XXII/308.

1. Baronului GEORGIU BĂLINTITH – 4 iobagi care posedau împreună terenuri intravilane măsurând 15 măsuri vieneze, $19\frac{1}{2}$ iugăre de teren arabil extravilan, 3 iugăre și $\frac{6}{8}$ fânețe care se coseau mereu (semper) și 2 iugăre fânețe care se coseau rar (raro).
2. Domnului DĂNIEL HORVÁTH îi aparținea un iobag care deținea un intravilan măsurând 2, $\frac{1}{2}$ măsuri vieneze, 2 iugăre și $\frac{3}{8}$ teren arabil extravilan și un iugăr de fâneță care se cosea mereu.
3. Baronului ALEXIUS BĂLINTITH îi aparțineau 2 iobagi care dețineau împreună terenuri intravilane de 6 măsuri vieneze, 9 iugăre și $\frac{6}{8}$ terenuri extravilane și 2 iugăre de fânețe care se coseau mereu.
4. Comitele IOSEPHUS LÁZÁR avea un iobag care deținea $\frac{1}{2}$ măsuri vieneze de intravilan, 8 iugăre și $\frac{1}{8}$ de arabil extravilan și un iugăr și jumătate de fâneță care se cosea mereu.
5. Domnul STEPHANUS HEGYESI avea un iobag care deținea un intravilan de o măsură vieneză și jumătate, 2 iugăre de teren arabil extravilan și un iugăr de fâneță.

Suprafața totală conscrisă era de $24\frac{1}{2}$ măsuri vieneze de intravilan, 41 iugăre și $\frac{6}{8}$ de teren arabil extravilan, 9 iugăre și $\frac{2}{8}$ de fâneță care se cosea mereu (semper) și 2 iugăre care se cosea rar (raro).

În conscripție mai figurează doi subjeleri care, însă, nu posedau nici un fel de teren agricol. Jeleri nu sunt, se specifică în conscripție.

Cei 9 iobagi conscriși în localitatea Suseni, dețineau, în medie, fiecare câte 2,66 măsuri vieneze de intravilan, 4,5 iugăre de teren arabil de extravilan și un iugăr de fâneță.

Comparând situația din cele două sate, reiese că în localitatea Subcetate media intravilanului deținut de iobagi era de 4,22 măsuri vieneze față de 2,66 în Suseni; în schimb, media terenurilor extravilane pe familia de iobagi era de 0,94

iugăre, deci sub un iugăr, față de 4,5 iugăre cât era media în localitatea Suseni, adică de peste 4 ori mai mare.

Media la fânețe era de 0,60 de iugăre în Subcetate și de circa un iugăr în Suseni.

În total, în cele 12 localități care aparțineau de Scaunul Giurgeu, au fost conscrise 308 familii de iobagi, 143 jeleri și 55 de subjeleri, adică 506 familii. Numărul sesiilor părăsite (pustii) era de 42.⁴⁶⁴ Familiile de iobagi dețineau împreună terenuri intravilane însumând 715 și 1/8 măsuri vieneze, cu o medie pe familie de 2,32; 974 iugăre de terenuri arabile extravilane, cu o medie de 3,16 iugăre și 440 iugăre de fânețe, cu o medie pe familie de 1,42 iugăre. Jelerii aveau în posesie intravilan care însuma 317 și 4/8 măsuri vieneze, revenind pe familie 2,21 măsuri vieneze.⁴⁶⁵

Redăm în continuare centralizatoarele conscripției czirakiene din alte 25 de localități din scaunele Ciuc, Giurgeu și Casin cu populație majoritară sau semnificativ românească, cu specificarea numărului de familii conscrise aparținând celor trei stări sociale: iobagi, jeleri și subjeleri, a suprafeței totale de teren agricol deținut (intravilan, extravilan arabil și fânețe), precum și a principalelor familii de români menționate în conscripție.

BANCU (Bánkfalva)⁴⁶⁶ Conscripția a început la 25 iulie și s-a încheiat la 14 august 1820, fiind efectuată de către Nagy Simon și László Sándor.

Au fost conscrise 27 de familii de iobagi care dețineau 15 $\frac{3}{4}$ m.v. de teren intravilan, 53 $\frac{1}{4}$ iugăre extravilan și 28 $\frac{3}{4}$ iugăre fânețe care se coseau mereu; 8 familii de jeleri care dețineau 4 $\frac{1}{2}$ m.v. intravilan, precum și 7 familii de extranei (străinași) care dețineau 9 $\frac{1}{4}$ iugăre extravilan. Nume de familie românești consemnate: MIHÁLY, TRÉFÁN, VÁNTSA, BOGDÁNY.

⁴⁶⁴ Pál-Antal Sándor, *Iobbágyviszonyok a Gyergyói medencében 1820-ban (Relații iobăgești în zona Gheorgheni în anul 1820)* în *Acta Harghiténsia*, Miercurea Ciuc, 1980, p.74.

⁴⁶⁵ *Ibidem*, p. 18.

⁴⁶⁶ DJAN Mureș, *Colecția conscripții urbariale 1785-1820 cota XIX / 266*

CASINUL NOU (Kászon Ujfalú)⁴⁶⁷ Conscripția a început la 29 mai și s-a încheiat la 3 iunie 1820, fiind efectuată de către Nagy Simon și László Sándor. Au fost conscrise 22 de familii de iobagi care dețineau împreună $4 \frac{7}{8}$ m.v. intravilan, 47 de iugăre extravilan și 26 de iugăre de fânațe care se coseau mereu (semper). Nume de familie românești consemnate în conscripție: KOSZTEA și TUBÁK.

CIUCSÎNEGORGIU (Csikszentgyörgy)⁴⁶⁸ Conscripția a început la 7 iulie și s-a încheiat la 24 iulie 1820, fiind efectuată de către Nagy Simon și László Sándor. Au fost conscrise 19 familii de iobagi care dețineau împreună $14 \frac{3}{4}$ m.v. intravilan, 26 iugăre teren arabil extravilan și 15 iugăre de fânațe care nu se coseau niciodată, 11 familii de jeleri care dețineau $4 \frac{1}{2}$ m.v. intravilan și 10 familii de extranei care dețineau $9 \frac{1}{2}$ iugăre teren arabil extravilan. Nume de familie românești conscrise: SZTÁNYA, (Stan) POSZTULÁTY (Postolache) și SZŐCS (Suciu).

CIUMANI (Gyergyocsomafalva)⁴⁶⁹ Conscripția a început la 29 mai și s-a încheiat la 5 iunie 1820, fiind efectuată de Mikó János și Weégh András. Au fost conscrise 8 familii de iobagi care dețineau împreună $14 \frac{1}{2}$ m.v. intravilan, $27 \frac{1}{2}$ iugăre extravilan, $6 \frac{1}{8}$ iugăre fânațe care se coseau mereu și 4 iugăre de fânațe care se coseau rar. Nume de familie românești conscrise: BERBENTZE, CZEPELUS, GÁFTONA și HABA.

COZMENI (Csikkozmas)⁴⁷⁰ Conscripția a început la 1 august și s-a încheiat la 3 august 1820, fiind efectuată de Fejer István și Székely Károly. Au fost conscrise 51 de familii de iobagi care dețineau împreună $38 \frac{7}{8}$ m.v. intravilan, $165 \frac{1}{2}$ iugăre extravilan, $16 \frac{1}{2}$ iugăre fânațe care se coseau rar și 49 iugăre fânațe care nu se coseau niciodată și 7 familii de jeleri care dețineau $1 \frac{3}{8}$ m.v. intravilan. Nume de familie românești conscrise: BOGA și MÁRE.

⁴⁶⁷ Ibidem XIX / 268

⁴⁶⁸ Ibidem XIX / 273

⁴⁶⁹ Ibidem XIX / 274

⁴⁷⁰ Ibidem XIX / 276

DĂNEȘTI (Csikdánfalva)⁴⁷¹ Conscripția a fost efectuată în ziua de 29 iunie 1820 de către Domokos Elek și Bőjthi Imre. Au fost conscrise 27 de familii de iobagi care dețineau împreună 36 20/40 m.v. intravilan, 35 ½ iugăre extravilan și 29 iugăre de fâneațe care se coseau mereu. Nume de familii românești conscrise: BLÁGA, BOÉR, GUTZULY și TODOR.

SĂRMAȘ (Maroslaka)⁴⁷² Conscripția a fost efectuată în perioada 9-16 octombrie 1820 de către Mikó János și Weégh András. Au fost conscrise 8 familii de iobagi care dețineau împreună 22 ½ m.v. intravilan, 4 ½ iugăre teren arabil extravilan și 5 iugăre de fâneațe care nu se coseau, 75 de familii de jeleri care dețineau 187 ½ m.v. intravilan, precum și 4 subjeleri fără nici o proprietate funciară. Localitatea fiind majoritar românească, numele cele mai multe sunt românești. Amintim câteva dintre acestea: CSUBUK, BUZDUGÁN, MUNDRA, ITYIM, KOTFÁS, PLÁTON, SZÖTS, KOFÁR, VELCÁN, TRUTZA, MÁRKUS, PAPP, KOSZMA, KOSÁR, MOLDOVÁN, KOLTSÁR, TINKA, ROSKA, OLÁH, CZÁRÁN.

GHEORGHENI (Gyergyószentmiklos)⁴⁷³ Conscripția a fost efectuată în perioada 1-8 noiembrie 1820 de către Mikó János și Weégh András. Au fost conscrise 26 de familii de iobagi care dețineau împreună 36 ½ m.v. intravilan, 87 ½ iugăre teren arabil extravilan, 27 iugăre de fâneațe care nu se coseau niciodată, precum și 7 familii de jeleri care dețineau 11 ½ m.v. intravilan. Au fost de asemenea conscrise 4 sesii iobăgești părăsite (desertae sessione) însumând 3 ½ m.v. intravilan, 22 ½ iugăre extravilan arabil și 5 iugăre de fâneațe care nu se coseau niciodată. Nume de familii românești conscrise: VÁSZILÉ KINDE senior și VÁSZILÉ KINDE junior.

Având în vedere că orașul Gheorgheni era centrul administrativ al Scaunului Giurgeului, majoritatea populației o constituiau meșteșugarii și alte

⁴⁷¹ Ibidem XX / 277

⁴⁷² Ibidem XX / 280

⁴⁷³ Ibidem XX / 282

categorii sociale productive. Nu se specifică numele meseriașilor conscriși ci numai numărul acestora. Este posibil ca între meseriașii din Gheorgheni să fi fost și români. Astfel au fost conscriși următorii meșteșugari, dovedind gradul de "industrializare" a localității la începutul sec. al XIX-lea: 25 de brutari pe seama pieții, 2 covrigari, 40 de măcelari, 10 cârciumari (cu cârciumi mai mari, cum se specifică în document, aici nefiind cuprinși micii cârciumari și chiar țărani care aveau dreptul să vândă băuturi en detail, n.n. L.B.), 30 de cizmari, 2 pantofari, 10 croitori, 12 fierari, 2 lăcătuși, 10 tâmplari, 2 dulgheri, 2 rotari, 6 zidari, 13 meșteri de ciubere, 20 de morari, 4 sticlari, 1 pieptănar, 1 hornar, 1 berar, 1 "sathler" (cel care taie păsările pentru evrei și care dă verdictul dacă pasărea respectivă este consumabilă n.n.L.B.), 2 tăbăcari, 4 chirurși. Sunt de asemenea conscrise 2 ateliere de frizerie și 6 case de cordovani (producători de piele fină de Cordoba de culoare roșie din care se confecționau, printre altele, și celebrele cizme roșii cu care se încălțau tinerele fete la ocazii deosebite, n.n.L.B.).

Se menționează că în fiecare din aceste case lucrează câte 10 și chiar mai mulți meșteri. În continuare se consemnează că vânatul, pescuitul, culegerea de fructe de pădure precum și de ciuperci este permisă tuturor țăranilor.⁴⁷⁴

IACOBENI (Kászónjakabfalva)⁴⁷⁵ Conscripția a fost efectuată în perioada 16-18 iunie 1820 de către Fejér István și Székely Károly. Au fost conscrise 20 de familii de iobagi care dețineau împreună 13 $\frac{4}{3}$ m.v. intravilan, 27 $\frac{3}{4}$ iugăre teren arabil extravilan, 1/4 iugăre de fânațe care se coseau mereu și 25 de iugăre care nu se coseau niciodată, și 13 familii de jeleri care dețineau 4 $\frac{4}{8}$ m.v. intravilan. Nume de familii românești conscrise: TODORÁN, VÁNTSA, KOSOK, TUBÁK, KOSZTI și RÁDULY.

SATU NOU (Göröcsfalva)⁴⁷⁶ Conscripția a fost efectuată în perioada 18-27 septembrie 1820 de către Domokos Elek și Bőjthi Imre. Au fost conscrise 5

⁴⁷⁴ Ibidem

⁴⁷⁵ Ibidem XX / 284

⁴⁷⁶ Ibidem XX / 284

familiei de iobagi care dețineau împreună 4 30/40 m.v. intravilan, 13 iugăre teren arabil extravilan și 5 iugăre de fânațe care se coseau mereu. Nume de familii românești conscrise: FLOREȘ și NYIKOLÁIJ.

IMPER (Kászónimper)⁴⁷⁷ Conscripția a fost efectuată în perioada 3-7 iunie 1820 de către Fejér István și Székely Károly. Au fost conscrise 9 familii de iobagi care dețineau împreună 14 3/8 m.v. intravilan, 18 3/8 iugăre teren arabil extravilan și 17 iugăre de fânațe care nu se coseau, 10 de familii de jeleri care dețineau 7 ¼ m.v. intravilan, precum și 3 familii de subjeleri fără nici o proprietate funciară. Nume de familii românești conscrise: KOZSOK, RÁDULY, KARÁTSON, SIMON și VÁNTSA.

INEU (Csikjenőfalva)⁴⁷⁸ Conscripția a fost efectuată în perioada 2-7 iunie 1820 de către Domokos Elek și Bőjthi Imre. Au fost conscrise 10 familii de iobagi care dețineau împreună 14 m.v. intravilan, 16 iugăre teren arabil extravilan și 10 1/2 iugăre de fânațe care se coseau mereu și 4 familii de jeleri care dețineau 4 m.v. intravilan. Nume de familii românești conscrise: THODOR, KOZMA, GUTZULIJ, TATÁR, MAKSZEM (Maxim).

JIGODIN (Zsögöd)⁴⁷⁹ Conscripția a fost efectuată în perioada 19-21 iulie 1820 de către Szabó Gábor și Kovács Mihály. Au fost conscrise 40 de familii de iobagi care dețineau împreună 25 ½ m.v. intravilan, 74 ½ iugăre teren arabil extravilan și 22 iugăre de fânațe care se coseau mereu, 49 iugăre de fânațe care nu se coseau deloc. Nume de familii românești conscrise: VASZI, ROMÁN, RUSZUJ și KOKA⁴⁸⁰.

JOSENI (Gyergyóalfalu)⁴⁸¹ Conscripția a fost efectuată în perioada 3-17 iunie 1820 de către Botskor Elek și Zöld Antal.

⁴⁷⁷ Ibidem XX / 285

⁴⁷⁸ Ibidem XX / 286

⁴⁷⁹ Ibidem XX / 287

⁴⁸⁰ Referitor la acest apelativ, Ioan Ranca susține în lucrarea *Românii din scaunele secuiești în antroponimele din conscripții – Scaunul Ciuc-Giurgu-Casin*, vol.II, 1567-1850, pag. 126, că "el a provenit din ocupația de brutar (lat...) indicând nu arareori etnici români."

⁴⁸¹ Ibidem XX / 288

Nume de familii românești: MOLDUVÁN, STRÁTYI, SÁRA, SZAKADÁT, GÁFTONA, RÁDULY, KINDE, BERBENTZE, BÜKFEJES⁴⁸², ERSZENYI.

LĂZAREA (Gyergyószárhegy)⁴⁸³ Conscripția a fost efectuată în perioada 24 aprilie – 22 iulie 1820 de către Mikó János și Weégh János. Au fost conscrise 66 de familii de iobagi care dețineau împreună $141 \frac{1}{2}$ m.v. intravilan, $279 \frac{6}{8}$ iugăre teren arabil extravilan, $140 \frac{1}{2}$ iugăre de fâneațe care nu se coseau, precum și 6 familii de jeleri și 9 familii de subjeleri fără nici o proprietate funciară. Nume de familii românești conscrise: KOZMA, JONÁS, OLÁH, ILLYÉS și KOLTSÁR.

LĂZĂREȘTI (Csiklázárfalva)⁴⁸⁴ Conscripția a fost efectuată în perioada 16 – 18 august 1820 de către Fejér István și Székely Károly. Au fost conscrise 70 de familii de iobagi care dețineau împreună $5 \frac{3}{8}$ m.v. intravilan, $176 \frac{6}{8}$ iugăre teren arabil extravilan, $2 \frac{1}{2}$ iugăre de fâneațe care se coseau rar și $72 \frac{1}{4}$ iugăre care nu se coseau niciodată. De asemenea, 8 familii de jeleri care dețineau $1 \frac{4}{8}$ m.v. intravilan. Nume de familii românești conscrise: BOGA, BOKOR, URSZULY, NEDELKA, HÁNDRA.

MĂDĂRAȘ (Csikmadaras)⁴⁸⁵ Conscripția a fost efectuată în perioada 9-15 iulie 1820 de către Domokos Elek și Bőjthi Imre. Au fost conscrise 61 de familii de iobagi care dețineau împreună $37 \frac{28}{40}$ m.v. intravilan, $85 \frac{1}{2}$ iugăre teren arabil extravilan și 66 iugăre de fâneațe care se coseau întotdeauna, 4 familii de jeleri care dețineau $1 \frac{34}{40}$ m.v. intravilan, precum și 6 familii de subjeleri fără nici o proprietate funciară. Nume de familii românești conscrise: ITYIM, BOKOR, JONÁS, LUPUJ, HAJDU și VÁNTSA.

⁴⁸² Teodor Chindea susține că numele provine din românescul Constantin. *Op.cit.*, p.39. La 1875, la 12 februarie, un Ilie Bükfejes este ales ca prim curator al bisericii greco-catolice românești din Joseni. –DJAN Mureș – Fond *Protopopiatul gr.cat. Gheorgheni*, dos. 18, f. 26.

⁴⁸³ *Ibidem* XXI / 289

⁴⁸⁴ *Ibidem* XXI / 290

⁴⁸⁵ *Ibidem* XXI / 292

PLĂIEȘII DE JOS (Kászonaltiz)⁴⁸⁶ Conscriptia a fost efectuată în perioada 23-26 mai 1820 de către Fejer István și Székely Károly. Au fost conscrise 5 familii de iobagi care dețineau împreună $1 \frac{3}{4}$ m.v. intravilan, $7 \frac{3}{4}$ iugăre teren arabil extravilan și 4 iugăre de fânațe care nu se coseau și 5 familii de subjeleri fără nici o proprietate funciară. Nume de familii românești conscrise: VÁNTSA și KARÁTSON.

PLĂIEȘII DE SUS (Kászonfeltiz)⁴⁸⁷ Conscriptia a fost efectuată în perioada 23-27 mai 1820 de către Nagy Simon și László Sándor. Au fost conscrise 17 familii de iobagi care dețineau împreună $11 \frac{1}{2}$ m.v. intravilan, 20 iugăre teren arabil extravilan și 17 iugăre de fânațe care nu se coseau și 12 familii de jeleri care dețineau 4 m.v. intravilan. Nume de familii românești conscrise: ROMÁN, TODOR, TODORÁN, POPP, MÁRKULLY și SORBÁN.

SÂNDOMINIC (Csikszentdomokos)⁴⁸⁸ Conscriptia a fost efectuată în perioada 25 mai - 8 iunie 1820. Au fost conscrise 14 familii de iobagi care dețineau împreună $21 \frac{1}{4}$ m.v. intravilan, $14 \frac{1}{2}$ iugăre teren arabil extravilan și $15 \frac{1}{2}$ iugăre de fânațe care se coseau mereu, 1 familie jeleri care deținea 1 m.v. intravilan, precum și 4 familii de subjeleri fără nici o proprietate funciară. Nume de familii românești conscrise: OPRA, BERSZÁN, GYÖRGYTZE, MAKSZEM, SIMON.

SÂNMARTIN (Csikszentmárton)⁴⁸⁹ Conscriptia a fost efectuată în perioada 16 - 30 august 1820 de către Nagy Simon și László Sándor. Au fost conscrise 36 de familii de iobagi care dețineau împreună $39 \frac{1}{2}$ m.v. intravilan, $88 \frac{1}{2}$ iugăre teren arabil extravilan, $9 \frac{1}{2}$ iugăre de fânațe care se coseau mereu, și $30 \frac{3}{4}$ care nu se coseau deloc, 6 de familii de jeleri care dețineau 7 m.v. intravilan, precum și 6 familii de extraneii care dețineau $3 \frac{3}{4}$ iugăre extravilan și $1 \frac{1}{2}$ iugăre fânațe care nu se coseau deloc. De asemenea, au fost conscrise 3 sesii iobăgești

⁴⁸⁶ Ibidem XXI / 297

⁴⁸⁷ Ibidem XXI / 298

⁴⁸⁸ Ibidem XXI / 302

⁴⁸⁹ Ibidem XXII / 304

părăsite, însumând 1 m.v. intravilan, 2 ½ iugăre fânațe care se coseau mereu și 1 ½ iugăre care se coseau rar. Nume de familii românești conscrise: BOGA, BÖGDÁNY, SORBÁNY, NEDELKA, PINTYI și VOJNA.

TOMEȘTI (Csikszentamás)⁴⁹⁰ Conscripția a fost începută la 19 octombrie 1820, însă nu este specificată data încheierii acesteia de către Botskor Elek și Zold Antal. Au fost conscrise 35 de familii de iobagi care dețineau împreună 31 32/40 m.v. intravilan, 40 ¼ iugăre teren arabil extravilan, 34 1/8 iugăre de fânațe care nu se coseau niciodată, 2 familii de jeleri care dețineau fiecare câte 16/40 m.v. intravilan, precum și 4 familii de subjeleri fără nici o proprietate funciară. Nume de familii românești conscrise: GYÖRGYTZE, OLÁ, OLÁH, SÁRA, MAKSZEM, TATÁR.

TUȘNAD⁴⁹¹ Conscripția a fost efectuată în perioada 22 - 25 august 1820 de către Fejer István și Székely Károly. Au fost conscrise 24 de familii de iobagi care dețineau împreună 23 2/8 m.v. intravilan, 64 ½ iugăre teren arabil extravilan, 9 ½ iugăre de fânațe care se coseau rar și 16 care nu se coseau niciodată, 6 familii de jeleri care dețineau 1 4/8 m.v. intravilan, precum și 1 familie de subjeleri fără nici o proprietate funciară. Nume de familii românești conscrise: KOSZTÁNDI, BOGA, TODOR, URSZULYI.

VALEA STRÂMBĂ (Tekerőpatak)⁴⁹² Conscripția a fost efectuată în ziua de 25 august 1820 de către Miko János și Weégh András. Au fost conscrise 32 de familii de iobagi care dețineau împreună 46 5/8 m.v. intravilan, 106 3/8 iugăre teren arabil extravilan și 14 2/8 iugăre de fânațe care nu se coseau, 2 familii de jeleri care dețineau 1 4/8 m.v. intravilan, precum și 2 familii de subjeleri fără nici o proprietate funciară și 4 sesii pustii (părăsite) care însumau 7 m.v. intravilan, 16 1/8 extravilan și 2 3/8 fânațe care nu se coseau niciodată. Nume de familii românești conscrise: MOLDUVÁN, KINDE, OLÁH, TODOR, ERSZENYI.

⁴⁹⁰ Ibidem XXII / 311

⁴⁹¹ Ibidem XXX / 313

⁴⁹² Ibidem XXXI / 314

VOȘLOBENI (Vasláb)⁴⁹³ Conscriptia a fost efectuată în perioada 19 – 29 octombrie 1820 de către Mikó János și Weégh András. Au fost conscrise 26 de familii de iobagi care dețineau împreună 54 ½ m.v. intravilan, 116 iugăre teren arabil extravilan și 39 ½ iugăre de fâneațe care nu se coseau, 11 familii de jeleri care dețineau 22 ½ m.v. intravilan, precum și 15 familii de subjeleri fără nici o proprietate funciară și o sesie părăsită cu 1 m.v. intravilan. Nume de familii românești conscrise: CZEPELUS, CZIRIÁK, KOLTSÁR, VAJDOS, CSÓBÓTÁR, SZÓTS, BLÁGA, KITSI, BUKUR, KINDE, URSZULYI, PAPP, RÁCZ.

După revoluția de la 1848-1849 s-au petrecut profunde transformări în structura proprietății funciare din Transilvania. Patentele din 1853-1854 „au fost rezultatul unei politici ale cărei principii s-au conturat imediat după înfrângerea revoluției și care serveau la transformarea Monarhiei feudale într-o monarhie cu o economie burgheză corespunzătoare”⁴⁹⁴, legile agrare din anii 1871-1873 și, mai ales, Legea agrară din 1880, cu privire la procedeele de regulare, proporționalizare și comasare a proprietății în Transilvania, Crasna, Solnocul Mijlociu, Zarand și Chioar, votată de parlamentul maghiar și sancționată la 18 iunie 1880, au avut repercusiuni și asupra structurii proprietății funciare din zona Ciuc, Giurgeu și Casin.

Istoricul Erich Zöllner afirmă că : “revoluția (de la 1848 – 1849 - n.n.) hotărâse eliberarea țăranilor, eliminarea și dizolvarea raporturilor de servitute față de seniori; absolutismul era chemat să aplice măsurile necesare traducerii în viață a acestor decizii revoluționare”.⁴⁹⁵ Însă, arată același autor, acest fapt nu a oferit țăranilor eliberați de servituțile feudale numai avantaje, deoarece “mulți dintre cei

⁴⁹³ *Ibidem* XXXI / 316

⁴⁹⁴ Iosif Kovács, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, Editura “Dacia”, Cluj-Napoca, 1973, p. 61. Vezi analiza conținutului acestor patente la același, p. 62-64.

⁴⁹⁵ Erich Zöllner, *Istoria Austriei de la începuturi până în prezent*, Ediția a VIII-a, vol. II, traducere de Adolf Armbruster, Editura Enciclopedică, București, 1997, p. 549.

eliberați erau lipsiți de inițiativă și de experiență pentru a se folosi cât mai bine de libertatea lor. Deosebit de periculoasă a fost îndeosebi tendința spre vânzări necugetate sau spre împărțiri prea cuprinzătoare printre moștenitori; aici ar fi trebuit să intervină statul, ceea ce nu a făcut. Nu puține proprietăți țărănești au căzut victime ale unor speculanți lipsiți de scrupule”.⁴⁹⁶

Jean Bérenger, în “Istoria Imperiului Habsburgilor 1273-1918”, arată că: “la nivelul Imperiului, 15% din țărani obținuseră, odată cu libertatea, suficient pământ, 54% primiseră libertatea fără nici un pic de pământ, iar 31% exploatau un lot insuficient ca să le hrănească familia.”⁴⁹⁷

Kozma Ferencz, în lucrarea amintită, face o analiză a structurii proprietății funciare din zona de care ne ocupăm.

Astfel, suprafața agricolă a comitatului Ciuc era de 858 178 iugăre, având următoarea structură: 112 178 iugăre arabil, 200 063 iugăre grădini și livezi, 123 819 iugăre pășuni, 406 253 iugăre păduri, 15 865 iugăre teren neproductiv.⁴⁹⁸

Despre numărul de proprietari, același autor afirmă că în Comitatul Ciuc existau 21 805 proprietari, 113 arendași, 14 administratori de moșii, 5 465 slugi angajate cu anul și 10 347 de zilieri.⁴⁹⁹

Referitor la mărimea proprietăților funciare, autorul face o împărțire a acestora, specifică secuimii, după cum urmează:

- a) Proprietăți mici cuprinse între 1 și 15 iugăre;
- b) Proprietăți mijlocii mici de până la 50 de iugăre;
- c) Proprietăți mijlocii mari de până la 200 de iugăre;
- d) Proprietăți mari până la 1 000 -1 500 iugăre⁵⁰⁰.

⁴⁹⁶ **Ibidem**

⁴⁹⁷ Jean Bérenger, *Istoria Imperiului Habsburgilor – 1273-1918*, traducere de Nicolae Balotă, Universitas, București, 2000, p. 427.

⁴⁹⁸ Kozma Ferencz, **op.cit.**, p. 150.

⁴⁹⁹ **Ibidem**, p. 153.

⁵⁰⁰ **Ibidem**, p. 151-152.

În Ciuc, afirmă autorul, nu există proprietăți mari, spre deosebire de restul Imperiului Habsburgic unde, arată istoricul Jean Bérenger, “existau marii proprietari funciari care concentrau în mâinile lor mari exploatări sau chiar latifundii, iar, pe de altă parte, exista un proletariat agricol a cărui singură scăpare era fie exodul rural, fie emigrarea în Lumea Nouă”.⁵⁰¹

Dacă facem un calcul, împărțind suprafața agricolă totală furnizată de autor de 858 178 iugăre la numărul de proprietari, care este de 21 805, rezultă o medie de 39,35 iugăre pe proprietar.

Autorul dă ca exemplu proprietatea baronului Szentkereszti din Sîntimbru-Ciuc care avea următoarea structură: 98 iugăre și 507 stânjieni pătrați arabil, 89 iugăre și 737 stânjieni pătrați cositor (fâneată), 8 iugăre și 123 de stânjieni pătrați pădure, 2 iugăre și 110 stânjieni pătrați neproductivi, în total 197 iugăre și 1 475 stânjieni pătrați⁵⁰².

Referitor la valoarea în bani a pământului din zona Ciuc, Giurgeu și Casin, autorul dă câteva exemple de vânzări de moșii care s-au petrecut în acea perioadă.

Astfel, în zona Giurgeului, pământurile arabile de categoria întâi se vindeau cu 30-35 forinți iugărul, cele de categoria a doua cu 15-20 de forinți, iar cele de categoria a treia cu 5- 10 forinți iugărul.⁵⁰³

Atunci când se vindeau moșii mai mari, prețul varia între 50-90 de forinți iugărul. Nu de mult, arată autorul, s-a vândut în Toplița-Ciuc⁵⁰⁴ moșia lui Sándor György, formată din 29 iugăre și 259 stânjieni pătrați arabil, 19 iugăre și 246 stânjieni pătrați cositor (fâneată) și un iugăr și 379 stânjieni pătrați neproductivi, deci în total 49 iugăre și 884 stânjieni pătrați cu 4 000 de forinți, revenind o medie de 81 de forinți pentru un iugăr.⁵⁰⁵

⁵⁰¹ Jean Bérenger, *op.cit.*, p. 427.

⁵⁰² *Ibidem*, p. 160.

⁵⁰³ *Ibidem*, p. 161.

⁵⁰⁴ Fostă localitate de sine stătătoare, astăzi suburbie a municipiului Miercurea-Ciuc (n.n - L.B.).

⁵⁰⁵ Kozma Ferencz, *op.cit.*, p. 161-162.

O altă moșie de lângă Miercurea-Ciuc, însumând 423 de iugăre, din care majoritatea pășune, s-a vândut cu 20 000 de forinți, revenind pentru un iugăr suma de 47 de forinți.⁵⁰⁶

Ultimul mare recensământ agricol din secolul al XIX-lea, a fost cel organizat de Ministerul Agriculturii din Ungaria, ale cărui rezultate au fost publicate de Institutul Regal Maghiar de Statistică, în anul 1897.⁵⁰⁷

Conform acestui recensământ agricol, în comitatul Ciuc, care cuprindea teritoriul fostelor scaune Ciuc, Giurgeu și Casin, existau 39 768 de gospodării, care aveau în posesie o suprafață de 831 682 iugăre de pământ.⁵⁰⁸ Comparând cifrele din acest recensământ de la sfârșitul secolului, cu cele ale lui Kozma Ferencz, care a apelat la datele din statisticile de la începutul deceniului opt, rezultă că ele sunt sensibil egale referitor la suprafața agricolă, diferența fiind ne semnificativă, 858 178 iugăre în deceniul opt și 831 682 iugăre la finele secolului (26 496 iugăre). Referitor la numărul de gospodării, se observă o creștere a acestora de la 21 805 la 39 768, adică un plus de 17 963. Conform datelor din recensământul agricol publicat în 1897, rezultă că media pe o gospodărie era de 20,91 iugăre, mai mică față de cea din deceniul opt, care era de 39,35 iugăre pe gospodărie.

Comparând structura pe ramuri agricole, cea mai mare suprafață era ocupată de păduri, respectiv 326 378 de iugăre, urmată fiind de fânețe însumând 186 347 iugăre, pășuni 174 341 iugăre, terenul arabil fiind doar de 121 051 iugăre.⁵⁰⁹

Această structură a suprafețelor agricole, lipsa cerealelor și a altor produse necesare traiului zilnic al populației, a dus la dezvoltarea comerțului cu produse

⁵⁰⁶ *Ibidem*, p. 16.

⁵⁰⁷ *A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. Első kötet (Statistica agricolă a țărilor coroanei maghiare. Primul Volum)*, Budapeșt, Pesti Könyvnyomda – Részvény-Társaság, 1897, 765 p.

⁵⁰⁸ *Ibidem*, p. 602.

⁵⁰⁹ *Ibidem*.

agricole, provenite din interiorul țării, dar mai ales din Moldova vecină. Legăturile comerciale cu Moldova au fost facilitate de existența celor două trecători – Pasul Tulgheș și Trecătoarea Ghimeș - unde au existat puncte vamale – tricesime.⁵¹⁰ Din datele pe care le-am prezentat până acum se pot trage câteva concluzii și anume:

1. Peste jumătate din suprafața agricolă a zonei Ciucului, Giurgeului și Casinului era ocupată de păduri, pășuni și fânețe naturale.

O mare parte din aceste suprafețe erau proprietate comună, în așa numitele composesorate, cel mai important composesorat din zonă fiind cel al comunelor Ditrău și Lăzarea.

Terenul arabil reprezenta, la sfârșitul secolului al XIX-lea, circa 15% din totalul suprafețelor agricole.

2. În această zonă nu existau mari moșii, majoritatea înscriindu-se în categoria celor până la 200 de iugăre, excepție făcând proprietățile familiei conților LÁZÁR din Lăzarea.

3. O altă concluzie care se desprinde este aceea a fărâmițării excesive a proprietății micilor proprietari. Terenuri de 3-4 iugăre erau răsfirate în peste 15-20 de parcele, fapt ce a avut repercusiuni negative asupra producției agricole.⁵¹¹

⁵¹⁰ De multe ori însă aceste puncte vamale erau ocolite, dezvoltându-se un înfloritor comerț clandestin, numit astăzi de contrabandă, prin cărările ascunse din munți, numite și *vama cucului*. Mărturie în acest sens stau și documentele din fondul *Scaunul Secuiesc Ciuc*, aflat la Arhivele Naționale Direcția Județeană Harghita. Vezi și Liviu Boar, *Aspecte ale relațiilor Scaunelor Ciuc, Giurgeu și Casin cu Moldova în secolul al XVIII-lea*, în *VATRA*, Tîrgu-Mureș, Anul XVIII, nr. 4, aprilie, 1987 și Liviu Boar, *Relațiile Scaunelor Ciuc, Giurgeu și Casin cu Moldova*, în *ATENEU*, Bacău, nr. 10, 1987.

⁵¹¹ Kozma Ferencz, *op.cit.*, p. 153.

Tabel nr. 1

Pământurile iobăgești conscrise în anul 1820
în Scaunul Giurgeu*

Nr. crt.	Localitatea	IOBAGI			JELERI		
		Intravilan măsuri vieneze	Arabii în iugăre	Cositor în iugăre	Intravilan măsuri vieneze	Arabii	Cositor
1	Joseni	84 4/8	140 7/8	119 4/8	17 4/8	-	-
2	Ciumani	14 4/8	21 4/8	10 1/8	2 4/8	-	-
3	Ditrău	64 4/8	85	29 2/8	3 4/8	-	-
4	Chilieni	6	15 3/8	5 4/8	-	-	-
5	Maroslaka	22 4/8	4 4/8	5	187 4/8	-	-
6	Remetea	9	27 7/8	7 2/8	-	-	-
7	Lăzarea	141 4/8	279 6/8	140 4/8	-	-	-
8	Gheorgheni	36	87 4/8	27	11 4/8	-	-

*Pál-Antal Sándor, *Jobbágyviszonyok a Gyergyói medencében 1820-ban (Relații iobăgești în zona Gheorgheni în anul 1820)*, în *Acta Hargitensia*, Miercurea – Ciuc, 1980, p. 78.

LIVIU BOAR - ROMÂNII DIN SCAUNELE CIUC, GIURGEU ȘI CASIN ÎN SECOLUL AL XIX - LEA

9	Valea Strâmbă	46 5/8	106 3/8	14 3/8	1 4/8	-	-
10	Suseni	24 4/8	41 4/8	11 2/8	-	-	-
11	Subcetate	211	47 6/8	30 6/8	71 4/8	-	-
12	Voșlobeni	54 4/8	116	39 4/8	22 4/8	-	-
	TOTAL	715 1/8	974	440	317 4/8	-	-

Tabel nr. 2

Numărul familiilor de iobagi, jeleri și subjeleri
conscrise în Scaunul Giurgeu în anul 1820*

Nr. crt.	Localitatea	Numărul familiilor de			TOTAL	Sesii pustii
		Iobagi	Jeleri	Subjeleri		
1	Joseni	46	12	15	73	13
2	Ciumani	8	3	3	14	-
3	Ditrău	28	4	1	39	13
4	Chilieni	3	-	-	3	-
5	Maroslaka	8	75	4	87	-
6	Remetea	6	-	1	7	-
7	Lăzarea	66	6	9	81	7
8	Gheorgheni	26	7	-	33	4
9	Valea Strâmbă	32	2	2	36	4
10	Suseni	9	-	2	11	-
11	Subcetate	50	23	3	76	-
12	Voşlobeni	26	11	15	52	-
	TOTAL	308	143	55	506	42

*Ibidem – p. 74.

CONCLUZII

Reconstituirea vieții spirituale și materiale a românilor din fostele scaune secuiești a constituit un aspect mai puțin sau chiar deloc abordat de istoricii români și mai ales de cei maghiari.

Așa cum arăta protopopul Elie Câmpeanu, care și-a dedicat o bună parte din viață cunoașterii și scrierii istoriei acestei părți de țară românească, fiind el însuși implicat în istoria ultimelor decenii ale secolului al XIX-lea, “a fost până acum (1933) din punct de vedere românesc mai puțin studiat, ba aproape cu totul trecut cu vederea.”

Scriind despre “indiferența” manifestată de autorii din Principate, dar și despre cei ardeleni, care au abordat istoria Transilvaniei, însă “singur ținutul Secuimei a fost sau uitat cu totul, sau numai amintit în trăsături generale referitoare la românii din acel ținut și care e de o importanță destul de mare din toate punctele de vedere.”

La rândul său, profesorul țîrgumureșean Nicolae Sulică scria în aceeași epocă, în anul 1937, că reconstituirea vieții spirituale a românilor din regiunile secuizate “tentează pe cercetător prin vraja pe care o exercită și prin curajul pe care îl inspiră speranța unor rezultate nebănuite și revelatoare.”

Parcurgând bibliografia problemei istoriei românilor din secuime, se constată că majoritatea istoricilor maghiari, atât din țara noastră, cât și din Ungaria, au abordat istoria acestor ținuturi prin prisma elementului majoritar, și anume al populației secuiești, românii fiind ori trecuți cu vederea, ori amintiți tangențial.

Situația s-a schimbat oarecum după anul 1989, când au luat avânt cercetările privind istoria acestor meleaguri și au fost publicate o serie de studii, articole și cărți dedicate problemei românilor din sud-estul Transilvaniei, cunoscut în istoriografie ca Ținutul Secuiesc sau Secuime.

Având în vedere bogatul material arhivistic în mare parte inedit aflat la Arhivele Naționale din Miercurea-Ciuc, Tîrgu-Mureș, Alba Iulia și Sibiu referitor la viața românilor din secuime, și în special din fostul Scaun Ciuc, cu subdiviziunile sale administrative Giurgeu și Casin, am purces la elaborarea prezentei lucrări, care are menirea de a scoate din uitare o populație românească numeroasă la începutul veacului al XIX-lea, dar care și-a pierdut în mare parte identitatea națională și religioasă spre sfârșitul secolului.

Am scos la lumină documente inedite privind viața spirituală a acestor români, referitoare la biserica lor românească și la școala confesională românească susținută prin eforturile comunității locale, la dorința acestora de a nu-și pierde limba și credința.

De asemenea am încercat să creionez procesul de formare a elitei românești din zonă, în marea majoritate constituită din preoțimea de țară, din rândul căreia s-a ridicat chiar un mitropolit, Alexandru Nicolescu, născut la Tulgheș (1887-1941), dar și din avocați, medici și alte categorii de intelectuali care s-au afirmat în viața economică și socială a țării.

Mulți fii ai acestor meleaguri au studiat la școlile Blajului, "Mica Romă", dar și la universități de prestigiu din Europa centrală și de vest.

Un aspect important al istoriei românilor din aria noastră de investigare îl constituie procesul de pierdere treptată a identității naționale, de renunțare voită sau silită la religia românească și apoi la limba română, proces ce s-a intensificat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Problema a fost abordată de o serie de istorici români încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea și continuată până în prezent. Am încercat să demonstrăm pe

bază de documente că în veacul al XIX-lea un număr apreciabil de români și-au pierdut identitatea națională, îmbrățișând religia și limba maghiară a populației majoritare, secuiești din zonă. Singurele elemente care mai dovedesc sorgintea românească a populației din multe localități din această zonă sunt numele cu rezonanță românească, precum și unele tradiții, ocupații, elemente de arhitectură laică și bisericască.

Am dedicat un capitol și vieții economice a zonei, analizând evoluția structurii proprietății funciare în secolul al XIX-lea, de la ultima conscripție urbană, cea din anii 1819-1820, cunoscută în istoriografie sub denumirea de "Conscripția czirakiană" până la începutul secolului XX, când au pătruns masiv relațiile de producție capitalistă și în economia preponderent agrară a zonei.

Anexele lucrării noastre prezintă documente inedite sau doar citate în unele lucrări în bibliografia dedicată temei, inclusiv în lucrarea de față, ele fiind în continuare o sursă importantă pentru istoria acestei zone.

În anexe se mai regăsesc și câteva fotografii inedite, păstrate la Arhivele Naționale din Tîrgu-Mureș, în cadrul fondului personal Orbán Balázs, realizate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, precum și câteva fotografii din arhiva imagistică a Centrului de Informare și Documentare în Etnologie "Cornel Irimie" din cadrul Complexului Național Muzeal ASTRA din Sibiu.

ROMANIANS OF THE CIUC, GIURGEU AND CASIN COUNTIES DURING THE 19TH CENTURY

SUMMARY

HISTORIOGRAPHY OF THE ISSUE AND ITS RESEARCH RESOURCES

The historiography of the Szekler counties issue includes a large number of papers, studies, articles, documentary contributions, published since the first half of the 19th century by Romanian as well as Hungarian historians.

Most Hungarian historians, both before and after the Union of December 1st 1918, have approached the history of the Szekler counties (in Latin – sedes, in Hungarian – szek, hereafter referred to as counties) from an institutional, historical, ethnographical, linguistic and cultural standpoint referring almost exclusively to the dominant Szekler population. Romanians, as many as they were, were either ignored or treated superficially, as they were only sporadically mentioned in syntheses or books of local history.

The author has chosen this particular period of time - the 19th century - because it was probably the most troublesome century in the history of the Romanians and Szeklers living in the Szekler Counties, from a political, economical and social point of view.

In his effort to draw up a doctor's degree thesis concerning the Romanian element in the Ciuc, Giurgeu and Casin Counties, the author has reviewed the

century spanning bibliography of this issue. Thus, the following categories of bibliographical resources emerged:

- from the period of until December 1st 1918, during which the issue was approached almost exclusively by Hungarian historians : ORBÁN BALÁZS –*A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismeii (Description of the Szekler Territory..)*, Kis Batzoni BENKŐ KÁROLY, CSIK GYERGYÓ ÉS KÁSZON LEIRÁSOK *ket t. i. ÁTALÁNOS ES RÉSZLETES OSZTÁLLYOKBAN (The Description of Ciuc, Giurgeu and Casin)*
- from the period between the two world wars : ENDES MIKLÓS -*Csik, Gyergyó, Kászón – Székek (Csik Megye) Földjének és népének története 1918.ig.*” (*History of the Land and Population of the Ciuc, Giurgeu and Casin Counties [the Ciuc County] until 1918*); Teodor Chindea - *Contributions to the History of the Romanians of Ciuc Giurgeu*; G. POPA–LISSEANU ~ *The Szeklers and the Denationalization of Romanians, The origins of the Szeklers and the Denationalization of Romanians, Sicules et Roumains. Un proces de Denationalization. (Szeklers and Romanians. A process of Denationalization), Dates Concerning the Magyarisation of Romanians*; VASILE M. THEODORESCU – *Transylvania under Hungarians and Romanians*; SABIN OPREAN – *The Denationalization of the Romanians through Religion*; ELIE CÂMPEANU – *The Historic Past of the Romanians in the Szekler Territories*; FERENCZ BÉLA – *Monograph of the Ciuc County*;
- during the totalitarian period (1944 – 1989) : IMREH ISTVÁN – *Daily Life of the Szeklers 1750 – 1850*; CSETRI ELEK and IMREH ISTVÁN - *Erdély változó társadalma (The Transforming Transylvanian Society)*; ION I. RUSSU - *Romanians and Szeklers*, FRANCISC

PĂCURARIU – *Romanians and Hungarians Throughout the Centuries*;

- after 1989: IOAN RANCA – *Romanians of the Szekler Counties in the Anthroponoms of the Censuses*; IOAN LACATUSU – *Identity and Culture of the Romanians of the Szekler Counties, Personalities of Covasna and Harghita*; SZÖCS JÁNOS - *A románok megtelepedése, román falvak kialakulása Csik, Gyergyó, Kászonszékben (1614-1850) (The Settling of the Romanians, Formation of Romanian Villages in the Ciuc, Giurgeu and Casin Counties 1614 – 1850)*; GARDA DEZSŐ-Székely hadszervezet és faluközösség⁵¹² (*Military Structure of the Szeklers and the Szekler Communities*); TARISZNYÁS MÁRTON - *Gyergyó történeti néprajza (Historical Ethnography of Giurgeu)*; MAGYARI ANDRAS - *Gyergyóalfalu a történelem sodrában (The Village of Joseni Throughout History)*; ISTVÁN CSUCSUJA - *History of the Transylvanian Forests*; CORNEL SIGMIREAN – *History of the Formation of Romanian Intellectuality in Transylvania and Banat in the Modern Era*;

Another very important category of research resources are the demographic resources and censuses. Here are a few of the resources analysed by the author: *Resources of Historical Demography, vol. II Transylvania*; Bogdan Craciun and Ioan Bolovan – *Consignatio statistico topographica singulorum in Magno Principatu Transylvaniae*; the *Yearbooks* (in Latin – *schematismus*, in Romanian – *şematisme*) of the *Alba - Iulia Greek Catholic Metropolitan Seat* .

The author has also used numerous studies and articles in his research, as well as the archive resources – archive funds such as the *Ciucul de Jos County Fund*, the *Ciucul de Sus County Fund*, the *Szekler County of Ciuc Fund*, the *Personal Elie Câmpeanu Fund etc.*

ADMINISTRATIVE AND TERRITORIAL STRUCTURE OF THE SZEKLER DURING THE 19TH CENTURY

The Szekler territory was divided into counties, which were specific institutions governed by their own laws and customs. The Szekler Counties are nowadays the territory of the Covasna and Harghita Counties, as well as a part of the Mures County.

In the chapter dedicated to the administrative and territorial structure of the Szeklers during the 19th century – a century marked by profound changes such as the disappearance of the Szekler counties following the 1848 – 1849 revolution, the Austrian absolutist regime in Transylvania (1848 – 1861), the restoration of the former Szekler counties in 1861 and their disappearance, again, in 1876 based on Law XXXIII and the new structure made up of “comitate” – the author reviews the particular structure of the territories inhabited by Szeklers, underlining the juridical particularities of the system, its impact on the population living in the area and especially on the Romanian population.

DEMOGRAPHIC REALITIES OF THE CIUC, GIURGEU AND CASIN COUNTIES DURING THE 19TH CENTURY

This chapter deals with the evolution of the number of Romanian inhabitants of the Ciuc, Giurgeu and Casin Counties, most of them of Greek Catholic religion. The author has researched a vast number of resources, some published, some un-published, such as a census of the Greek Catholic believers of the Sandominic Parish and its respective villages of Tomești, Ineu, Dănești, Mădăraș and Otfalva.

LOSS OF NATIONAL IDENTITY OF THE ROMANIANS OF THE CIUC, GIURGEU AND CASIN COUNTIES DURING THE 19TH CENTURY

The denationalization of the non – Hungarian populations of Transylvania and the loss of their national and religious identity, especially that of the Romanians living in the Szekler counties, have always been a controversial chapter in Romanian historiography.

The present chapter contains concrete examples, based on documents, concerning the denationalization of the Romanian population, by means of language, schools and church.

THE 1861 “MEMORIAL” OF THE ROMANIANS OF GIURGEU

The year 1861 marks in the history of Transylvania the debut of the “liberal regime” (1861 – 1876). As for the Transylvanian Romanians’ fight for national and social emancipation, it reaches its climax in the year 1861 as it

harmonizes with similar aspirations of other nations of the Austro -Hungarian empire, such as the Croatians, Serbians and Slovaks.

In 1861, the Romanian priests and other intellectuals of the County of Giurgeu drew up a “memorial” in the names of the 11.000 Romanian inhabitants of the county, a document that can be found today at the National Archives of Tîrgu – Mures.

Even though it criticizes the Archpriest of Giurgeu Aron Boer, considered to be a traitor of the Romanian national cause, it reveals extremely interesting aspects concerning the life of the Romanians living in the Szekler counties. It also refers to the restoration of the Ciuc County that occurred the same year, on the occasion of the congregation held at Șumuleu Ciuc on the 23rd of April, with the participation of representatives of the 11.000 Romanians living in the Ciuc County.

THE ROMANIAN CHURCH OF THE FORMER CIUC, GIURGEU AND CASIN COUNTIES DURING THE 19TH CENTURY

Historians have very rarely approached the history of the Romanian church of Ciuc, Giurgeu and Casin. The only Romanian historian to dedicate a monograph to the Romanians of Giurgeu was prof. Teodor Chindea, a native of Giurgeu, a teacher at “Sfântul Nicolae” Highschool of Gheorgheni.

Other sources of information are the 1835 and 1900 Yearbooks of the Alba Iulia Greek Catholic Metropolitan Seat, the researches of Elie Câmpeanu as well as the documents of the Greek Catholic parishes .

As per mentioned documents, the first documented archpriest of Giurgeu was Popă Daniil, and one of the oldest parishes is that of Subcetate. Other parishes mentioned in the documents are that of Gheorgheni that came into being in 1750, Tulgheș – 1815 and Bilbor – 1820.

The spiritual life of the Romanians of Ciuc, Giurgeu and Casin during the last two decades of the 19th century and until World War I was greatly influenced by the personality of Elie Câmpeanu. He was an active militant against the denationalization of the Romanians living in the Szekler counties, as an archpriest and school inspector.

Priests Who Were Born or Served in the Giurgeu Archpriest's District during the 19th Century

Based on the data found in the yearbooks of the Greek Catholic Metropolitan Seat of Alba Iulia, that of the parishes' civil status registers found in Miercurea – Ciuc and Tîrgu – Mureș, as well as dictionaries and lexicons, the chapter includes the biographies of 29 priests that were born or served in the Giurgeu archpriest's District.

Out of these, Alexandru Nicolescu stands out as a complex personality and the most educated of them all. He was born in 1882 in Tulgheș and died in Blaj, in 1841. He attended high-school in Reghin and Blaj. In 1898, he left for Rome to study at the Collegium Urbanum, where in 1900 he became a doctor in philosophy and later, in 1904, a doctor in theology. He then returned to his native country and worked as a clerk at the metropolitan chancellery of Blaj (1904 – 1905), then as a teacher at the Theological Seminar (1905 – 1913). In 1908 he left for the United States to become a missionary priest and was later sent to Rome as procurator of the Alba Iulia and Făgăraș Bishopric, where he stayed until 1920. In 1922 Pope Pius the 10th appointed him bishop of Lugoj. On the 7th of May 1935 he became the metropolitan bishop of Blaj. He was the author of numerous articles and studies, as well as books such as *“Eternal Truths. Meditations, Sermons, Conferences, Occasional Speeches”*, *“New Practical Meditations”* etc. He edited the series *“Library for the Intellectuals”*.

Circulation of Ancient Romanian Books in the Giurgeu Archpriest's District

Elie Câmpeanu was a great lover of ancient Romanian books and, on his canonical visits, he took the opportunity to research parish archives and bring such books to light.

Some of the most important books that he discovered and studied were *The Romanian Missal* (Brașov, 1570), *The Key of Understanding* (Bucharest, 1678), *The Homily of Varlaam*.

All Greek Catholic parishes of the Szekler counties had such libraries of ancient Romanian religious books.

The Library of the “Greek Catholic Diocese of Giurgeu”

In 1872, the Library of the Greek Catholic Diocese of Giurgeu came into being. According to the Statutes drawn up in Subcetate on December 25th of the same year, the library's purpose was to help priests in writing their sermons and thus preach the word of God to the parishioners; to help the priests' orphans to accede to an ecclesiastic career and, last but not least, to make the Romanian language known to all the Romanian natives that had forgotten it.

The founding and ordinary members of the library's “Society” were of Greek Catholic religion, but the statutes allowed access to honorary and benevolent members of all religions.

The books of the library were various, covering many areas of scientific study: theological, biblical, pastoral, philosophical, medical or historical.

The Society of the Library was set under the high patronage of the Greek Catholic Metropolitan Bishop of Alba Iulia, dr. Ioan Vancea de Buteasa, and was

led by a president, namely the archpriest, a notary and a supervisor chosen from the priests of the Archpriest's District.

Besides the above mentioned library, the Yearbook of 1900 registers 5 other parish libraries, 14 church foundations, 9 school foundations, 8 grocery stores, a fund for the embellishment of churches and a credit institute for the churches of the Archpriest's District.

ROMANIAN ELEMENTARY SCHOOL IN THE CIUC, GIURGEU AND CASIN COUNTIES

The issue of Romanian elementary school in the 19th century has rarely been studied and is poor especially in what concerns statistical data. All the studies and books on this issue are based on the official German or Hungarian statistics of the time, which were far from being correct, whether on purpose or unintentionally.

An extremely valuable unpublished source of information in this respect is the Greek Catholic Archpriest's District of Gheorgheni Fund, kept at the National Archives of Tîrgu - Mureș. The reason is that, as schools were organized and supervised by the church, in most cases, the priests themselves were the teachers; the vicars were also school headmasters and the archpriests occupied the positions of school inspectors.

This chapter includes information concerning the first documented schools and teachers, statistical information regarding the number of Romanian schools and students in the researched area, during the 19th century. It also deals with the problems that the Greek Catholic schools were confronted with, such as poverty of the parishioners, lack of qualified personnel etc., as reflected in the documents of the time.

Romanian Students at the Roman Catholic Gymnasium of Șumuleu Ciuc

After graduating from rural elementary schools, a rather large number of Romanian students – considering the social status of the Romanian population in the area, its economical strength, its barriers of language and religion – continued their studies at the Roman Catholic gymnasium of Șumuleu Ciuc, at a distance of 5 km from the town of Miercurea Ciuc.

This prestigious school originates in the first half of the 17th century, when it functioned as catholic confessional school of a Franciscan monastery.

Between 1804 and 1844 a number of 14 Romanian students attended the classes of this gymnasium. Later, between 1854 and 1875 their number was reduced to 11, and finally, during the last 25 years of the 19th century, their number rose again up to 48. The total number of Romanian students at the Roman Catholic Gymnasium of Șumuleu Ciuc was 73, a relatively large number, considering the financial strength of the Romanian population of this particular area, most of them serfs until 1848 and later economically dependent on their former masters.

Students at the Theological Academy of Blaj

A large number of Romanian young men from our research area chose to become priests. The registers of the Theological Academy of Blaj record a number of 8 Romanian students that graduated from this academic institution. Most of them returned to their native villages to preach the word of God to the Romanian parishioners.

Between 1873 and 1900 a number of 17 young Romanian men were ordained in the Ciuc, Giurgeu and Casin Counties.

Students at European Universities

Based on the research of Cornel Sigmirean, a Tîrgu - Mureş historian, the author concludes that a number of 16 Romanian young men from his research area attended the Universities of Budapest, Graz and Anvers to become doctors, architects, lawyers and teachers.

ASTRA IN THE SPIRITUAL LIFE OF THE ROMANIANS OF THE GIURGEU ARCHPRIEST'S DISTRICT

ASTRA was a cultural association of Transylvanian Romanians that came into being in 1861. Its purpose was the cultural and national emancipation of the Romanians living in Transylvania.

Based on unpublished documents found in the National Archives of Tîrgu - Mureş and Sibiu, the author reveals the fact that many of the ASTRA members were natives of the Ciuc, Giurgeu and Casin counties.

STRUCTURE OF LAND PROPERTY IN THE CIUC, GIURGEU AND CASIN COUNTIES DURING THE 19TH CENTURY

Historians and economists have approached the issue of land property in Transylvania ever since the 19th century.

Based on unpublished documents found at the National Archives of Tîrgu - Mureş, the author analyzes the structure of land property concluding that there were no large properties in the mentioned area, as the land was divided into small parcels. Furthermore, each landowner had more than one small parcel, all of them being scattered on vast areas.

Another characteristic of the analyzed area is that pastures, hay fields and forests made up half of the agricultural terrain of the area.

CONCLUSIONS

The reconstitution of the spiritual and material life of the Romanians living in the former Szekler counties has been very rarely, if ever, approached by Romanian and especially Hungarian historians.

This is a fact that even the archpriest Elie Câmpeanu – who spent most of his life learning about the history of this part of the country and writing about it – underlined the indifference with which the subject had been treated until 1933.

As revealed by the bibliography of the history of Romanians living in the Szekler counties, most Hungarian historians, both from our country and from Hungary, approached the issue only from the viewpoint of the dominant Szekler population. The Romanians were either totally ignored or barely mentioned.

This situation changed to a certain extent after 1989, when a number of studies were published, as well as articles and books concerning the issue of the Romanians living in South – Eastern Transylvania, an area known in historiography as the Szekler territory.

Considering the vast archive material, most of it unpublished, found at the National Archives of Miercurea – Ciuc, Tîrgu – Mureș, Alba Iulia and Sibiu concerning the life of the Romanians of the Szekler counties, especially of the former county of Ciuc with its subdivisions Giurgeu and Casin, the author's aim in elaborating the present book was to bring to light a population that was very numerous at the beginning of the 19th century, but later, by the end of the century, lost its national and religious identity.

The author has revealed unpublished documents concerning the spiritual life of this population, referring to their Romanian church and the confessional

schools supported by the efforts of the local community and by their wish to keep alive their language and faith.

Furthermore, the author has attempted to reconstitute the process of formation of the Romanian intellectual elite, most of it made up by rural priests, out of which the most prominent one was Alexandru Nicolescu, born in Tulgheș (1887 – 1941) who became the metropolitan bishop of Alba Iulia, as well as lawyers, doctors and other categories of intellectuals that distinguished themselves in the economical and social life of the country.

Many local young men attended schools in Blaj, a town known as “Little Rome”, as well as prestigious Western and Central European universities.

An important aspect of the history of the Romanians living in the Szekler territories is the process of gradual loss of national identity, either willful or forced renunciation to the Romanian religion, and later the Romanian language, a process that intensified during the second half of the 19th century.

The issue has been approached by a series of Romanian historians since the end of the 19th century until present days. The author of the present Book has tried to prove, based on documents, that during the 19th century a large number of Romanians have lost their national identity, taking up the religion and language of the dominant Szekler population. The elements that prove the Romanian origin of the population of many rural localities of the area are the Romanian names and some of the traditions, occupations, elements of lay and church architecture.

One chapter is dedicated to the economical life of the area, analyzing the evolution of the structure of land property during the 19th century, since the last census, of 1819 - 1820, known as the Czirakian Census, until the beginning of the 20th century, when capitalist production relations penetrated the predominantly agricultural economy of the area.

The annexes include a number of 28 previously unpublished documents, some of them cited by other authors, that can be found nowadays in the National

Archives of Alba-Iulia, Cluj - Napoca, Miercurea - Ciuc and Tîrgu - Mures, and that remain a valuable historical resource for the mentioned area.

A number of previously unpublished photographs are also included in the annexes. Some of them are part of the *Personal Orbán Balázs Fund*, Photographs taken in the second half of the 19th century, and some belong to the imagistic archive of the "*Cornel Irimie*" *Ethnological Information and Documentation Centre* of the Sibiu ASTRA National Museum Complex.

BIBLIOGRAFIE

❖ FONDURI ȘI COLECȚII ARHIVISTICE

- Arhivele Naționale Direcția Județeană Alba
 - *Mitropolia Română Unită Blaj*
 - Cabinetul mitropolitului*
 - Acte înregistrate*
 - *Academia Teologică Blaj*

- Arhivele Naționale Direcția Județeană Cluj
 - *Fond personal Ioan Micu Moldovan*

- Arhivele Naționale Direcția Județeană Harghita
 - *Fond Scaunul secuiesc Ciuc*
 - *Colecția registrelor parohiale de stare civilă*
 - *Gimnaziul romano catolic Șumuleu*

- Arhivele Naționale Direcția Județeană Mureș
 - *Fond Protopopiatul greco catolic Gheorgheni*
 - *Fond personal protopop Elie Câmpeanu*
 - *Fond ASTRA Reghin*
 - *Colecția de conșcripții urbariale*
 - *Colecția registrelor parohiale de stare civilă*
 - *Colecția manuscrise*

➤ Arhivele Naționale Direcția Județeană Sibiu

- *Fond ASTRA*

❖ IZVOARE EDITE

- *Recensământul din 1850 – Transilvania*, Traian Rotaru – coordonator, Maria Semeniuc, Elemér Mezei, Editura Staff, 1996
- *A magyar korona országainak mezőgazdasági sztatistikája (Statistica agricolă a țărilor coroanei maghiare)*, Pesti Könyvnyomda – Részvény – Társaság, 1897.
- *Recensământul din 1857 – Transilvania*, Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Traian Rotaru – coordonator, Maria Semeniuc, Iulian Pal, Mezei Elemer, Editura Staff, 1997
- *Recensământul din 1880 – Transilvania*, Traian Rotaru - coordonator, Maria Semeniuc, Cornelia Mureșan, Editura Staff, 1997
- *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája I.Kovácsna, Hargita és Maros megye Népszámlálási adatok 1850-1992 között (Statistica etnică și confesională a Ardealului. I. Datele recensămintelor din anii 1850-1992 în județele Covasna, Harghita și Mureș)*, Összeállította Varga E.Árpád, Teleki László Alaptivány, Pro-Print Könyvkiadó, Budapest, Csikszereda, 1998.

❖ LEGISLAȚIE

- *Culegere de pre'naltele patente împărătești ce au eșit pentru Transilvania, asemenea și publicățiunile și ordinățiunile ce(zaro) r(egescului) guberniu civil și militariu. Cuprinzătoare pe periodul de la 19 iuliu 1849, până la sfârșitul lui februarie 1850, și conșiitoare de catalogul stării tuturor legilor ordinățiunilor*

publicate pentru împărăția Austriei pînă la sfîrșitul lui Martiu 1850, în legile imperiale și foaiea guberniului, f.a.

- *Foaia legilor provinciali și (a) guberniului pentru Marele Principatu alu Transilvaniei, Cursul anului 1852, Mănunchiul XII.*
- *Buletinul Guberniului provinciale pentru Marele Principatu Transilvaniei, Cursul anului 1854, I. Secțiune, Mănunchiul VI.*
- *Corpus Juris Hungarici – Magyar törvénytár, 1869-1871 évi törvényczikkek: (Articolele de legi din 1896-1871), Budapest, Franklin Társulat, 1896*
- *Idem, anii 1875-1876, Budapesta, 1896*
- *Idem, anii 1884-1886, Budapest, 1897*
- *Hamangiu, C., Codul General al României, 1922-1926, București, f.a.*

❖ CALENDARE ȘI ȘEMATISME

- CALENDARIUM NOVUM, AD ANNUM M.DCCCX.VI, DIERUM 366. EXHIBENS Seriem Festorum, Profestorum, Phases Lunae, nec non quasdam Annotationes Philosoph. morales. IN USUM M.PRINCIPATUS TRANSILVANIAE ET PARTIUM ADNEXARUM. Addito Schematismo Dicasteriorum & Officialium, Status Provincialis, Militaris, Cameralis & Ecclesiastici, in M.Principat. Transylvaniae, CLAUDIOPOLI, Typis Lycaeii Regii
- CALENDARIUM NOVUM, et VETUS AD ANNUM VULGAREM M.DCCC.XXV. DIERUM 365. EXHIBENS Seriem Festorum, Profestorum et Phases Lunae. IN USUM M.PRINCIPATUS TRANSSILVANIAE ET PARTIUM ADNEXARUM. Addito Schematismo Dicasteriorum et Officialium, Status Provincialis, Militaris, Cameralis, et Ecclesiastici, in M. Principatu Transsilvaniae, CLAUDIOPOLI, Typis Lycei Regii

- CALENDARIUM NOVUM, et VETUS AD ANNUM VULGAREM M.DCCC.XXX. DIERUM 365. EXHIBENS Seriem Festorum, Profestorum et Phases Lunae. IN USUM M.PRINCIPATUS TRANSSILVANIAE ET PARTIUM ADNEXARIUM. Addito Schematismo Dicasteriorum et Officialium, Status Provincialis, Militaris, Cameralis, et Ecclesiastici, in M. Principatu Transsilvaniae, CLAUDIOPOLI, Typis Lycei Regii
- CALENDARIUM NOVUM, et VETUS AD ANNUM BISSEXTILEM M. DCCC.XXXII. DIERUM 366. Exhibens SERIEM FESTORUM, PROFESTORUM ET PHASES LUNAE; IN USUM M. PRINCIPATUS TRANSSILVANIAE ET PARTIUM ADNEXARIUM. Addito SCHEMATISMO DICASTERIORUM ET OFFICIALIUM, STATUS PROVINCIALIS, MILITARIS, CAMERALIS, ET ECCLESIASTICI, IN M.PRINCIPATU TRANSSILVANIAE, CLAUDIOPOLI, Typis Lycei Regii
- CALENDARIUM NOVUM, et VETUS AD ANNUM VULGAREM M.DCCC. XXXIV. DIERUM 365. Exhibens SERIEM FESTORUM, PROFESTORM ET PHASES LUNAE; IN USUM M. PRINCIPATUS TRANSSILVANIAE ET PARTIUM ADNEXARUM. Addito SCHEMATISMO DICASTERIORUM et OFFICIALIUM, STATUS PROVINCIALIS, MILITARIS, CAMERALIS, et ECCLESIASTICI, IN M.PRINCIPATU TRANSSILVANIAE, CLAUDIOPOLI, Typis Lycei Regii
- CALENDARIUM NOVUM et VETUS, AD ANNUM BISSEXTILEM M.DCCC.XXXVI. DIERUM 366. EXHIBENS SERIEM FESTORUM, PROFESTORM ET PHASES LUNAE. IN USUM M. PRINCIPATUS TRANSSILVANIAE, ET PARTIUM ADNEXARUM. ADDITO SCHEMATISMO DICASTERIORUM ET OFFICIALIUM, STATUS PROVINCIALIS, MILITARIS, CAMERALIS, et ECCLESIASTICI, IN M.PRINCIPATU TRANSSILVANIAE, CLAUDIOPOLI, Typis Lycei Regii

- NOVUM ET VETUS CALENDARIUM AD ANNUM VULGAREM M.DCCC.XXXVII. DIERUM 365. IN USUM M. PRINCIPATUS TRANSSILVANIAE, ET PARTIUM ADNEXARUM., CLAUDIOPOLI, Typis Lycei Regii
- NOVUM ET VETUS CALENDARIUM AD ANNUM VULGAREM MDCCC XXXVIII. DIERUM 365. IN USUM M. PRINCIPATUS TRANSSILVANIAE ET PARTIUM ADNEXARUM., CLAUDIOPOLI, Typis Lycei Regii
- NOVUM ET VETUS CALENDARIUM AD ANNUM VULGAREM MDCCC XXXLII. DIERUM 365. IN USUM M. PRINCIPATUS TRANSSILVANIAE ET PARTIUM ADNEXARUM., CLAUDIOPOLI, Typis Lycei Regii
- *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioeceseos Fogarasiensis in Transilvania, pro anno a Christo nato M.DCCC.XXX.V. Ab unione cum ecclesia romana C.XXX.VIII. Cum Effigie lapidi incisa Exmi quondam Joannis Babb Episcopi. Editio prima.* Blasii, Typis Seminarii Dioecesani.
- *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioeceseos Fogarasiensis in Transilvania, pro anno a Christo nato M.DCCC.XL.II. Ab unione cum ecclesia romana C.XL.V. Editio secunda,* Blasii, Typis Seminarii Dioecesani.
- *Șiematismul Veneratului Cleru Catholicu de Ritulu Orientale alu Archidiecesei Metropolitane a Albei-Julie pre Anulu dela Nascerea lui Christosu 1865, éra dela S.Uniune cu Baserica Romei Vechi alu 163-le,* Blasiu cu Tipariulu Seminariului Archi-Diecesanu
- *Șiematismulu Veneratului Cleru alu Archidiecesei Metropolitane Greco-Catolice a Alba-Juliei și Fagarasiului, pre anulu 1871,* Blasiu, cu Tipariulu Seminariului Archidiecesanu

- *Siematismulu Veneratului Cleru alu Archidiecesei Metropolitane Greco-Catolice a Alba-Iuliei și Fagarasiului pre anulu 1896*, Blasiu, Tipografia Seminariului gr.-cat.
- *Șiematismulu Veneratului Cler al Archidiecesei Greco-Catolice Române de Alba Iulia și Făgăraș pre anul Domnului 1900, de la Sânta Unire 200*, Blaș, Tipografia Seminariului Archidieceșan

❖ LUCRĂRI GENERALE

- *A Csiksomlyoi rom.kath. Főgymnásium Értesítője az 1875-6.ik. Tanévről.* (Anuarul gimnaziului superior din Șumuleu-Ciuc pe anul școlar 1875-6), Imets Fülöp Jákó igazgató által Székely-Udvarhely.1876
- *A Csiksomlyoi rom.kath. Főgymnásium Értesítője az 1884-85.ik. Tanévről.* (Anuarul gimnaziului superior din Șumuleu-Ciuc pe anul școlar 1884-85), közli Imets F. Jákó igazgató, Csikszereda, 1885
- *A Csiksomlyoi rom.kath. Főgymnásium Értesítője az 1895-96 Tanévről* (Anuarul gimnaziului superior din Șumuleu-Ciuc pe anul școlar 1895-96), közli Bándi Vazul igazgató, Csik-Szereda.1896
- *A magyar korona országainak Helységnévtára (Indicatorul localităților din țările coroanei maghiare)*, Szerkesztette: Kollerffy Mihály, Budapest, Nyomattot az Athenaeum R. Társ. Nyomdájában, 1877
- *A többség kisebbsége – Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről*, Pro-Print Könyvkiadó, Csikszereda, 1999
- *Albu Nicolae, Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Tipografia Lumina, Miron Roșu, Blaj, 1944
- *Albu Nicolae, Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800-1867*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1971

- Antal Imre, *Bibliográfiái adatok Csikszereda történetéhez, (Date bibliografice referitoare la istoria orașului Miercurea-Ciuc)*, Csikszeredai Múzeum Kiadványa, Editată de muzeul din Miercurea-Ciuc, Miercurea-Ciuc, 1972.
- Barițiu George, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol.I, Sibiu, 1889
- Benkő Károly, *Csik, Gyergyó és Kászón multya és jelene (Trecutul și prezentul Ciucului, Giurgeului și Casinului)*, Kolozsvár, 1853
- Bérenger Jean, *Istoria Imperiului Habsburgilor 1273-1918*, traducere de Nicolae Balotă, Universitas, București, 2000
- Boar Liviu, *Îndrumător în Arhivele Statului – județul Harghita*, Editat de Direcția Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România, București, 1988
- Bogdan Crăciun; Ioan Bolovan, *Consignatio statistico topographica singulorum in Magno Principatu Transylvaniae (Transilvania la 1829-1831)*, Presa Universitară Clujeană, 2003
- Bolovan Ioan, *Transilvania între Revoluția de la 1848 și Unirea de la 1918. Contribuții demografice*, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 2000
- Bolovan Sorina Paula, *Familia în satul românesc din Transilvania*, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1999
- Brote Eugen, *Chestiunea română în Transilvania și Ungaria*, București, 1895
- Chindea Teodor, *Contribuții la istoria românilor din Giurgeul Ciucului*, Ediția a II-a, revăzută și adăugată, sub îngrijirea prof. Mihai Suciu, Editura Brăduț Publishing House, (Tîrgu-Mureș), România, (1955). Ediția I a fost publicată la Gheorgheni, tipografia KAHAN, 1930
- Cristache-Panait Ioana, *Biserici de lemn monumente istorice din Episcopia Alba Iuliei. Mărturii de continuitate și creație românească*, Alba Iulia, 1987

- Csetri Elek; Imreh István, *Erdely váltózó társadalma 1767-1821, (Történelmi tanulmányok)*, București, 1982. (Traducerea în limba română a lucrării cu același titlu publicată la aceeași editură în anul 1979)
- Csucsujá István, *Istoria pădurilor din Transilvania 1848-1914*, Presa Universitară Clujeană, 1998
- Damó Jenő, *Ki kicsoda? (Cine e cineva?)*, Timișoara – Arad, 1931
- *Despărțământul Reghin al Astrei, Documente 1874-1940*, culegere de documente întocmită de Liviu Boar, studiu introductiv Marin Șara, Reghin, 2001
- Dobreanu Doina; Dobreanu Vasile, *Subcetate Mureș. File de monografie*, Editura Motiv, 1999
- Dragomir Silviu, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848 – 1849*, vol.II, Sibiu, 1944
- Dudaș Florian, *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1983
- Egyed Ákos, *A parasztság Erdélyben a százodafordulón (Țărănimea din Ardeal la cumpăna secolului)*, Tudományos és Enciklopédiai Könyvkiadó, Bukarest, 1975
- Egyed Ákos, *Falu, város, civilizáció. Tanulmányok a jobbágyfelszabadítás és kapitalizmus történetéből Erdélyben. 1848 – 1914 (Sat, oraș, civilizație. Studii despre abolirea iobăgiei și dezvoltarea capitalismului)*. București, 1981
- *Elie Câmpeanu – omul și faptele sale*, Fundația Culturală Vasile Netea, Caiete Mureșene, 5, coordonatorii volumului: Grigore Ploșteanu și Dimitrie Poptâmaș, Tîrgu-Mureș, 1999
- Endes Miklos, *Csik-, Gyergyó-, Kászón-, székek (Csik Megye) Földjének és népének története 1918 ig., (Istoria pământului și a populației din Scaunele Ciuc, Giurgeu și Casin (județul Ciuc) până la 1918)*, Budapest, 1938
- *Erdely Muzeum Egyesület Emlékkönyve, (Album omagial al Muzeului Ardelean)*, Cluj – Koloszvár, 1939

- Feneșan Costin, *Izvoare de demografie istorică*, Vol.I, Transilvania, Editat de Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1986
- Ferencz Béla, *Csikvármegye monográfiája a legrégibb időktől napjainkig (Monografia comitatului Ciuc din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre)*, Tiparul Tipografiei Francisc Péter Ferenc, Miercurea-Ciuc, 1935
- Filipciuc Ion, *Drumul împărătesc al poetului*, Editura Macarie, Târgoviște, 1999
- G. Popa-Lisseanu, *Originea secuilor și secuizarea românilor*, Ediție îngrijită de Ioan Lăcătușu și Vasile Lechințan. Postfață de dr. Ioan Ranca, Editura România pur și simplu, București, 2003
- Garda Dezső, *Székely Hadszervezet és falú közösség (Organizarea militară a secuilor și comunitățile sătești)*, Gyergyoszentmiklos, 1994
- Gölner Carol, *Regimentele grănicerești din Transilvania (1764-1851)*, Editura Militară, București, 1973
- Hitchins Keith, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania (1700-1868)*, Introducere și îngrijirea ediției de Pompiliu Teodor, traducere de Sever Trifu și Codruța Trifu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1987; vol.II, Idem, 1868-1918, Cluj-Napoca, 1992
- Hitchins Keith, *Românii 1774-1866*, (Editura) Humanitas, București, (1996).
- *Ideologie și acțiune politică românească*, Autori: Pompiliu Teodor, Liviu Maior, Nicolae Bocșan, Șerban Polverejan, Doru Radosav, Toader Nicoară, Editura Progresul Românesc, 1992.
- Iorga Nicolae – *Oameni cari au fost*, București, 1939
- *Istoria învățământului din România*, Vol. I, Editura didactică și pedagogică, București, 1983
- *Izvoare de demografie istorică*, vol.II, Editat de Direcția Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România, Ediție întocmită de Iosif I. Adam și Ioan Pușcaș, București, 1987

- *Îndrumător în Arhivele Statului județul Cluj*, coordonator Al.Matei, vol. I, București, 1979
- Kovács Iosif, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, editura Dacia, Cluj, 1973
- Kozma Ferencz, *A székelyföld közgazdasági és közmivelődési állapota (Situația economică și culturală a secuimii)*, Budapest, Franklin – Társulat Nyomdája, 1879
- Lăcătușu Ioan, *Identitate și cultură la românii din secuime*, Editura Carpica, Cluj-Napoca, 1995
- Lăcătușu Ioan, *Personalități din Covasna și Harghita*, Editura Carpica, Cluj-Napoca, 1998
- Lăcătușu Ioan; Lechințan Vasile; Pătrunjel Violeta, *Românii din Covasna și Harghita*, Editura Grai Românesc, Miercurea – Ciuc, 2003
- Lehrer G. Milton, *Ardealul pământ românesc (Problema Ardealului văzută de un american)*, Ediție îngrijită, prefață și note de conf. univ. dr. Ion Pătroiu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989
- Lungu Corneliu Mihail, *Relațiile Româno-Austro-Ungare 1875-1900*, Silex, București, 2002
- Lungu Corneliu-Mihail, *Transilvania în raporturile româno-austro-ungare (1876-1886)*, Editura Viitorul Românesc, București, 1999
- Magyari András, *Gyergyóalfalu a történelem sodrában, (Joseniul în decursul istoriei)*, Pallas-Akademiai Könyvkiadó, Csikszereda, 1997
- Marc Aurel, *Contribuții la istoria județului Harghita*, Volum de studii și articole alcătuit și îngrijit de Ana Dobreanu și Ioan Lăcătușu, Editura Eurocarpatica, Sfântu Gheorghe, 2000
- Matei Pamfil, *ASTRA – Asociațiunea Transilvană pentru literatura română și cultura poporului român (1861-1950)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1986

- Meteș Ștefan, *Vieața agrară, economică a românilor din Ardeal și Ungaria, documente contemporane*, Vol.I, 1508-1820, București, 1921
- *Monografia Liceului din Miercurea-Ciuc 1668 –1968*, Editura Ministerului învățământului, București, 1968 (bilingv rom.-mag.)
- Mureșan Camil, *Națiune, naționalism. Evoluția naționalităților*, Cluj-Napoca, 1996
- Netea Vasile, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertate națională*, București, 1974
- Netea Vasile, *Spre unitatea statală a poporului român*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979
- Opreanu Sabin, *Săcuizarea românilor prin religie*, Cluj, Institutul de Arte Grafice Ardealul, 1927
- Orbán Balázs, *A Székely föld leirása, történelmi, régészeti, természeti tudományi és népismej szemponthol, irta...* (Buda) Pest,...II,(Ciuc), 1868
- Osvát Kálmán, *Erdélyi lexikon (Lexiconul ardelean)*, Oradea, Nagyvárad, 1928
- Pál Antal-Sándor, *Székely Önkormányzat-Történet (Istoria autonomiei secuiești)*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2002
- Pál Judit, *Procesul de urbanizare în scaunele secuiești în secolul al XIX-lea*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1999
- Păcurariu Francisc, *Românii și maghiarii de-a lungul veacurilor*, Editura Minerva, București, 1988
- Păcurariu Mircea, *Dicționarul teologilor români*, Univers Enciclopedic, București, 1996
- Păcurariu Mircea, *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului 1867-1918*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Sibiu, 1986

- Popa-Lisseanu, G., *Originea secuilor și secuizarea românilor*, Editura Societății „Transilvania”, București, 1941
- Popa Traian, *Monografia orașului Târgu-Mureș*, Tipografia Corvin, Târgu-Mureș, 1932
- Popa-Lisseanu G., *A székelyek és a románok székelyesítése*, (Fordította: dr.Kendy, Sándor), Bukarest, 1936
- Popa-Lisseanu, G., *Secuții și secuizarea românilor*, Tipografia ziarului *Universul*, București, 1932
- *Populație și societate, Studii de demografie istorică*, vol. I, sub. redacția Prof. Ștefan Pascu, Editura Dacia, 1972
- Pușcariu I.S., *Disertațiune despre împărțirea politică a Ardealului*, Sibiu, 1864
- Ranca Ioan, *Românii din scaunele secuiești în antroponimele din conșcripții – Scaunele Ciuc, Giurgeu și Casin*, Vol.II. 1576-1850, Editura Pax Historica, Tîrgu-Mureș, 1997.
- Răduțiu Aurel; Gyémánt Ladislau, *Repertoriul izvoarelor statistice privind Transilvania, 1690-1847*, Editura Universul Enciclopedic f.a.
- Russu Ion.I., *Românii și secuții*, Ediție îngrijită de Ioan Opriș, Editura Științifică, București 1990.
- *Sate și școli românești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1867-1875)*, Studiu introductiv, ediție îngrijită, note și comentarii de Simion Retegan, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1994
- Sigmirean Cornel, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000
- Suciu Petre, *Proprietatea agrară din Ardeal. Scurt istoric al dezvoltării ei*, Cluj, Institutul de Arte Grafice, Lapkiadó S.A., 1931

- Sulică Nicolae, *O nouă publicație românească din secolul al XVI-lea: liturghierul diaconului Coresi, tipărit la Brașov, în 1570*, Târgu-Mureș, 1927
- Șandru Ilie, *Tulgheș. File de monografie*, Sibiu, 2000
- Tarisznyás Márton, *Gyergyó Történeti Néprajza – Tíz Tanulmány (Etnografia istorică a Giurgeului – Zece studii)*, Kos Károly Előszoval, Akadémiai Könyvkiadó, Budapest (1994)
- Teodor, Pompiliu, *Introducere în istoria istoriografiei din România*, Editura Accent, Cluj – Napoca, 2002
- Theodorescu M. Vasile, *Transilvania sub maghiari și români*, București, 1941
- Trocsány Zsolt, *Az Erdély parasztság története 1790-1849 (Istoria țăranimii din Transilvania 1790-1849)*, Budapest, 1956
- Vatamaniuc D., *Eminescu și Transilvania*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1995
- Zöllner Erich, *Istoria Austriei de la începuturi până în prezent*, Ediția a VIII-a, vol.II, traducere de Adolf Armbruster, Editura Enciclopedică, București, 1997

❖ STUDII ȘI ARTICOLE

- Boar Liviu, *Bibliotecile documentare ale Arhivelor Naționale*, în *Libraria, Anuarul Bibliotecii județene Mureș*, vol. I, Târgu-Mureș, 2002, p.197 – 206
- Boar Liviu, *Biserica și școala românească în scaunele Ciuc, Giurgeu și Casin între anii 1848-1900*, în *Angustia*, 6 (2001), Sfântu-Gheorghe, 2001, p.111-123
- Boar Liviu, *Contribuții la viața confesională a românilor din fostele scaune Ciuc, Giurgeu și Casin în secolul al XIX-lea*, în *Angustia*, I (1996), Editura Carpica, Sfântu-Gheorghe, Cluj-Napoca, 1996, p. 201-204
- Boar Liviu, *Date referitoare la românii din Scaunele Ciuc, Giurgeu și Casin în secolul al XIX-lea*, în *Marisia*, XXIII-XXIV, Târgu-Mureș, 1994, p.391-408

- Boar Liviu, *Fond personal Elie Câmpeanu – 1874-1934* (Prezentare de fond), în *Anuarul Arhivelor Mureșene*, Vol.II, Tîrgu-Mureș, 2003, p. 49 – 53
- Boar Liviu, *Organizarea administrativ-teritorială a Secuimii în secolul al XIX-lea*, în *Analele Universității Dimitrie Cantemir – Tîrgu-Mureș*, Secțiunea Geografie-Istorie, 2000, p.361-375
- Boar Liviu, *Protopopul Elie Câmpeanu – luptător pentru drepturile românilor din Secuime (1859-1937)*, în *Angvstia*, 2 (1997), Sfântu-Gheorghe, 1997, p.291-308
- Boar Liviu, *Românii din Scaunele Ciuc, Giurgeu și Casin în secolul al XIX-lea. Istoriografia problemei și sursele de cercetare*, în *Angvstia* 5 (2000), Sfântu-Gheorghe, 2000, p.27-36
- Boar Liviu, *Structura proprietății funciare în scaunele Ciuc, Giurgeu și Casin în secolul al XIX-lea*, *Anuarul Arhivelor Mureșene*, Vol.I, Tîrgu-Mureș, 2002, p. 137-146
- Boar Liviu, *Școala românească din fostele scaune secuiești Ciuc, Giurgeu și Casin în a doua jumătate a secolului al XIX-lea* în *Revista Arhivelor*, Anul LXXX, Vol. LXV, Nr. 1-2/2003, p. 251-256
- Boar Liviu, *Școala românească din Scaunele Ciuc, Giurgeu și Casin în secolul al XIX-lea*, în *Analele Universității "Dimitrie Cantemir" Tîrgu-Mureș*, Secțiunea Istorie,
- Boar Liviu, *Un moment al luptei românilor pentru drepturi politice*, în *Revista Arhivelor*, Anul LXVI, Vol. LI, Nr. 3/1989, p. 279-281
- Boar Liviu, *Circulația cărții românești în Protopopiatul Giurgeului în secolul al XIX-lea*, în *Tradiție și modernizare în societatea transilvăneană • 1850-1918*, coordonator Teodor Pavel, Accent, 2003, p. 204-216
- Boar Liviu, *Românii din fostele Scaune secuiești Ciuc, Giurgeu și Casin și Astra în secolul al XIX-lea*, în *Repere ale dezvoltării la început de mileniu*

- Culegere de studii (Editată de) Universitatea „Dimitrie Cantemir”, Editura „Dimitrie Cantemir”, Tîrgu-Mureș, 2004, p.33-38
- Bocșan Nicolae, *Ideea de națiune la români*, în *Vatra*, 1993, 23, 268, p.11
 - Bolovan Sorina, *Legislația cu caracter matrimonial la românii din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Studii de istorie a Transilvaniei*, Cluj, 1994, p.168-175
 - Bolovan Sorina; Bolovan Ioan, *Biserica și familia la românii din Transilvania în secolul al XIX-lea*, în *AHCN*, 1992, 31, p.93-102
 - Cristache-Panait Ioana, *Prezența cărții vechi românești în sud-estul Transilvaniei*, în *Angvstia*, 1 (1996), Sfântu-Gheorghe, Cluj-Napoca, 1996, p.141-149
 - Cristache-Panait Ioana, *Realități istorice din sud-estul Transilvaniei în Angvstia*, 2 (1979), Sfântu-Gheorghe, 1997, p. 193-212
 - Dobreanu Ana, *Date privind emigrarea în Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea a unor locuitori din scaunele Giurgeu și Ciuc*, în *Angvstia*, 4 (1999), Sfântu-Gheorghe, 1999, p.197-199
 - Dobrescu Vasile, *ASTRA în viața social-economică a românilor din Transilvania (1861 – 1918)* în *Marisia*, 1976, 8, p.175-200
 - Dobrescu Vasile, *Banca „Mureșana” și elita românească din zona Mureșului Superior, între anii 1885-1918*, în *Studia Universitatis Petru Maior, Historia*, I, Tîrgu-Mureș, 2001, p. 94-111
 - Dunăre Nicolae, *Semnificații etnografice ale pădurăritului tradițional din Munții Giurgeului și Harghitei*, în *Acta Hargitensia*, I, Miercurea-Ciuc, 1980, p.183-197
 - Dușa Traian, *Elie Câmpeanu, istoric și luptător pentru drepturile românilor din Secuime în perioada pre și post-memorandistă* în *Marisia*, VIII, Tîrgu-Mureș, 1978, p.227-234

- Egyed Ákos, *A földtulajdon Erdélyben a XIX-században(Proprietatea funciară în Transilvania în secolul al XIX-lea)* în *Korunk*, 1991,2, nr.6, p.69-73
- Egyed Ákos, *Erdély átalakuló társadalma 1848-1870 között,(Societatea ardeleană în transformare 1848-1870)*, în *A polgárosodás útján*, Budapest, Pedagógiai Kiadó, 1990, p.415-441
- Gane Constantin, *Date privind maghiarizarea românilor din localitățile harghitene*, în *Angvstia*, I (1996), Editura Carpica, Sfântu-Gheorghe, Cluj-Napoca, 1996, p.343-346
- Garda Dezideriu, *Contribuții la istoria satelor românești din Bazinul Giurgeului (secolul XVIII și începutul secolului al XIX-lea)*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia*, Anul XXXI, nr.2, 1986, p.20-30
- Garda Dezső, *Falu vagy város? (Ditró népsége és gazdasági fejlődése) (Sat sau oraș? Dezvoltarea economică și demografică a localității Ditrău)*, în *Korunk*, 1986, 45, nr.8, p.594-596
- Garda, Dezső, *Gyergyószentmiklos gazdasági élete 1870 és 1940 között, (Viața economică a Gheorgheniului între 1870-1940)*, în *Művelődés*, 1990, 39, nr.6-7, p.44-46
- Gyémánt Ladislau, *Elita intelectuală românească din Transilvania. Evoluție comparativă 1848-1918*, în *AIICN*, 1993, 32, p.141-147
- Lazăr Ureche, *Virgil Șotropa*, în *Studii și cercetări etnoculturale*, II, 2001, Editura George Coșbuc, Bistrița, 2001, p. 133-139
- Lechințan Vasile, *Corespondență de la românii din secuime în <Gazeta Transilvaniei> din anul 1890*, în *Angvstia*, 6(2001), Editura Carpaților Răsăriteni, Sfântu Gheorghe, 2001, p. 131-138
- Lechințan Vasile, *Orbán Balázs despre români în lucrarea <A székelyföld leirása...> (Descrierea ținutului secuiesc)* în *Angvstia*, 2 (1997), Sfântu-Gheorghe, 1997, p.331-353

- Lechințan Vasile; Zegreanu Gr. Octavian, *Corespondență de la românii din Secuime în <Gazeta Transilvaniei> din 1889 în Angvstia*, 2 (1997), Sfântu-Gheorghe, 1997, p.321-329
- Lechințan, Vasile; Zegreanu, O. Gr., *Corespondență de la românii din secuime în <Gazeta de Transilvania> din 1894*, în *Angvstia*, 5(2000), Editura Carpații Răsăriteni, Sfântu Gheorghe, 2000, p. 85-96
- Manciulea Ștefan, *Regimente grănicerești din Ardeal și Banat la 1840 în Anuarul Institutului de Istorie Națională*, vol. V, 1928-1930, Cluj, 1930, p. 431 - 448
- Marc Aurel, *Registrele parohiale – sursă documentară deosebit de valoroasă pentru trecutul românesc al Harghitei. Conscripția de la 1748 în Angvstia*, 1 (1996), Sfântu-Gheorghe, Cluj-Napoca, 1996, p.149-159
- Mișu Elena, *Cartea veche românească în Scaunul Mureșului*, în *Angvstia*, 1 (1996), Sfântu-Gheorghe, Cluj-Napoca, 1996, p.133-141
- Moldovan Liviu, *Societatea de istorie, arheologie și etnografie din județul Mureș (1924-1940). Date biografice despre Elie Câmpeanu, unul dintre întemeietorii ei în Marisia*, VI, Tîrgu-Mureș, 1976, p. 489-504
- Neamțu Gelu; Cordoș Nicolae, *The Hungary policy of magyarisation in Transylvania, 1867-1918 (Politica Ungariei de maghiarizare în Transilvania, 1867-1918)*, Cluj-Napoca, Romanian Cultural Foundation, 1994
- Nistor Alexandru, *Organizarea și funcționarea Scaunului secuiesc Ciuc. Arhiva creată*, în *Culegere de referate – sesiunea 1969*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1971, p. 19-23
- Pál-Antal Alexandru, *Scaunul Mureș. Istoricul instituțiilor scaunale (sec.XIV-1849) în Revista Arhivelor*, nr.2, 1967, p.127-146
- Pál-Antal Sándor, *Jobbágyviszonyok a Gyergyoi – medencében 1820-ban, (Relații iobăgești în Bazinul Giurgeului în anul 1920)*, în *Acta Hargitensia*, 1, Miercurea-Ciuc, 1980, p.73-96

- Pavel Teodor, *Biserica românească ca instituție națională în gândirea pașoptistă românească*, în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane*, Sibiu, 1994, 1, p.69-73
- Pavel Teodor, *The Hungarian School Legislation from Transylvania against It* în *Studia Universitatis << Babeș-Bolyai >> -Historia*, Cluj-Napoca, 1987, 32, Fasc.2, p.33-52
- Prodan David, *Eforturi de deznaționalizare*, în *Academica*, 1992, nr.9, p.3-5
- Racovițan Mihai, *Despre evoluția secuizării românilor în arcul carpatic*, în *Angvstia*, 6 (2001), Sfântu-Gheorghe, 2001, p.21-32
- Ranca Ioan, *Date noi privind lupta pentru egala îndreptățire a națiunii și a limbii române în Comitatele Alba de Jos, Dăbâca, Tîrnava, Turda și în Scaunele Mureș, Ciuc, Giurgeu și Casin în anul 1861*, în *Marisia*, XI-XII, Tîrgu-Mureș, 1981-1982, p.165-195
- Ranca Ioan, *Domeniul Lázár din Lăzarea – Ciuc la 1742*, în *Marisia*, X, Tîrgu-Mureș, 1980, p.91 – 116 + un facsimil
- Retegan Simion, *Clerul rural românesc din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea: modalități de instruire*, în *AIICN*, 1992, 31, p.103-120
- Sulică Nicolae, *Contribuții la istoria vechimei elementului românesc și a circulației cărții românești în regiunile săcuizate în Reînvierea*, (Tîrgu Mureș), An I, nr. 1, 1937, p.11-22
- Sulică Nicolae, *Contribuții la istoria vechimei elementului românesc și a circulației cărții românești în regiunile săcuizate*, în *Reînvierea românească*, (Tîrgu-Mureș), ianuarie-martie, 1938, p. 11-29
- Șerban Melinte, *Nicolae Sulică-cercetător al cărților vechi românești*, în *Libraria*, Anuarul Bibliotecii județene Tîrgu-Mureș, Vol. I, 2002, p. 135-150

ANEXE

- Lista prescurtărilor
- Documente
- Fotografii din Fondul personal ORBÁN BALÁZS, aflat la Arhivele Naționale Direcția Județeană Mureș
- Fotografii din arhiva imagistică a Centrului de Informare și Documentare în Etnologie „Cornel Irimie” din cadrul Complexului Muzeal Național ASTRA din Sibiu
- Hărți

LISTA PRESCURTĂRIILOR

a.c. – anul curent

a.tr. – anul trecut

AHCN – Anuarul Institutului de Istorie Cluj Napoca

C. R. – cezaro regese

c.c. – cezaro crăiesc

Cae. R. – cezaro regească

cr. - creițar (monedă)

Cttu. – comitatul

D. - domn

D.C.S. – dat ca sus

D.J.A.N. – Direcția Județeană a Arhivelor Naționale

D.M.S. – dat ca mai sus

doc. – document

dos. - dosar

Epp. – episcopul

f. - fila

fl. - florini (monedă)

Fr. – frăția

g.c. –greco catolic

gr. cat. – greco catolic

I. - inclitus,-a,-um

iug. - iugăr

Ktr. – kilometri

L.S. – locum sigilium

Loc. - localitate

M.O. – mult onoratul

M.O.D. – mult onoratul domn

m.p. - manu propria (mână proprie)

m.v. – măsură vieneză (pentru pământ)

mss. – manuscris

n. - născut

O.D. – onoratul domn

On. - onorat

p. - pagina

P.O.D. – prea onoratul domn

R. - reverendissimus

R.D. - reverendissimus dominus

Reg. - regiment

St. n. – stil nou

V. - vice

v. – vechi

v. – verso (la numerotarea filelor)

v. a. - valută austriacă

vol. - volumul

LISTA DOCUMENTELOR

1. <1800, Gheorgheni>. Lista armelor adunate și a celor lăsate la țărani din localitățile Scaunului Giurgeului
2. 1850, martie, 3, Joseni. Raportul preotului greco catolic din Joseni înaintat protopopului din Gheorgheni, privind numărul sufletelor parohiei sale, cât și despre veniturile parohiei.
3. 1853, februarie, 10, Ghimeș Făget. Lista elevilor din parohia Ghimeș Făget.
4. 1857, mai, 13. Publicațiunea Guberniului Transilvaniei privind obligativitatea frecventării școlilor populare și stabilirea pedepselor pentru cei care nu frecventează școala.
5. 1859, octombrie, 8, Gheorgheni. Scrisoarea protopopului de Giurgeu, Aron Boer adresată prepositului din Blaj.
6. 1871, iulie, 15, Blaj. Ordinul mitropolitului Ioan Vancea de Buteasa prin care Gavril Ciobotariu, paroh în Ghimeș, este numit în funcția de administrator protopopesc al nou înființatului Tract al Ciucului, format din 6 comune bisericesti desprinse din Tractul Giurgeului, *pentru mai ușoara administrare a acestui Tract*.
7. 1871, septembrie, 30, Blaj. Scrisoarea mitropolitului Ioan Vancea de Buteasa adresată administratorului protopopesc al Ciucului, Gabriel

- Ciobotariu din Ghimeș, referitoare la situația școlilor confesionale românești din zonă.
8. 1872, martie, 12, Blaj. Scrisoarea mitropolitului Ioan Vancea de Buteasa adresată administratorului protopopesc al Giurgeului, Ioan Urzică, referitoare la situația învățământului din zonă.
 9. 1872, decembrie, 25, Subcetate. Statutele Bibliotecii eparhiale din Tractul protopopesc greco catolic al Giurgeului.
 10. 1873, iunie, 15, Sărmaș. Actul de *Dimisiune* din funcția de docente a lui Mihail Platon, care a îndeplinit această funcție timp de 3 ani în comuna bisericească Sărmaș, din cauza salariului *foarte neconsiderabil* și a lipsei de *chilii comode pentru locuința învățătorului*.
 11. 1873, decembrie, 4, Sândominic. Inventarul parohiei greco catolice din Sândominic, întocmit de parohul Ștefan Șandor.
 12. 1874, iunie, 11, Reghin. Ioan P. Maior, președintele Despărțământului Turda de Sus – Tulgheș al Astei se adresează protopopului Ioan Urzică din Subcetate, solicitându-i ca toate comunele bisericești din protopopiatul său să devină membre ordinare ale Astei.
 13. 1877, martie, 27, Blaj. Scrisoarea mitropolitului Ioan Vancea de Buteasa adresată administratorului protopopesc Gavril Ciobotariu din Ghimeș, referitoare la situația învățământului românesc confesional din zona Casinului.

14. 1878, ianuarie, 12, Blaj. Mitropolitul Ioan Vancea de Buteasa îl înștiințează pe Ioan Urzică, administrator protopopesc greco catolic în Subcetate, că a fost numit ca reprezentant în comisia școlară permanentă a Comitatului Ciuc.
15. 1879, august, 26, Blaj. Scrisoarea mitropolitului Ioan Vancea de Buteasa adresată administratorului protopopesc Petru Dobreanu din Subcetate, referitoare la școala românească din filia Ciumani a parohiei Joseni.
16. 1880, februarie, 22, Ivănușiu. Raportul întocmit de Simeon Cotta, notar tractual, despre situația școlilor românești greco catolice din Tractul Giurgeului *observată cu ocaziunea vizitarei aceloră făcută în luna lui februarie a.c.*
17. 1881, ianuarie, 4, Blaj. Mitropolitul Ioan Vancea de Buteasa înaintează administratorului protopopesc Petru Dobreanu din Subcetate decretul de numire ca docente definitiv pentru școala poporală greco catolică din Voșlobeni a lui Nicodim Rusu.
18. 1886, septembrie, 4, Blaj. Mitropolitul Ioan Vancea de Buteasa îl autorizează pe Iuliu Montani, administratorul protopopesc al Giurgeului, să deschidă o colectă publică pentru ridicarea unei biserici greco catolice românești în Gheorgheni.

19. 1892, iunie, 28, Gheorgheni. *Conspectu sumariu despre statulu școaleloru greco – catolice din Tractul Giurgeului*, întocmit de protopopul Artemiu Codarcea și înaintat Consistoriului Metropolitan din Blaj.

20. 1893, septembrie, 7, Subcetate. Scrisoarea particulară a preotului Elie Câmpeanu din Subcetate adresată lui Ioan Micu Moldovan.

21. 1893, decembrie, 8, Tulgheș. Actul de dotațiune pentru învățătorul ordinar de la școala greco catolică din parohia Tulgheș, aprobat de Consistoriul din Blaj la 4 septembrie 1894.

22. 1893, decembrie, 17, Voșlobeni. Protocolul comisiei *esmisă din partea Congresului Protopopesc din Gyo. Szt. Miklos (Gheorgheni n.n. LB) în cauza îmbunătățirei respective a regularei salariului docentalu confes.(ional) greco – catolic de la școala din Voșlab (Voșlobeni n.n LB) la suma de 300 de florini.*

23. 1903, septembrie, 11, Bilbor. Preotul Ioan Tăslăuan comunică date istorice despre parohia sa Oficiului protopopesc al Giurgeului pentru monografia comunei.

24. 1904, Ghimeș Făget. *Biografia sau descrierea comunei Ghimeș făget/bukk/* întocmită de preotul paroh Gavril Ciobotariu.

25. 1903, Dămuc. *Descrierea monografică a parohiei Dămuc* întocmită de parohul Dem. Drăgan.

26. 1904, Gheorgheni. *Monografia comunei Subcetate - Varviz* întocmită de preotul Elie Câmpeanu.
27. 1907 – 1911, Gheorgheni. *Genealogiile unor familii fruntașe române ori maghiarizate din Giurgeu- Ciuc* manuscris întocmit de preotul Elie Câmpeanu.
28. <1933>, Tîrgu – Mureș. *Trecutul istoric al românilor din secuime*, manuscris dactilografiat întocmit de Elie Câmpeanu la anii senectuții.
(Fragment)

DOCUMENTE

-1-

Consemnarea

Armelor adunate și a celor lăsate la țărani din Nobilul Scaun al Giurgeului din ordine superioare la sfârșitul anului 1800

Numele satului	Numele locuitorilor de la care s-au luat	Ce fel de arme	Câte bucăți
SĂRMAȘ	-Opra János	flintă	1
	-Mundra Jakab		1
	-Vaszilie Morár		1
	-Brániá Mihály		1
	-Rosina Ityim		1
	-Pláton Tódor		1
	-Opra Vaszily		1
	-Silimon Csubuk		1
	-Juon Czárán		1
	-Szóts Mihály		1
SUBCETATE	-Usika Todor		1
	-Usika Silimon		1
	-Gáftona Gligorás		1
	-Kotfás Stephan		1
	-Rusz Stephan		1
BICAZ	-Czepes György		1
	-Katrina Gábor		1
	-Pap Demeter		1
	-Koltsár Tódor		1
	-Tofolán Juon		1

-Szöts Lupuj	1
-Katrina Tódor	1
Total	23

Numele satului	Numele locuitorilor la care s-au lăsat arme	Ce fel de arme	Câte bucăți
SUBCETATE	-Dobrán Vaszily	flinta	1
	-Muszka Illyés		1
	-Dobrán Gligorás		1
	-Kotfás Kostándin		1
SĂRMAȘ	-Molduván Péter		1
	-Abraham Czárán		1
	-Kóltsár György		1
	-Üveges István		1
	-Cs... Gligor		1
VOȘLOBENI	-Frunza Jakab		1
	-Vajdos Farkas		1
	-Szijjártó Urszuly		1
	-Rátz Illyes		1
	-Czepelus Demeter		1
	-Kóltsár Jakab		1
	-Rátz János		1
	-Kinda Illyés		1
	-Kóltsár Gergely		1
	-Kitsi János		1
	-Bokor Simon		1
	-Blága Jakab		1

-Pap Vaszily	
-Kóltár György	1
-Szöts Tódor	1
-Kóltár Demeter	1
-Kóltár György	1
Total	26

DJAN Harghita, *Fond Scaunul filial Giurgeu*, doc. 218 / 1800, fila 1. Documentul este scris în limba maghiară, fiind tradus.

-2-

Prea Onorate Domnule Protopope!

În porunca acum mai de curund trecută teai (sic!) milostivitu a porunci cha să dămu în sus fieștecare preotu summa sufleteloru și venitu dinu popor, care preotu câtu venitu are –

1. În parochia Alfaleului* Sufle se află 613.
2. Sâmbrie capătu săcară 68 de feldere, jară ovez capăt 44 de feldere jară bani de la csei mai săraci 36 de zloți, jară canonică porție vine pe totulu anulu 2 cară de fânu, afară de aceea mai jaste locul unde-i casa preocească și biserica, alta nimica, și dintru acestea me împart cu cantoru meu.
3. Școală de învăciatu copii nu-i pentru che nu-i din ce se poată trei învăcătorjul.

Pe lângă acestea rămânu

Al Prea Onoratului D. Protopop

Gya. Alfalu 3 Martii 1850

umilita slugă

Georgie Csobotariu m.p.

Preotu al Alfaleului

*Joseni, localitate în jud. Harghita, în limba maghiară Alfalu

DJAN Mureș – Fond *Protopopiatul gr. cat Gheorgheni*, dos. 18, f. 4

Bibliografie : LIVIU BOAR – „Date referitoare la românii din Scaunele Secuiești Ciuc, Giurgeu și Casin în secolul al XIX-lea” în *Marisia XXIII – XXIV*, Tîrgu – Mureș, 1994, p. 397. Documentul a fost publicat și de Ioan Ranca în volumul *Românii din Scaunele Secuiești în antroponimele din Conscripții – Scaune Ciuc, Giurgeu și Casin*, Vol. II, 1567 – 1850, Editura Pax Historica, Tg. – Mureș 1997, p. 333 fără a menționa că el a fost publicat pentru prima dată de subsemnatul în anul 1994.

-3-

Prea Arătarea
Pruncilor Scholastici din Parochia Gyimes Făgetu
(10 februarie 1853)

Nr crt.	Numele și Cognumele Pruncilor	Etatea
1)	Antal Giorgie	10
2)	Antal Ioan	9
3)	Antal Petru	9
4)	Antal Petru	10
5)	Antal Petru	8
6)	Ardelean Neculae	7
7)	Barthosu Petru	10
8)	Berszan Petru	12
9)	Galatziu Iosifu	10
10)	Gergely Antal	6
11)	Görbea Neculae	7
12)	Hankhis Ioan	8
13)	Iarka Stephan	10
14)	Iesan Tamasie	7
15)	Ionas Dumitru	7
16)	Karacson Stephan	8
17)	Karacson Petru	8
18)	Koltsar Dumitru	12
19)	Koltsar Neculae	12
20)	Koltsar Petru	6
21)	Oltyan Neculae	8
22)	Popovits Dumitru	11
23)	Rehon (?) Neculae	9

24)	Rusz Dumitru	10
25)	Rusz Neculae	8
26)	Rusz Neculae	6
27)	Santa Gavrilu	7
28)	Suteu Bucur	-
29)	Suteu Stephan	-
30)	Tatar Neculae	-
31)	Berszan Angilina	14
32)	Berszan Ioana	8
33)	Csillag Anna	6
34)	Csokan Bucura	7
35)	Gorbea Varvara	9
36)	Kanya Maria	6
37)	Lazar Bucura	6
38)	Lukats Elisaveth	8
39)	Karacson Rosalia	10
40)	Nagy Anna	7
41)	Nitza Elisaveth	9
42)	Nitza Ileana	8
43)	Oltyan Elisavetha	8
44)	Rusz Paraschiva	10
45)	Santa Maria	8
46)	Suteu Maria	8
47)	Suteu Maria	7
48)	Suteu Sanda	11
49)	Tamas Elisaveth	10

-4-

PUBLICAREA

guvernământului C.R. pentru Ardealu, din 13 mai 1857,
cuprinzătoare de dispusețiunea despre îndetorierea de a cerceta
scoalele populari și despre împedecarea și pedepsirea
neglijenței în privința aceasta

&. 1. Fiăcare obște bisericească are să îngrijească pentru învățătura
tinerimei sale bărbătești și femeiești ce se ținu de cultura generale subt
conlucrarea fondurilor menite spre aceasta prin înființarea și păstrarea scoalelor
populari mai de josu (triviali) și mai înalte (primari) întocmite după prescriptele
legiuite și a celoru de repetițiune seau de propășire mai departe în cultură, ce au a
se împreuna cu acele.

&. 2. În scoala de repetițiune, băieții și fetele trebuie să se despartu astfelu
ca seau să învețe deodată în osebite odăi de scoală, seau după sepsu împărțiți în
aceeași odaiă de scoală, însă în ceasuri deosebite. În scoala populare numai atunci
este iertatu ca amândouă sepele să asculte o învățatură obștească cându
împregiurări neîncungiuravere o ceru aceasta neapăratu.

&. 3. În întâmplări, cându într-o obște politică despărțită după confesiuni,
mădularii uneia din obștile bisericești ce le formează nu potu îngriji pentru
învățământulu confesionariloru sei prin rădicarea unei scoale proprie seau în altu
modu corespunzătoriu, iertându împregiurările, pruncii loru voru avea a se
înscrie la scoala ce se află în locul mai d'aproape de confesiunea loru. Despre
admisibilitatea unei astfelu de înscrieri va decide inspeptoru bisericescu
districtuale de scoale în coînțelegere cu unu comisariu de prefectură după acurată

cercetare a tuturor împregiurărilor ce înlesnescu au îngreună regulata cercetare a scoalei pomenite.

&. 4. Unde o astfel de înscriere nu se poate pune în lucrare, rămâne în competența deregătorielor bisericești de scoală ca să pună la cale măsurile cuvenite spre a deprinde pe pruncii îndetorați a îmbla la scoală ai familielor însemnate în &. 3. De confesiunea lor, afară de învățătura religiunii în obiectele esințiali ale scoalei elemnetari.

&. 5. În scoalele populari de pe la orașe, învățătura se va preda zece luni, ear' pe la sate noaue luni într'unu anu, afară de duminece și serbători, și de zilele de lucru cari cadu în timpul legiuitelor ferie, în toată zioa câte trei ceasuri înainte și doue după amiază; ear' în scoalele de repetițiune în toate duminecele și serbătorile – afară serbătorile cele de căpeteniă – celu puținu într'unu ceasu au înainte au după amiază. Statorirea ceasurilor de zi pentru învățământu în ambele scoale și a timpului cătu are să țină învățământulu de repetițiune se întocmește după împregiurările locali și se face prin parohulu locului în înțelegere cu inspeptorul scoalelor de districtu.

&. 6. În orașe, scoalele populari întru demăsurarea ferielor și a începutului și sfârșitului anului scolasticu ce atârnă de la acele, de regulă au a se întocmi după dispusețiunile Ministerului de Cultu și Învățământulu din 5 Marțiu 1855 (Buletinulu Gubern. Prov. din 1855, No. 50). Pe la scoalele sătești, împărțirea timpului pentru feriele scolastice atârnă de la împregiurările locali prin urmare rămâne în competența Deregătoriei Bisericești de Inspepțiune în fiecare districtu de scoale. Într'aceea lungimea loru nicăiri nu poate trece peste timpul de trei lune și anulu scolasticu la toate scoalele sătești are să se înceapă cu 1 Noembrie. Prin escepțiune prin gubernământulu, la propunerea Deregătoriei

Districtuale de Scoale și a Prefecturei, poate străpune ordinea ferielor pentru scoalele sătești și la astfel de orașe mai mici, în cari lucrarea pământului este cuprinderea de frunte a locuitorilor.

&. 7. Scoale numai de iarnă, adică scoale cari de la începutul și până la sfârșitul lucrărilor economice de câmpu, de regulă remănu închise, se potu suferi numai prin excepțiune în astfel de locuri, în cari o popurăciune cu totulu săracă are neapărată trebuință de pruncii sei în acelu timpu la câștigulu seu seu unde dascalulu este plătitu atât de reu, încātu ca să nu maoră de fome este silitu a lucra la câmpu seu chiaru și cu ziua. Îngăduirea acestei excepțiuni și defigerea condițiunilor în privința aceasta se va face de cătră guvernământulu țerei pe temeiulu părerei ce'și va da despre această urgență Deregătoria Districtuale de Scoale în înțelegere cu respectivulu oficiu de prefectură.

&. 8. Cându numărulu pruncilor de scoală aru fi atât de mare, încātu să nu se poată cuprinde toți deodată într'unu modu corespunzătoriu seu din natura lucrulu seu din cauza micimei casei de scoală, atunci Deregătoria Scolastică Locale, până cându nu-l stă prin puțință a mări casa de scoală cu învoirea Deregătoriei Scolastice de Districtu (...) ¹ va împărți scolarii respectivei clase astfel ca jumătate din ei să se învețe în ceasurile dinainte, ear'cealaltă în cele de după amiazi, punându-se măsuri la cale ca pentru uniformitatea timpulu de învățământu pentru ambele sepsiuni asemnarea aceluia pentru ceasurile cele trei de dinainte și cele doue de după amiazi, după câteva septămăni au luni să se schimbe.

&. 9. Îndetorierea silită de a cerceta scoalele populari se începe pentru băiași și băiate cu alu șesele anu alu vieții împlinitu și încetă cu alu 12 încheietu:

¹ în document este șters

îndetorierea de a cerceta scoala populare până la împlinirea anului 15 alu vieței la învățacei de meseriă fără privire la a loru vârstă până la împlinirea uceniciei.

&. 10. Durata timpului de scoală de 6 ani se va computa de la susceperea pruncului în scoală astfelu că luându afară întâmplarea prescrisă în &. 13. În scoalele triviali, eșirea lui se poate face la încheierea acelu semestru, în care se împlinescu alu șesele anu alu îndetoriei de scoală, ear' la scoalele principali numai la încheierea desemnatului anu scoalsticu. Eșirea din scoala de repetițiune este iertată în orice timpu îndată ce înceată îndetorierea de a o cerceta.

&. 11. Pruncii cari au plinitu anulu alu cincicea de vieață se potu admite a cerceta scoala, ietându încăpărea și alte împregiurări încă și înainte de începerea normale a îndetoriei loru de scoală. Ear' o suscepere mai timpuriă în scoală nu este iertată sub nici o condiciune.

&.12. De la îndetorierea de a cerceta scoala sânt scutiți cu totulu până cându ținu următoarele dispusăciuni:

1. Pruncii cari gustă acasă învățatură elementare și despre aceasta se legitimă la parohulu locului prin atestate demne de credință au prin depunerea esamineloru de peste anu înaintea lui
2. Pruncii cari după atestatului medicu au astfelu de scăderi spirituali au trupesci cari îi facu cu totulu necapaci de a cerceta scoala.

&. 13. De la învățământulu de repetițiune care se cuprinde numai cu cititul, scrisulu și cu principiile începătoare de computu sânt scutiți învățacei meserieloru de țehu, cari prin atestatului scoalsticu ce au a lu arăta antistului scoalsticu dovedescu că ei afară de învățământulu elementare au cercetatu cu succesu bunu încă una seau mai multe clase gimnasiali seau ale unei scoale reali,

seau toate clasele unei scoale normale de căpeteniă (scoală elementare cu patru au cu trei clase). Ear' cuprinzându-se învățământulu de repetițiune afară de obiectele numite încă și cu desemnului, geografia ș.a.m. atunci asemeni învățăcei sunt îndetorați a lua parte la învățătură.

Așea de sine se înțelege că remănu în putere toate dispusăciunile instruiciunei provisorie pentru regularea referințeloru de comerciu și de meserie în Ardealu (Bul. Prov. din 1851 măn. XXX. Nr. 303) despre cultura mai departe și despre învățătura religiunei.

&. 14. Pruncii, care din lenevire nu și-au ajunsu scopulu învățăturei în cei șese ani în care au fostu îndetorați a învăța seau cari au părăsitu scoala în timpululu acela fără temei de ajunsu, sunt îndetorați a împlini obligațiunea loru de scoală după măsura lenevirei și a starei loru de cultură prin cercetare suplinitoare de scoală.

&. 15. Durarea de șese ani a îndetoriei de scoală se poate scurta cu o jumătate seau în întâmplări estraordinari cu unu anu întregu numai la pruncii părințiloru lipsiți de totu ajutoriulu cari au ajunsu la măsura cunoscințeloru prescise și sunt de neapărată trebuință acasă. Dispensarea se va da din partea inspeptorulu scolasticu de districtu cu prilejulu visitaciunei scolastice și după o acurată cercetare a împregiurărilor.

&. 16. Suscenerea în scoala populare se face în orașe de regulă cu începutulu anulu scolasticu, la sate cu începutulu fiăcărui semestru scolasticu adică la 1 Maiu și 1 Noembrie, prin însciințarea și înfățișarea pruncilor îndetorați a cerceta învățământulu la parohulu locale și prin petrecerea loru în tabelele descrierei scolastice. Cei suscenuți prin parohulu loculu într'o zi pe care elu va

face o cunoscută de ajuns în ființa de față a părinților și a dascălilor, și a tinereții școlstice se voru introduce în școală cu o serbare potrivită.

Afară de pușinii termeni, pruncii numai la întâmplare de strămutare seau de o bolă documântată se voru pute primi. – Preotulu va cere totdeauna așternerea atestatului de botezu și de altuitu afară de întâmplările cându elu în modulu prescrișu se află în cunoscința despre vârsta și altuirea unui pruncu ce are a se suscene la școală.

&. 17. Ca nu cumva părinții au locuitorii loru să întârzie prea multu au să lenevească cu totulu trămiterea prunciloru la școală cere trebuința ca în totu anulu la vreme potrivită, de regulă la începutulu anului școlasticu prin descrierea școalei să li se aducă aminte de obligăciunea loru.

&. 18. Descierea școalei se va face de cătră preotulu locului și de cătră mireanulu inspeptoru locale de școală seau, în lipsa acestuia, de cătră unu bărbatu de încredere din acea obște alesu de cătră preotu. La orașe și la sate mai mari stă în voia parohului a se represânta prin unulu au mai mulți dascăli ai școalei populari. De temeiu au să slujească protocoalele parohiali și listele pentru străini duse de cătră poliția locale.

&. 19. În tabelele școlstice făcute după formulariu A au a se petrece toți aceia prunci, cari în cursulu acelu anu școlasticu ce se apropie au să între în școală și pe lângă acestia încă și aceia cari se află în vârstă de școală fără a cerceta școala. La cei dinteți trebuie să se arate terminulu normalei loru înțrări în școală la cei din urmă pricina pentru care ei nu au venitu în școală la timpul seau. Tabelele descierișii școlstice se voru păstra de cătră parohulu locului și se voru folosi la supraveghierea obligământulu de școală.

&. 20. Precum trebuie să se aducă aminte părinților și locuitorilor, intrarea în școală, tocma așa o întrecurare a regulatei cercetării de școală numai atunci are a suferi cându se va arăta desvinovățită prin temeieri de ajunsu.

&. 21. Remânerea unui pruncu de la școală se privesce de desvinuită necondiționată la întâmplarea:

1. a boalei lui;
2. a bolnăvirei părintelui, mamei, nutritoriului, nutricei, a fratelui, a surorii deacă prunculu îmblătoriu la școală este de neapărată trebuință pentru căutare de bolnavu;
3. a morții unui din mădularii familiei până după înmormântarea lui;
4. a bolnăvirei persoanelor cu cari școlariulu stă în atingere neîntreruptă, de vărsatu (bubatu) au de spuzitu (vărsatu măruntu) și alte boli lipicioase mai alesu pentru băieți;
5. de evineminte elementari, cari seau împedecă cu totulu cercetarea școllei, seau sunt periculoase pentru vieța și sănătatea prunciloru.

&. 22. O iertare condiționată de lipsire de la școală se admite:

1. pentru pruncii cari n-au trebuincioasa îmbrăcăminte de earnă în timpul gerului celui mare de earnă;
2. pentru pruncii părinții, din pricina sărăciei dovedite oficialminte, au trebuință neapărată la lucrările de casă au de câmpu până cându ținu acele;
3. la ospetele de nuntă în familiă în ziua cununiei;
4. la strămutarea părinților în altă locuință;
5. la călătorirea părinților, cându aceea nu se întâmplă desu și ține scurtu și cându prunculu nu se poate lăsa acasă.

&. 23. Pricina remânerei unui pruncu de la școală trebuie să o arate părinții și locuitorii lor, stăpânii au meseriei însuși au prin o persoană cu încredere sau mai înainte, sau în ziua dinteii, și anume:

- acolo unde este desvinută fără condițiune dascalului sau fiindu mai mulți dascali, directoriul de școală cari fiindu nemergerea la școală mai multu de optu zile au să înștiințeze despre aceea pe parohulu locului;

b) acolo unde este desvinută numai condiționatu au să o înștiințeze parohulu locale care va decide despre ajunsulu or neajunsulu temeiurilor aduse, înștiințându pe dascalu respektive pe directoru despre orice concesiune dată.

Lenevirea arătării remânerilor de la școală se va pedepsi ca și însași lenevirea de a cerceta școala, luându afară întâmplarea în care împregiurări intețitoare concedu înștiințarea mai târziu.

&. 24. Omulu la care să face înștiințarea despre remânerea unui pruncu de la școală are detoriă oficiale a căuta peste totu unde cere trebuința pe cale potrivită deacă arătatele temeiuri de împedecare se întemeează pe adevăru.

&. 25. Toate lenevirile de școală cari nu se pot desvinui condiționatu au necondiționatu sunt neadmisivere și punivere. Spre împedecarea lor dascalii și deregătoriele de școală și deregătoriele administrative în sfera lor de lucrare au să fiă cu aptivitate.

&. 26. Dascalii au să se interesează prin acurata păzire a ceasurilor de școală prescise a face prunciloru unu învățământu atrăgătoriu, folositoriu pentru vieța și cu totulu regulatu prin ținerea în stare curată a odăiloru de școală prin rândulu bunu și prin o traptare plină de iubire a prunciloru a le face plăcută

cercetarea de scoală și peste totu a desputeri obiepțiunea în contră luată de a loru personalitate prin o purtare neprihănită și creștină pe lângă aceasta să însuflețească pe prunci pentru silitoarea cercetare a scoalei într-unu modu pricepătoru să'I desminte de la remânerea din scoală și asupra părinților și locușitorilor loru să deprindă o influință activă pentru neîntrerupta trămitere la scoală.

&.. 27. Cu deosebire este dascalului strânsu opritu a pune scolariloru nume batjocuritoare, a întrebuița pedepse neiertate și aspre cum sânt pentru pildă: palmele, lovirele peste fălci, smulgerea părului, strângerea de urechi, loviturele au bătăile la capu seu la alte părți delicate, îngenuncherea cu și fără asprire, bătaia cu vâna de bou ș.a.l. seu a face întrebuițare volnică de nuiele (la prunci mai mari de anulu) fără scirea parohului și astfelu prin vina propriă a împedeca în prunci plăcerea de a cerceta scoala.

&. 28. Toată remânerea de la scoală fiă aceea desvinuită au nu, dascalulu are să o petreacă de locu în catalogu de siguranță făcutu după formulariu B și pe temeiulu acestoru însemnări să predee parohului locale la încheierea fiăcărei luni unu conspeptu făcutu după formulariulu C despre toate lenevirile de scoală ce se întâmplară în decursulu acelei luni.

Raportu prin graiu are să I se facă aceluia la sfârșitul fiăcărei septemâni.

&. 29. De îndetoririle parohului locale se ținu:

1. a supraveghia cercetarea scolei atâtu în persoană câtu și prin cooperaturulu seu (preotulu ajutătoriu) unde se află unulu ca acela și a înainta prin toate mijloacele ce'I stau în dispuseciune în oficiulu seu spirituale cu deosebire;

2. a căuta după aceea ca raporturile prin graiu și în scrisu despre părăsirile de scoală să se facă regulatu;
3. pricinile părăsiriloru de scoală ce le observă elu însuși seau I se arată din altă parte să le înlătoreză seau să mijlocească a loru înlăturare;
4. să chiamo înainte pre părinții, îngrijitorii și tutorii băiețiloru însemnați de leneși în cercetarea scoalei să-I întrebe despre pricinile lenevirei învățământului scolasticu, să le lege de inimă îndetoria ce o au de a astringe pre fiii sei la neîntrerupta cercetare a scoalei și să le chiamo luarea aminte asupra urmăriloru ce provinu de lenevirea de a merge la scoală;
5. să se consvătuiască cu aceia cari după prescriptele bisericesti și politice ce costă, ieu parte la inspețiunea locale a scoalei despre mijloacele cari sânt a se aplica pentru înaintarea cercetărei de scoală și pe părinții și îngrijitorii de prunci, cari s'au dojenitu fără de ispravă seau să'I mai dojenească încă o dată cu energiă, seau să defigă pedeapsa ce are a se propune pentru unii ca aceia;
6. pe temeiul conspeptelor de lună și a rezultatului lucrării sale spre încungiurarea părăsiriloru de scoală la sfârșitul fiăcărui semestru scolasticu să trimită la respeptivului oficiu de pretură (respeptive magistratu) unu conspeptu alu acelora la cari mijloacele ce s'au întrebuintatu până atunci și cari au să se arate în conspeptu pentru țintirea unei cercetări de scoală regulate a cliențiloru sei au remasu fără de lucrare.

&. 30. Spre a înainta regulata cercetare de scoală și spre a înlătura pedeele ce'I stau contră au să conlucre mai încolo antistii comunali și celelalte deregătorie respeptive de administrațiune și pe la comunele scolastice unde se

află inspeptori de școală mireni și acestia după măsura respectivelor sale instruiciuni.

&. 31. Totu așa se voru convinge și inspeptorii de școală așezați de cătră guvernământu și de cătră biserică la visităciunile lor școlastice despre stare îmbletului la școală și despre esecutarea ordinăciunilor emise în privința aceasta aducându la cunoștința guvernământului provinciale în calea presemnată lipsele și starea cea rea ce au aflat'o.

&. 32. Zăcându temeiuu cercetărei neregulate de școală în ușurătatea de minte în lenevirea ș.a.l. a pruncului se va pedepsi cu o pedeapsă școlastică amăsurată, provocându-su părinții au locușitorii lor spre a lui acurată supraveghieare.

&. 33. Părinții au locușitorii lor cari pe lângă toată dojana ce li se face din partea parohului locale și a antistului comunale pe cei ce subt grijea lor îi reținu într'una de la școală seau privescu cu nepăsare la lenevirea lor cea ușoară de minte pentru fiăcare lipsire din școală a acelora fără desvinuire se voru pedepsi potrivit și cu energiă. Putându plăti voru avea a respunde pentru o lipsire de la școală înțeia dată a 6, a doua oară 12 cruceri în argintu, urcându-se apoi pedeapsa aceasta în propărciunea până la doi fiorini ș.c.

&. 34. În loculu pedepsei cu bani la cei ce nu sânt în stare de a plăti și la cei ce privescu pedeapsa cu bani dreptu mijlocu de a rescumpăra cu acela mergerea la școală se va întrebuița închisoarea de la o jumătate până la doau zile și acolo unde există bani de școală și fonduri de săraci se va aplica vremelnica perd ere de scutirea plățirei aceluia seau perderea timpurariă a foloselor ce le trăgea din acele.

&. 35. Meserierii cari se voru observa că nu respeptează după cuviință așezămintele ce custă pentru cultivarea tinerimei și mai alesu prin aceea reținu prin învățaceii loru de la cercetarea învățământului creștinescu și de la scoala de repetițiune că le dau dumineca și în serbători să isprăvească lucrări de casă au de meseriă remânându dojenirea fără de ispravă se voru pedepsi cu o mulptă în bani de la 2 până la 4 florini arg. Ear' mănându-și neascultarea înainte li se va amenința cu casarea facultatei de a primi învățacei la învățatură.

&. 36. Diptarea și esecutarea pedepselor celoru de rându însemnate în &. 33 și 34 pentru necercetarea scoalei la arătarea în scrisu a parohului locale se va îndeplini de cătră antistulu comunale. Dreptu de a înaspri pedeapsa aceasta pe temeulu conspeptelor semestrali ce s-au așternutu stă în competența oficiului de pretură (respeptive a magistratului) în a cărui facultate stă și aceea ca pe ceia la cari numitele mijloace de pedeapsă remănu fără de urmare prin înmulțire potrivită a prevepturei și a lucrărei la drumu, precum și a altoru greutăți comunali să'I astrângă la urmarea legiloru de îndetorierea pentru scoală și în aceeași măsură a înmulțirei acesteia să micșoreză aceleși prestăciuni pentru mădularii mai sărăcuți din obște cari trămitu cu silință pe cei de sub grijea loru la scoală. Totu în modulu acesta oficiulu de pretură (respeptive magistratulu) are să mijlocească încă și în calea prescrisă ca la meseriaru cari reținu pe învățaceii sei de la cercetarea învățătorei creștine și de a învățământulu de repetițiune pe lângă toate pedepsele și amenințările ordinate în &. 35 să li se denege facultatea de a primi tineri la învățatură.

&. 37. Dojănirile, citățiunile și pedepsirile pentru lenevirea de scoală se voru îndeplini cu toată iuțeala. La ceia cari se osândescu la bani seau la alte

pedepse le stă calea deschisă în terminulu ce li s'a concesu a apela la Deregătoriu C.R. de prefctură, de care se ținū în căpituła țerei la dicasteriu C.R. alu țerei.

&. 38. Toate pedepsele orânduite de cătră antistii comunali seu de cătră deregătoriele mai înalte pentru lenevirile de scoală se voru da parohului locale pe lângă cvitanță și contracvitanță. Ele încurgu în fondulu scoalsticu alu respektivei comunități scolatice și se voru administra după principiile și prescriptele ce custă pentru averea bisericească și scolastică la fiăcare confesiune.

Despre darea banilor de pedeapsă antistii comunali la visitarea manipurăciunei comunali au să se legitimeză și spre scopulu acesta să păstrează după computu cvitanțele despre aceea.

&. 39. În toate locurile unde seu nu sânt mijloace de felu, seu nu sânt de ajunsu pentru ajutoarea de tineri, cari din pricina doveditei sărăcii a părinților au a îngrijitorilor seu nu cercetează scoala de locu seu numai vremelnicește și cari nu-și potū însăma trebuincioasele cărți scolastice, comunitățile scolastice au să îngrijească pentru deschiderea au înmulțirea isvoareloru spre scopulu acesta. Venitele și fondurile cari încurgu din isvoarele aceste n'au să slujească spre altă destinațiune și se voru administra ca o parte a averei scolastice din locu de împreună cu aceasta.

&. 40. Banii de pedeapsă ce se adună pentru lipsurile de la scoală și coleptele cele de bună voiă au să formează temeiulu fondului pentru sprijinirea scolariloru săraci. Ce felu de încurgeri în acela ce mai potū deschide atârână de la împregiurări locali, deregătoriele bisericesci și mirene de scoală și de administrăciune au să esamine cu luare aminte împregiurările aceste și pe temeiulu acestei esaminări să arate atātu la comunitatea scolastică călile cele

potrivite pentru adunarea de mijloace spre scopul acela cât și în sfera lor de lucrare să îngrijească de corespunzătoare întrebuințare și computare a acelora.

&. 41. La sfârșitul fiecărui an administrativu parohii locali voru raporta inspeptorului districtuale de scoale despre totu ce s'a făcutu în decursulu acelaia pentru ajutorarea scolariloru săraci. Pe temeiulu acestoru raporturi apoi se voru face de cătră inspeptorii districtuali de scoale conspepte tabelari despre starea fonduriloru de ajutorare în districtele loru scolastice și se voru așterne guvernământului provinciale spre corespunzătoare publicare a rezultatelor ce s'au mijlocitu. Atâtu în raporturile spețiali cât și conspeptele tabelari trebue înșirați cu numele toți aceia cari în privința aceasta și-au căștigatu merite spețiali.

&. 42. Totu în modulu acesta au oficiile C.R. de pretură (respeptive magistratele) la încheierea fiecărui anu de administrăciune să trimită guvernământului provinciale pe temeiulu conspeptelor ce se așternură la toată jumătatea de anu (&. 29, 6) unu conspeptu sumariu de peste anu despre pedepsele ce ei le-au diptatu în decursulu anului alăturându lângă acela unu raportu motivatu despre toate esperiințele ce le au făcutu în cerculu lor de lucrare cari privescu la esecutarea dispuseciuniloru despre îndetorierea de a merge la scoală și despre cercetarea scoalei.

Pentru serenitatea sea domnului guvernătoru:

C.R. vice-președinte

Lebțelteri m.p.

Formulariu A

Tabelă pentru descrierea scoalei
 pentru Scoala În
 din anul școlastic

Numele		Numer ulu casei	Să între	A întratu	Pentru ce n'a întratu	Observaciuni
Pruncului	Părintelui seau tutorului					

-
- Documentul este tipărit cu caractere chirilice și a fost transcris de d-na Mihaela Chelaru de la Arhivele Naționale din Bacău

DJAN Alba – *Fond Mitropolia Română Unită Blaj*, Doc. 579/1857.

169

Reverendissime ac Magnifice Domine Praeposite!

Pre Indurate Doamne Presedinte!

Lipsa cea mare, cu care ne luptăm în privința Docenților aicea în marginea Imperiului și în vecinătatea Moldaviei, unde pentru sterilitatea locurilor și asprimea aerului nu se pot așezii Docenți, cari cu clima aceasta nu sunt dedați, mă îndeamnă: ca pentru primirea și întărirea Docentului din Gyimeș, anume Nicolau Koltsar să facă umilă rugare cu atâtă mai vârtos, ca pe lângă absolvirea cursului pedagogic în Sz: Regin, în doi ani așa frumos și cu emolument documentată dexteritatea au dezvoltat în cariera deregătorii docentale, câtă eu însumi fiind de față la examenul, am luat din răspunsurile pruncilor, o adevărată vocațiune a numelui învețiatoriu, - și de atunci prin strădania sa, și instruirea Domnului paroh local Gabriel Csobotariu, cel care a fost absolvent și cursului Teologiei, așa temelnică dezvoltare s-au câștigat câtă înaintea mea din învățăturile cele se propun în școlile comunale, depunând examenul, am aflat vrednic de partinire, și cu atâtă mai vârtos îl recomand Mării Sale Domnului Praepositu ca Parohia Gyimeșului fiind lângă Moldova, de unde multe stricăciuni se străcoară prin orbirea călugărilor (sic!) nu numai au lipsă gyimeșenii de un învețiatoriu, ci de mult vom apăra pe unii învețiatori cu sentința dată de la Majestatea Sa Împăratul, îl scăpăm și pe acesta în Moldova, ca și pe Mera și Lateș, de unde au și avut provocare la un serviciu mai ușor, însă cu plata mai bună împreună dar o simțire fi așa cătră văduva Maica sa, pe care însuși docentul o chărănește (sic!), nu-l lăsa la înstrăinarea în altă provincie.

Avându dară nădeșda, că pe lângă prea umilita recomandarea mea, și atestatele legale aicea închisă, se va îndura Măria Sa Domnulu Praepositu alu primi in numerulu Docenților, înzăstrându-lu cu Decretu de Invețiatoriu definitivu, in devotissima venerațiune rămân

Alu Mării Sale Domnului Praepositu

Gy.o:sz:Miklos 8= oct 1859

Devotu supusu

Aron Boer m.p.

Protopop

Nr. -1851 - 1871

Onorate in Christosu Frate!

In șiedinția consistoriale de astăzi dein cause prea momentoase, dispensându pe Prea On. Frăția sa Aronu Boeriu dela ulterioara administrare a Tractului protopopescu alu Giurgieului, și dein respectulu mai ușioarei administrări a acestui Tractu, împărțindu-lu in doue părți, pentru una dein aceste părți constatatoria dein parochie: Nagy Kászón, C. St. Domokos, C. St. Giorgiu, Cs. Lázárfalva, Szépsizu și Ghimeșiu, luându in vedere zelulu și culaificațiunea ce se recere dela unu administratoriu protopopescu in tempulu presente și sperându că On. Frăția Ta vei satisface atâtu acceptarei noastre câtu și cerințieloru tempulu presente, amu aflatu în Domnulu până la alta a noastră dispusețiune a Te dispune și denumi de administratoriu protopopescu pentru cele 6 comune mai susu specificate pre On. Frăția Ta precumu prein aceasta Te și dispunem și denumimu.

Dreptu acea precându Ți facemu cunoscută aceasta a Noastră parențiescă dispunere, totu una dată-Ți demandamu și recomandamu, ca in ducerea oficiului protopopescu atâtu cu respectu la administrațiune, câtu și cu respectu la instrucțiunea poporală precum edificarea de școale, unde nu se află încă facerea de datațiuni docentale, prevederea școaleloru cu requisitele necesarie, cu unu cuventu in totu respectulu se-Ți dai cea mai încordată diligenția a împleni cu toată acurateția și la tempulu seu toate ordinațiunile metropolitane deja emanate și de aici înainte emanânde, ca așa cele neglese se se suplenească, cele cari au stagnatu se-și capete cursulu naturalu.

De una dată nu vei lipsi a aduce la cunoscinția Fraților preoți și curatoriloru de la Basericile dein înșiratele mai susu 6 parochie, denumirea On. Frăției Tale de administratoriu protopopescu, căroru și noi dein parte-mi li demandamu ți

parențiesce li lasamu ca in cele ce privescu oficiulu protopopescu pre On. Frăția ta se Te recunoască de administratoriulu loru protopopescu se fie cu toată obediția și intru împlinirea ordinațiuniloru noastre se-Ți dee totu sucursulu posibilu și cuvenitu, precumu și ca in toate afacerile protopopesci numai la On. Frăția Ta se recura.

Mai in colo Ți se face cunoscutu ca pentru cea -- alaltă parte de protopopiatu, totu cu Dat. de astadi s-a constituitu de Administratoriu protopopescu On. Ioanu Urzica coadjutoriulu parohiale gr. cat. , alu Varvizului cu carele numai de câtu după primirea acestei ordinațiuni ponendu-te in cointelegiere, vei avea a recerca pre Prea On. Aronu Boeriu pentru estradarea archivului protopopescu, primindu-lu acela pe lenga unu inventariu deducundu in 4 esemplaria , deintre cari unulu, se va subscrerne pentru archivulu metropolitanu, altulu se va lăsa Prea On. Frăției Sale Aronu Boeriu, alu 3-lea lu va reține On Ioanu Urzica ear alu 4-lea lu vei reține pentru On. Frăția Ta.-

Nu va fi superfluu a Te face atentu și la aceea ca după primirea archivului protopopescu de la Prea On. Frăția Sa Aronu Boeriu, actele se se segregze și cele cari se vor referi la parochiele administrarei On. Frăției Tale concredinte, se le rețieni la On. Frăția Ta; ear cele alalte se se strapună On. Frăției Sale Ioanu Urzica.-

Și despre cele implinite la tempulu seu se reportezi aici.

Dându-ți binecuventarea Noastră Archiepiscopescă remanemu
Dein Șiedinția consistoriale ținută in Blasiu la 15 Julie 1871

binevointe

Ioanu m.p.

Metropolitu

Onoratului in Christosu Frate Gavrilu Ciobotariu paroch. gr. cat.(al) Ghimeșului
in Ghimeșiu

Nro 2318 – (1)871

Multu On. În Christosu Frate

Preastimata scripta a Înaltului regiu Ministeriu de cultu și Instrucțiune Publică dein 20 Septembrie a.c. Nr.22.035 în urma oficiosului reportu alu respectivului Inspectore scolastice civile din scaunele: Ciucu – Ohorheiu și Treiscaune făcutu despre starea scoaleloru noastre g.cath. de acolo, adresată către acestu ordinariatu metroplitanu, aci în copia o comunicămu % Frăției Tuale, pentru ca dein aceea se te convingi ce pericolu de a ne perde școalele confesionali tocma în comunele cele mai compacte și populoase (sic!) române din Secuime precum e Giurgeu, valea Jidanului, Bicaziu, Dămucu, Bilboru, Salamasi (Sârmaș n.n. L.B.), Varhegiu (Subcetate n.n. L.B.), Vaslabu (Voșlobeni n.n. L.B.) și Ghimeșiu – lük (greșit în text, este vorba de cuvântul Bük , adică Ghimeș – Făget. loc. azi în jud. Bacău, n.n. L.B.) ni se ameliția din cauza de o parte că Protopopulu respectivu, precum și Preuții facia cu causa scolastică confesională nu și-au împlinitu detorințele sale, după cum s-ar fi cuvenitu, era de alta parte pentru indiferențismulu poporului nostru cătră școală și invețiamentu, și totu-deodată-ți comitemu că, îndatăși ce vei primi aceste ordine se ieși afară prin comune și acolo se steruiesci din toate poterile la poporu instruindulu, invețiadulu și admodiandulu, pentru ca se se silească dein tote poterile a îndrepta în causa scolastică toate defectele și toate scăderile ce în sus menționata scriptă Ministerială se impută comuneloru și pentru cari li se face ce deintania (sic!) admonițiune se iei Protocolu despre toată Procedura Frăției Tuale în acestu obiectu și despre obligațiunile ce poporulu în acestia privinția le va face – și apoi la tempulu seu despre stare a totu lucrului se ne informați cu toată sinceritatea

pentru ca și noi de aci se ne potemu da poftitulu respunsu la acelu Înaltu Ministeriu de cultu și de instrucțiune publică.

Din Ședinția Consistorială ținută în Blasiu la 30 Septbr. (1)871

Binevointe,

Ioanu mp

Metropolitu

Multu On. Frăției Sale Gabrielu Ciobotariu Administratoru Prot. alu Ciucului în Ghimesiu.

Nro 612 –(1) 872

Multu On. in Christosu Frate!

În urma oficiosei scrisorii – Ti dein 1^a Martiu a.c. Nro. 43 prein carea asterni la acestu Consistoriu metropolitanu Protocolulu Siedintieloru Senatului scolasticu eparchiale tienute in Comuna basericesca Tulgheșiu la 22 și 23 Februariu a.c. spre censurare și aprobare, are acestu consistoriu metropolitanu de a –Ți rescrie că cu privire la zelulu și aptivitatea ce Frăția Ta deimpreună cu senatulu scolasticu eparchiale susscrisu ai desfășurat-o și cu aceasta ocasiune intru indreptarea celoru de indreptatu in causa Noastră scolastică confesională și intru sistemisarea și regularea afacerilor scolastice confesionali dein acea eparchia protopopească – se află multiumitu și totu de o data aprobă și conclusele acestui senatu eparchiale cu singura exceptiune la conclusulu de sub punctu 3. și 8. cu privire la meritulu conclusului de sub 3. – acestu consistoriu metropolitanu are de ași face acea observațiune că tocma de Ne-amu interpune Noi la respectivulu oficiolatu scaunale pentru a esopera aprobarea salvirei diurudaru (?) pentru membrii comisiunei scolastice alese și însărcinate de a ambla din satu în satu – dein Parochia in Parochia, spre a îndrepta, sistemisa și regula afacerile scolastice confesionali – pentru fia care membru pre di câte 4 f.v.a. dein cassele alodiali ale respectiveloru comune, această intrepunere și pasiu ar remane fără resultatu ce înșive pateti vede și a ve convinge dein experientia de până acumu in această privinția câștigată, că adecă jurisdicțiunile politice preste totu nu suntu plecate a da dein cassele alodiali câtu de pucinu ajutoriu pentru scopuri scolastece confesionali în acestu casu dacă diurnele recerute pentru escursiunile făcunde nu se voru potea solvi membriloru Comisiunei dein ate fonduri și midilore de sub administrațiunea eforiei scolastice respective, seau in casulu celu mai reu, dacă

Domniele Sale alesii membrii la acea comisiune nu voru putea face in daru acelu sacrificiu pentru inaintarea și prosperarea binelui comunu alu causei Noastre scolastice,îndestulindu-se de ca dein partea comunelor Noastre basericești li se va da preiunctura dein Parochia in Parochia, in acestu casu dicemu, toată acea greutate dein natura oficiului Archidiaconale va cade si cade pe umerii Fr. Tale, ca administratore Protopopescu.

Ce se tiene de conclusulu de sub punctu 8. Ți se face aceea observațiune ca comisiunea aleasă sub punctu 4. pentru a eși dein Parochia in parochia spre a erua starea școaleloru și isvoarele de în bunățăfire a acelora. Protocolulu ce lu va lua acu această ocașiune nu are de a lu așterne la Oficiulu politicu, de ora ce acestuia nu I compete nece unu dreptu de amestecu la școalelele noastre confesionali, ci va fi se se substernă la jurisdicțiunile confesionali competente protopopesci.

Mai încolo acestu consistoriu metropolitanu informatu fiindu dein susindegetata – Ți scrisoare oficioasă despre ataculu Domnului Jude cercualu Ioane Urziceanu in facia senatului scolasticu eparchiale susinsemnatu, îndreptatu asupra confesionalității școaleloru Noastre confesionali dein acea eparchia protopopească precum și despre cutezarea-i de a forția disolvarea adunarei senatului scolasticu eparchiale convocate pre basa legeri scolastice dietali dein art. 38 ex. 1868, precum și pe basa determinatiuniloru dein rescriptulu In. Min. de Cultu și Instr. publica dein 13 Decembrie 1871. Nro. 27.740 nu poate se nu-și exprime cea mai profundă dorere a animei, cându vede pre unu filiu alu națiunei, pre unu filiu du Basericei Noastre intru atâta a se uita de datorintiele sale cătră comuna sa mamă, câtu-și lia cutezare neaudită a o ataca in interesele ei celea mai vitali și că in locu de a-i lega ranele, cauate de străini și a i le unge cu balsamulu vindecătoriu, acelea le mai măresce, de-ci doar acestu Consistoriu metropolitanu pre unu atare individuu nece la o intemplantare nu lu poate intari de membru alu senatului scolasticu eparchiale respectivu, până cându nu se va căi de greșiala sa și nu va da semne de îndreptare, anotându-se și aceea ca după ce școalele

confesionali stau sub autonomia Iurisdicțiunei basericești la pertractarea trebilor școalelor Noastre nu e de lipsa nece unu deregătoriu de poliția, carele ca atare nu are locu in acele și cu aceea se respinge subscrierea Judelui procesualu I. Urziceanu ca asistente dein partea autorității politice; dar următorii individi aleși de membrii la senatulu scolasticu eparchiale in sesiunea sinodului proptopopescu țienuta in 23 Novembrie a.(nul) tr.(ecut) și anumitu:

- a) Onorate Frăția Sa Ioane Urzica administratorele proptopopescu ca Preșiedinte
- b) petru Dobreanu parochulu dein Varvizu de Notariu, ear D. Ioane Spiru Jude comunalu in Tulgheșiu – Spectabilulu Domnu Ioane Auranu Magistru de Poștă in Tulgheșiu – Spectabilulu Domnu Ionescu Petrata neșuțiatoriu in Tulgheșiu – D.Candidu Roșca dein Bicasu Servitoriu la Cancelaria de acolo, - D. Iosifu Vivirechi neșuțiatoriu in Telecu – Nicolau Cifrea docente in Bicazu – Gavrilă Cojocariu Docente in Corbulu – Demetriu Urzica Notariu Comunalu in Varvizu – Michailu Platonu Docente in Siermasiu – Michaila Hurubeanu Docente in Varvizu – Michailu Olariu proprietariu in Tulgheșiu, și Michaila Blându Notariu in Corbulu;fiendu aleși de asesori a mai de multe ori menționatului senatu scolasticu eparchiale prein aceasta se întârescu și dein partea acestui Consistoriu Metropolitanu.-

protocolulu senatului scolasticu asternutu aci cu officioasa scrisoare-Ți de sub d(a)tu 1.a Martiu a.c. nro. 43 aci % Ți se retrămite după cumu ai poftitu dar Protocolulu Sinodului proptopopescu dein 23. Novembre an. trecutu acumu cu aceasta ocașiune nu Ți se transmite, for a îndatu câtu se va decide aci, asupra altora concluse despre lucruri țienătoare de raionulu Basericescu și acela Ți se va retransmite.

Dein Șiedinția Consistorială țienută in Blasiu la 12 Martiu 1872.

binevointe: Ioanu m.p. Metropolitu
Multu On. Frăției Sale Ioanu Urzică Administratore Protopopescu gr. c. alu
Giurgeului in Varvizu

-9-

Statutele

Bibliotecei eparhiale de in Tractul
protopopescu G. Catolicu alu Giurgeului

Capu I

Numirea și scopulu

Art I

Biblioteca va porta numirea de „Biblioteca Eparhiei Protopopesci G. Catolice a Giurgeului.

Art 2

Scopul este

- a) A înlesni pre preoți întru compunerea prediceloru și întru predicarea mai cu folosu a cuventului lui Dumnedieu
- b) A adjuta pe preoții seraci întru păstorirea sufleteloru încâtu aceea întru tote au dea fi lumina poporului
- c) A adiuta pe orfanii preoțiloru pre cariera (sic!) literaturii Ecleziastice și deunadată, încâtu voru concede împrejurările a aduce poporulu la cunosciența limbei sale materne / româna / încâtu aceea în unele locuri a Eparchiei aceștia e cu totulu dată uitării.

Capu II

Constituirea Bibliotecei

Art. 3

Societatea bibliotecei va consta de in membrii fundatori și ordinari de confesiunea Gr. Catolică e(a)r ca benefăcători și onorari potu fi fără de deschilinire de confesiune.

Art. 4

Membrii fundatori voru fi toți preoții G. Catolici a Eparhiei avendu fierce care a conferii anmatim (?) in folosul Bibliotecei unu fiorinu v.a. e(a)r dein casa S. Baserici era unu fiorinu.

Art. 5

Ca membrii ordinari voru fi tote persoanele morale comunale și corporațiunile de Confesiunea Gr. Catolică cari voru respunde unu fiorinu v.a. pe anu in folosulu societății.

Art. 6

Membrii bine făcători voru fi toți acelia cari voru sucera (?) acestei societăți sau cu bani sau cu opuri sau alte recvisite necesarie.

Art. 7

Membrii onorari voru fi toți acei individi, corporațiuni și comunități cari voru contribui la prosperarea Societății și pretemeiu doveditu voru fi cunoscuți de atari prein adunarea generale a societății.

Art. 8

Membrii fondatori și ordinari au drepturi egale.

Art. 9

Biblioteca se va provedea cu una cassa în care se va consemna averea ei, precum bani, documente și alte hârtii de prețiu.

Capu III

Patrona Societăței:

Art. 10

Această societate în privința patronatului și pune încrederea în Excelența Sa Prea Luminatulu și Prea Santitulu Domnu Archi Episcopu și Metropolitu Gr. Catolicu de Alba Iulia

Dr. IOANU VANCEA de Butésa

Capu IV

Oficiului Bibliotecii

Articulu 11

Oficiali voru fi:

- a) Unu presedinte care va fi totdeauna protopopulu sau administratorulu protopopescu Tractuale unde se va conserva totu deunadatã Archivulu și cassa Bibliotecii
- b) Unu notari deintre preoți(i) Tractuali
- c) Unu controloru totu deintre preoți(i) tractuali.

Art. 12

Pre toți acestia afară de președinte ei (ii) alege pe trei ani adunarea generale a societății cu pluralitate (majoritate n.n.) de voturi sau aclamațiune.

Art. 13

Oficiali(i) aceștia intră ca oficiu onorariu, prin urmare fără selariu.

Art. 14

Drepturile și detorințele Președintelui sunt:

- a) De a conchiema (convoca n.n.) membrii societății la ședința și a porta presidiulu
- b) A privigia ca desbaterile și conclusele (hotărârile n.n.) se fie potrivite scopului și intereseloru Bibliotecii

- c) A privilegia ca celialalți oficiali a(i) Bibliotecei se corespundă detorințieloru loru cu acurateția
- d) A representa Societatea în afacerile ei esterne – inse afacerile presiedintelui in numele Societății cari aru produce obligațiuni asupra ei numai atunci voru fi obligatore pentruca ea (cuvânt descifrat aproximativ – probabil deca ?) acelea a urmatu dein involirea (învoirea, aprobarea n.n.) membriloru sau celu puținu a pluralității (majorității n.n.)
- e) Presiedintele va subscrie deimpreună cu Notariulu tote actele și dispozițiunile date dein partea sociatăței
- f) Presiedintele va îngriji de archiva și de cassa soțietății prelingă respundere și controla și la șiedinția va areta cu esactitate percepțiunile și erogățiunile intemplate în folosulu societății dânduși rațioțiunile spre revisiune
- g) Presiedintele va indebuiția în tote afacerile Societății sigilulu Eparchiale inse numai până cându va dispune acesta societate preste una avere maimică de 200 de fiorini v.a. cându apoi-i-va sta in volia așiu procura sigilu propriu cu inscripțiunea numirei bibliotecei, care se va incredinția spre conservare Preșiedintelui.
- h) Presiedintele ca casieriu (va) in cassa banii societății, va porta ratoțiuniul, va îngriji ca taxele și detoriele restante se se incasedia la tempulu seu și va porta una chieia a cassei er (iar) a doua va fi la controloru

Art. 15

Notariu deimpreună cu Presiedintele va subscrie tote actele și dispozițiunile date dein partea societății și ambii voru subscrie protocolu șiedințieloru, mai încolo Notariulu va conduce protocolulu la tote șiedințele, va îngriji de registrarea opuriloru (cărților n.n) și obiecteloru procurate in folosulu

Bibliotecei precum și requisitelor ei elu fără concesiunea Presiedintelui nu va da afară nemicu dein obiectele incrediențiate ingrigirei lui

Art. 16

Controlorulu are (îndatorirea n.n) de a contrasemna tote actele de ratioțiuni ce se tinu de cassa bibliotecei și d e aici urmeadia că : că portatoriu cheiei a doua a cassei e responsatoriu impreună cu presiedintele pentru cassa.

Art. 17

Archivulu se va conserva totudeuna in comuna unde va fi protopopulu.

Capu V

Despre adunarea generale

Art 18

Societatea va ținea in totu anulu una adunare și de voru cere impregiurările și mai multe.

Adunarea va consta dein membrii ei fundatori și ordinari cu votu ei cu votu consultativu potu lua parte și membrii onorari și benefăcători, conchiemarea se duce indeplinire prein Preșiedinte sau deadreptulu cătră membrii, sau publicându-se prein vreunu jurnalulu publicu celu pucinu (puțin n.n) cu 20 de dile inainte de adunarea

Art. 19

In adunare numai aceli membrii fundatori și ordinari au votu, cari se infaciasiadia in persona, plenipotentiele nu au locu.

Art. 20

Adunarea generale are următoarele drepturi și datorii:

- a) Alege președintele și membrii consiliului de administrație
- b) Designează principiiile conducătoare la scop pentru prosperarea Societății și administrarea averii
- c) Decide despre primirea membrilor
- d) Examinează bilanșii anuali ai casei
- e) Decide și președintele suma pentru cărțile procurate
- f) Decide ce opere sunt de a se procura
- g) Adunarea generală cu pluralitate de voturi poate propune modificări în statute încât să aducă îmbunătățirile cu sine.

Art. 21

Adunarea generală decide cu majoritate de voturi, iar dacă voturile se împart în număr egal, atunci decide acea parte la care s-a adăugat opinia președintelui

Capitole VII

Despre folosirea obiectelor

Art 22

Cărțile asediate în arhivul societății le vor folosi membrii fondatori și ordinari fără de nici o plată și cei binefăcători și onorari pre lângă anumită plată defigenda (depinzând n.n. L.B.) după însemnătatea operei în

adunarea generale, înse numai spre legere după care va avea de al restitui Președintelui care va avea de-a împărți cărțile pre lângă reversalu.

Art 23

Spre legerea unui opu de una volume de 200 foi se defige terminu de 2 luni și aceiamai departe și ori care membru nu aru potea parcurge cu cetitulu opulu concernante va avea de ase insinua la presiedinte și așiu cere prelungire.

Art 24

Pentru opulu luvatu spre usuare (folosire n.n.LB) e responsatoriu respectivulu membru și in casu cându l-aru prepadu (pierde n.n LB) sau strica e îndatoratu cu spesele sale propri a procura altulu

Art 25

Opurile bibliotecei voru fi teologice, Biblice, Omilitice, Pastorale, Filosofice și încātu concedu (permit n.n LB) impregiurările medicale și Istorice.

Art 26

Fie care membru încetă de a fi membru :

- a) prein moarte
- b) Dacă prein adunarea generale va fi eschisu pentru faptu criminalu sau pentru ca aru lucra in contra prosperării Societății.

Art. 27

Limba agendelor e cea romana, membrii înse se potu adresa și in alta limba.

Varvisu in 25 December 1872

-10-

Dimisiune

Onoratului Domnu Gabriele Țieranu Parochu G.C. și presedintele senatului
scolastecu parochiale

In Locu

Subscrisulu cu începutulu anului scolasticu 1870 după ce am absolvatu cursulu preparandialu dein Blasiu, in 27 Augustu 1870 am închiatu Contractu de docente cu comuna Șiarmasiu pe terminu de 3 ani, cuc are contractu am și dobândizu Decretulu recerutu de Docente ordinariu la școala popolară dein comuna amentetă.

Și după puținția și împregiurări chiamarea mie concredinta până în presente mi-am și dusu-o îndeplinire de și am fostu proveditu cu unu salariu foarte neconsiderabile și și acela l-amu primitu foarte neregulatu, înse considerându catastrofele și viscolele cele multe cu care am avutu de a me lupta în durerea oficiului meu în decursulu aloru 3 ani, nu voliescu ca mai departe se continu acestu oficiu ci sum silitu serbatoresce (sic!) a-mi da demisiunea (subliniat în text n.n.L.B) dein acestu postu invețiatorescu și aceasta dein următoarele cause:

- 1) Considerându depărtarea cea mare a edificiului scolasticu dela propria mea locuinția prein care de multe ori sum împiedecatu dela orele regulate neavendu casa de școală chilii comode pentru locuinția invețiatorului ma și în casu cându acelea chilii learu (sic!) posedea, inse pre lungu unu salariu așia neconsiderabilu de 120 fl. v.a. fără de a avea alte venite ocurente pentru invețiatoriu, e cu totulu imposibilu subsistinția unui invețiatoriu care are o chiamare grea și legată de ore anumite, ci in acestu casu am fostu silitu a locui deimpreună cu parenții care mi-au datu toate cele necesarie.-
- 2) Și pucina competenția invețiatorească o am primitu fileriu de fileriu neavendu acea rate anumite și solvite la tempu care cu totu dreptulu potu dice ca dein

acelu salariu nece baremu vestmente necesarie nu mi-am potutu procura, ci toate debuinţioasele mi le-au suplenitu parenţii ca şi cându in acel tempu aşi fi fostu la studiatu în străinătate.

Deci luându in drepta considerare toate prea dusele cause te vei convinge prea deplinu că nu demisionezu de flori de cucu, ci dein motive pre care nece decum nu le mai pota suferi mai departe.

Totu-şi aducându-mi amente că omulu nu e născutu numai pentru sene ci şi pentru aproapele seu, aşia dară nutrindu-me (indescifrabil) preadus pentru ca se mai pota fi unu membru desvoltătoriu a culturei poporului, numai în acelu casu aşi mai potea continua acestu oficiu inveţiatorescu cându comuna mi-ar împlini următoarele:

- a) dacă comuna mi-aru salva anticipative intregu salariu de 120 fl. v.a. de pe anulu 1872/3 ca-ci de şi au fostu sistată frecuentarea şcoalei prein morbu lu anghina (boală – anghină pectorală n.n.L.B), causa n-am fost eu.
- b) Dacă comuna îmi va rădica salariulu inveţiatorescu la suma de 250 fl. v.a. şi quartiru comodu de locuinţa
- c) Dacă comuna se va obliga ca acestu salariu cu finea fieşcarei luni competiţia computată pe lună îmi va salva-o regulatu
- d) Dacă comuna îmi va concede se-mi punu unu sub docente, înse sub responsabilitatea mea.

Prelunga care asceptându unu resultatu

Remâni

Alu Onor. Dnu. Par. Şi presied. Senat. Scol. Paroch.

Siarmasiu in 5 Juniu 1873 s.n.

Stimatoriu

Michailu Platon (m.p.)

-11-

Inventariu

Despre realitățile și averea Bisericii și a Parohiei gr. cath. române din Csik Szt. Domokosiu, a casei parohiale, a școlii, precum și a super edficatelor și a tincturei ei ce e așediată în scaunul Csik și îngremiată în Archidieceza de Alba Iulia.

Luatu în 4. December 1873 în urma ordinaciunei Consistoriale de sub nro. 186

Înainte subscrișiloru

A. Avera Baserici(i)

1. Biserica pe fundament de piatră începută din ano 1872 s-au pus sub acoperământu de țigle, turnulu din lemn ne acoperitu, precum și biserica ne pregătită, fără uși și ferești.
2. Cintura Baserici(i) ce constă din 38plase îngrăditu cu cepuri de bradu în una stare slabă, totu aci și Cimiteriu pentru înmormântare.
3. Campanele Baserici(i) sunt două ce de prezentu se află în casa Parochială
4. Biserica are unu potiru de pleu (tablă n.n.LB) nefolositoriu, steaua și discoșulu asemenea.
5. Ornatele Preotiesti are două falioane, două stihare, trei epatrafire și unu aeru, falioanele din giolgi, stiharele în pânză și unu antemisu
6. Cărți Basericești suntu 2uă Evanghelii, una leturgie, unu oftoicu mare, unu triodu și unu Melitvelnicu.

B. Averele Parohiei

1. Casa parochială pe temelie de piatră în una coastă cu patru compartimente, fără pivnică în stare decentă, acoperită cu dranița, provădită bine cu uși și ferestre cu un focar în bucătărie și un plafon care nu este acoperit.
2. Pe fundul parohiei se află un șurub cu un grajd (grăzi în text) sub același acoperământ, un șopru cu bucătăria de vară ambele acoperite cu placi de piatră cu un olă (coteti) de porc din 1868 redat.
3. Curtea parochială este îngrădită cu plase de lemn și se află în stare bună.
4. Grădina de legume în mărime de 800 (stânjeni pătrați n.n. LB) de către amiază răsărit și meadi noapte cu gard de lemn, eară de cără apăsă cu zidul (didul în text) cimitierul R. Cath. , mai încolo între cimitierul R. Cath și între cel Gr. Cath de la dealul de Biserica mai are un parcelă în estensiune cam de 2000 (de) arătură, altă canonică porciune nu se află.
5. Matricule parochiale sunt trei – una de la an 1788 – 1830, de la an 1830 – 1870 – eară celialantă de la an 1870 încoace ne întreruptă, sunătoare despre născuți, cununați și morți.
6. Archivu nu se află de cât un protocolu officiosu al agendelor parochiale și circularele Metropolitane a ordinaciunilor eminate (de la) 1868 încoace.
7. Bibliotecă precum și raciuni întăite nu se află, și nice alta avere decât un sigiliu officiosu Parochiale.

Averele școlii

În această parohie precum casa școlară așa și locul pentru rădicarea școlii de totu lipsescu, - precum și celealante requisite școlare lipsescu afară de ună mappă în linqua Româna tipărită.

Datu Csik Szt. Domokosiu 1870 4 December înaintea noastră

Gavrilu Ciobotariu m.p.

Adm. Protopopesc L.S. (sigiliu aplicat în fum)

Ștefan Șandor m.p.

Parochu G. Cath in Csik Szent Domokosiu

x Todor Mihai

x Șandor Istvan

x Almasi Miklos

x Sandor Miklos

Neviroja Olah Peter

1. N.B. În anulu 1874 Eva Mathe au deruitu basericei de aci –

1-unu sticharu Albu – de giolgiu

2-una fatia pe altariu de mătasia roșia

3-una deraba de metasa neagră in lungime de doi coți.

Ștefan Șandor m.p.

Nr. 19 – 1874

Reverendissime Domnule !

Ori ce scopu mântuitoriu numai așa poate să aibă doritul rezultat, - dacă acela prin bărbați cu influința și zeloși va fi îmbrăcișiatu, pentru aceea ne adresămu cătră Reverendissimu Domnia vótra cu rogarea, ca fără amenare se aveți bunetate prin circularie a lucra întru acolo, ca toate comunele bisericesti din tractu încredințiatu Reverendissimu D. Voastre se devie membre ordinare a acestui desparțimentu.

Direcțiunea Despărțimentului Asociați(unii) Tr(ansilv)ane Turda de susu Tuldesiu.

Reghinulu sasescu in 11 Iuniu 1874

Preșiedinte

Ioan Popu Maiorum. mp

Reverendissimului Domnu

Ioanu Urzică Protopop în Varviz*

Secretariu

I. Mureșianu m.p.

*Subcetate, loc. în jud. Harghita

DJAN Mureș, *Fond ASTRA – Despărțământul Gheorgheni*, dos. 1, f. 1

Bibliografie : *Despărțământul Reghin al Astei – Documente, 1874 – 1940* Culegere de documente întocmită de LIVIU BOAR, Studiu introductiv de MARIN ȘARA, Reghin, 2001, p. 69

Nro. 1022 – 1877

Multu Onorate in Christosu Frate !

Scripta Inspectorului scolasticu regescu dein Comitatulu Ciucului de dttu 20. Martiu a.c. Nr. 148 in carea notificându defectele școaleloru gr. cat dein Casonulu – mare și Ghimeșiu – Făgetu, propune aici ca in Cason – Imper – Doboly și celelalte părți ale comunei Casonu se se dispenseze pruncii greco – catolici de școală, se cerceteze școalele romano – catolice, ear la Ghimeșiu – Făgetu sau se se adjutore susținerea unei școli gr. cat. sau se ne dămu involirea la infientarea unei școli comunali, aci sub % erga remissionem și se străpune cu comisiune, ca îndată ce vei primi acesta ordine, cu privire la Casonulu mare și părțile țienutoare de această comună, se te înțielegi cu parochulu nostru dein această comună despre starea cea precaria a școaleloru noastre confesionali, și cu toată serioșitatea consultându-vă asupra modalității și a mijloceloru prein cari s-ar putea adapta acelea după recerînțiile legeri, și ași sustiene caracterulu confesiunale gr. cat. acele mijloce spre acestu scopu se le și puneți fără întârziere in lucrare, pentru că multu ne-am amărātu și ne amărescu anima desele informațiuni, plângeri și relațiuni, ce au venitu și ne vinu dein acele părți totu mereu, tocma și de la parochulu dein Casonu, că mulți deintre filii bisericeii noastre au cerutu și ceru concesiuine de ași schimba ritulu cu celu latinu, dară decă voru fi necesități pruncii nostri a cerceta școalele romano – catolice, cu câtu mai tare voru se se dorească poporeniile nostri a trece la ritulu latinu și în acestu casu, preste scurtu tempu ne vomu perde totu poporulu dein acele părți și atunci ce responsabilitate va cade asupra preoțiloru ca conducători și păstori sufletesci ai poporului? cu aceasta ocașiuine vei spune parochului nostru dein Casonu că deca nu se va adopera dein toate poterile ași adapta școalele dein acele comune după

recerințele legii și a le păstra caracterulu confesionale, - vomu fi siliți alu dispune de acolo – totu sub asemenea responsabilitate vei lucra și Fr. Ta dein toate poterile spre emendarea defecteloru observate la școala dein parochia-ți propria, ear despre resultatu se ni faci relațiune sinceră.

Blasiu dein Șiedința Consistoriale ținută la 27. Martie 877

binevointe: Ioanu m.p. Metropolitu

Multu Onoratului Gavrilu Ciobotariu adm. protopopescu alu

Ciucului la Ghimeșiu

Nro. 96-(1)878

Multu Onorate in Christosu Frate!

Inclitulu comitetu administrativu scolastecu alu Comitatului Ciucu prein oficioasa sa scripta dein 6 Ianuariu Nro 1351 dein 1877, recercându dein oficiu pre acestu ordinariatu metropolitanu, că de aci se se dispuna alegerea, ori se se denumeasca unu representante G.C. la comisiunea scolastica permanentă dein acelu comitatu, acestu consirtoriu metropolitanu in acea firma speranția că Frăția Ta după zelulu și activitatea, ce pre terenulu baserecescu și scolastecu confesionale până aci ai desfășuratu-o întru folosulu s. noastre religiuni și baserecei, vei sci și totu de una data te vei și adopera cu totu poftitulu zelu a apăra și promova interesele causei scolastece confesionali g.c. dein acelu comitatu, prein aceasta te denumesc de representante g.c. la comisiunea scolastică permanentă dein comitatulu Ciucului, despre care denumire-ți sub datul de adi s-a scrisu de aci și la comitetulu adiminstrativu comitatense.

Blasiu dein Șiedinția Consistoriale ținută în 12 ianuariu ~878.

binevointe:

Ioanu m.p.

Metropolitu

Multu Onoratu Ioanu Urzica, administratore protopopescu g.c.

in Varviz

-15-

Nr. 2439 – 1879

Multuonorate in Christosu Frate !

In urma oficioasei scrisori a Multuonoratei Frăției Tale dei n 18 Augustu a.c. Nrulu 145 referitorie la acea aretare-Ți că s-a redatu comunei basericești dein Alfaleu cu filia Ciomafaleu casa închisă și că poporul nostru credințiosu s-a deobligatu protocolarminte, ca o va adapta de școală, are acestu Consistoriu Metropolitanu dein oficiu de a-Ți rescrie și totu de una dată comite, ca se faci tote necesariele dispusetiuni staruindu de una data cu tota energia spre a se adapta acea casa de scola dupa recerintiele legeri dietali dein 1868, era docente se cuprindeti de acolo pre verunulu individuu cualificatu.- Statiunea de docente dein Voslabu fiendu tempulu tare inaintatu nu se va curenta, ci se va tramite acolo de docente careva deintre preparandii absoluti. Protocolulu cu comunicatele Ti-se restituie % pentru archivulu proptopopescu.-

Dein Siedintia Consistoriale tienuta in Blasiu la 26 augustu 1879.

Binevointe

Ioanu m.p.

Metropolitu

Multuonoratului Petru Dobreanu, adminstratorelui proptopopescu alu Giurgeului
in Varvizu

Raportu

Despre starea actuală a unoru școale G.C. confesionale dein Tractulu Giurgeului observată cu ocasiunea vizitarei acelora făcută în luna lui februaru a.c.

1) In Ghimeșiu școala de lemn edificată după planulu Nro. I, in stare bună are 4 încăperi, întocmirea internă corespunde întru toate cerințieloru de azi (adi în text), e proveduită cu toate requisitele scolastice.

Fondulu școalei cu finea anului 1879 constă dein 157 fl. 46 cr. v.a., școlari ordinari pro anulu scolasticu 1879/80 frecventează cu totulu 76; dein aceștia 56 români G.Cath., 20 maghiari Rom. Cath., aceștia suntu împărțiți în 6 desparțiamente. Objectele de învețiamentu li s-au produsu celea prescrise in planulu de învețiamentu și încă în estensiunea acolo prescrisă.

Ținuta loru ordinară, progresulu mulțumitoriu, docentele Augustinu Rîșniția are esamenulu de qualificațiune; relațiunea între docentu, școlari, directoru, senatu soalsticu și între parenții eleviloru armonică, leafa docentală se urcă la 300 fl v.a., computându-se aicea și porțiătatea coautorale;-numitulu e decisu a remâne la postulu seu și pre venitoriu.

Observare

La această școală lipsesce grădina de pomăritu, asemenea și instrumentele de pomăritu și aparatele de gimnastică, directorulu și docentele suntu de opiniune

ca pre venitoriu să se mai aplice la acea școală și unu subdocente, obligându-se numitul docente a-i da dein leafa sa 100 fl. v.a.

2) În Bicazu – Dămucu, școala de lemn în stare bună, are 3 încăperi, întocmirea internă e preveduită cu toate requisitele scoalstice, grădina de pomăritu precum și instrumente de pomăritu, asemenea și aparate de gimnastică. Se află școalri cu totul 53 acestia suntu împărțiți în 5 desparțiamente și prevediuți cu toate requisitele recerute la invețiamentu, obiectele propuse celea prescise în planulu de invețiamentu progresulu mulțiumitoriu, docentele ordinariu și-a datu dimisiunea îmbrăciașindu altă carieră e înlocuitu prein unu suplentu, fondulu școalei la Bicazu 640 fl. 81 ½ cr. v.a., la Dămucu 398 fl. 26 ½ cr. v.a., laolaltă 1039 fl. 08 cr. v.a.

Observare

La această școală se recere ca pre venitoriu padimentul și podeala se se înlocuiască cu altele ear încălsitululu salei de învațiamentu se se înlocuiască cu altulu mai corespundiatoriu mărimei salei de învățiamântu, în fine de vreme ce docentele ordinariu lipsește e a se da la concursu.

3) În Valea Jidanului și Telecu școala proprie lipsesce de atare se folosesce casa parochială care are 2 odăi și-s aproape corespondiatoare e preveduită cu toate requisitele de școală, grădină și instrumente de pomăritu, se află asemenea și aparate de gimnastică, fondulu școalei constă dein 767 fl. 08 cr. v.a. școlari ordinari 32 și prevediuți cu toate requisitele recerute la invețiamentu, țienuta și progresulu indestulătoriu. Docentele George Teslovanu pedagogu absolutu de Blasiu pre venitoriu e decisu a rămâne la postulu seu.

Observare

De vreme ce edificiul de școală lipsește, pre venitoriu e de se astringe (sic!) comuna bisericească spre a-și edifica școală corespunzătoare cerințelor legii. – mai încolo de vreme ce dein 339 prunci obligați de școală frecventează numai 32, această împrejurare e de a se imputa senatului școlastic parohiale.

4) În Tulgheșiu edificiul școlastic lipsește de atare în prezent se folosește casa proprie a parochului local care e abea corespunzătoare întocmirea internă slabă, grădina de pomăritu se află precum și unele aparate gimnastice, școlari ordinari 29 cari sunt provădiuți cu toate requisitele școlare, ordinea în școală bună, curățenia observantă, progresul bun, doctele Simeon Șiuteu, documente referitoare la calificarea de doctele nu are, afară de 8 ani de fracă (sic!) și un document de la cursul suplimentar dein Blasiu referitoriu la calificarea sa în măsurile metrice metodu și desemnu, pre venitoriu e decisu a rămâne la postul său.

Observare

De vreme ce edificiul școlastic lipsește e de a se lua toate mijloacele spre a se edifica școala proprie. D. Doctele dein salariul doctelului până în prezent n-a primitu nimic, de unde în această privință e de a se da totu succursul (sic!).

5) În Corbu școala de lemn edificată după planul prescriu, are 6 încheperi e provădiută cu toate requisitele școlare, are grădină de pomăritu, precum și unele aparate gimnastice, fondul școalei cu finea anului 1879 comă dein 58 fl. 10 cr. v.a., școlari pre anul 1879/80 frecventează 43, aceștia toți sunt provădiuți cu requisite necesare la învețamentu, ținuta și ordinea precum și curățenia școalei și a școlarilor observată, progresul foarte mulțumitoriu, doctele

Gregoriu Trifu e provăditu cu toate documentele recerute la unu invețiatoriu și anume absolutoriu de preparandia, diploma de qualificațiune, acumu deocamdată s-a decisu a remâne la postulul seu și pre venitoriu.

Observare

La această școală în unele odăi tenciuiala a prinde a se ruina de unde spre a preveni ruina suntu a se lua mișloacele necesare, în fine lipsescu instrumentele de grădinăritu.

6) Belboru, școala de lemn, corespondiatoare are 4 încheperi, întocmirea internă (indescifrabil), grădina de pomăritu se află de asemenea și aparate gimnastice, fondulu școalei constă dein unu capitalu de 45 fl. 31 cr. v.a., școala e provădită cu toate requisitele recerute, docente Basiliu Dreganu, școlari 29 aceștia înse nu suntu provădiți cu recerutele requisite de invețiamentu, ținuta, ordinea și curățenia ne observata, progresulu nemulțumitoriu, docentele nua re l mână nici unu documentu referitoriu la qualificațiunea sua docentală, portarea lui după spusa directorului precum și a senatului scolasticu parochialu immorală (sic!).

Observare

De vreme ce 3 dein incheperile școalei servescu pentru locuința parochului, aru fi cu scopu ca comuna basericească se se îndatorească pre venitoriu a se îngriji de alta locuința pentru preotu eară edificiulu școalei selu lase singuru in usulu pentru care s-a edificatu. D. Docente de vreme ce nu are la mână nice unu documentu, ma chiaru și dein portarea lui facia cu superiorii precum și facia cu elevii cu cari dein urmă în restimpul de 4 luni și diumetate (sic!) nu a făcutu nece unu progresu, ma dein contra e in detrimentulu loru – e de a se lipsi pe venitoriu

de la postulul său, ma și până atunci ar trebui să se îngrijă de creșterea respectivilor elevi în altu mod,

7) În Voslabu edificiulu școalei de lemn e edificatu după planu, în stare bună, întocmirea internă coresponditoare întru toate, e provezută cu toate requisitele scolastice grădina de pomăritu se află asemenea și unele din aparate gimnastice, curățenia școalei susținută, școlarii împărțiți în despartiamentele prescrise în planu, progresulu mușamitoriu, docentele Nicodimu Rusu preparandu absolutu, portarea lui lăudabilă.-

Aceasta ar fi pe scurtu starea actuală a școalelor mai susu enumerate la care adaugu că cu dorere s-a observatu neglijința singură (a) acelu senate parohiale, care preste totu arată cea mai mare indiferența facia cu școala și afacerelu ear la cari de altmintrele-s obligați prein lege și prein santitatea juramentulu depusu.

Ivănașiu* 1880 Februariu in 22 lea

Simeon Cotta m.p.
notariu tractualu

*Cătu aparținând localității Bicazul Ardelean, azi în jud. Neamț
DJAN Mureș, *Fond Protopopiatul gr. cat. Gheorgheni*, dos. 53, f. 3-5

-17-

Nr. 18 – 1881

Multuonorate in Christosu Frate!

La recomandarea Frăției Tale dein 30. Decembre a.(nul) tr.(ecut) Nr. 319. aici sub % Ți-s transpunemu spre admanuare Decretulu in poterea căruia Nicodimu Rusu Docentele gr. cat. din Vaslabu se denumesce de docente definitivu pentru școala poporale gr. cat. din Vaslabu.-

Blasiu, dein Șiedinția consistoriale ținută in 4. Ianuaru 1881.

binevointe:

(ss) Ioanu,

Metropolitu m.p.

Multuonoratului: Petru Dobreanu, administratoru protopopescu gr. cat. in
Varvizu

Nr. 2664 – 1886

Multuonorate in Christosu Frate !

Descrierea Frăției Tale detto 31 Augustu a.c. referitoria la starea ruinoasa(sic!) a superedificatelor parohiei gr. cat din Gyergyo – Szt. Miklos s-a luat spre tristă scienția ; si dupace nu dispunemu de Fonduri cu menirea , ca din acelea se succure cu ajutorie la repararea ori cladirea de nou a edificatelor parochiali, prin acesta Te autorisamu, ca dupace vei fi incunoscientiatu și preotimea tractuale, care in protocolulu datto 10 Decembre 1883 a dechiaratu: cum că va colectat și va contribui și dela sine pentru redicarea unei biserice gr. cat. in parochia Gyergyo Szt. Miklos, se acoperi spesele specificate in citatat-ti scripta din banii, care credemu ca-i va fi colectatu.

Autorisarea acesta o facemu si din motivulu acela, că preotimea acelui tractu s-a dechiaratu, ma si-a esprimatu dorintia, ca resiedinta protopopesca se fia in Gyergyo Szt. Miklos.

Blasiu, din siedintia consistoriale țienută în 4 Septembre 1886

Binevointe

Ioanu m.p.

Metropolitu

Multuonoratului Iuliu Montani administratoru protopopescu gr. cat

Gyergyo Szt. Miklos.

Nr. 387 – 1892

Prea veneratu Consistoriu Metrop(olitan)

În alăturare sub % asternu Conspectulu sumariu despre statutu școaleloru gr. cat. din Tractulu acesta, spre înalta considerațiune, cu aceasta ocașiune me simtu obligatu a relata în următoriile:

Esamenele secundo – semestriale a anului acestuia s-au țienutu din 15 Maiu începânu până în 26 Maiu a.c. inclusive. Progresulu obțienutu la școalele noastre în genere au fost mulțumitoriu asemenea și portarea morală și oficioasă a docențiloru au fostu conformă misiunei acelora în genere mulțumitoria. – ear : acestea în specie:

- 1) Bicazu, școala e nouă, gata, edificiu frumosu, învețiatorulu consciu (sic!) și diligentu, cu portare bună și progresulu au fostu mulțu,itoriu.
Esamenulu s-au țienutu în 26 Maiu a.(nte) meridiam cu 47 (de) fii și 17 fetițe, în prezența părtei celei mai mare din poporu și alor 3 învețiatori invitați din Tractu. Grădina nouă de pomi frumoase, îngrădită cu mai mulți altoi, învețiatoriulu s-au ocupatu cu destulă atențiune de pomăritu
- 2) Bilboru, școala e în stare bună, învețiatorulu consciu (sic!) și diligentu, cu portare bună, progresulu au fostu mulțumitoriu;-Esamenulu s-au țienutu în 23 Maiu a.c. cu 26 fii și 26 fetițe în prezența unui publicu frumosu și streinu. Grădina de pomăritu, nouă, frumoasă, îngrădită cu mai mulți pomi resădiți de învețiatoriulu actualu în ordine frumoasă.
- 3) Corbu, școala e frumoasă, învețiatoriulu diligente, harnicu și cu portare morală și oficioasă foarte bună, - progresulu foarte mulțumitoriu. Esamenulu s-au țienutu în 24 Maiu a.c. cu 37 prunci și 28 fetițe în resența

- unui publicu frumosu...Grădina de pomăritu in stare foarte bună cu pomi frumoși puși de actualulu invețiatoriu și anii de mai înainte.
- 4) Damucu, școala e slabă, invețiatoriulu cu portare morală bună, ear oficioasă îndestulabilă- progresulu încă e indestulitoriu. Esamenelu s-au țienutu in 26 Maiu a.c. după am.(iaza) cu 21 fii și 19 fetițe; in prezenția mai multora și 3 înv.(ățători) tractuali, grădina de pomăritu nu este și nece se poate acuirea fiendu loculu domnescu...(text indescifrabil n.n L.B.)... pucinu locu și acela s-au îngrăditu loculu în jurulu școalei încă este foarte pucinu de nu se poate face pomeritulu.
 - 5) Ghimeșiu, școala e in stare bună, invețiatoriulu consciu și diligentu cu portare foarte bună, progresulu obțienutu au fostu foarte mulțumitoriu. Esamenulu s-au țienutu in 19 Maiu a.c. de la 8 ½ ore – 1 ½ ore, cu 56 prunci și 27 fetițe in facia unui publicu foarte numerosu; Grădina ordinată de invețiatoriulu actuale cu mulțime de altoi, eară frumoasa privesște a vedea pruncii în grădină de pmăritu arătându-și fiecare altoii lui, puși și cu numele pre lemnulu de lângă pomi.
 - 6) Șiarmașiu, școala e în stare bună, invețiatoriulu cu portare morală bună, ear oficioasă neîndestulitorie, progresulu obțienutu e neîndestulitoriu. S-au provocatu senatulu scolastecu sub nr. 377 a escri emolumentele docentale spre curentarea stațiunei, ear docentele s-au provocatu aș cere pensionarea. Esamenulu s-au țienutu un 20 Maiu d.(upă) a.(miaza) cu 13 fii și 9 pruncuție. Grădina de pomăritu este dar nu s-au cultivatu, s-au semenatu și sementia de pomi de 4. fl.(orini) v.(alută) a.(ustriacă). – dar ptu necultivare fără succesu.
 - 7) Telecu, Școala nu este, invețiatoriulu cu portare bună, diligentu și progresulu au fostu muțumitoriu. Esamenelu s-au țienutu în 25 Maiu la 8 ½ ore, ante mer.(idian), cu 33 fii și 19 fetițe in facia unui poporu frumosu,

- cu 2 învețiatori tractuali. Grădina de pomăritu este designată, învețiatoriulu au folositu o parte din cemetieriu de grădină, resădind mai mulți pomi.
- 8) Tulgheșiu, școala e foarte frumoasă, învețiatoriulu consciu, diligente și cu portare bună – progresulu au fostu mulțumitoriu. Esamenulu s-au țienutu in 22 Maiu a.c. cu 26 fii și 11 fete înainte unui public frumosu și 1 învețiatoriu tractualu. Grădina de pomi e in stare bună de în anii de mai înainte.
- 9) Varvizu, școala e frumoasă în stare bună, învețiatoriulu consciu și cu portare bună, progresulu mulțumitoriu. Esamenulu s-au țienutu in 20 Maiu a.(nte) merid(iam) cu 20 fii și 14 fete, pucini prunci au fost din cauza versatului ce au grassatu tare în acea parochia. Poporulu au fostu bene representatu. Grădina de pomi în stare foarte bună, din care se vinde și se dă gratuitu cum au datu și la Bilboru câte 2-300 pomi pe ani, meritulu acesteia se ascrie preotului actuale, carele se ocupă mai multu cu cultivarea aceleia.
- 10) Valea Jidanului, școala e foarte frumoasă, bună, învețiatoriulu cu portare bună, progresu îndestulitoriu. Esamenulu s-au țienutu in 25 Maiu după amiedia cu 29 fii și 15 fetiție. Poporulu și streinii încă au fostu bene reprezentați – și 2 învețiatori tractuali. Grădina de pomăritu este, dar încă neșemenată in anulu curente. S-au făcutu dispusetiuni pentru cultivarea aceleia.
- 11) Voslabu – școla e în stare bună, învețiatoriulu consciu, diligentu cu portare bună, progresu mulțumitoriu. Esamenulu s-au ienutu in 15 Maiu a.c. cu 19 prunci și 11 fetiție – din cauza versatului ce au grassatu au fost pucini. Poporu au fostu multu presentu. Grădina de pomăritu în stare bună de mai înainte.
- 12) Lovesz – edificiu scolastecu s-au procuratu bunu, învețiatoriulu cu portare bună, diligentulu, progresulu considerându că s-au începutu

instruirea numai în 28 decembrie 1891 au fost foarte mulțumitoriu. Esamenulu s-au ținutu în 17 Maiu cu 18 fii și 17 fetițe, poporul mai totu presentu și unu tramisu (sic!) a Inspectorului scol(asticu) regiu. Era frumosu a auzi pruncii aceia ce abia au stiutu pucinu limba română a vorbi și a scrie românește și la toate întrebările au respunsu precisu încâtu părinții lor de facia prin lacrimi s-au manifestatu bucuria, - ma unu poporenu în limba magiara s-au exprimat: că acum cunoascemunoi ce e limba noastră și în veci nu o vom părăsi. Și și-au procuratu Gazeta de domineca și mai multe cărțicele române la prunci de cetitu peste vară.

Această școală o recomendu în prea înalta considerațiune a prea Ilus.(trului) Consist.(oriu) Metrop(olitan), luându în gratioasa ajutorare baremi cu 30 fl.(orini) v.(alută) a.(ustriacă) anualmente, feendu că poporul e seracu și n-are din ce acoperi necesariile școalei.

Acesta e statutul școaleloru, învețiatorioru și progresulu obțienutu la esamenele din est-timpu. Însemnu încă, ca:

Precum se vede din conspectu numerulu elevilor obligați au fostu = 1483

Ear celu din anulu 1890/11272, este o creștere de211. Au frecventatu1030, ear în anulu 1890/1817, și aici e o creștere de 213 elevi.

La întrebarea că pentru ce nu la toate școalele suntu siesa (sic!) despartiamente reflectezu ca din partea umilitu s-au făcutu toate dispusetiunile în crearea acelora la toate școalele dar nu s-au potutu împlini, pentru că muntenii avendu-și pucinu locu între munți cu toți pruncii mai mărișiori și peste iarnă petrecu la vitele lor între munți, departe de satu și abia așteaptă creșterea pruncului casă lu poată lua elu de ajutoriu, și așa e imposibilu a o face aceasta în detrimentulu lor materialu.

După care sincere relațiuni sum

Gysztmiclăusiu la 28/6, (1)892

ss (indescifrabil)

-20-

Varvizu⁵¹³ în 7 Septembre

1893

Măria Voastra, Preademnule și Prea Bunule
binefăcătoriu!

Am primitu cu mare bucurie prețiuita-Ve scrisoare și corespondința din 25 și 30 augustu a.c. precum și cei 12 fl. v.a.⁵¹⁴ care a-ți binevoitu a-mii trimite, dei prețiuulu recuisiteloru de stupăritu laolaltă cu pastportulu, nu m-au costatu decâtu 6-7 fl.v.a., pentru cari Ve rogu cu umilința se primiți profunda și sincera mea recunoscința și mulțămita.

Asemenea Ve suntu datoru cu adâncă reunoscința pentru înalta bunăvoința și atențiune ce a-ți binevoitu a-mi areta, pentru modesta activitate și pe terenul albinăritului, părtinitu și îmbrăciasiatului și de Măria Voastră.

În semnu de muțiumită, primiți Ve rogu Măria Voastră asigurarea: că pre venitoriu, cu îndoitu curagiu și diligența mă voiu nesui a corespunde între toate înalteloru așteptări ale Magnificenței Voastre, cari sum siguru că suntu totu odată și ale națiunei române în fruntea căreia aveți onoare a sta, ca adeveratu Părinte și conducătoriu, rugându-mă și eu și poftindu-VE ca Providența se Ve lungească încă întru mulți ani firul vieții.

Relative la prețiuitele întrebări, ce a-ți binevoitu a-mi pune, pe baza experienței propria, răspund0u:

- 1) Coșinițele simple de nuele, se lipescu mai grosu, cu o amestecătură de balebă de vită, ¼ parte cenușia, pucinu lutu-agiegu⁵¹⁵ și pulvere de lemn seau paie sdrobite și apa în care s-a solvitu cleiu. Uscându-se se potu și văru. Atātu aceste, câtu și albinele din cele de scânduri, e mai consultu

⁵¹³ Subcetate, localitate în județul Harghita

⁵¹⁴ prescurtare de la - florini valută austriacă – monedă aflată în circulație la acea dată (n.n. LB)

⁵¹⁵ probabil cuvântul derivat de la maghiarul "agyag" care înseamnă lut

se se ierneze în podulu casei seau mai bine în chilia laterale seau cămări, unde pote se treacă vreo țieve încălditoare, seau și în celarie bine aerisate, unde nu se păstrează vinu, curechiu, ceapa, brânza seau altele de aceste. Cojnițiile se se așiadie pre laviți rădicate, provediendu-se la urdinișiu, în locu de scânduriția, cu bucăți de pleu găurite ca ciurulu, e(a)r împregiuru presărându-se cenușie în contra șioreciloru. Aceste cojniție inse, suntu menite mai multu pentru țierani seau pentru cei cari stupărescu în mare, de la 150-300 cojnițe, fiindu bune pentru sporire și lucrându albinele mai cu sporiu, ca în cele mobile.u pentru cei cari stupărescu în mare, de la 150-300 cojnițe, fiindu bune pentru sporire și lucrându albinele mai cu sporiu, ca în cele mobile.

- 2) După cum Veți binevoi a Ve convinge, maestrulu din Ujpécs nu mi-a datu o mașină de sbârănit mierea cu 13 fl.v.a. din care causa i-am și scrisu, se nu o trimită, cu atâtu mai vârtosu, că am aflatu una cu 8 fl.v.a. la unu destinsu stupariu din Borszék, Patka Venczel, care a luat-o de la o licitația, dar care nu o am plătitu, alta cu 5 fl.v.a. de la unu conducătoriu de cărțile funduare din Gyo-Szt-Miklos⁵¹⁶ care a primit-o mai multu ca donu⁵¹⁷, de la unu procuroru regiescu carea am și plătit-o. Modesta mea părere ar fi: ca după ce Măria-Voastră mi-a-Ți trimisu cu 5 fl. mai multu ca câtu am valoratu recuisitele de stuparitu primite, în cei 5 fl. se binevoi-Ți a primi această mașină cu atâtu mai vârtosu, ca fiindu făcută din lemnu și întru toate corespondietore cerințelor va pute servi de modelu pentru celi cari ar voli a și-o face cu prețiu mai moderatu aici acasă.
- 3) Tinerulu Simeon Precup a despusu esamenulu foarte bine, fiindu între preste 50 de aspiranți celu mai bunu din mtematică și geometria. Fiiindu primitu la Sibiiu între cei de ântâiu, direcțiunea deacolo, cu

⁵¹⁶ Gheorgheni – localitate în județul Harghita

⁵¹⁷ cadou, dar

datulu de 28 augustu a.c. No.380 l-a înscințiatu că ministrulu de resbelu ces.(aro) reg.(esc) a aprobatu aceasta primire ordinându, prin scripta-i de dto: 26 august Nr.32 58 a.c. ca pre 18 septembrie a.c. se se prezenteze și înscrie la școala de cadeți din Sibiu ducându cu sine vestimentele prescise, 11 fl.76 cr⁵¹⁸ v.a. pentru anumite recuisite, trimițându pre 16 septebre 60 fl.v.a. jumătate din tacsă recerută și îngrigindu-se de 3-5 fl. bani de buzunaru pre lună. –Esprimându-Vă și cu această ocasiune în numele familiei repausatului Petru Precup cea mai fierbinte mulțiumită pentru ajutoriulu prestatu la timpu, mi iau libertatea a-Ve comunica cu umiliția, cumcă cadetulu de bună speranția Simeon în călătoria către Sibiu, voindu a se abate și pe la Blasiu, pentru a-și cerceta pre cei frați de deacolo și spre a Ve mulțiami in persona cu acea ocasiune, va duce și mașina de sbârnavitu miera luându-mi îndrăsneala a Ve face în scrisu și unele propuneri modeste referitoriu la promovarea albinăritulu în întreaga arhidieceasă seuu chiar în Provincia metropolitana de Alba-Iulia, pentru care sum siguru că încă ve-va fi recunoscătoare posteritatea.-

În urmă cerându-mi scuse pentru incomodare, rugându-Ve din nou se primiți sincera-mi mulțiamită pentru nenumeratele binefaceri cu fapta și cu cuvântul, cărora am de a mulțiami în cea mai mare parte, rezultatulu la care am ajunsu, încredințându-Ve de nestrămutatulu meu devotamentu și înalta considerațiune, sum plecatu servitoriu

Elia Câmpeanu
preotu

D.C.M.S.

DJAN Cluj, *Fond personal Ioan Micu Moldovan*, doc. 10.115/1893

⁵¹⁸ crețari, monedă divizionară a florinului

Actu de dotațiune
pentru învețiatoriului ordinariu de la școala greco – catolică din parochia
Tulgheșiu

Comuna bisericească greco – catolică din Tulgheșiu in protopopiatulu Giurgeului du Archidiecesei gr. cat. de Alba – Iulia și Făgărașiu in adunarea generală a tuturor credincioșiloru sei ținută astăzi luând in serioasă considerațiune de o parte dispusețiunile articlului de lege XXVI din 1893 referitoriu la regularea salarielor invețiatoresci, ear de alta parte interesele mari religioase, morale și culturale, cari numai prin susținerea școalei sale greco – catolice se potu mântui, a decisu ca pentru invețiatoriulu ordinariu de la școala sa se sistemise și asigure unu salariu anualu de 300 fl. – cr. v. a. care se va acoperi din următoarele isvoare de venitu:

- 1) Salariu înbani gata 275 fl. v. a. adică doue sute șieptedeci și cinci florini val. austr. Seu 550 coroane din repartițiune pre credincioșii G.C. parochieni după florenul de dare aruncați și executați prin Primariul Comunalu, sub respunderea Senatului Scolasticu.
- 2) 25 fl. v.a. adică douedeci și cinci floreni v.a. care incurg din folosirea unei grădini seu realități a școalei, seu solvirea aceștia prin docente.
- 3) Usufructul grădinei de pomărit și legum(e) școalre
- 4) Quartir in edificiul școlaru.

Salariulu in bani gata –lu primesce invețiatoriulu in rate lunari

Ear salariulu in naturalie in modu următoriu: (necompletat n.n. LB)

Spre întărirea acestui lucru amu datu acestu actu de dotațiune in 3. esemplarie originale, subscrisu de comisiunea esmisă pentru regularea salarielor invețiatoresci, de representați'a comunei noastre bisericesci și de doi bărbați de

încredere ai adunării noastre prezente și proveditu cu sigiliu oficiosu du comunei bisericesti și cu subscrierile și sigiliulu altor'a, cari mai concurgu la acestu salariu.

Datu din adunarea generală a credincioșiloru greco – catolici din comun'a Tulgheșiu ținută in diu'a 8 a lunei lui Decembrie anulu 1893.

Membrii comisiunei pentru regularea salariului: (necompletat n.n LB)

Membrii reprezentanției bisericesti:

Petru Bota m.p.	Ilie Olariu +
Stefanu Kristea m.p.	Gavrilu Olariu +
Todor Crușitu m.p.	Gavrilu Ioanasia +
Dumitru Citirigă m.p.	Simionu Tresenanu +
Ilie Citirigă m.p.	Simionu Urssu +
Ilie Citirigă m.p.	Vasilie Tresenanu +
Ilie Bota m.p.	Preinu Stefanu Kristea
	Dumitru Moldovan m.p.
	Mihail Dobreanu m.p.
	parochu v. protopop onorariu

Bărbații de încredere ai adunării generale parochiale:

Petru Bota m.p.
Ilie Bota m.p.

Rezoluția

Nr. 3674/94

Se aprobă

Blasiu, din ședinția consistorială ținută la 4 septembrie 1894

(ss) indescifrabil
vicariu capitulariu

(L.S.)

Protocolu

Luatu in 17 Decembre 1893 in Parochia Voslabu de cătră comisia mixtă esmisă din partea Congresului protopopescu din Gyo: Szt. Miklos in 12 Decembre a.c. in cauza inbunătățirei, respective a regularei salariului docentalu confes. Gr. cat. de la școala din Vaslabu la suma de 300 fl.

Presenti

1. M.O. Gavrilu Ciobotariu parochu gr. cat. in Gyimesiu, O. Elia Câmpeanu parochu gr. cat. in Varvizu, Gregoriu Urzică a Petri membru laicu Varvizu și Vasiliu Bucur membru laicu Lovesu, ca membri comisiunei mixte mai susu esmisă.
2. Din partea comunităței baserecesci a Vaslabului O. Michăilă Marieșianu parochu in loco, Nicodim Rusu docente ca notariu ad hoc, Ioanu Suciu, Elia Viția, Gavrilu Ciobotariu, Gavrilu Dandu ca membri ai coratoratului și senatului scolasticu parochialu, precum și numeroși credincioși parochieni, alegându ca membri de încredere (pe) D. Țiepelușiu, Elia Viția, Gavrilu Dandu și Vasiliu Chiciu. Din partea comisiunei esmisa espunendu-se scopulu și chiamarea ce o are cu ocasiunea presentă, precum și însemnătatea școalei confesionale pentru poporul nostru și în deosebi pentru pruncii gr. cat. din această parochie isolată, de alta parte cetindu-se și esplicându-se V. Circulariu Consistorialu de datu 3 Octobre a.c. Nr. 3800, roagă pre cei presentți și interesați se se dechere asupra mijloacelor prin cari se se poată sistemisa salariulu docentalu la suma de 300 fl. Propunendu din parte-i împreunarea oficiului de docente cu celu cantoralu

a căroru venite dau suma recerută și adică după datele ce-i stau la dispoziția se constată cumca:

A. pentru salariulu docentalu s-a solvitu și până acum

1. de la poporulu gr. cat. parochianu anualu 165 fl.
2. casa de locuința și grădina de legumi și pomăritu
3. pre lângă aceasta s-a primitu de 3 ani încoci unu ajutu din fondulu archidiecesanu de 50 fl.

B. Salariulu cantoralu consta din următoarele emoluminte:

1. din a treia parte capeția de naturale și adică secară și ovesu după unu calculu de mijlocu..... 60 fl.
2. din lemne..... 20 fl.
3. în bani gata..... 25 fl.
4. porțiunea canonică.....35 fl.
5. din stola 20 fl.
6. și casa de locuitu și iura și staulu

suma 160 fl.

Poporulu presentu după cum s-a constatat și prin comisiunea administrativă eșită la făcia locului in Vaslabu in 25 Septembre a.c. este obligatu la susținerea școalei confes. Gr. cat. de până acum, considerându însă ca credincioșii se află în câtva destinați, acea parte de ei până în presente neînsemnată , prin încredințatulu seu Grigoriu Ciobotariu, declară că nu pot se știe că contribuivoru denșii la slaariulu cantorale gr. cat. sau ba ? La aruncarea altoru sarcini nouă pentru a se ridica salariulu la 300 fl. Nu se obligă.

În urma acestora considerându că actualulu docente de doi ani de dile functionadia (sic!) și ca cantore fără a i se fir idicatu in contra vre-o obiecție, considerându că in principiu nimeni nu-i în contra ca se se împreune aceste două oficie ci numai cei mia susu disi își exprimă ingrigirea, ca prin acesta se nu sufer

amendouă oficiale, sub condițiunea ca se nu se sistemisedie altu salariu cantoralu și în sperare ca cantoru – docentele ordinariu se va îngriji de unu cantore secundariu, care se corespundă întru toate, chiamarei sale, alesu fiindu cu consimțimentulu sistemisarea salariului de 300 fl. Ramenendu restulu cantorelui suplentu.

Despre aceasta se va deduce instrumentu de dotațiune in regulă, avendu a fi subscrisu de senatulu scolasticu și de cei 4 membrii de încredere a poporului coadunatu, aleși spre aceasta, ceea ce au și primitu, ceea ce fiindu tempulu inaintatu nu s-a potutu duce in indeplinire.

Protocolul după cetire se închiaie (sic!) și subscie.

D. U. S.

Gavrilu Ciobotariu m.p.

Paroch

Elia Câmpeanu m.p.

Membru in comisiunea

Mixtă

Vasilie Bucur m.p.

Membru in comisiune

+ Grigoriu Urzică a Petri

Membru in comisiune

prin Rusu

Michail Marieșianu m.p.

preot

Nicodimu Rusu m.p.

docente ca notariu ad – hoc

Gavrilu Dandu m.p.

curator

+ Elia Viția

+ Dumitru Țiepelușiu

prin Rusu

No 52. –1903

Copie.

of. par.

Multonorat oficiu Protopopesc!

Cu provocare la M.on.Voastre Apel, dto 1.Maiu 1903.nru 310. Pentru monografia Bilborului, îmi permit a notifica următoarele:

1, Prelângă datele istorice arătate în Siematismul din 1900. Despre istoria Bilborului, pe basa tradițiunei – se vorbește că în vechime sub Impereteasa Maria Terezia, când s-a pus hotar, între Ardeal și România, pe atunci Moldova, care este hotar-graniția- sustă și astăzi- satul Bilbor nu au fost unde-i în presinte, ci mai sus cătra Nord-Vest- unde astăzi să numește:părăul rușilor, și casa buftei, casa paluchei, care locuitori cu toții au emigrat în România de astăzi. Satul Bilbor de astăzi s-au format mai târziu, din fugari, atât din Ardeal, cât și din România.

2, Apa mai mare este: Bistricioara, care izvorește din muntele Alunișel, și să varsă în apa Bistrița în Romania, -părae sunt: părăul Bilborului, păr. recitișului, păr. borzușului, păr. hăcioii, păr. rușilor, păr. dobreanului, păr. borcutului, păr. fagețialului, păr. racilei, păr. alunișului, păr. stănei, păr. iuteș, păr. braicului, păr. străjii, păr. țiganilor, păr. cetățuii, păr pantei, păr. agestrului, păr. fagețelului, păr. hruba, păr. arinului, și păr. muncelului.

3, Munți sunt: muntele harligia, muntele Muncelul, muntele Vomanul, muntele Alunișul, mare și mic, muntele fagețelul, muntele Piltiniș, muntele Stegia, muntele Dobreanu, muntele Obcina, muntele Piatra.-

4, Numele locuitorilor, după familia sunt: Avram, Bucur și Buzila, Cifrea, Dunăraș, Hăngan, Hărlav, Pantea, Parascha, Platon, Pop, Popoviviu,. Runcan,

Stan, Sașca, Siliviașu, Truția, Tăslăuan, Trif, Czăran, Ușica, Vâlcan, Voda, cele mai multe familii sunt Stan, Stanești și Hangan.

5, Nrul fam.gr.cat. sunt cu toții 200. fam. Adecă fumuri, cari dau capeția câte l.fl.-o zi de cose, și lemne cei cu boi.

6, pe basa rat.bis.scol.1902. averea bis. în obligațiuni ar fi 200.cor.scola să susține din repartiția,

7, Date religioasă sunt: în ce zi pică Sânzienele, în acea zi țin serbatoare 6. Septamâni, în care serbatori, vin credincioșii la clacă de cosit la preot. Alte serbători mai țin, pe Foca, în 22.Iulie v. ziua ursului, în 1.August, v. și Ciuda în 6.Septembrie Vechiu.

Bilbor 11.Septembre 1903

ss Ioan Tăslăuan

1. Copie⁵¹⁹

Biografia sau descrierea comunei Ghimeș faget /bükk/

Teritoriul comunei Ghimeșfagetu, se află, este situat în parte răsăriteana a Ungariei, -fostului Principat Transylvania, - în așa numitul Co-ttu Ciucu /Csik/ alu carui locuitorii, sunt reschiați, împrestiați, cu locuintele lor, pe mai multe văi, paraie și dealuri, unulu fiecare avânduși posesiunea sua de osebi ingradaita, cari unanim pana cam pela 1875-76 au fost tacsalisa/arendas/ a carui privire din departare, su din vre un dealu privit din cauza multora îngraditare e foarte mare asemenea unei mape.-

Când, cum și prin cine șau luat inceputulu această comună, aevea cu certitudine nu se stie, nu- căci neaflându-se atari consemnari din care s'ar poate constata, - din lipsa indivizilor scriitori, pe la acela tempu, - precum nice din traditia, ceva sigur dela cei mai petrecuți în etate; - însă atâta ea cert, ca pela suta alu 16-lea începutu al 17-lea, cu târlele, ca nomadi se afla puțini locuitori, cari se susțineau din pretiulu vitelor, și fructulu lor, fărpe de a să ocupa cu cultivarea pamantului, -care pe acela temp fiind cuprins de paduri seculare, și și de almintrelea delosu – și recorosu, nice unu folosu productivu nu l'aru fi adusu. – Dar cu timpul, - din partea posesorilor comuni, dandusa spre sterpire padurile prin focu si curatire, -acestea locuri au începutu a se impopula cu deosebire prin uni juni, retragându-se și fugind, din cauza asentarei, sau prinderi cu funia la cătănie, după datina de ante de 1848, cari aflânduși aci scunțiția sigura, și neconturbați de nimenea au devenit locuitori stabili.

Acest teritoriu situat între Amiazi și apusu, se incepe dela isvorulu râului Trotuș, din așa numitul Munte Brescu, -Szeleşu și Kabalahago – in una

⁵¹⁹ Text dactilografiat

estindere, adica lungime de 40.ktr, până la granitia Moldovei/Romania/ pe care de present se află, trei comune: Lunca de sus, și mijloc / Gyimesfelső; Kozéploku/ cu un popor de 5-6.mii de suflete, în majoritatea Rno-Cat.-lici, așa porecliti Csangăi – putini greco catolici, cam 100-125-, și israeliti; eari preotulu lor deosebit au fostu administrat în cele spirituale de parochulu Ro.Cath. din pasiul Ghimeș, aci este Beserica Rno.Cath. cu Hramul S. Magdalenei, una scoala pompoasa edificata la 1902. din darnicia și spesele Ess.Sale Epp.Romano Cat. de Alba-Iulia Gustav Maylat, cu doi docenti; nu mai putinu în Ghimeșiul de sus Felsőkolu, alta scoala comunala cu doi docenti, și una Capella /Beserica Rom.Cath./ făcută de doi frati Bodor Iosef și Petru la anul 1901.- și in fine în Gyimesközéploku una fabrica de taiat scânduri, statiunea cale ferate și depositari de lemne.-

Cu aceste comune, fără de întrerupere, tot în decursul acelu râu, se află și comunele Ghimeșfagetu /bükk/ estinsa pana la pasiul Ghimeș, în una estensiune de 8. kml. După curgerea râului Trotușu și in laturi alte dealuri și râuri precum: Tarhavas, Bolohaneș, Higieșu, Budaca, Rechitiș, și pana la 10-12. klm. Aici majoritatea au fost pana la anulu 1899-1900. Greco-catolici ca Romani, -acum ânsă prin înființarea mai multor fabrici de scânduri și a calei ferate, venind și așezându-se mai multi individi streini- de deosebite natiuni, ca officiali, intreprinzatori, comercianți, dileri și alții, făcând esceptiune cu centru comunei, isu mai în asemenea proportie de nu cumva ceva mai multi cu multimea Izraelitilor de pela fabrici.

Ce se referește la începutulu, adica timpul înființarei parochiei Greco-Catolice Ghimeșfagetu, ce sa hotarît și certu, nu se scie, fiindcă atari consemnari din care sar putea constata, la acesta Bes. nu se află- se poate, ca pe acelu timpu- pe aceste locuri, nice ca se afla știitor de carte, sau scriitori, II nice din cele remase din traditiune, nu se poate conchide, cum ca pela finea veacului 16- și inceputul al 17-lea era oareșicare locuri, cari își avea tarlele lor, pascandule în

tempulu veri pe aceste locuri paduroase.-iar de iernat se stremuta prin Moldova, ba chiar în Basarabia și Dobrozia, ce cu certitudine nu se scie, și se vorbește prin tradiție.-

Din care ani vor fi fost din Moldavia, precum așa numitulu Papălapte-altți(Sic!) din Ardeal, cu deosebire depe ținutul Oltului, adeca Fagarașeni, din a carora familii ramasiția, adeca fii, nepoti și strenepoate, constă astădiu, cei mai insemnata parte a indivizilor acestei comuni cari spun, cum că aievea părinții lor, s'ar fi retrasu pe aceste locuri, din cauza militii, -ba unii au venit, stramutându-se cu întreaga lor familie- precum au fost Iacob Oltean din Feldioara, a cărui familie în această comună e numeroasă,- tot din acea parte și locuri a venit Baciul Olten, Petru Steller, Ioan Barbu, Ioan Radu, David Oltean, Iosif Oltean, din a aăroru urmatori constă cei mai insemnata parte a comunei, venit-au și din alte parti a Ardealului, depe Târnave, din Daneș Ioan Hankliș, Avram/Pelczu/Ardelean, Georgie Bersan,/Kirman,-din comitatul Csik Stefan, Neculae Petru și Andrei Schiopu/Santa/din Madefalva- Georgie Rusu, Petru Suciul, Ioan Suciul din Csomortan- dintre cari pe la anul 1852-3 încă unii era în viață și în etate de preste 80-90, ani, înspre nice unul nu sau declarat, că ar fi știut sau cunoscutu altu preotu, afară de Danil Tatar, -despre care, unulu ori altul spunea, cumcă prima vi ce /?/ densulu, din așa numitulu locu comuna a Moldovei, -au adusu una Besericuția facuta de un calugăr cu unu clopotu cu totu, care se afla și asta di asied în turnul Besericei de acum - cu inscripția, Popa Vasile Macarie anul 7165. (1657)

5509/era bizantina/ =1654,/ cam de 30.klg.- și tot asupra numitulu Preot pe la ani 1798-1800-4, sau edificat Beserica presenta din material solid/piatr/ renovată la an.1853, sau mai cumperat una cumpana mai mare, și în 1852. un falon- în 1869. Lipsind fruntariul Bes., ce era facutu din nescarii hartii, chipuri, dela Nicula, sau infiintatu unu fruntariu nou, într'auritu conform datinei orientale- corespundiator, iar la anul 1885, acoperementul de sindile fiindu ruinatu, sau prefacutu în acoperement de țiglă- și fiindcă era știut și constat, cumcă ambele Beserici au

fost sau exista una și acum, au fost adusa, sau edificate de unul și același preot-care după cum se știe au repausat la anul 1817- după timpul foamei, rămânând parochia vacanta, pana la An.1823, nu se poate presupune ca înainte de 1600, se fi fost pe aceste locuri comuna compacta,- fara numai nescari familii nomade, - fara a avea preotul lor și cari, în timpuri deosebite, au fost cercetate, de Parochii din CsikSzGyörgy Szepviz și poate din Kezdi Polyan-ctul Treiscaune, ce se poate conchide de acolo, ca se afla nescari cărți donate de acolo acestei Beserici, de singuru după înființarea ei, precum și de popa Vasilie din Comenești.- Preotul Danil Tatar încă se știe, după spusu strenepoților lui, de origine au fost din Moldavia- comuna Tasleu.

Densului după interval de 6 ani a morții lui, iau urmat Ioan Popovits la an.1823, stramutat fiind din parochia CsikSzDomokos, care au servit pana la anulu 1844. Cand repausând, iau remasu ca urmatoriu fiulu dinsului cu același nume Ioan,- carele a servit ca preot 5.ani- adeca pana la anulu 1849-cand sau mutat și densulu la cele eterne.

Acum vacanta parochie, din partea Prea Maritului Ordinariat, sau conferit preotului Gavril Ciobotariu, care în 28.Aug.1850. ocupand-o sau introdusu.

În timpul când starea parochii era de totului tot delasată și ruinata, avînd lipsa de foarte multe înouturi și renovări- ce apare din celea mai dinainte descrise și înșirate. Si ce era mai dureros- ca nice casa parochiala nu era de așa ca se poata fi locuită- prin urmare au fost necessitat a se asiedia in casa privata; - în timp de unu anu și jumătate pana sau edificatu casa presenta de acum, in primavara an.1851, abia gatindu-se spre a se putea locui în decursulu verii anului 1852.

Numeru familiaru alu poporului din aceasta comună pela anul 1799-1800, în care timpu sau edificatu Beserica abea au fostu de 40.de familii, cari pana la an.1850. conform conscrierii din același anu, sau înmulțit- crescutu la 156.familii, iar de present cu finea anului 1902. Ca de 394.familii cu cei din filii și neorusticu.

Preste totu în aceasta comuna sunt sufl.gr.cat. 2222.

Rno.cat. 2038.

Israeliti 137.

Italieni 134.

Horvati 64.

Altii /?/ 6.

Suma tot. 4602.

Mai incolo în aceasta comuna, înainte de anulu 1852, nu se știe se fi fost scola- in aceia scola, ce se amintește de Domnul D.Bunea, scoasa din conscriptia facuta sub emeritul Episcop Petru Paul Aron pela inceputul veacului 17-lea nu au putut fi alta, decâtu una intruare privata de Parochu Tatar,- ce se știe din enarrarea, spunerea așa numitului individulu Iosif Kosokaru, reposit la an.1877. in etate de preste una suta ani, care povestea, ca elu, de tatal lui au fost trimis se invetie carte la Preotulu Tatar-, unde se afla ei tri inși, adeca el, Georgie Ionașiu și Georgie Radu, ca scolari, elu într'a treia dii, din privintia unui bumb învrajbându-se, Iosif pe Ionaș împingându-lu au cadit, I sau pornit sangele, ce vezand, înspaimantându-se au luat-o la picior și pana la tarla-vitele tatalui seu nu sau oprit- și nice la scola nu sau mai intorsu- și cum spunea întâmplarea mai adaoge zicându, ca de ar mai fi umblat singur numai una zi, se facea drept metropolit.-

Deci numai în toamna an.1852, sau început oareși-care cursu scolare cu vreo 18.prunci, -instruindui Parochul- dr și aceia umbla tare neregulat,- in anii urmatori tot sub conducerea dansului au inceput a se mai indemna, deda, și a umbla mai numeros- asia ca in anul 1856, erau 36.scolari. In anulu 1857. De docente sau numit Neculae Colceriu, dela care timp, anualiu au tot crescut numerul scolarilor, functionand ca docente pana la an,1873-cui iau urmat în

1874-5, Th.m/teolog moral, n.tr.s./ Petru Ciobotariu, in 1876-7 alesandru Bota-suplinund semstr. al II.lea Parochul. In 1878-1884.Augustin Rîșniția, 1885. Iosif Lita Theol., 1886.Lichinția, theolog, 1887-1890, Ioan Marcu, 1891-1894; Ioan Butnariu, 1895, Vasile Urzica, 1896, Ioan Urzica, ca definitivu, carele functioneadia și de presente.

La anul 1893. infiintînduse a doua statiune docentală, ca docente sau numit Ioan Deva, functionand 2.ani, lui iau urmat Ioan Urzica, Petru Stanu, Ioan Berbat, 2.ani, Neculae Berbat, Ioan Nedelka, Liciniu Ciugudean, și Corneliu Brust Preancu câte un anu. Numerul scolarilor in anulu 1902-3, fiind de 102, se mai află aci una scola comunala- in Ghimeș Rno Cath. Confessionala, una de statu, unu cu Cultul egyletului în Rechitiș și alta in Brateșu sustinuta din partea fabriciei, cu una Invatiatoare Ana Moldovan.

Râuri mai insemnate afară de Trotușu sunt: Valea Stigieșu, Bolohanes, și Tarhaoș, numite după munții din care deriva isvorescu, iar

Numirea locurilor remase din vechime, și mai romanești sunt: Buha, Arieșu, Bolohaneșu, Rechitiș, Muntele lung, Optioara, Parlucaci, Zlatina, Tiszașu, Paltinișu, Corhan, Budaca, Grindușu, Sipotiei, Stinișoara, runcu, farcutia, pre a caror teritoriu sunt asiadiati locuitorii acestei comune.-

N.B. Preotulu Tatar Danila- in rezboiul Turcu de la anul 1790. Lau luat și dusu la Ghimeș ca Parochu de oaste, de unde sau reintors cu boticia Generalului, donată lui de general- ce au cadut acolo.

/Scrise de Gavril Ciobotariu

paroch gr.cat.v.protopop în Ghimeș, în a. 1904./

starea averi bis.scol. cu f. 1903

în bani-oblig..... 3604 cor 54 fil.

300. real votivale

3904.54

Valoarea averi bis.scol. în realități la Mai 1904 = 34005.58

în bani-oblig..... 4352.72

/n.trscr. aceasta notiță a fost scrisă de protop. E. Câmpeanu, pe același pagină./

Descrierea monografică a parohiei Dămuc

Parochia Dămuc se află în partea resăriteană a cottlui Ciuc, mărginindu-se la resărit cu România, /munții Ața și zmidă Flori/, la sud cu munții Sipchieș/Csipkes havas/, Muntele lung, aparținători comunelor secuiești Karczfalva, Csiksz. Domokos, la apus cu: muntele Gyimilciniș/ Gyümölcsenes/, proprietatea lui Ianosi Sandor, apoi cu Lipchieșu/ Lapjas havas/, la vest și Nord cu parochia Bicz a cărei filie a fost până la anul 1842 când a devenit parochie separată.

Locuitorii acestei comune după spusele unor bătrâni sar fi așezat aici venind parte din România, parte din internul Transilvaniei, înainte de aceasta cu vre-o 400 de ani, ca colibaș – pre lângă ce dovedește și dicala mergem la sat/ când e vorba de mers al Sztmiclăuș bătrânii din Dămuc și Bicz dic mergem la sat și nu la oraș sau târg/.Parochia Dămuc numără adi 1400 de suflt, rom. Gr. Cat. Biserica de lemn e ridicată din anul 1846, iar școala de asemenea de lemn a fost edificată în 18

Apele mai însemnate sunt : Dămucu, care isvorește din muntele numitu Măieruș/ Magyaros/ Picioru cu plaiu, Pavas și muntele bradu. Apa Dămuc în cursul seu în direcție nordică primește de-a dreapta pârăul Ivănași ce vine dinspre România și care – după tradiție – și-ar fi luat denumirea dela un rus cu numele Ivan, care ar fi locuit la isvorul lui. Mai departe tot la dreapta primește pârăul Bățului, pârăul Aeului, pârăul Guși iar pârăul Arșiții din a stânga.

Famiiliile mai vechi sunt: Andreinesci, Andone, Baci, Bonțe,/Crainic/, Butunoi, Bucur, Câmpean, Covăsan, Cozma, Dandu, Fresenari, Focșa, Filimon, Gerbuleți, Găină, Lungu, Moldovan, Neferean, Olari, Pântea, Petrescu, Paloșan, Roșiu, Scurtu, Toplician, Tofolean, Ungurean, Vlad.

Averea bis. și scolastică în realități 2000 cor. În bani bis. 312 cor. 14. fil. scoala 800 cor. Anual se aplică aprocsimativ pentru scopuri bis. 50. Cor. Pentru scoală 800 cor.

Datinele locuitorilor

La logodnă; In seara de logodnă atât mirele cât și mireasa își chiamă nemaurile cele mai de aproape și se adună la casa părinților miresei , unde se sfătue și se taie din vorbe până la urmă ajung cu corba la adecă. Atunci pun pe masă un blid/ teier/ cu grâu în care se pun inelele de schimb, o năframă/ batistă/ cusută și mirele 2 sau 3 florini bani. Apoi se face logodna făcând de trei ori cruce pe frunte cu inelele schimbate decând: Logodeștesă șerbul etc. Apoi mirele și mireasa își închină câte un pahar de rachiu sau vinars care îl beu tot și cu aceasta logodna-i gata. După aceasta de regulă se așiază la masă petrecându-și până în zori când apoi se depărtează fiecare la ale lor. Cu ocaziunea logodni, atât mirele cât și feciorii prezenți pușcă de mai ulte ori cu pistolele. În ziua următoare se duc la carte la preot. De la logodnă până la diua cununii mirele când se duce la mireasă pușcă înainte de a intra în casă. Cu una săptămână înaintea cununiei vornicul / stegari vătăjel/ chiamă la vesalie. Vornicul se duce pre la casele celor ce are sa-l invite și umplând câte un pahar de vinars pe care îl ține pe o năframă închină cătră gazda casei: Se dicem că este cuvântul Tatălui și a fiului și a duchului sfânt, dar mai ales a Dlui mire N.N. sau a Dnei mirese N. care prin mine vă poftesc pre diua/ numește ziua cutare/ la cununia cu Dna mireasă N.N./ sau cu mirile cutare/ - apoi la păhare pline la cuvinte bune, se beți să Ve veseliți pe D-zeu să-l pomeniți.-

În ziua cununiei cel dintâi oaspe atât la casa miresei cât și la a mirelui este vornicul cu scripcarii/ musicanșii/. Vornicul numai decât primește în seamă bățu del de vornic / sau steagul/ un băț înfășurat cu lănuri colorate iar la un capet atârână mai multe năfrâmi în formă de steag, apoi beutura și mâncările preste care

el dispune apoi. Intru aceia începa veni nuntașii/ oaspeții/ pre cari vornicul îi introduce în casă prin următoarele: Bună vremea, bună vremea,, masă frumoasă, mesenii Dvoastre; dar am auzit că locuiește Tatăl și fiul și duchul sfânt în curțile D-lorvoastre; ca sub o poală de codru verde am năsuit și noi cu o pereche de oameni/ cu o fată cu un fecior etc./ de noi de sunteți bucuroși, de ne-om pune jos, iar de nu ne-ți primi, pe ușiă afară vom ieși!- La acestea cei din casă învitându-i să șiadă răspund: toată masa mulțămeste.. Vornicul ia plosca fiecărui bărbat și o umple cu beutură, dându-i-o iarăși îndărăpt./ o datină deosebită, că baărbații atât la veselii cât și la hramuri bâlciuri poartă ploscă cu vinars în traistă/ straiță/ făcută din țesătură de lână colorată în care coloarea dominantă e roșu./ După ce sau adunat toți oaspeții, mirele / respective mireasa/ ținându-se de mână încomjoară masa de trei ori, închinându-se întotdeauna în dreptul icoanelor, în timpul acesta vornicul cântă: Ia-ți copile/ copilă/ diua bună. dela tată dela mamă, dela strat de busuioc, dela fetele din joc/ feciorii din joc/. Maică inimă curată, sărută-mă și mă iartă, dacă ți-am greșit vreo-dată, și hai cu min de mă petreci până'n fundu grădini, petreacă-te streinii, că ai dat mâna cu dânși etc. După ce încunjură masa de tri ori, mirele /sau mireasa/ remâne după masă și umple un pahar cu vinars și ținându-l cu o năframă dă la fiecare oaspe câte unul. După aceia se așiază la masă cu toții. Ridicându-se dela masă pornesc la popa. Feciorii/ și oaspeții mai tineri/ călări iar cei mai bătrâni în căruță. Ajungând în ograda/ curtea/ popii, încep a juca jocul numit de nuntă/ o variantă complicată din hora sinaii/ toți oaspeții mirelui de o parte, iar a miresei de altă parte.Oaspeții mirelui se nisuesc să se apropie de mireasă care joacă între 2 sau 4 druște/ sore de mireasă/iar vornicul dela mire se nisuieste a lua bățul dela vornicul miresei. Intre aceia se strică cercurile și oaspeții se amestecă formând un cerc. Nunul cel mare ia mireasa și nună mirele și se duc la biserică, iar dintre oaspeți de regulă numai o parte se duc la biserică, cei mai mulți remân și joacă mai departe. Obiceiu deosebit la cununie: se pune ca ½ metru sumani / postav/ pătrați li se îndoiaie două cornuri și se pun

ceva parale/ 10 – 20. fil/ sub îndoitură iar atât mirele cât și mireasa pășesc cu piciorul drept pe cornurile îndoite, stând așa pânăcetește preotul rugăciunile indatinate. La eșire mirele pușcă. După cununie mireasa se duce cu oaspeții ei îndărăt la părinții ei, iar mirele cu ai sei remân la popa până când cugetă că mireasa au ajuns acasă, atunci pleacă și ei în fuga cailor chiuind și pocnind din pistoale, dar pre când ajung la poartă unde locuește mireasa, toate întrările sunt închise așa în cât nu poate intra nime. La poartă în o beldic/ rudă lungă/ e pusă o oală cu tărățe ori cu cenușe, ca ciuhă/ metă/ care trebuie pușcată de unul din oaspeții mirelui și atunci numai de cât li se deschide poarta, la din contra îi țin acolo ore întregi necăjindu-i cu vorba. Intreu aceia mireasa cu druștele și cu alte femei bune de gură se așiază după masă pre laiță / laviță/ , iar afară dinaintea casei se așează pe o măsușă așternută frumos l. cofă cu apă, pe ea un colac, o năframă și un teier/ farfurie/ cu grâu. Deschizându-se poarta întră mirele cu oaspeții săi, nuntașii remân mai îndărăpt cam vre-o 50 de pași, iar mirele cu vornicul și cu alt fecior, toți trei călări înaintează cu fața către casă, mirele la mijloc, iar vornicul începe colăcăria: Bună vremea, bună vremea, oaste frumoasă ostașii Dumnia – voastre, Am venit la D-voastre să vă întrebăm de trai de viață, cum trăiți, cum lancuiți, Dar la ce se vă'ntrebăm că bine vă vedem, că beți și liboviți pre D-zeu îl pomeniți Poate Dvoatre încă ni-ți întreba, ce umblăm, ce căutăm și noi bine seama trebe să ne-o dăm. Dar ne lăsați încetișor să ne dăm sama binișor, că lucru'grabă nu-I de treabă, lucrun pripă nu plătește o pipă, și noi nu suntem feciori de babă săne dăm sama degrabă, ci suntem feciori de împărat, și trebe să ne dăm sama pe așiezat. N'am beut vin cu horincă să ne fie vorbele de nimică, ci am beut vin cu rujmalin să ne fie vorbele deplin. A nostru tânăr împărat de dimineață sau sculat, fața albă și-au spălat, la icoane sa'nchinat și mari munți au alergat, munții cu pădurile, câmpurile cu florile, văile cu apele, în bucin de aur au suflat, mândră oaste au adunat. In scări de aur sa'nălțat, în tălchi de argit sau radimat si preste toată oastea lui sa uitat, și ne-au ales pe noi, pe doi

voinici cu doi cai murgi, mici de stat, dar buni de sfat, din cai bărbați, din gură'nvățați, și ne-a trimes pe crângu ceriului, pe semnele pământului, pe razele soarelui, pe lumina stelelor. Steaua merge noi mergeam, steaua merge noi mergeam, dar noi bine am văzut că ni se lasă steaua noastră cea frumoasă la ast' dalbă casă, de Dzeu blagoslovită masă, steaua ni se lasă, să ne iasă un sol din casă, de la jupâneasa mireasă, cu un colăcel de grâu frumos, cum îi fața lui Christos, și cu o băsmăluță/ batistă/ de in, să ne ștergem mustețele de vin, dar fie chiar și de mătasă, numai solu să ne iasă, Dvoastre gândiți că a nostru tânăr împărat pe aici na mai umblat, dar a nostru tânăr împărat pe aici a mai umblat, prin curțile Dlor voastre sau preumblat, împreună cu Dvoatre la masă au stat, grădina cu florile v'au calcat, și mândră floritică de raiu și-au aflat, care de'nflorit tot înflorește și de rodit nu mai rodește. Dar el ce a socotit, s-o treacă preste munți la a Dsale curți, ca de'nflorit să'nflorească , și de rodit se rodească, perinții se și-I pomenească. Dar Dvoastre nu Ve pare lucru de șagă / glumă/, că a noastră toată oastea-I întregă, și pe 'ias' cărare, vine și nunu cel mare cu ostașii Dsale, când a fost la mijloc de loc, toată oastea stă pe loc. Toată oastea mi să mirară, c'a aflat urmă de fiară. Dar vine socru dintâi, și dice că nu-I urmă de fiare, ci îi urmă de ziuă – măzină, să fie la a nostru împărat de bună împreună. Vine însă socrua doua oră și dice ca nu-I urmă de diuă – măzină, ci îi urmă de florica de rai, să fie la a nostru împărat de bun trai. Dar ei tot în loc au stat, până toate bine le-au cugetat , apoi spre curțile D-lorvoastre au pelcat, și-au venit din cai jucând, din ploște bând, din piștoale foc vărsând, din băsmăluțe aruncând, ca nește boieri prea mari libov făcând./ când dice acestea nuntașii remași îndărăpt, în fuga cailor și pușcând se apropie de mire/ Dar dvoastre nu ve pare lucru de șagă, ci să gătiți, masă pentru voinici, grajduri la cai murgi. A noastră oaste unde a descăleca, pământul sa cutremura, și Dvoastre de frică nu știu unde Veți băga. Noi vedem și aici ostași armați, dar la gură cam căscați. Câți cu puști, câți cu pistoale, mai mulți cu pălmile goale. Ved și cu pălmile pline, par' că țin nește

cobghile/pari de gard/ Dar faceți bine și iertați, și într'atâta mă lăsați , că eu de urat v'ași mai ura, dar mi frică că vom însera și ni-s cărările'ncurcate și bordeile departe. Drumu ni grunzuos, și cam lupuroși ne-or ținea lupii munții și lupoaicele prilogile, și ne-or încolți și atunci de pielea Dlorvoastre vai va fi. Noi am venit până la Dvoastre, pentru că am auzit că aveți o copliliță tinerea și cam frumoase, așa cam de sama mea. Nouă de ni să părea, vouă aici va rămâna, faceți cu ea ce veți vrea, barem umpleți borș în ea.Dar om face ce-om putea, și aici nu va rămâna, că-l copila frumoasă. Faceți bine și iertați, și cu atâtea ne lăsați, că noi v'am mai ura, dar ni-e frică că vom însera, și de cât vom însera pe la curțile Dlorvoastre, mai bine pe la bordeiele noastre, că văd că aveți nește fete cam buzate, șed de garduri rezemate, ne-or mânca iepele toate.

După aceste vornicul încunjură măsuța de trei ori, apoi luând colacul îl întinde celuilalt fecior care asemenea îl prinde și-l țin așa sus ca să ajungă la fruntea mirelui care trece călare printre ei. Colacul cât îl cuprinde cu fruntea îl rupe și făcând cu el semnul sf. Cruci îl aruncă în patru părți.

Acum se dau cu toții jos, vornicul, mirele și nuni cei mari iau colaci, o ploscă cu beutură, o pereche de ciobote, dar pentru socrii, și un hobot/ un vâl de cap din cipcă/ pentru mireasă și cu acestea pornesc să între în casă. Însă la ușă sunt întâmpinați de vornicul miresei. Acuma chiamă socri și vornicul mirelui închină darurile aduse dicând:Se dicem că e cuvântu Tatălui etc. dar mai ales a Dlui mire, care să'nchină la socrii Dsale cu o pereche de colăcei mândri și frumoși și cu o buticică de vin, cu cercurile de măslin, cu o pereche de cizme, cucuste cu ață de mătasă, să fie socri de umblat prin casă. Iar la Dna mireasă cu un nimateți/ hobot/ frumos, se-i fie Dumneaci de bun folos. Se roagă Dnul mire să faceți bine să primiți, și să nu bănuți, că colăceii sunt cam mici, dar voia e mare asupra socrilor Dsale, și el de a mai trăi zile cu păcate, ani cu sanatate, colăceii î a mări, și voia socrilor totdeauna va'mplini. Cu acestea vornicul miresei ia darurile și mulțumește zicând:Socrii cei mari frumos vă mulțumesc pentru darurile aduse.

că lor nu le par colăceii mititei, ci lor le pare că-i stogu cu totu, Dar dacă ar fi stogu cu totu nu le-ar părea așa bine cum le pare de fețele Dvoastre, că vă ved sănătoși, și buni voioși, ca Dzeu să vă trăiască. După acestea vornicul dela mire ia bățul și dela vornicul miresei, și punând hobot-ul pe amble bețe se duce dimpreună cu nănașii înaintea miresei la masă. Mireasa șede între druște cari joacă și ținând un teier/ farfurie/ către nunul cel mare, strigă: bine-mi pare de ce-mi pare, că văd pe nunul cel mare, și are multe buzunare, toate pline cu parale. Lei și galbeni de n'a da, mireasa nu-ți căpăta. Intru aceia vornicul se nisuieste să arunce hobotul în spre mireasă, drușcele însă îl resping strigând:Nu ne trebe hobotu, că-I mai mândru păunu! În cele din urmă se ajung cu târgu, nunu dă la drușce 30 – 40 cruceri/ bani/, cari apoi lasă ca mireasă să fie învăluită cu hobotu de către nuna cea mare. După acestea oaspeții miresei se aleg și se educ la altă casă, rămânând numai mireasa cu părinții și cu oaspeții mirelui, cari se așiază la masă, iar vornicul deschide masa prin următoarele: Se sicem că este cuvântul Tatălui și a fiului și a dughului sfânt , iată că să închină D-nul mire cu D-na mireasă cu părinții Dsale, cum asă întinsă, cu făclii aprinsă, cu pahare pline, cu cuvinte bune, pe scaune să stați să vă odichniți, din pahare să beți să vă liboviți, iar din mâncări se luați, se ospătați pre Dzeu se nu-l uitați, Cei bătrâni ca părinții, cei tineri ca frații, unii printre alții, Fiecare pentru sine, croitori de pâne de acum prindeția croi, care cât îți socoti, că cel ce n'a croi, la urmă sa căi, Iar cel ce n-are cuțit, pre alba și la târg, la târg la Suceavă, șde o babă pe tarabă, cine baba a săruta, 7 cuțite îi va da, cuțite de la Hîrlău, cu mănunchiu de ciucalău, că de-acela am și eu. Dar poftiți și luați, îmbiat mult nu așteptați, că socrii nu ne-or îmbia, Doară socru mare cu grija'n spinare, chiar acuma mi-a făcut semn, ca se nu vă mai îndemn, Dar în seamă nu'l băgați, ci luați și ospătați, ca să vă fie de'ndemnare, iaca fac eu o gustare! Și cu acestea se așează jos și prinde a mânca. După masă oaspeții mai joacă iar vornicul cu nunul ieu hainele/ zestrea/ miresei în seamă cari sunt așezate toate la un loc și păzite de un copil, căruia nunu asemenea

trebuie să-i dea câți-va cruceri/ bani/ ca se lasă hainele să fie puse în cărușă, cu acestea să gată de drum cătră casa mirelui dimpreună cu mireasa. Pornind oaspeții mirelui cu mireasa cătră casă, vornicul mirelui dela care-și-va loc se întoarnă îndărăt și chiamă oaspeții miresei de cale primare. Apoi ajungând acasă la mire, soacra ceai mare așteaptă nora cu ușia deschisă, fiind așternut preste prag ceva procovețe, mireasa trece preste prag fără să se atingă de el, și sărutând mâna soacrei intră în casă. După acestea mai joacă până cătră miezul nopții, când se așiază la masă. La această masă mirele și mireasa ocupă locul în frunte mesei, lângă ei nănașii, apoi ceilalți nuntași. După-ce vornicul deschide masa se începe adunarea darurilor de la nuntași. Intre locuitorii acestor comune e datina că nu dau alte daruri decât bani sau oi, / ori în cazuri mai rare chiar vaci/. Vornicul umple 2 pahare cu vinars, le pune pe un teier/ blid/ pune o năframă lângă ele și le închină prima oară la mireasă cu umătoarele Bună vremea, bună vremea, Dnă mireasă, iată ți se închină Dnul mire cu 2 paharele, ca 2 floricele, și te roagă să primești, și să nu bănuiești, că păhărelele-s micuțe, dar voia îi mare asupra Dtale, și Dlui de va trăi ani cu sănătate, dile cu păcate, păhărele va mai mări, și voia Dtale totdeauna va împlini. După acestea beau ambii, iar mirele donează miresei anumită sumă de bani 5-10-20 de coroane. După acestea închină la nunu cel mare și așa mai departe la toți câte 2 pahare de vinars și o năframă cusută cu flori. fiecare bărbat dimpreună cu muierea sa dă dela 4 – 10 cor. un fecior dă 2 sau . cor. Pre când se finește cu adunarea darurilor sau a banilor, vin și cei de cale primare adecă oaspeții miresei. Când sosesc aceștia, oaspeții mirelui se ridică dela masă și se retrag în altă casă și joacă. Oaspeții miresei se așează la masă și dela ei asemenea se adună darurile. În timpul acesta unul dintre feciorii cei mai comici și mai vorbăreți se îmbracă înnește haine femeiești zdrențe și se duce la masă vrând să sărute mâna părinților miresei, ceia ce produce mult haz. Intre acestea nuna ceimare îmbracă mireasa în haine de nevestă și astfel jucând o conduce la părinți la masă, cu acestea să scoală și cei dela masă și mireasa joacă

cu unu fiecare pe rând, acesta se chiamă jocul miresei. După acestea oaspeții se amesteacă și își petrec împreună până în ceia zi seara sau și mai mult.

Portu:

Bărbații: poartă 1, cămașă lungă, cu mâneci largi, cusută pe la guler cu bumbac sau cu strămături, pe la mâneci și pela poale cusăturile/ așa zisele flori/ sunt cusute cam de regulă cu bumbac alb; preste cămașă se încing cu curea, nu prea lată, iar feciorii mai poartă unii și curele țintite și curele cu bumbi și cu priznele;2, Cioareci largi pregătiți din sumani albi / postav/ de lână, pre care îi coasă fiecare muiere.3, Preste cămașă bondă, /pieptar/ din piele de oaie, cu primb negru. Pieptarele sunt simple și fără multă cusătură, având croitura căputului. Vara români din Dămuc atât femeile cât și bărbații poartă mai mult numai bondă și cămeșă. Preste bondă poartă suman, sau cojoc de piele de oaie cu prim / blană/ de miel și fără multă cusătură. Sumanul făcut exclusiv numai din sumani/ pănură/ neagră. Sumanul asemenea și-l coasă mai fiecare femeie, și pe el nu-i nimica strein, toate sunt făcute în casă. Bumbii sunt făcuți din Sărad împletit din tort de lână. Pe cap poartă vara pălărie, iarna cușmă din piele de miel albă sau neagră. Încălțăminte li-este: Opinci/ opchinși/ legate de picior cu curele sau cu așă făcută din păr de coadă de cal sau de vită. Iar la sărbători mia ales feciorii poartă păpuci/ boconci/. Ciobote nu prea se poartă. Vara și mai ales la sărbători poartă în loc de cioareci țari țesuți din lână și bumbac...

Femeile: poartă cămeșă mai împetrișată cu cusături ca bărbații. Cusăturile de pre mâneci după formă și poziție poartă numiri de pistecot, altiță, rânduri, șinatău, etc. partea din jos a mânecii se finește în așa ziși fodori, iar aceștia sunt formați prin o cusătură respective prin o încreșitură numită lănceți. Cămeșele femeiești unele sunt cusute cu guler regulat ca și la bărbați, iar altele sunt numai încreșite la guler, care încreșitură se diece bezăreu.Preste cămeșă femeile se încing cu brâu, pre care vine catrința strânsă pre lângă trup cu bîrneată/ brâneată/.

Pe cap poartă fetele năframă, iar iarna broboadă, giolgi și șidă, iar femeile măritate poartă pe cap căiță preste care de regulă poartă năframă sau broboadă. Afară de acestea, mai ales vara la sărbători mai poartă nimateți/ învilitoare din cipcă – dantelă/. Preste cămasă se îmbracă cu bondă, suman sau cojoc, cari nu diferă nimic de ale bărbaților. Încălțămintele asemenea sunt opincile, ca și la bărbați, iar în sărbători ciobotele, păpuci nu se folosesc. Toate hainele – afară de năfrâmi, bonde, cojoace și ciobote se fac de către femei.

Tot la sărbători, respective la Hramuri și la Veselii bărbații poartă traistă de șold în care își poartă plosca cu rachiu, traista de șold asemenea se țese și se coase de către femei din tort de lână colorată în diferite colori, culoarea dominantă însă e roșu. Catrințele asemenea și le țes femeile tot din tort de lână colorată. Între țeseturile de casă sunt de amintit: diferitele speții de pânză și anume de in, de cânepă, de călți, de bumbac, apoi șervete, brobozi, fețe de masă, fețe de perini etc. Din lână: Sumani alghi și negrii, țoale, plocăz, desagi, iațri, catrinșă, bârneață, brâie etc. Recvisitele întrebuințate de femeile țesutul pânzii sunt: Stativele, vătale, ișă, spată, călcători, suveică, ca recvisite ajutătoare se întrebuințează învârtelnița, urzoiu/ urzariu/ și socala.

Numirile supraedificatelor:

Casele, cari putem dice fără deosebire/ esceptând casele celor mai inteligenți/ stau din tindă, cămară, și casă/ odaia de locuit/; pre lângă case se află grajdii, șura, cotețu, iar pre la munți vara trăiesc în colibi sau în surlă.

La păstorit

Locul unde dorm oile se dice tîrlă iar unde le bagă de le mulg se chiamă strungă; din strungă ies oile pe spătari una câte una, de le mulg, la spătari deasupra sunt puse nește scoarțe de brad sau nește scânduri cari scutesc pe ciobani în timp de vremuri la muls și se dice comarnic. Oile se mulg în găleată, din găleată se toarnă prin strecătoare, în budacă, unde i se dă chiag. Chiagul se ține

în chigorniță. Cașu se stoarce de zer în strecătoare sau în crintă, zeru se fierbe în căldare în care se amestecă mereu cu un lemn numit tângeri. Afară de acestea mai sunt de amintit, cupele și brighideu, cu care se aleg untu. In tîrla oilor se află crivala cu drobu de sare. Oile cari se mulg se zic mînzări, iar celelalte sterpe, mieii berbecuții până la 1 an se numesc cârlani, dela un an până la 2 terlii, de aici încolo matori, iar mieluțele până la 2 ani se numesc niori/ miori/.

La plugărit

Plugurile de pela noi sunt schimbătoare, făcute din lemn și stă din următoarele părți: grindei,coarne,bârsă, plasă, corman, șier/ fier/ lung și șier lat, apoi roatele de plug; când se duc sau vin dela arat plugul se pune pe cobghile. Plugul e ținut pe roată de potîng, care-l făcut din chiele/ piele/. Copilu care umblă înaintea boilor la plug se chiamă pogănici. O datină a românilor de pe aci e că: Primăvara când încep la arat, afumă boii împrejur cu tămâie și la grumazi îi freacă cu un ou.-

Plantele mai însemnate:

Popușoiu, orzu, grîu,săcara, de vară, ovăsu, pichioșile/ cartofii/, curechiul/ varza/, mai departe prin grădiniți: ceapa, usturoiū, mărari, marole, morcogi, petrânjei, tarhon, șimbru, lobodă; dintre flori: busuioc, lemnu domnului, poarta raiului, scînteiuța, ghiorghini, tămâiță, smeuriță, căldărușa, stînjinei, ochiu boului, mazăricea, nalbă etc.

Între plantele de leac numără: rumănița, nalba, zerna, schintița, pătlăgina, păpădia, orbalțu de pădure, brusturu caprii, podbalu, baraboiu, frunza de nuc, frunza de mesteacăn, bozu, poama de boz, floarea de soc și de teiu, leușteanu etc. Ca plante otrăvitoare/ veninoasă/ sunt cunoscute între popor: Stirigoaia, omagu, mătrăguna. Dintre arbori sunt cunoscuți: Bradu / molit/, brad alb, luci, tisă, șneapăn,lemn sterp, mladă, arțari, paltin , fag, plop, răchită, corn, caprafoi, dîrsoc,măcieș, căcăzdar etc.

Animalele cunoscute de popor.

Ursu, Lupu, Hulpea, căprioru, jder, bursuc, veverița, nevăstuica, helghia despre care susțin că dacă nu-i dau pace mușcă jitile și că mușcătura ei e veninoasă, și că vita se vindecă dacă descântă de nevăstuică. Apoi dintre paseri: Hulturu, sorla / care cară nieii/, uliu, broscărița, vindireu, gotca, găinușa, gaița, alunariu, ciocănitoarea, buha, pupăza, huhurezu, sau ciofu, pescariu, cintița, scăiuș, gătejelu, cucu și rândunica le țin de păsări sfinte. Despre cuc cred că, când cântă strigă pe fratele seu care zic că e în rai, lichitoarea, sîtariu. Despre gătejel/ ochiu boului/ zic că-I împăratul păsărilor, fiind că când au facut Dzeu păsările, au zis că pe acela îl va pune împărat care sa putea sui mai sus în zbor, au pornit toate, care de care sburand mai sus, gătejelu încă sau suit până la un loc, dar fiind mic sau obosit curand, și au voit să se scoboare jos, când sau lăsat jos au văzut dedesubtul lui o pasere mare care se învârtea lin înălțindu-se din ce în ce tot mai sus, era vulturul. El sa lăsat frumușel pe spatele lui, vulturul sau tot suit întrecând toate celelalte păsări, sau suit așa de sus , încât sau pierdut în nori, după ce sau obosit și vulturul, gătejelu fiind odichnit au sburat pe spatele vulturului în sus strigand io-s împărat, io-s împărat. Celelalte păsări văzând că le-a înșelat gătejelu, sau hotărât să-l omoare, el însă sau ascuns în tufișurile cele mai dese, de unde până azi nu au eșit, făr strigă mereu de acolo io-s împărat, io-s împărat.

Dintre amfibii: șarpele roș, șerpele pestriț, și șerpele negru, despre toți aceștia cred cum că sunt veninoși. Mușcătura de șerpe cred că se poate vindeca prin descântece. Cred mai departe că dacă te mușcă șerpele să bei apă numai de cât, adecă înaintea șarpelui șia tunci nu ți-e nimica. Mai cred că daca îți întră un os de șarpe în picior rana aceia nu se mai poate vindeca, și că osu pătrunde tot mai adânc până iese pe partea opusă. Despre șarpe cred că ori cum li sdrobi ziua, el nu moare până după apunerea soarelui. Solomazdra pestriță și conăchiftirița –

solomâzdra galbenă, despre cari cred că dacă te mușcă numai atunci te vindeci dacă vei putea număra o ghimerlie/ felderă/ de mac. Broasca râioasă despre care cred că te umpli de râie, pentru accia care numai une o vad o înțeapă într-un cep și așa o pun undeva sus, pentru că cred că altcum ori și cum îi sdrobi-o nu moare. Broasca râioasă uscată o folosesc, că o pun în culcușul porcilor și le-o dau în sare ca să nu piară de brîncă.

Scrise de Dem. Drăgan paroch gr. cat. în Dămuc, cam prin 1903.

Monografia com. Subcetate – Varviz ⁵²⁰

Copie⁵²¹

DATE referitoare la istoria Varvizului parohie in protopoiatul Giurgeului Comitatul Ciucului Arhidieceasa Greco Catolică de Alba-Iulia și Făgăraș în Transilvania.

Motto:Istoria e magistra mare a vieții. Verba volant, scripta manent. Binefacerile esperiate să se înscrie pre piatră, vătămrile suferite însă să se scrie în nisip.

1. Nimirile vechi și nouă a locuitorilor și apelor comunei Varvizul precum și esteziunea teritorială și starea lor până la colonizarea lor prin strămoșii poporațiunei de azi.

Comuna Varvizu – în vechime numită Varvigiu, Varhegyalja –Gyo Varhegy, se află situată în prezente pe teritoriul mărginit, de către răsărit cu râul Mureș, de către miazăzi cu pârâul Dудii și teritoriul dincoace de râul Mortonca, de către Apus dealurile și ramificațiunile munților Cristigiu, Chechicheteu și Bătrâna, care cu celelalte puncte mai înalte dintre ele formează linia despărțitoare dintre comitatul Mureș Turda și Ciuc, și care ramificațiuni se scoboară până în Varviz și Mureșul, formând o mulțime de coline: numite Teulețu, Ulmu, Făgețelu negru, Priporu, Troaca Pașcului, Groapa lui Muscă, Preluca Imri, Piciorul Butercii, Piciorul Mortoncii, Piciorul Lung, Făgetul, Butuci, Padina, Dealul Andrecanilor, Dudile, Sașchiul, Coasta și Dealul Văcăriei, Dealul și Piciorul

⁵²⁰ Scris cu creionul.

⁵²¹ Text dactilografiat

Armeanului, Preluca Lupilor, Seschina, Runcu, Filpea, Dealul Țiganilor, Fundoia, Dealul Sălăgeanului, Dealul lui Cotfas, Coasta Filpei, Preluca; aceste coline fiind stretăiate prin Părăul Călnaciu, care isvorește din dosul Prelucei Imrei, Troaca Pașcului, Teulețul, precum și isvoarele dela Sașcheu și Peciorul Butercii și mai vărtos din isvoarele calde dintre dosul Saștinei și Dealul Vacariei, de unde și incede a mâna mai multe moriști – 14 la număr – până la vărsarea în Mureș, în mersul lui sunt mai multe lunci, dosuri, fețe, podiree, poene și gropine. Alt părău care isvorește din hotarele de către apus ale Varvizului, Părăul lui Muscă isvorând din poiana Petrii parcurgându-și calea către răsărit, despărțind Runcul de dealurile Filpei se varsă în Mureș, primind in sine mai multe isvoare și irugi. Tot din această parte își ia inceputul și Părăul Țiganilor, și adecă din irugele formate de colinele Preluca Lupilor, Părăul Armeanului și Grădina Dobrenilor, luând calea către Nord Ost și primind in cursul său către Mureș mai multe isvoare mari și irugi, se varsă în Mureș către Platonești. De către miază noapte ca graniță naturală ar fi Părăul Gălăuțașului isvorând din dosul Priporului și de către Făgețelul, după ce intretaie o mulțime de coline, luând direcțiune către miază noapte, lăsând in partea stângă pe locuitorii din Padină iar mai in jos in dreapta pe cei de pe dealul Armeanului, parcurgând calea către răsărit, se varsă în Mureș, lăsând in dreapta lunca Dobrenilor iar in stânga teritoriul Proptiș, care formează linia despărțitoare intre vecina Toplița respective comitatul Mureș Turda.

Teritoriul acesta in extensiune de peste șase mii jugăre cadastrale care din vechime a format totodată și parochia gr.cat.a Varvizului, laolaltă cu teritoriul numit Hodoșa la partea dreaptă a Mureșului către răsărit astăzi locuită de 42 familii gr.cat. aparținând in cele bisericești parochiei Varvizului laolaltă cu treizeci și trei de familii gr.cat. din Ditrău și 11 familii gr.cat. din Remetea Sineu, considerați ca filii și aparținând în cele politice comunei Ditrău respective Remete ba până la 1810 au aparținut parochiei Varvizului și credincioșii români

din Sărmaș și Gălăuțaș – astăzi formând o populațiune de peste 500 familii cu peste 1200 suflete, și șapte familii israelite, la 20 familii maghiari și 15 familii țigani – de prezent sunt situați și grupați: peste 181 familii române gr.cat. pe teritoriul de 915,43 jugăre cadastrale, care a format înainte de 1848 propria comuna urbană Varviz ca proprietate alodială a familiei contelui Lazar din Gyo Szarhegy a cărui iobagi-inquilini au fost. Toate celelalte familii grupate în așa-numite cuturi, și anume 36 familii situate pe teritoriul numit Duda /720 m./ aparținătoare la celelalte familii a cutului I; 61 familii situate pe teritoriul numit: Șestina /760 m./ Intre păraie, Șastiu /855 m./, Dealul Văcăriei /743 m./, aparțin celorlalte 31 familii al cutului al III situate pe fața Cănacului, Dealul Crucii, Părăul Gușii și Sciopeni de pe teritoriul grofesc; 88 familii situate pe teritoriul numit /dela Gaura Mâții la 1047 m./ Filpea /769-786 m./aparțin cutului al V-lea care laolaltă cu cele 105 din cutul al VI-lea Gălăuțașul la înălțime de 1047 m. la Padină /786 m./ și 769-795 Dealul Țiganilor, Preluca Lupilor 855 m. și 672 la Mureș, sunt situate pe hotarul Remetei afară de 35 familii de pe așa numita Coasta Filpei – la Preluca resp, dela Părăul lui Musca până la părăul Țiganilor care aparțin hotarului Ditrău, de care cu cadastru încă nu sunt greutăți publice purtându-le la Varviz. În cele bisericesti însă cutul Gălăuțaș aparține parte parohiei gr.cat. Sărmaș –66 fam.- parte celei gr.orientale din Toplița Română precum și în cele scolastice, din care cauză e cu totul neglijată de către cei competenți.

Atât teritoriul urban cât și cel aparținător hotarului comunei Remetea precum și a Ditrăului, încă și în secolul al XVI-lea a fost acoperit de codrii seculari, în partea cea mai mare brădet de cel mai frumos molid, brad alb și mai puțină tisă cu lemnul roșu; pe teritoriul numit Duda în mare majoritate: mesteacăn de cei mai frumoși, în Petrar și Dosu mulți frasini, în mijlocul de azi al satului mai mult plopi și răchite; pe față și pe Dealul Morii: mult alunish și frasini, pela Făgețel și Pripor se află mult fâget în celelalte părți peste tot pădute

intunecoasă de brad, afară de teritoriul Hodoșa, unde a fost și mult câmp din timpurile vechi, iar coasta Chigiului și coasta Rusiei fiind tot pleșuve și cu risipituri. –In acești codrii seculari și liberi până la militarizarea secuilor in 1764, se aflau o mulțime de sălbătăcii începând dela Regele munților Carpați: Zimbrul și Plotonul – despre care tradiția susține că erau de mărimea unui bou cu un corn in frunte având in vârful lui o ramură, cerbi și căprioare de speța cea mai frunoasă și in așa mulțime încât aveau cărări bătute mai cu seamă pe locul numit Plămâna pe unde se coborau la sărătura din Poiana; urși de cei mai mari, porci sălbateci, lupi, jderi/ numiți și mâțe sălbatece fiindu-le tare scumpă pielea / și alte sălbăticii, apoi mulțime de găinușo și gotce sau cocoși de munte. –

In râul Mureș care fiind neregulat, cu multe cotituri și bălți in formă de lacuri și ochiuri adânci și periculoase increscut și cu arbori dintre cari unii prăvăiți cruciș curmeziș precum și multe pietre, precum și in celelalte păraie care aveau țarmuri mai ridicate decât in prezent, se aflau o mulțime de pești: păstrăvi mari și frumoși, lipani, mithai, babe și raci, numai mai târziu când aceștia s-au imputinat ivindu-se poduți și cleni, și mai târziu știuci și grindei. Pe lângă acestea in păduri se aflau in stare primitivă o mulțime de stupi bogați in miere. –Aceste locuri păduroase atât conform tradițiunii din aceste părți cât și din unele documente istorice, mai probabil că și la începutul secolului al XVII au fost cu totul libere de orice stăpânire secuiască, considerate sau ca proprietatea erarială regească, de nu cumva au aparținut teritoriului Principiatului vecin Moldova, nefiind in același timp, regulată granița dintre aceste două țări vecine, după cum se va vedea din următoarele comunicări. Așa de exemplu tradițiunea veche păstrată la bătrânii actualmente dela 60-100 ani, susține că cei mai vechi locuitori cari s au așezat in aceste părți nu au cerut concesiune dela nimenea spre aceasta, și numai mai târziu ei de bună voie s-au dus la Lăzarea din Szarhegy, precând și secuii erau tare puțini in Giugeu și mai cu seamă sate impopulate erau numai Sarhigiul, Târgul Sânmiclăușului și Alfalăul unde era și crai birăul și așa fiind

Lăzarea ca un craiu peste tot Ciucu i-s au inchinat lui, neobligându-se ai da nimic decât ceva vânat de bună voie, care apoi s a prefăcut în datină și mai apoi în legătură după cum se va vedea. De altă parte se susține că Secuții primilor coloniști nu le porunceau nimic nici nu ii opreau dela nimic. In urmă că mai înainte granița a fost pe Pricica și nu la Tulgheș ori Prisecani, fiind orișicine liber a merge in Moldova de aici, sau a veni de acolo și a se așeza aici, precum și că: pe strămoșii lor ia inbiat Lăzarea să cuprindă tot teritoriu cât mai mult până la Bătrâna, căci odată le va prinde bine urmașilor lor, dar ei n au voit că ce să facă cu atâta loc nefăcându-se bucate ci mai bine vom merge in Moldova; de alta parte din documentul comunicat la pag. 137 a opului lui Orban Balazs Szekely Fold leirasa încă s ar vedea că acest ținut și mai cuseamă jurul Topliței nu au fost sub ceva stăpânire precum și că la 1658 acea comună a fost lăsată de către ceilalți locuitori din Giurgeu, pradă unei cete de tătari și poate și Moldoveni, care numai trecând peste acest teritoriu și peste cel de azi al comunei Remetea care încă nu era înființată, trecând Mureșul pela podul de azi al Romanului in locurile mocirloase de șesul Sarhidiului au putut fi împiedecați și bătuți, parte mare ingropați din dânși la movila, ce până astăzi se vede la care lovire tradițiunea susține că au luat parte și români din aceste părți și că lucrând grofului Lăzarea in apropierea ei mai târziu copiii au aflate bumbi și alte rămășițe de la cei căzuți.-

2. Primii coloniști stabili de pe teritoriul acestei comune, originea și alte împrejurări din viața lor socială, economică și religioasă până la definitiva lor constituire in comunitate religioasă și politică, respective până la desrobirea lor după 1848 și răscumpărarea locurilor taxaliste.

Atât din numirile locurilor și munților comunei Varviz și jur care in partea cea mai mare sunt de origine slavă și romană – precum se observă aceasta in tot comitatul Ciucului – precum și din mai multe tradițiuni bazate și pe unele documente ce au putut ieși la lumină este verosimilă părerea acelorora, care susțin că acestea locuri au fost locuite și cercetate și de popoarele cu locuința nestabilă a

evului vechiu servindu-le mai mult ca un loc de refugiu, în luptele și persecuțiunile ce au îndurat unele dela altele. Însăși situarea acestor locuri în creerii Carpaților de răsărit aproape de izvoarele Mureșului și a altor râuri între punctele de trecere cele mai vechi între Transilvania și Moldova și viceversa servind piscurile Cristigiu, Bătrâna, Buneasa, Fâncelul și Măgura cu tot atâtea puncte conducătoare dintre o țară în alta pentru cei persecutați și rătăciți apărate de toate părțile de către râurile Mureș –de către Ost și nord vest – Gurghiu de către miazăzi, a putut să atragă și în timpurile vechi privirea popoarelor nomade și avizate la traiul de munte. Centrul și punctul de gravitațiune a putut fi însă mai mult și în acele timpuri locul pe care se află așezată comuna Toplița, despre care se află cele mai vechi tradițiuni și documente susținându-se că cel mai vechi sate de pe Mureș au fost Deda și Toplița. Ca documente servesc și antichitățile aflate la Toplița și ad.: două lamine fragmentate de pumnal, un stilet de 15,5 cm. Precum și 6 seceri și 5 ferestraie despre care se face amintire și dl. Gr.G.Tocilescu în opul său *Dacia înainte de Romani* la pag.800 despre cari susține ca și ceilalți istorici și arheologi că sunt de pe timpul Dacilor; mai incolo monetele aflate la Moglănești între Toplița Varviz și Sărmaș cu ocaziunea săpăturilor la drumului Comitatens în 1856 fugind noaptea lucrătorii cu comoara aflată apoi sfărâmurile de hârburi aflate în vârful Dealului Gruștin proprietatea familiei Popescu din Toplița cu ocaziunea săpăturilor după piatră la facerea drumului de pe Secul în 1888 la o adâncime de un metru; asemenea cantorul Vasile Dobrean din Varviz susține că atât dânsul cât și alții mai mulți locuitori din Varviz aua aflat pe locurile numite Hodoșa și Plămâna, arând primăvara, mai multe săgeți și cuțite în apropierea comunei Varviz din care cu faurul Nicolae Dobâna au făcut cuțite. -- Toate acestea pot deci servi ca documente cumcă acest ținut a fost locuit și în timpurile străvechi de către popoarele barbare prin care nici armele nici civilizațiunea Romanilor nu a putut străbate. Această nestabilitate însă a ținut până în secolul al XVI și adecă din cauza pădurilor seculare

neexploatabile și a râurilor neregulate, dar mai vârtos din cauza erupțiilor războinice care se îndreptau spre Orient parte a Tătarilor parte a Principilor Români mai cu seamă din Moldova pe timpul lui Ștefan cel Mare și Petru Rareș și probabil și al lui Vlad Țepeș prin a cărui militari rătăciți în aceste părți s-a pus începutul familiei resfirate prin comunele române din Giurgeu sub denumirile de Țepeș și Țepeluș. –O altă cauză a acestei nestabilități a fost și mulțimea acelor refugiați dinaintea persecuțiilor crudului feudalism și a altor întâmplări nefericite cari sub numirea de hoți și bandiți de munte, sau după tradițiune și ca voinici insuflau frica și groaza nu numai în locuitorii mai debili ci și în conducătorii țării după cum saflăurme despre aceasta și în deciziunea Dietala din Pojonu la 1626 art.15 lăsându-se prin aceasta comunei Toplița ca să nu mai sufere și de refugiul acestor hoți căci la caz contrariu va fi exterminată /Orban Balazs Pag.137?. –Aceste stări de lucruri însă mai încetând și raporturile îmbunătățindu-se mai cu seamă cu venirea și a Transilvaniei sub casa de Austria precum ceilalți locuitori secui ai Giurgeului, așa și populațiunea română din acest ținut a început a fi mai stabilă punându-se în acest mod bază înființării comunelor române de astăzi de pe așa numitul pământ secuiesc, între care după toată probabilitatea primele au pus fundament mai statornic Varvizul și Voslabul în ținutul Giurgeului, ca foste comune urbariale a familiei celei mai de frunte din comitatul Ciucului: conților Lazar numit după tradițiune Craiul și Domnul acestui ținut care a cutezat să se pună și contra Împăratului, după documente însă una dintre familiile cele mai distinse ale secuimei cu domenii și pe la Megyesfalu lângă Murășoșorhei și Archiud din care familiile pela 1702 Contele Francisc Lazar era inspectorul supren al tuturor pasurilor din Cason, Ciuc și Giurgeu: în 1704-1707 alăturându-se la partida lui Francisc Rakoci în două rânduri a fost silit să fugă în Moldova, condus după cum susține tradițiunea, de un vânător și colon al dânsului din Varviz din familia Huruba, cu care ocaziune prin generalul austriac Acton /la 1707/ i sa și prădat pomposul castel și residentia din comuna

Szarhegy, care nu sa refăcut până în prezent, ba după cum se susține, aceste însemnate ruine de cari sunt legate atâtea suveniri și de care familie este așa strâns legată trecutul populațiunii secuiești și române din Giurgeu, la olaltă cu toate bunurile remase încă au trecut în mână streină.

Acestei familii, respective atecesozilor ei, precum și celelalte comune, așa și Varvizul în mare parte are a-I mulțumi existența și scutul, sub care sa dezvoltat, până la trecerea feudalismului. Tradițiunea bine păstrată, susține adecă, că primii coloniști stabili ai acestui loc, văzându-se infestați parte de atacurile secuilor vecini, parte de a bandiților de cari gemeau codrii, de bună voia sau dus la groful din Sarhigiu, Lazarea, care ca un crai stăpânea întreg Giurgeul, închinându-ise lui și cerând ca să-I apre de răuvoitori, ducându-I daruri din vânat. Acesta a și venit să vadă locul, îmbiindu-I se cuprindă cât le va plăcea până în vârful muntelui Bătrâna, căci le va prinde bine dacă nu lor, urmaților lor, dară ei nu au voit decât teritoriu de 945 jugăre, zicând că nu se fac bucatele, și că și așa poate vor fi siliți să meargă în Moldova. Acești primi locuitpri au fost priviți la început ca vânători și ca păstori ai Curți făcându-și și grofii în Varviz pre Față stupină, iar către Mureș la sbâncani tău de pește. Cari au fost numele acestor primi coloni stabili, locuitorii de azi cu siguranță nu știu, decât că, au fost strămoșul familiei Dobrenilor, venit probabil din Moldova, satul Mălini, care sa așezat pre teritoriul numit Față, locul cel mai productiv și cultivabil și pe acele timpuri, unde și în prezent locuesc următorii numeroși ai dânsului, după cum se va vedea la descrierea genealogiei acestei familii.

2, A Cotfăsenilor, de origine din ținutul Târnavelor, jurul Sighișoarei, unul din supușii contelui Haler, care sa așezat la isvorul de pe dos, sub dealul și la troaca numită a Cotfăsenilor; 3, a Hurubenilor, venind tot dela țară, probabil de pe câmpie, așezându-se în vecinătatea lui Cotfas, pe dos, la isvorul numit: dela Crișmărești; 4, a Muscanilor, probabil din Moldova, stabilindu-se la gura pârăului numit pe acela timp Călnaciul mic, numit mai târziu după numele familiei, pârăul

lui Muscă; a Popenilor, venit de la Ibănești, așezat tot pe locul numit Dosu; 6, a Gaftonilor sau Lucanilor, așezați pe Deal; 7, a Vescanilor, așezați tot pe Deal numiți și Melinteni după străbunul lor; 8, a Marcanilor și Sbârcenilor, așezați aproape de gura și revărsatul în Mureș a pârăului Călnaciu /cel mare/, precum și străbunii altor familii așezate mai târziu pe teritoriul desemnat ca alodial și conscriși în inventariul contelui Lazar, dedus în 17. Februarie 1773, pr. a Usicanilor, a Rusenilor, Teranu, Babota, Forfoteanu, Coborțu, Borgovan, sau neinduși în acel inventar, dar amintiți de tradițiune precum: Brebanu, Mureșeni sau Iliuțeni, Câmpeanu, Hanga, Blaga, Cifrea, s.a.după cum se va vedea mai în jos din documente. Asemenea între primii fondatori ai acestei comune sunt a se număra și coloniștii așezați pe teritoriul din vecinătatea și jur, și adecă a comunei Dotro, între cari cei depe Hodoșa: Tompeni, Opreni Tesloveni și Goia sau Papucu/George Goia, bătrânul afirmă la olaltă cu cei mai bătrâni Tompeni, că strămoșul lor, ad. A Tompenilor a fost Vasile, dela Milașul mare, având pe: Iacob, Grigore, Filip, Ion, Gavril, Stefan, deci Tompenii bătrâni de azi, precum: Dumitru I. Filip, Ion I. Gavril, Dum. și George I. Ion I. Grigorie, sunt a 4-a generație, iar fii lor a 5-a ge. Și nepoții lor a 6-a gen. Asemenea Oprea Onea venit din Moldova a avut pe: Neculae, acesta pe Chiriță, Toader, Toma, Bloj și încă 3 inși, care a luat de fem. Pe N. Teslovan din Toplița, /aducând /?/ pe strămoșul Teslovanilor ca copil /?/, -Când sau așezat pe coasta Hodoși a fost codru, făcând ei loc de casă în pădure, neplătind nimărui nimic, decât mai târziu închinându-se de bună voie Pușcăreștilor. Când sau bătut secuii cu Turcii ei au dat berbeci, ori vite, când sa făcut bis. În Ditro, /precum și a comunii Remetea, între cari: Ciubuca, venit după tradiție dela Codrii băcului sau Bugiacului tătăresc, și Bordea dela Jodu sau Dragoiasa în Moldova, așezați pre Filpea, iar Tănase tot de acolo, așezat pe teritoriul Duda, alții însă venind mai târziu pr. Suciu, Doți, Colceriu, Pavel, Istrate, Cândea, depe Duda, Croitor sau Meșterhazanului, Buzilă, Rusu, Cherecheșu, Vaideș, Pascu, Țepeluș, Morariu, Moldovanu, depe terit.

Grofesc; Românii sau Olah, Danu, Buzdugan, Naiba, Deacu, și Nadeșanu, depe seșchina, sașchii și călnacii; Baci, Todoranu, Voda, Cosma, Blaga, Rusu, trifanu, Radu și Buca depe Filpea și în urmă familiile: Natea, Truța, Trâmbițasu, Stan, Ilișanu, Rugina, Teranu-Marga, Rîpanu, Cristea, Doltea, Filipașu, Luncanu, care au împopulat teritoriul numit Gălăuțașu.-

În urmă se obsevă împrejurarea că dela fondarea acestei comune, resp. comunități bisericești, totdeauna au aparținut la aceasta în cele bis. Și familiile de origine veche din comuna Ditro, între cari familiile astăzi în mare parte sunt maghiarizate: Suciuc /Szöcs/, Lupu /Lupuj/, Mega /Maga/, Cîndea /Kinda/, Colceriu /Kolcsar/, Pop /Pap/ Constantinu /Kostandi, și Stoica /Esztojka și Morariu /Molnar/, cari din moși-strămoși sau deprins cu morăritul și alte întreprinderi industriale, la care nu sau priceput și îndatorat secuii.

În urma relațiilor locale, viața celor mai vechi locuitori din acest ținut muntos și abundent în toate feluri de sălbăticiii, a fost asemenea tuturor popoarelor în stare necultivată, adică din vânat, pescuit și economia de vite, mai cu seamă la început capre, mai târziu vite cornute ca și râmători. Este viuă încă tradițiunea despre vânătorile îndrăznețe de plutoni, cerbi, urși, și porci selbateci ale acestor străbuni, precum și despre istețimea lor în darea la semn, urmărind sălbăticiunile în fuga cailor dresați spre aceasta. Exemplu despre aceasta este și tradițiunea, că un membru din familia Hurubenilor, care înainte între anii 1704-1707 a condus pe contele Lazar Francisc pe potecile cunoscute bine de dânsul în Moldova, purtându-I corespondența între dânsul și contesa rămasă în Szarhegy, și adică în toporiștea unei securi, îmbiat fiind a cere ori-ce beneficiu pentru acest însemnat serviciu, a aflat de bine să ceară o pușcă și un câne de vânat, de cari avea numai acel conte. –Asemenea se susține tradițiunea despre mulțimea vitelor și cailor renumiți a familiei Dobrenilor, din cari după militarizarea secuilor, se cumpărau ca cei mai acomodați din acest ținut pentru armată. Asemenea se vorbește de turmele de porci a acestei familii, care păștea ca și în stare sălbatică

prin acești munți, ajungând până la curtea din Gurghiu, unde sau mirat de starea lor sălbatică, necutezând ai ataca nici fiarele selbatice. Din cauza acestor bogății neajungându-le pășunatul din aceste locuri, pentru puțina plată exarendau și pășunatele de pe râul Gurghiu, care de atunci poartă denumirea de luncile Dobreanului, precum și muntele meștera, pășunatele de pela Bilbor numit: peciorul Dobreanului, muntele Stejia și Voivodeasa. Fiind pădurile libere, pentru iernut li se tăiau brazi mușchioși și fagi, așa încât fiind și vitele pe atunci mai puternice, partea cea mai mare din iarnă o petreceau prin codrii prela horștiu, și numai în cazul extrem venind ciobanii în sat cu ele, dar și aici neținându-le în grajduri, ci numai în corlițe. Cu sporire a populației și mai cu seamp pustiirea pădurilor prin foc, la ce îi îndemneau și secuii, fiind atunci mare merit a estermina în tot modul pădurea pentru a a face câmp de pășunat și cultivat -- a început a se schimba și modul de viață a acestor locuitori. După cum se constată adecă și din inventarul dedus în 1773, în locurile curățite de păduri au început a semăna bucate, și adecă la început producându-se numai macu și bobul, și mai târziu cartofi și cucuruzu /păpușoi/ de cel mai mărunt de Moldova, care însă numai rar se cocea.

Tot cu aceste produse au solvit la început și taxa, la care ia supus patronul și domnul lor din Szarhegy, și adecă după tradiție la început a stat aceasta din daruri benevole, care apoi sa statorit pentru o sesiune alodială la 1.piele de jder sau de vulpe sau 6.marieși, mai târziu însă câte 2.oi cu miei și 3.zile la ori ce lucru ori în bani, prelângă cari în caz de lipsă și la recercarea Domnului daruri de lapte, smântână și ouă, pentru cari trebuiau să fie scutiți de infestările vecinilor mai cu seama Remeșenii căroră încă trebuiau să le solvească pentru folositul locurilor de pășunat taxe anumite, exarendate dela 1-99 ani, sau și pe mai puțin, neputând cumpăra dela dâșșii pe veci aceste locuri, depre cari au pustiit pădurea, prefăcându-le prin gunoire în locuri sau pășunate, sau de cultivat mai târziu cu semănături de primăvară și cartofi, după cum se observă și astăzi. --Tot aceste

relațiuni sau desvoltat și între colonii de pe teritoriul comunei Remetea și Ditro și familiile nobile din acele comune între cari în Ditro familia Pușcaș sau a boierașului, iar în Remetea a Vereșenilor și a Bernatului. Aceste relațiuni cu puțină schimbare au sstat până aproape de 1814, cu acea observaare, că după 1714 începându-se plutăritul și în Giurgeu și familia contelui Lazar intrând în legătură de rudenie cu alte familii de conți pr. Bornemisza, Horvath și Barcsay, colonii de pe teritoriul alodial au început a fi tratați mai aspru și supuși la sarcini mai grele cu scosul pluteilor și economia de câmp, din care cauză multe familii dedate mai înainte cu viața patriarhală și primitivă, au început a-și părăsi vetrele cele vechi ducându-se mai cu seama în Moldova, sau după vorba lor: trecând de cea parte! Fiind notați ca inquilini fugitivi, sau așezându-se pe hotarul liber al comunelor învecinate secuiești, unde erau mai ușurați, neplătind pentru pădure nimic, iar pentru pășunat o taxă neînsemnată de câți-va cruceri, care numai mai târziu sa ridicat la 10.cr. și un husoș.

Asemenea după militarizarea secuilor la 1764, au început a strânge și dare erarială, așa numită ilișă, ce se solva în fân și ovăs pe seama armatei, după starea materială a familiilor, fiind siliți a-l transfera în Târgu/Sztniklos/ mai și mai departe. Mai târziu Craiu-birăul din Csomafalva și comisarul din Szarhegy, denumind dintre acești locuitori birău și jurați, au început a-l supune la alta dare împărârtească, aruncată tot după starea materială a fiecăruia în bani ce se strângeau prin birău, a cărui plată era 4.cr. la an, purtând răvașu. Pe lângă aceste greutăți publice după ce sau constituit în parohie de sine stătătoare, cu filiile Sermașu, Ditro și Remetea, edificându-și după 1700 biserică și susținând preot, au solvit și birul preoțesc în bani și naturale sau dile de lucru numită claca și adeca 1.zlot ren. O zi de clacă de vară și 1.de iarnă resp. sania de lemn de fag s.brad.

Referitor la timpul înființirei acestei parohii matre, resp. a edificării primei biserici în această comună, după ce în trecut nu sa făcut nici un istoric

parochial, lipsind și matriculele parohiei conduse înainte de 1848,/după cum se va vedea mai jos/ care probabil că au căzut pradă la olaltă cu întreg arhivul parochial în revoluția din 1848, alte date mai sigure nu au rămas decât cele din 1, inventarul dedus în 1773 amintit mai sus, 2, Pomelnicul bisericesc mai vechiu din 8.Iulie 1875, când sa înnoit biserica, 3, Inscripțiunile depe clopotul vechiu mai mic din 1738 și icoanele cele vechi despre care se susține că au fost la beserica cea dintâiu, și dintre cari încă sa putut descifra anii scriși pre lemn cu litere cirile vechi – unele fiind șterse nedescifrabile – cele mai vechi date sunt anii 1740, și pe un scaun de teiu sau strană 1734, iar pre ușile împărătești numite sfinte dveri se află datul 1750. Dintre cărțile bisericești câte au mai rămas sau neprădate sau depărtate de către preoții nestabili, mai cu seamă din Moldova, după cum se va vedea că era datina, cele mai vechi poartă datul cumpărării sau a donării 1758, Aprilie 10- , și 4, tradițiunea păstrată și bazată pe spusele celor mai bătrâni oameni, dintre cari Filip Todoran/alui Macavei/ trecut de peste 100.ani/ Filip Todoran, la 1,Februar 1897. Afirmă că el a fost mai bătrân decât Ioana Coșarcă, preoteasa bătrână din Sermaș cu 4-5 ani,acesta în 1883. A fost de 88.ani, prin urmare în an.1897. el ar fi de 106. Ani; a fost coetan cu Grigore Ciubucă, Petrișor Ciubucă. Ion Cosma,Chirița Dobrean, și mai bătrân ca Nicolae Dobreanu cu 17.ani, care murind în 1893. A fost de 84.ani. Filip când sa însurat a fost trecut de 45.ani, sa căsătorit cu Sofia Vulcan din Toplița, de 20.ani a avut copii pe:Vasile,Ioana, Chirilă, Maria, Chița, Ana, Todora, Ioan, Petru; a avut frați pe: George din păraul lui Muscă, Chirilă în Grințieș, Ana în Grințieș, Maria în Gălăuțaș, Nastasia Olarița, mama lui Ioan Pascu; tatăl lor a fost Macavei din Ibănești, holteiu, căcăt, cu Paraschiva Cifrea care –1850, iar Macavei.../-

Din toate aceste se poate proba că cea dintâiu beserică parochială din Varviz sa edificat dupa 1700, până la 1740, renovându-se în 1785, și în 28,Iulie 1835. Sfițindu-se prin Episcopul Ioan Lemeny, în amintirea carei însemnate întâmplări pre pristolul de piatră din s. altariu se află lipită o bucată hârtie cu

4.peceti negre cu inscripțiunea cu litere cifrile: Acesta sfântă beserecă întru cinstea ss. Archangeli Michailiu și Gavriiliu, spre năfirea lui Ddineu zidită, sau sfințitu prin Ioanu Lemeni, a Româniloru, Greciloru, Serbiloru de legea grecească unită în marele principatu alu Ardealului si părțile lui împreunate Episcopu al Făgărasului în anul 1835 luna lui Iulie 28.-

Edificiul acesta bisericescu din lemn de brad cu usciori de teiu dela primul edificiu remași, cu un turnulețiu și clopotnița alipită mai târziu edificata, depinsă în stil oriental peste tot înlăumtru în 1786, iar în 1832, dusă în îndeplinire prin zugravul ioan Popovici, laolaltă cu aparținătoarele ei și cărțile liturgice și corale tipărite în l.română și cu cirile, parte în Moldova, parte în Blajiu, sustau până în prezente, prelângă îmbunătățirile făcute mai târziu, după cum se potu vedea în inventarele deduse și aprobate de autoritățile bisericesti mai înalte, competente, care se vor reproduce la locul seu.-

3. Conducătorii besericești-preoți, cantori și docenți și laici, precum și binefăcătorii sau ctitorii mai însemnați și mai vechi din această parochie, după cum o probewazp documentele existente; Urme despre ce dintâitu școală și starea învățământului înainte de 1848, resp. de 1868.-

După ce străbunii poporațiunei de azi a Varvizului, de naționalitate română și religiunea orientală, și probabil puțini și de cea gr.cat.după primirea s. Uniri – dela anii 1698-1782- laolaltă cu primii coloni din Sermaș –între cari fam. Marga alias Teranu, Dateșanu, alias Coșarca, Platon, Mândru, Deacu, Baciui, și Suciui, sau văzut în număr și stare îndestulătoare pentru înființarea unei modeste comunități bisericesti de sine stătătoare, care a aparținut mai înainte călugărilor de rital grecesc dela Moglănești, între Toplița, Varviz și Sermașu de a dreapta Mureșului, înființată probabil în secolul al 16-lea după tradițiune de către o doamnă din Moldova, numindu-se pārprul ce trece pre sub colina aceia și în prezent: pārăul Doamnei, și care mănăstire cu călugării din ea, în acele timpuri a fost punctul de tracțiune pentru întreaga populațiune română din Giurgeu,

servind ca și un institut de cultură pentru mulți din străbunii acestei populațiuni, despre care se vorbește că se foloseau de cărți slavice /în 1889. am aflat pe frontariul bis. Inscripția cu litere cirile: Aceasta sfântă beserică sau acoperitu și și catapeteasma sa zugrăvit prin cheltuiala mai mic între frați și smerit părintele Nicodim pentru iertarea peccatelor sale, luna Iunie /zile/ 1755, și fiind zugrav Andreiu Osufol; iar pe un Mineiu scris cu mâna: scrisam eu Dascăl mare Moldova... în 1742 și 70250-în și..... probabil 1742, aprilie 2 dile./ care toate sau prădat din cauza indolenței mai cu seama a preoților uniți, în proprietatea cărora a ajunsu după întărirea s.Uniri și după ce colonii din Varviz au ajuns sub feudalismul familiei c.Lazar din Szarhegy atât la îndemnul acestuia C.Lazar Francisc, cât și a vre-unui preot ce sa abătut în aceste părți , sau simțit îndemnați a aduce jertfe însemnate, care se recer pentru fondarea unei comunități religioase independente, într-o regiune nouă în împrejurările nestabile și grele descrise mai sus în pag. acestei monografii, și pentru cari jertfe, acei conducători și fundatori amintiți mai sus la pag acestei descrieri, considerând starea la care sa desvoltat modestul lor început greu și însemnătatea din toate punctele de vedere a unei comunități împopulate române gr.cat. la marginea extremă orientală a patriei, și-au câștigat cel mai frumos titlu de recunoștință și merite în veci nepieritoare.- Providinția tot odată a voit ca numele acestor binemeritați, se fie păstrate din generațiune în generațiune și totodată și prin documente publice și oficioase autentice. Acest mod în inventarul legal al familiei cont. Lazar, compus de esmisii tablei regești Perlaki Imre și Deak Ianos în 17.Februarie 1773, și care se păstrează în arhivul din Mureș Oșorheiu, dupăce se descriu familiile cele 32 despre cele 32 sesiuni alodiali, ca următorii primilor coloni amintiți mai sus, referitor la locul destinat pentru beserica, paroch și cantoru-docente se află notată: Hogy ezen megirt joszaghoz praetendal helyel együtt, es meg egy parokiával, ezenkivül és egy daszkujank valo hazzal es az helyekkel, a nehaj Grof Lazar Ferencz Ur conferálta volna, az Ecclesiának az oláhok ide származvan, ha

templomjok lesz, hogy annál inkább megmaradhassan, s most is jo szivel rola a taxat meg nem adnak, mint hogy miseket bizonyos időkbe szolgáltatni tartozik is a fungens oláh pap, ezen ev. Uagak collatumakert irás is extal rolla hogy eképpen vette kezéhez ez Eccla. /Eclesia/.-

Alți factori însemnați cari au contribuit la opul fondărei acestei parochii sunt păstorii sufletești și conducătorii direcți ai credincioșilor izolați în aceste părți espuse, cari după cum se vede și din notiția de mai sus și pe la 1773. au sciut și avut curajul a apăra drepturile bisericești față cu autoritățile mai înalte politice, folosind ăst mod intereselor credincioșilor de oe atunci și prin aceasta următorilor.

Intre acești părinți sufletești până la reînnoirea besericei în 1785, după pomelnicul din acel an au funcționat: 1, Lupu, 2, Iacob, 3, George, 4, Aronu, 5, Elesie, 6, Ioan, iar după cel din 1832. și alții pr. popa Flore, Ion și Vizoli neplăcut poporului neștiind bine românește, fiind dintre românii magiarizați și batjocoriți de Korcsi precum și pentru că umbla în vesminte neromânești, zicându-i: armeanu.- Pre păretele dinainte a Strasnicului se află inscripția cu cirile: adecă noi preoții din Varviji popa George și popa Aron am datu zece mirieși pre aceasta sfântă carte ce se dice strașnic iar pe păretele dindărăt se află scris: pentru preoții din Varviji popa Aron și popa George precum au..... a acestui anu.....1758 se invietelueșce. Varvij.....1758.lui aprilie în 10.popa George dela Szepviz prin urmare în anul 1758 erau în varviz și 2.preoți, ce se esplică din împrejurarea că parte foloseau toată porțiunea canonică lăsată de donatorul conte Lazar Ferencz pentru 2.preoți, care însă mai târziu sa pierdut cea mai mare parte, fiind astăzi formate 13.sesiuni alodiali din acea porțiune, parte pentru preoții din Varviz, trebuiau să administreze de multe ori pe toți românii din Giurgeu. /La 1785.se zice că moșul popii din Tulgheș ad. George Dobreanu a alungat din Varviz pe Michai Vizolu, încercându-l pe care și trecându-l peste Duda, batjocorindu-l armean pentru-că purta nădragi; a pus pe feciorul său Petru Dobreanu./

Dela 1785 au funcționat preoți până la 1882. din familia Dobrenilor, care are nu numai meritul principal la fondarea acestei comune, ci totodată în decursul alor peste 200. ani, prin membrii distinși ce a dat din sânul ei, a contribuit nu numai la susținerea și dezvoltarea în toată privința a acestei comune, ci și la existența întregului element românesc din Giurgeu în împrejurările cele mai grele. Cea mai marcantă și istorică figură din această familie a fost fără îndoială persoana preotului Petru Dobreanu, unul din cei 6.fii ai lui George Dobreanu și soția sa Bighina/ probabil din Toplița/ născut în Varviz la 1764. luna Ianuarie, când sa întâmplat Siculicidium la Madefalva. După împărțirile unor descendenți de a dânsului, demne de toată încrederea, susținute și de alți neinteresați; prin îngrijirea tatălui său a primit o solidă educațiune, parte la școala militară germană în Sztmiklos, parte la cea maghiară catolică dela Mikhaza, așa încât la 1794. fiind ordonat de preot decătre fericitul Bobu, și-a început greaua și adevărata apostolică chemare nunumai în parochia sa, ci și la ceilalți români împrăștiați prin tot acest ținut punându-se sub administrarea bază la fundarea celorlalte parochii din Giurgeu pe Sermașu, Bilboru, Corbu, Tulgheșu. Prin activitatea zeloasă sa consolidat sf. Unire în aceste părți începându-se și o mișcare culturală prin frecventarea atât a fiilor lui, cât și a alorlalți români dela granița Moldovei, la școalele înființate în Blaj, unde au primit educațiune mulțime de tineri români din acest ținut. –Fiind un om personat și curagios tot odată de o istețime admirabilă ...în lucrarea economiei de câmp. ținerea vitelor și mai cu seamă exploatarea pădurilor, deschizând căi noi de comunicațiune numite de atunci după numele său, și transportarea celor mai mari /lemne/ brazii seculari/ cioplite în 4.laturi și transportate până la Lipova, prin ce sa atras în aceste părți atențiunea neguțătorilor mari de plute din Ungaria. Dexteritatea dânsului în lucrul cu barda și ridicarea edificiilor, mai cu seama a casei sale cu etagiu, conducerea râului Călnaciu edificând moară și staul cu multă măestri, precum și primul fierastău, sunt admirate până în prezent. Merite

mari și-a câștigat atât dânsul ca preot, cât și frații săi Ioanel și Vasile ca oameni bogați și marinimoși pre timpul foametei dela 1814-16, atât față de consetenii și credincioșii din acest ținut, cât și față de mulțimea călătorilor alungați de foame dela țară, cari în cete mari luând calea către Moldova peste culme muntelui Cristigiu, sub numirea de bejenari, staționau și se recreau în acest sat, unde se bucurau parte de ospitalitatea acestei familii, parte de ultima mângâiere preotească, care le-o dădea asisitând la cele mai mișcătoare scene, care se-au întâmplat în acea foamete îngrozitoare. Dânsul laolaltă cu frații săi, au format ce mai însemnată epocă în viața acestei comune, dintre cari Ioanelu căsătorit cu o română din Voșlab, a avut pe Gavril, George și 2.fete, dintre cari una măritată după preotul Toma din Toplița, iar cealaltă cu Nicolae Muscă, distingându-se ca econom de vite și mare agricultor, introducând cultura bobului care se renta mai bine, numindu-se de atunci locul depe Runcu-bobiște; celalalt Vasile căsăt.cu N.Voideșu din Voșlab, a avut fii pe: Ioan, Teodoru, care a deschis noua moșie la Gălăuțaș-Kerekfenyő, Grigore, abs. de gimnasiu căs.cu Mărioara, Chirilă căsăt.cu Irina din Toplița, Niculae n.1814, cu Maria Moglan, Maria măritată Țepeluș în Voșlab, Anghilina măr. Urzica-Filimonești, și Varvara măr. Dumitru Huruba a morariului –sa distins ca om studiat și deștept, fiind omul de încredere a contelui din Szarhegy, denumit ca primul birău de curte , tot odată cel mai vestit cultivator de cai de rasă vestită, contați din depărtare, având la 100.iepe de prăsilă, folosind pășuni și muntele Meștera și luncile Dobrenilor. –După o viață plină de activitate moare la 1826, demn de a moșului său Chirilă Dobreanu /născ. la 1684/ și a tatălui său George Dobreanu, născut la 1714, recunoscut ca renumit vânător, folosind locuri de pășunat și în Bilbor, numit piciorul Dobreanului – crescând o numeroasă familie din 11. membri și ad.: Ioana m.Ilie Cotfas Cosma, George rep. în etate 18. ani ca stipendist a Epplui Bobu /după cum se susține omorît într-o dispută cu un fiu de conte magiar în Vasarhely/, Dochița măr.preoteasa Popoviciu Vasile în Grințieș – Moldova, Neculae, n.1798,

Palaghia, Maria, Paraschiva m.Ioan Urzica din dealu, 8, 9 și 10, morți ca minori și al 11-lea Michail n.1814 actualul paroch gr.cat.în Tulgheșu și viceprotop. onorar, -a lăsat în urma-i de preot succesor pe fiul său Nicola Dobreanu căs.cu Aristina Popu din Petelea, ca preot dela 1826-1853 Aprilie 24, după-ce în câți-va ani, 1846-1859 suferind de un morb de picioare, și-a primit de coajtor pre Teodor Szabo, preot gr.cat. disponibil din Petelea, fost paroch în Radnotfaia, după-ce fratele său Michail căs.cu Cădăreanu Anisia gr.ort.din Meșterhaza, ordinar de preot in 1838 pentru parochia Toplița română din 1850 contra voinței credincioșilor din comuna sa natală, cari iau edificat și casă parochială -actuala- a preferat a continua activitatea începută de tatăl său în altă parte /în a.1838. în Toplița iar din 1848 în Tulgheș/, și pe un teren abia brăzdat numai la graniță Moldovei, punct de cea mai mare însemnătate, unde fructele activității de 56.ani cu cel mai deplin succes încoronate, iau câștigat nou titlu de recunoștință atât pentru sine și familia sa cât și pentru străbunii săi, căroră în 20.novembre a.c. st.n. /1894/ prin serbarea jubileului de peste o sută de ani de activitatea pastorală a tatălui, fratelui, a unui fiu și 2.nepoți, în etatea octogenară le-a împletit din meritele câștigate cununa neveștezită, depusă la mormintele tuturor celor repausați din această familie în locul natal și înaintea numeroșilor strănepoți și consăteni, cari în semn de recunoștință și-au împreunat rugăciunile sincere cu ale acestui octogenar din vechea tulpină a celei mai distinse familii a acestei comune, depunând vot solemn că prin răbdare creștinească și activitate încordată în concordia și sub același stindard sfânt purtat de acei conducători, vor duce la îndeplinire opul început de acei meritați străbuni.

În timpul păstoririi blânde și adevărat părințești a preotului Nicolae Dobreanu, au intervenit de o parte zile de bucurie pentru credincioșii săi, pr. visitarea canonică a fericitului Episcopu Ioan Lemeni din Blajiu, cu care ocaziune sa sfințit și beserica ridicată de înaintașii săi, cu îmbunătățirile făcute sub păstoria sa, îngrijindu-se și de învățământul tinerimei, care a conces să se

înstrueze în casa-i parochială prin docenți aduși dela țară la stăruința dânsului; de altă parte au intervenit și zile grele înăsprindu-se și starea de jobăgie a credincioșilor săi din cauza lăcomiei și nedreptatea de care au fost conduși următorii familiei contelui antecesor, așa încât starea lor cu puțin se deosebia de a altor jobagi ce gemeau în legături la țară, așaș încât din cauza acestor insuportabile sarcini și de multe ori a tratării neumane, erau siliți să părăsească locurile și vetrele strămoșești. Din care cauză nu e de mirare că cu eruperea revoluțiunei în 1848, deși puțini la număr, și în cea mai critică situațiune în Secuime, au cutezat să se declare solidari cu ceilalți confrăți de suferință, trimițând reprezentanți la Năsăud, și începând a pregăti arme din recuisistele agronomice. Din această cauza fiind atacați de masele răsculate secuiești preponderente, în lipsă de ori-ce alt ajutoriu, au fost siliți să-și părăsească căsile, lăsând toate pradă acestei invasiuni, dintre care mulți din comuna vecină Remetea, care însă sau mulțumit cu furturile și cu prada ce au putut-o face în vite, stupi, găini....și vesminte- locuitorii cautându-și rtefugiul în Toplița și pădurile din apropiere. In urma la sfatul înțelept al unui comandant din miliția regimentului grăniceresc dela Năsăud, aflător în Toplița, reîntorcându-se cei mai mulți în comună, pactând cu secuii și luând parte la adunarea prima ținută în Hodoșa, la care își aveau numai reprezentanți, cari au decalrat aplicați a ține cu secuii /în toamna anului 1848/, după care în scurt timp sa ținut marea adunare dela podul Remetei, unde secuii au început a batjocori pe Româniii prezenți tăindu-le părul cu brișcele, unde apoi sa statorit că toți Româniii din Giurgeu, până la Gudea-afară de cei din Bicaz cari nu au voit să se supună, respingând de mai multe ori ostea secuiască- începând dela tinerii de 18 ani până la bătrânii de 85.ani-cum a fost Todoranu Macaveiu care încă a fost înrolat și supus exercițiului în Ditro și Remetea- cari după o instruire în iarna anului 1848/9 până la serbătorile Paștilor în număr de peste 500.români iau împărțit în 2.cete, una trimițând-o la Csikszereda de unde iau împărțit pentru apărarea granițelor din

Ciuc, cealaltă ceată condusă de ofițerul Mezey Istvan/Asztalos Pista din Distro/ după ce a ajuns la Csikszereda, sub comanda căpitanului Mike, a fost de nou împărțită în 2 cete dintre cari una trimisă la Haromszek în Kezdivasarhely sub comanda maiorului Hildt Ferencz și căpitanului Pap Mihaly și a colonelului Gal Sandor. Acești Români au luat parte la toate luptele Secuilor mai întâiu cu austriacii conduși de Br.colonelul Heite și Dorsner la satul Ereszteveny, apoi din jos de Sălcele, apoi cu Rușii la podul de peste Olt de la Kokos, apoi la satul Uzon, la Sepsisztgyörgy, mai târziu în Iulie la Semeria unde sau întâlnit toți Românii cei din armata din cealaltă mparte a Secuimei. După această luptă retrăgându-se întreaga armată- după ce cea mai mare parte din unguri au dezertat către Bikszad din Tusnad, sau disolvat și Românii după ce și dintre Varvizeni a murit Iacob Gafton în spitalul din Brașovu, iar dintre Sermașeni a fost omorât în această reîntoarcere pre muntele Harghita, de către secu, Teranu Gavril I. Ion numit și Trif alui Marga, iar Morariu Ifinie fiind tăiat cu securea la spate s-a vindecat. Despre decursul acestor întâmplări istorice martorul ocular a fost actualul cantor Vasile Dobreanu fiul preotului sus numit Nicolae, care în etate de 19 ani /n.17.1829/ ca absolvent de cl.II.gimnazială în Blaj, și în calitate și de /furer de zug/ cancelist la majorul Hilt F. de origine neamț și filo român laolaltă cu un medic tot german, știind bine l .română, au fost în tot modul binevoitori declarați ai românilor- sa convins despre toate acele grele împrejurări, cari Românii le-au suportat cu paciință de martir, mai și cu voia bună, zicând unii din fluier, alții cântând și jucând, încât comandanții se mirau de naturelul lor, cu toate că după aceste jertfe de sânge, după însuși mărturisirea dânsului și a altora pr.: Vasile Huruba butnariu de 75 ani, huruba Nicola clopotar de 67 ani, Ioan Urzica pascu fost primar de 68 ani, Vasile Muscă I.Michailă de 77 ani, Grigorie Urzică a Petrii actualul martor primar ș.a. cari și astăzi trăiesc, nu au avut nici o răsplată, ci din contra au fost scoși și din drepturile avute ca jobagi, respectate sub absolutismul austriac, folositor acestei populațiuni și și din acel punct de vedere,

că atât la administrațiunea comunală au avut oficiali români pr.notarii Dumitru Urzica și Teodor Sut dela Bărgău, iar la judecătorie: Ioan Auranu actuar, Șotropa perceptor de dare și Băbălău, cari le respectau limba atât în scris cât și în vorbire, pre când astăzi în era libertății, pentru care au luptat, toate aceste drepturi sunt călcate în picioare.-Asemenea dela 1860-1864 la olaltă cu Sermășenii sau ținut de pretura cercului Tulgheș, unde asemenea aveau oficiali români Ioan Auranu pretor și Ioan Urziceanu subpretore, pertractând cu dâșșii în limba română. Deacolo apoi au fost strămutați în cercul secuiesc al Ditro-ului cu oficiali maghiari, cum a fost: Puskas Lajos și Kain Adolf subpretore, iar de aci mai în depărtare și în centrul secuilor din acest ținut /în 1880/ la Gyosztmiklos, fără vre-un oficial care să le priceapă barem limba.- Tot așa a procedat cu dâșșii și la Justiție, unde până la era tiscaina-mai cu seamă când se afla tribunal reg.acolo 1867-1875, li se mai respecta limba, ba pe timpul când se afla procuror Teodor Manu, li se da rezoluțiuni și în l.română, exemplu cazul lui Gavril Cotfasu perhaița în cauza fiului său deținut, despre ce documentează Michail Hurubeanu, de atunci însă sau nesocotit și cele mai elementare pretensiuni și drepturi în acest respect.-

Tot în timpul pastoririi preotului Nicolae sa întâmpla și măsurarea resp. localizarea proprietăților foste alodiale și adecă în 1852, după-ce li-a succes cu mari greutate a ase limpezi cauza procesuală, intentată de foștii domni feudali, cari sub pretextul nedrept, că acești locuitori nu au fost jobagi ci zileri simpli s.curialiști în proprietățile domnilor, sau opus cu toată puterea emanciparei acestor iobagi de către stat.

De altă parte în 1850 a fost catastrofa păgubitoare pentru acești locuitori avizați în economia de vite, ad. Pesta bovină, importată prin neșugătorii de vite evrei a pieilor neargășite de vite, căzută de această epidemie în Moldova. Această episotia a cauzat ruina multor familii bogate până atunci, cari nu și-au putut scuti vitele nici în cele mai ascunse locuri din codrii seculari.-

Al 3-lea preot din familia Dobrenilor și succesor tatălui său a fost Petru Dobreanu născ. la 1831, căsătorit în 29. August 1853, cu Dochița Popu, ordonat în același an, și repausat în 25. August 1882, după o activitate de 29.ani, zeloasă și terea agitată, rămânând văduv în 25. Iulie 1865, și nelăsând în urma-i decât un fiu Petru defectuos, emigrat în Moldova.

Sub administrarea acestui paroch poporal și iubit de credincioșii săi, după ce în 1868. i s-a dispus de cooperat parochial vărul său primar Ioan Urzică fiul credincioșilor din Varviz Ioan Urzică /din deal/ și Paraschiva Dobreanu, născut la 1842, căsătorit în 1867 cu Iuliana Cotta din Bicaz, ordonat de preot în același an, denumit de administratore protopopesc gr.cat. al Giurgeului în 1872, prin absolvarea dela acest oficiu alui Aron Boeriu paroch gr.cat. în Gyosztmiklos repausat în 26 Mai 1878 lăsând în urma-i o familie de minori de 4 orfani, sa îmbunătățit în multe privințe afacerile bisericesti școlare și ad. 1, sa regulat și îmbunătățit congrua, statorindu-se capetia preotească și solarele. 2, Sa pus baza înființării unei fundațiuni bisericesti și școlare, și ad. cea bisericască prin contribuțiuni în bani și naturale dela credincioși precum și prin exoperarea unei sume de 200.fl relaxată din bani de dare pe seama acestei fundațiuni, așa încât în 1870 a ajuns suma de peste 800 fl.v.a. iar a școalei de peste 150 fl.v.a. și anume din contribuiri, parte din solvirea unor taxe dela copulați și jocurile tinerimei a l.fl. precum și pedepsele pentru neglijențele pruncilor la școală și alte multe. 3, Sa edificat un nou edificiu scolar la olaltă cu cel comunal început în 1868/9 și finitu în 1876, costând numai în bani peste 2.mii floreni, fără materialul necesar prestat tot dela popor, regulându-se și îmbunătățindu-se și salariul docental, ridicat la 200.fl.v.a. în bani gata.-

În timpul administrării acestor 2.preoți sa întâmplat și răscumpărarea celor mai mulți credincioși taxaliști /în 1879/ de pe teritoriul comunelor Ditro și Remetea, având de avocat pe Patriciu Barbu din Szaszreghin, precum procesele pentru recâștigarea dreptului la pădurărit dela Remețeni, început în 1864 la

scaunul de judecată din Csikșumuleu, apoi continuat în 1871/74 la judecătoria regesc. din Gyosztmiklos, cu apărarea avocatului Dr Ioan Rațiu din Turda, dar fără ceva succes. – De mare însemnătate pentru îmbunătățirea raporturilor dintre această parohie este și perfacerea localisării locurilor de pe teritoriul hotarului Remetea și Ditro, dusă în îndeplinire prin esperții Adam Ferencz și N.Barduca la Ditro, prin care regulare de proprietate, au scăpat acești credincioși de nesiguranța în care sau aflat până atunci, neputând dispune de dreptul de proprietate al realităților, care din moși strămoși le-au folosit după-ce prin jertfe nespuse le-au putut preface din codrii seculari în cultivabile, curățindu-le de stânci și mlaștine și prelângă aceia plătindu-le prețul secuilor, care după drept, fiind la colonizarea lor pre ele, privite ca locuri libere nu ar fi avut nici un titlu la ele. Această împrejurare se poate privi de cauza principală –pe lângă șovinismul crescând a conducătorilor, cea mai mare parte renegați- la răceala ba chiar și dușmănia ce a dat loc înțelegerii și relațiunilor frățești care au existat mai înainte între secuii vecini și acești credincioși numindu-se împrumutați fertați și încheind legături de federație unii între alții, serbătorite și întărite pela serbătorile și zilele însemnate ale lor prin ospete și tractări cu săptămână, dar cari acum se amintesc ca lucruri trecute...

Tot la stăruința parochului Petru Dobreanu sa provăzut s.beserică cu un nou clopot mai mare fabricat în 1857 în Brașov și cumpărat cu spesele alor 5 binefăcători, cari se vor aminti la monumentele resp. ctitorii bisericești iar în 1878/9 sau făcut renovări la coperișul turnului, și clopotnița besericei, precum și la fereștile și padimentul besericei, plantând și un păr, 3 pruni în grădină, iar un frasin în ograda parochială.-

Din cauza slăbirei puterilor fizice fiind absolvat dela conducerea afacerilor protopopești, tot odată din cauza sdruncinării sănătății și a multor frânturi a unui picior, în 1882 prin Preaveneratul Consistoriu Metropolitan din Blaj, i sa denumit de coadjutore Georgiu Crișianu fiul parochului și protopopului din Reghinul

săsesc Michail Crișianu, fost paroch gr.cat.în Dâmbu, căruia i sa încredințat și conducerea oficiului protopopesc. –Acesta după moartea parochului P.Dobreanu, conducând cu energie și exactitate afacerile acestei parochie între împrejurările grele, din cauza mai multor imparechieri și intrigi provenite din interesele familiare ale acelor cari au contat la acest beneficiu, folosit de preoți născuți din această comună în timp de peste o sută de ani, în urmă din cauza nefavorabilei stări sanitare, după ce a cerut a i se da cooperat parochial, satisfăcându-se cererea prin rezoluția Preaveneratului Consistoriu Metropolitan din 15 Ianuarie 1884. No.151, în 19 martie 1884 sa mutat la cele eterne, transportându-se rămășițele pământești în Szasz Reghin, unde mulți ani a funcționat ca profesor la școlile rom.gr.cat. ca capelan pe lângă tatăl său și ca administrator parochial în Abafaia și Ernotfaia.-

Primele date despre cei mai vechi cantori și docenți din parochia Varvizului, sunt cele împărțășite, despre cantore-docentele Andreiu, fiul preotului Lazarului, din comuna Pipirigu din Moldova, care se susține a fi servit sub preotul Petru Dobreanu, locuind în casa cantorală în apropierea bisericei, dela care și-au primit primele cunoștințe de carte actualul preot din Tulgheș Michail Dobreanu pr. și coetanii dânsului /din 1814/ nicolae Dobreanu și Petru Platonu cantor în Sermașu ș.a.-

Tradițiunea păstrează acestui servitor bisericesc cele mai frumoase suveniri, susținând despre dânsul că întreaga biblie a cetit-o în decurs de 48.ore, și că ar fi luat parte și la lupta voluntarilor sub Tudor Vladimirescu și Ipsylanti;

2, Cantoru docentele Filipu căsătorit în Varviz, ca următoriu lui Andreiu a servit tot sub preotul P.Dobreanu, mai târziu laolaltă cu cantorele Grigore Huruba numai ca cantore. Având în Varviz pe fii ioan și Dumitru, acestia sau mutat în Bilbor, întemeind familia Filipeștilor, care sustă până în prezent, fiind fiul lui Ioan preot, iar altul actualul cantore și subnotar /?/.

3, Ca docente Iacobu născut în Frata pre câmpie până la 1835, iar ca cantor Grigore Huruba.

4, Nicolae Grosisch din Ungaria dela 1835-1837 sub docentura căruia au frecventat școala și pruncii preotului Nicolae Dobreanu, iar pentru a învăța cântările și tipicul: Ioan Huruba I.Vasile și Sefan Popu din Varviz, mai târziu cantore-docente și clopotariu. Este amintit ca bun docente și mare tipicariu.-/Ion Pascu în 23/I.1897 a afirmat că a fost elev alui Grosisch, care vorbea limbile germana, latina, maghiara, româna și ruseasca,. Murind în 1840; a treia zi de Paști.- Antecesorul acestuia a fost Iacob Frata, în 1834/5 care când a fost Lemeni în visitație can. A fugit cu calul popii Nic.Dobreanu, ducând vasele la Vereșești în remetea îngreunând pe sora popii Maria; aceasta Maria/Tana/ e bitanga care șede la P.Gafton/-

5, N.N. ginerele popi Ciurilai din Bilbor, de naștere dela țară, ca docente începând dela 1838 a funcționat cu succes mai mulți ani, în casa veche parochială edificată în grădina de azi parochială- dincolo de stupină- ruinându-se școala și casa cantorală veche. Intre alții a studiat la dânsul și cantorul actual Vasile Dobreanu și fostul preot din Sermașiu Gavrilă Teranu născut în 1830.- Tot în acest timp funcționând ca cantor Grigorie huruba sa edificat casă proprie pe porțiunea cantorală.

6, Grigorie Huruba cantor, a îndeplinit și ofiul de docente câți-va ani înainte de 1848 atât în casa-i proprie cât și în cea parochială veche. A mai suplinut și Ștefan Popu în casa-i proprie, fiind tare slabă casa parochială.

7, După 1849-1851 au funcționat ca docenți în casa lui Gavril Bancu din vecinătate, dându-se materialul din vechia casă parochială,ca recompensă, câte o săptămână Vasile Dobreanu actualul cantor, Dumitru Urzică fost notariu cercual și cantorele Gricore Huruba.

8, Dela 1851-1857 a funcționat ca cantore Vasile Dobreanu și adeca 3.ani /în casa luată dela Ioan Urzica din dealu- de prezente a orfanilor preotu Ioan Urzica/, care se folosea și de casă comunală/, ca cantor Grigore Huruba.

9, Dela 1858-1860 a funcționat Petru Popu dela Secalu, tot în casa sus numită ca cantor cel în sus zisu, care prin scrisoarea-I din 25/I.1889 recunoaște că a funcționat pela 1867-1868.

10, Intre anii 1861-1862 Furnea Vasile din Băla, ca și antecesorul său.

11, Dela 1863-1866 Teodor Runcanu din Galați lângă Bistrița, ca mai sus, iar ca cantore Vasile Dobreanu actualul.

12, Din 1867-1868 Ioan Urzica cooperatour parochial.

13. Din 1869 Octobre-1878 Sebtembre 31. Michail Hurubeanu din Varviz, pedagog abs. și docente dipl. și adecă pe lunile Octobre 1869-Martie 1870, în casa lui Teodor Urzica, după aceia în actualul edificiu scolar, folosind apartamentele folosite de locuință notarială din loc, care sau pregătit mai întâi, începâduse edificarea încă în 1861, și fiind terminată numai în 1876 prin maestrul din Ditro Szasz Ferencz.

14, Din 1878-79 docentele dipl. Ioan Pastoriu din VajdaSzt Ioana, cu locuința în școală.

15, Din 1879-82 docentele Vasile Lucaciu din Teușu.

16, Din 1882-83 docentele Ioan Moga din Bobohalma.

17, Din Octobre 1883-4 Elia Câmpeanu teologu abs. în 1883 în Blaj, ales de senatul scolar parochial în ședința-i din 23.Sept.1883 și aprobată prin resol.consist. din 29.Sept.1883.No:2861, tot odată prin resol.consistorială din 15.Ian.1884,No:151, denumit de cooperatour parochial, din care cauză pe lunile Martie-Maiu 1884 sa primit ca coajutor supl. pe Petru Dobreanu fiul preotului din Varviz Petre Dobreanu, cantor dipl.

18, Din Octobre 1884 până în prezent funcționează ca docente Petru Gafton din loc, pedagog abs. de Blaj și diplomat, docente ordinar cu 300.fl.

salariu, propunând în sala mare din aripa de către drum a edificiului școlar unde sau ținut prelegeri pentru prima dată de către antecesorul său în Nov. 1883, fiind mai corespunzătoare recerînțelor.-

Se observă că salariul docental, dela început a constat în o sumă de 50.fl.mon. și câte o măsură veche bucate grâu ori cucuruz și o sanie de lemne de foc de fiecare băiat de școală care frecventa, încheindu-se contract între docente și părinții pruncilor. Mai târziu 100-120 fl. și o jumătate măsură bucate și o sanie lemne sau 100.fa. și o măsură bucate și lemne. –Docentele Michail Hurubeanu însă a primit în cei 3.ani la început 120 fl.val.aust. din casa comunală resp. repartiție pe credincioșii gr.cat. nefiind alte confesiuni, o jumătate măsură bucate și o sanie lemne. Mai târziu însă 200.fl.v.a. bani gata.-

Salariul cantoral însă independent de cel docental a constat din puțină capeție de la credincioșii asemnați de preoții fungenți și stolarele indatinate pe lângă porțiunea cantorală și lemnele de foc.-

Ca clopotari au servit, tot odată servitori bisericești Stefan Popu până la 1871, urmându-i Gavril Cotfasu până la 1878, fiind atunci ales actualul Nicolae Huruba alui Iacobu, iar de coadjutor Dumitru Huruba alui Ioan, servind până în 1885, iar de atunci alegându-se și ca pârgariu Gavril Popu alui Mihailă, pe lângă recompensa indatinată în prezente ad. 1.fl. dela trasul clopotului micu 33 cr; pentru înmanuarea citațiunilor 33.cr. fiind până la 1887 scutiți de drumurile satului și aruncătura comunala, iar de atunci nu primesc însă din jertfa de pâne dela pomene colaci de archangelu precum și dela preotu și și cantore, prescurile și parastasele ce li se dau, având pentru aceste a face serviciile indatinate, iertându-li-se și solvirea capeției preoțești, fiind datori a purta la înmormântare pânea preotului și a o aduce din biserică.-

/Preotul E.Câmpeanu, biografia și activitatea până în prezente.ad.1904./

Copie.⁵²²

Genealogiile unor familii fruntașe române ori maghiarizate din
Giurgeu- Ciuc

I. Ghimeșfăget – gyimesbükk

A. Familia Șanta-Rus /în parte maghiarizată/ din Ghimeșfăget își trage originea din comuna Madefalva (Siculeni loc. în jud. Harghita n.n.L.B.) ear Rus din Madaras; Șanta Ștefan a servit la Rus și fiind adoptat a luat și numele acestuia deci acum e Șanta-Rus, Rusz Șanta Ianos notar com.(unal)

B. Familia Blaga /în comunele secuiești maghiarizată/din Gyergyoszentmiklos (Gheorgheni n.n.L.B) și trage originea din Danfalva (Dănești n.n.LB), tatăl său fiind gr.cat. la 1851 s-a așezat în Ghimeș pe Borospatak la un giangălău/ n.s. ciangău/ bogat a cărui fată a luat-o a avut mai mulți copii între care și pe actualul casar de la Hitelintezet din Gyergyoszentmiklos. În Danfalva mai sunt gr.cat. cu acest nume aparținând parohiei gr.cat. Csikszentdomokos. (Sîndominic n.n.LB)

C. Familia Farkas/ maghiarizată / își trage originea de la Hárómszék, (Trei Scaune n.n.LB)din această familie a fost și preoții Farkas. La 1822 s-a prezentat în Ghimeșfăget ca preot Ioan Fărcaș / Farkas/ și după săvârșirea s(fintei) liturгии unul dintre credincioșii prezenți Bucur Ciocanu luândul de mână i-a zis: părinte și spun drept că nu ești de noi, căci noi suntem Români și Dta să Te duci la Corci! și sa depărtat din acea parohie. –Poporanul George Rus mergând la preotul din Ciuc Sân

⁵²² Text dactilografiat

Dominic George Popovici, amândoi s-au dus la episcopul Bob din Blaj și au cerut de preot pe fiul acestuia Ioan care a fost denumit ear Farkas a fost denumit la Csikszentdomokos, unde a și păstorit între anii 1822-1862 /vezi acolo/.

- D. Familia Tătar /în parte maghiarzată mai cu seamă în comunele secuiești /din Ghimeș făget- după spusa bătrânului preot Ciobotariu din Ghimeș, și trage originea din comuna Tăslău din Moldova. Strămoșul acestora Dănilă Tătar / deci nu David/ s-a născut în Tăslău unde a și învățat puțin a scrie cu cirile, după cum să vede depe păretele matricolei vechi din Ghimeș, se zice că s-a chirotonit în Blaj și a adus o biserică mică de lemn din Brusturoasa, comună în Moldova dincolo de vamă respective din locul denumit Camuca, făcută de un călugăr și provăzută cu un clopot, și că aceasta ar fi prima biserică românească din Ghimeș-făget și popa Dănilă/ David/ Tatar primul preot stabilit în Ghimeș-făget; această biserică care după inscripția clopotului mic Popa Vasile macarie 7165 ar fi din 1654, a sustat până la anul 1798 când sub preotul Dănilă Tătar s-a început edificarea din piatră a actualei biserici. /vezi istoricul Ghimeșului și statistica Rom. Din 1750. – Episcopii Petru și Pavel Aron și și Novacovici de Aug. Bunea./ Când a adus popa D. Tătar acea biserică în Ghimeș făget nu s-a putut erua, dar a esistat la 1750 conform conscripției lui Petru Paul Aron cu 271 suflete, preot, cantor, clopotar-crâșnic și porțiune canonică er în 1765 cu școală și învățător român. – Deci să poate presupune că preotul Dănilă Tătar a funcționat ca preot în Ghimeș înainte de 1750, repausat la anul 1817. În acest an și-a trimis pre curatorul bisericesc Dumitru Colceriu / născut în Voșlab/ la sinodul protop.din Szepviz, dându-i răvaș zicându-i na și-l dă asta protopopului că asta mi scrisoarea! adecă raportul despre Nrul familiilor și sufletelor din parohie.

Popa Dănilă Tătar a avut copii:

1, Ioan

2, Iosif,

3, Toma,

4, Veronica.

1, Ioan Tătar a trecut în Moldova ajuingând cantor bis./dascăl/ în comuna Palanca unde s-a căsătorit, având următori(urmași) în acea comună; a repausat în 1854, fiind acolo îngropat.

2, Iosif Tătar căsătorit cu Maria Colceriu din Voșlab, a murit în Ghimeș făget la 1865, fără erezi.

3, Toma Tătar cu Anghilina Bârsan din Ghimeș, mort la 1865, lăsând următori pre: a, Ioan, Tătar căsătorit cu Ioana Canea/ kanya/ gr.cat. din Ghimeș făget; b, Nicolae Tătar cu Ioana Bârsan din Ghimeș făget, având familie.-

4, Veronica Tătar măritată Ioan Popovici preot succesor a socrului său Dănilă Tătar, mort în Ghimeș făget la 1844, funcționând dela 1823.

Succesorul acestuia a fost fiul său Ioan Popovici/ nepot a popii Dănilă Tătar/ funcționând ca preot în Csikszentdomokos (Sîndominic n.n.LB) la 1797-1804.

/5/, Ioan Tătar fiul lui Toma cu Ioana Canea au avut fii: Ioan George, Teodor cari locuiesc în Ghimeș făget, ear Niculae a trecut în Moldova, asemenea și fetele Veronica și Ileana.

/6/, Neculae Tătar /fiul lui Toma/ cu Ioana Bârsan au avut pre Nicolae, june de 40 ani în Ghimeș făget, tatăl său a murit în etate de 75 de ani în Ghimeș.

Observări:

Despre preotul Dănilă Tătar a rămas tradițiunea /am auzit-o dela preotul octogenar Michail Dobreanu din Tulgheș, Gavril Ciobotariu din Ghimeș-făget și Gavril Tieranu din Sărmaș/ cum că a fost om glumeț și satiric, dar și cam transgresiv. Fiind că îi plăcea rachiul și a cununat pe mai mulți sub cerul liber respective peste apa Trotușului care era mare și nu să afla trecători, a fost acuzat la Episcopul Bob din Blaj unde a și fost citat ad audiendum verbum. Pre hulă, aproape de Blaj întâlnindu-se cu episcopul și necunoscându-l, întrebat că unde merge, a răspuns mă duc la boaba asta nefearță! –Tras fiind la răspundere pentru beție a răspuns că nu bea rachiu ci zeamă de orz și de ovăs, că de ce joacă și sudue, a dat din picioare și a sunat din degete zicând hop Christoase! La acuza că de ce a cununat preste apă a răspuns că el a primit dar a cărui putere trece și preste apă, altcum ce dar e acela care nu ar avea nici atâta putere? –La masa vlădicului luând în cap de vinul beut, s-a prefăcut a juca chiuind: sai în sus popă Tătare, sai în sus și nu prea tare, că aici ești la strâmtoare! –La un sinod protopopesc în Szepviz,(Frumoasa) protopopul tiner și comlesant Ioan Vișoli, îmbiind pre preoții dela masă ca să înceapă un curcan fript întreg, toți preoții l-au împins unul de la altul îmbiindu-se; ajungând la popa Tătar, a rupt un picior și celalalt l-a aruncat pe fereastra deschisă la câini, zicând vedeți că aceia nu se îmbie ca voi! –Sa făcut și vlădică fals în Moldova pedepsind popii, până la...s.a.(așa în text n.n.LB)

obs. Conform tradițiunei locuitorii Români din Ghimeș făget înainte de popa Dănilă Tătar nu au avut preoți stabili ci au fost administrați de preoții din Moldova, pr. popa Vasilie din Comănești și de alți preoți din Csikszentgyörgy, Szépviz, și chiar și din Treiscaune după

cum arată însemnările de pe cărțile vechi bisericești. Nici chiar locuitorii nu erau stabili ci fiind economi de vite, oi, vara petreceau în Ghimeș ear iarna să retrăgeau în Moldova, Basarabia și Dobrogea. Despre originea locuitorilor și istoricul Ghimeșului se va tracta mai pe larg.-

/n.s. Toate datele au fost scrise de Protopopul E. Câmpeanu din Gyergyoszentmiklos, pela 1907-1911./

Trecutul istoric al românilor din secuime⁵²³

După o conviețuire de peste 50.ani –dela 1883. încoace/ în ținutul muntos al jud. Ciuc, și după o activitate publică în serviciul populației românești din cele 4.județe, Ciuc, Treiscaune, Odorheiu și Mureș, cari din timpuri imemoriabile și-au avut istoria particulară, în creerul Carpaților răsăriteni, mi-am ținut de datorie a comunica o parte din modestele-mi cunoștințe, resp.rezultatul observărilor mele din viața trecutului acestui ținut, care mai figurează încă sub numele de Secuime. Vă rog deci cu toată dragostea patriotică, să dați atențiunea prețioasă acestei modeste excursiuni și cercetări istorice de pe acest ținut, cu atât mai vârtos, că acesta a fost până acum din punct de vedere românesc, mai puțin studiat, ba aproape cu totul trecut cu vederea. Și aceasta atât din partea conducătorilor români a populației române din acest ținut, cât mai vârtos din partea celorlalți scriitori-cronicari vechi, atât din vechile Principate cât și cei ardeleni, începând dela Gheorghe Șincai în Cronica Românilor, Petru Maior în Istoria pentru începutul românilor în Dacia, și din partea și a celor mai noi, precum: Xenopol, Hașdeu, Iorga, Hurmuzachi, Onciul, iar dela noi: George Barițiu, Al.Papiu-Ilarian, Dr.Aug.Bunea, Ioan Rus și alții numeroși. Toți aceștia scriind despre românii din Transilvania, dela începutul colonizării acestei provincii romane, până în timpurile mai apropiate, deși au tratat cu competența recerută întreaga viața istorico-culturală sub toate raporturile și genurile acestei străvechi populațiuni românești din Ardeal și Ungaria, ba unii dintre aceștia au descris istoria particulară și a diferitelor ținuturi, precum a Țării Oltului și Făgărașului, a Hațegului, Banatului, Țara Moșilor, Maramureșului, Crișurilor și altor ținuturi, ba chiar și monografiile multor județe și comune, singur ținutul

⁵²³ Manuscris dactilografiat întocmit de protopopul Elie Câmpeanu în ultimii ani de viață (Fragment)

Secuimei a fost, sau uitat cu totul, sau numai amintit în trăsături generale referitor la românii din acel ținut, și care e de o importanță destul de mare din toate punctele de vedere.-

Ba s-au aflat unii scriitori români, între cari Teodor Buradă, care în opul său despre descrierea românilor din Moravia, ed.Iași 1894, la pag.35, deși recunoaște că a fost în ținutul secuilor peste munți, locuit și de români unde nu se mai vorbește românește ci ungurește, și cu toate aceste, adaogă dânsul, nimenea nu-ți va spune că sunt unguri, ci îți va răspunde:unt român! prin urmare susține acel scriitor, pierderea limbei nu atrage după sine și pierderea naționalității, căci toate acestea, adaogă dânsul, este un element însemnat a naționalității, poate cel mai de căpetenie, și pierderea ei ușor poate atrage după ea și aceia din popor deosebit de celelalte.-

Cu toate acestea și un scriitor însemnat, deși începând dela 1853.până la 1893.a publicat descrieri din istoria românilor aflători în Europa și Asia, totuși despre românii din Secuime nu știu să fi publicat decât singur acea citată observare.

Însuși Nicolae Iorga în cartea sa Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria dată la 1915.prin urmare în preajma războiului pentru întregirea neamului românesc după-ce în câteva locuri și pagini atinge în treacăt și viața Românilor în legătură cu a Secuilor, într'o notă dela pag.47 după-ce descrie autonomia românească recunoscută de regele Andrei la 1224.a românilor dela Olt la râul Arpaș și la munți, ca model și pentru situația secuilor, promite în acea notă, cum că alegerea de documente românești privitoare la Secuime o va publica în curând, ceia ce probabil din cauza războiului și a evenimentelor ce au urmat, nu le-a publicat până acum.

Și chiar cu privire și în special referitor la Românii din Secuime, cu toate acestea trebuie să constat, cum-că multe și însemnate documente privitoare la această parte a istoriei românilor ardeleni mestecați cu mult pomeniții secui ca cei

mai de aproape vecini ai românilor din Moldova și Muntenia se află publicată în colecțiunea de documente privitoare la istoria românilor, culese de Eudoxiu Hurmuzachi și a altor învățați români, care la 1899 consta din 23 volume scoase la lumină de către Academia Română. De asemenea se află asemenea documente și în alte publicații românești, precum și în multe biblioteci atât private cât și publice românești, dar mai cu seamă în cele streine, atât în Ardeal, cât și în Ungaria și în alte părți.

Din aceste documente publicate, precum și din tradițiuni și legende bazate și păstrate de către populațiunea de origine română și de către cea secuiască, precum și asemenea și din numeroasele resturi arheologice care sau putut și până acuma descoperi în ținutul care dela colonizarea secuilor a primit numele istoric, după majoritatea acestei locuitori coloniști, se constată mai presus de orice îndoială și critică următorul adevăr istoric: că pe acest pământ a existat o populație a coloniștilor aduși de Traian în Dacia cucerită, și după retragerea dela 274 prin Aurelian. Această populație retrăgându-se în locurile cele mai scutite din Carpații rpspriteni, dela izvoarele Mureșului, Oltului, amintită de Herodot și Strabo, la isv. celor 2. Târnave, Trotuș, Gurghiu, Putna, Bistricioara, Dămuc, Bicaz, Bechia, Valea Topliței, Casonului, Nirajului, și la adăpostul munților și văilor accommodate pentru viață scutită, izolată patriarhală, cu toate produsele naturii și sălbateciile pentru vânat, pescuit și pășunat abundent.

Istoria românilor din Secuime se poate cunoaște mai bine, cunoscând de aproape Secuimea și istoria Secuilor, cu cari au fost legați dela începutul colonizării lor pe acest ținut.

Secuimea, ținut în partea de Est a Transilvaniei, înainte de 1874 avea împărțire adm. în scaune, s.ex. Scaunul Ciucului cu subîmpărțirile: Sc.Giurgeului, Ciucului inferior, Casonului; Scaunul Odorheiului subîmpărțit în: Sc.Cristurului și al Bardoțului; Scaunul Treiscaunelor cu subîmpărțire: Sc.

Sepsiszentgyörgy-ului, Sc.Chezdi și Sc.Orbai, la care sa adaogat și al Miklosvarului; Scaunul Mureșului.-

Dela 1874.în jud. Ciuc, Treiscaune, Odorheiu și Mureș, precum și o parte din jud.Brașov, Târnava mare și mică; teritoriul Secuimei este de 2729574.jug., cu 31.cerc.adm., 523.comune, și 562227.loc, din cari: 431741 sunt secuimaghari, 130486.români, 950.germani, 417.slovaci, 156.croați 8623.jidani, și 98.alte nații.-

Secuimea e stretăiată de munții Gurghiului și Harghita în partea de Est și Vest, din cari isvoresc: Mureșul, Gurghiul, Oltul, Târnavale, cu afluenții: Homorodul mic și mare, Vargyaș, Feketeügy, Casonul, Trotușul, Putna, și Bistricioara. Terenul Secuimei e mai muntos-deluros. Clima varaiză după regiuni, după cari și flora și vegetația e diferită, abundentă și acomodată pentru ori-ce cultură în partea sudică și vestică mai ales. Fauna e bogată în toate speciile, și conformă cu cea din alte regiuni ale Carpaților Transilvăneni. Metalele, mineralele și mai ales apele minerale sunt abundente în jud. Ciuc și Odorheiu. Comerțul, industria se cultivă mai ales în centre.-

Secuiei- dela cuv. Szek-el sau Sziköli păzitor de hotar, sau grănicer Saculii/, originea nu li-e precis cunoscută, sunt mai multe prezumpții, și anume: a, că sunt următorii hunilor refugiați din Panonia, așezați în acest loc muntos; b,/ după Rethz, Fejer, și Dr Kazacsai/ că sunt coloniști ai Reg. Ladislau cel Sfânt, veniți aici în a.1080, din Bihor și părțile de nord ale Ungariei, prin urmare mestecați cu Ruteni/Români/, și Unguri adevărați, Cumani, sporiți apoi cu Biseni, Pecenegi ș.a. veniți aci ca grăniceri, având chemarea de a apăra aceste părți contra Tătarilor și altor neamuri năvălitoare; apoi c, unii istorici mai vechi susțin că ar fi rămășițe de Huni, mestecați cu rămășițe de Iasigi, Biseni, Cumani și Slavi. Se susține și părerea că ar fi următorii Cabarilor, al 8-lea trib aliat cu Ungurii la Azov, și trecut în ținutul numit Atelcuz, de unde cu aceștia au trecut unii în Ardeal în ținutul de azi, iar o parte în nordul Panoniei, pa care la venirea Ungurilor cucerindu-o, sau

așezat în ținutul Bihorului, iar de aci după învingerea lui Gyula din Ardeal, au fost colonizați ca grăniceri în ținutul pe care îl ocupă și în prezent.-

Tot de origine siculică se pot considera și așa numiții Ciangăi, atât cei din valea Trotușului cât și cei din Moldova; sunt de origine mai veche și cu privilegii recunoscute și de către unii Domnitori ai Moldovei. Nrul acestora a fost sporit și cu coloniști secui, emigrați din Ardeal-Secuime în urma unor persecuțiuni și evenimente politice interne, cari i'au silit să se refugieze pe pământul ospitalier românesc al Moldovei, către care dela început a gravitat această populație. și unde sau simțit mai bine ca în Ardeal sub Principii Unguri. Secuii în urma legăturilor istorice cu Ungaria și serviciilor aduse pentru aceasta, servindu-i ca avangardă în toate războaiele avute până în sec.XVI. au avut drepturi și privilegii naționale, înscrise și în legile Ungariei și Transilvaniei, fiind cu toții liberi și nobili până la 1562; ca atari au avut drepturi personale: primo-res, principii și pixidiarii, drept ereditar special siculic, drept de proprietate, siculica hereditas, și jus primae occupationis; mai târziu Ispani și apoi Juzi regești, vice-juzi sau dulăi.

După creștinare și înființarea princip. Dunărene, au dus o viață aproape comună cu Români; mai târziu sa înființat Episcopia de Milcov, care se estindea și în părțile Moldovei. Pela 1301.regele Vladislav a luat sub scutul său unele sate române din centrul Secuimei, s.ex: villas nostra olachales in medio Sicularum nostrum et Udvarhely commemorantium. Acești locuitori români sau contopit cu Secuii sub presiunea propagandei catolice de către Regii Ungariei Arpadieni, între cari mai cu seamă Reg.Ludovic cel mare /1342-1382/, nerămânând decât numiri de olah. Dela 1562.sa dezvoltat clasa iobagilor și a aindustriașilor dela orașe; fiind nobili nu plăteau altă dare regală decât: dare în boi /signatura boum-ökörsütes/ la încoronare, nașterea clinoromului /moșt. de tron/, și la căsătoria regelui.

După revoluția dela 1562.cl.III.a pierdut mult din drepturi și privilegiile politice avute; în 1754.apoi se deslănțuie Siculicidium-ul din cauza împotrivirei

secuilor contra tendinței Împ. Maria-Terezia de a înarma cu forța și a militariza pe grănicerii secui, pentru care armata austriacă împărătească a dat foc satului Madefalva /Ciuc/, și a omorât f.mulți secui, și pe capii conducători ai lor, apoi au fost militarizați cu forța în același an. Prin absolutismul dela 1868. li sau lăsat numai dreptul electoral vechiul, cu unele restricțiuni pe baza legii electorale mai nouă, dar tot ca un privilegiu față cu ceilalți concetățeni /sa introdus în oficii și școli limba germană/.

După aceste date istorice despre elementul secuiesc, cu care a conviețuit Românii până la 1437, /Unio trium nationum/ în frățietate și libertate, iar de atunci în lupta grea pentru existență, dar cu toate acestea în cea mai strânsă legătură, și istoria acestui element authton românesc este de a se privi după fazele prin cari a trecut în acest ținut, formând perioade – împărțeli, s.ex:

Per.I. până la a.1350, este a formațiunei sale din elementele Tracice, Celtice, a coloniștilor Romani.

Per.II. 1350-1437, Cneziatele române din Secuime, sau viața de stat și religioasă-econ.-cult. A acestei populații în colaborare cu cea secuiască.

Per.III.1437-1715, Perioada de transecție și decadență dela 1437, până la reformațiune /1715/.

Per.IV.1715-1750-1786-1848-1875-1912-1918, adecă până la finea războiului mondial și pentru întregire și desrobire.

Se mai poate face o altă împărțire după următoarea teorie:

Per.I. a, Colonisarea după retragerea slavilor în sec.IV. sau b, când după retragerea Tatarilor /1241/ și venirea Cavalerilor Teutoni și a Sașilor cari iau împins pe aceștia din părțile unde erau mai înainte spre munte, ocupându-le locurile pe Mureș, Târnave și Țara Bârsei până la Brașov și Săcele.

Per.II. Dela 1241-fondarea Episcopiei de Milcov cu centrul Episcopesc, influența Papilor și bis.rom.cat. cu Propaganda catolică, până la reformațiune/1566/.

Per.III. Dela reformațiune până la Mihai Viteazu, /după Dr.Szadeczky 1593-1601.

Per.IV. Dela Mihai Viteazu, până la militarizarea Secuilor Szekelyaktio/ și Siculicidium, /1601-1764/.

Per.V. Dela militarizare până în prezent. /1764-1918/.

Perioada I.

Trecând peste cercetările încă la începutul greutăților din această perioadă se poate constata, pe lângă toate greutățile, adevărul istoric, și acesta mai ales după nimirile antropo-geografice din ținutul Secuimei, precum și momentele și rămășițele etnografice ce sau scos și se scot la lumină în mai multe locuri, de sub dominație dacică-romană, pe pământul Secuimei, și cari se află în mai multe muzee de antichități din aceste părți. Această parte a istoriei a acestei populații străvechi vlachice-romane, sporită cu elemente slavice, și prin alte rămășițe a popoarelor barbare din emigrația ginților, ca și un vifor au trecut și peste aceste locuri a Carpaților orientali, se află încă, ca și a celorlalți conaționali, în stadiul neguros al cercetărilor celor ținuturile cu numiri străvechi sanscrite, celtice, tracice, romane, slave și ugrice-avare, și și gotice, azi sub nimirile de Ciuc Treiscaune, Odorheiu și partea stângă a Mureșului din jud. Mureș ex. Cuvântul Ciuc e de origine sanscrită cha indogerman, celtic, chah –înalt, de unde chachla – Ciahlău, -loc înalt, iar teritoriul Ciucului și jur ad. Secuime în limba gotică – kauka-land s. hochland-țară ridicată. –Muntele Harghita, care desparte Ciucul de Odorheiu, e cuvânt celtic, hargt ad. –cârbune, căci fiind întreaga aceasta spinare de munți –munți vulcanici stânși, din a căror cratere rămase și acum ies gazuri cari se folosesc ca băi contra reumei.

Iordanes, numit și Iornandes, de nație gotică, scriitor pela 550.despre Romani și Goți, în cartea sa: De rebus Geticis, Goticorum et Longobardorum scriptis la cap. XII.pag.39./din Orban Balazs-Udvarhelzszek, pag.33./ numește ținutul muntos al Secuimei de azi Caucaland, țară /?/, istoricul Schuller în istoria

sa critică a Transilvaniei susține, că se esplică Kukalland adecă țara Târnavelor, dela cele 2.rîuri, numite Târnavă mică și Târnavă mare /germ. Kokel/, cari își au izvoarele în munții Bucin și Liban din Secuime. –Tot Iordanes descrie cetățile din aceste părți ale fostei Dacie, și anume, între aceste: Bonța și Taba, cari după istoricul Ammianus, serveau de pază la intrarea în Caucaland, și cari, după numele și urmele cari se văd și azi, ar fi Bonța în șesul de sus a Târnavei mari lângă satul Agyag, jud.Odorheiu, iar Tabam în valea Oltului, partea de sus a jud.Ciuc, lângă comuna Rakos și între culmile munților Tepej, Topaj sau Tobaj.

Ce privește epoca romană a acestuia ținut, e destul dacă cetim dările de seamă a istoricilor, și a celor străini, referitor la rezultatele săpăturilor arheologice ce sau făcut, în ori-ce parte se găsesc nenumărate dovezi a existenței acestui popor autohton, format din amestecul geto-dacilor cu coloniștii romani. În opul Orban Balazs, Tom.IV.pag.216. se arată că în registrele papale din 1332.rubr.619.-Nirajul e numit Naradin, iar în 1334.rub.734.-Naragui; ar fi de dorit ca pe acest loc amicii științei să facă săpături sistematice, cari ar conduce probabil la descoperirile cari le acopere negurile seculare, și aceasta cu atât mai grabnic, cu cât Mureșul azi-măine va mătura aceste rămășițe uitate și le va nimici, încât va dispăre și speranța de a descoperi adevărul istoric. Se poate că în acest loc /Cristurul de Mureș/, a fost orașul roman Porolisium, deoarece depărtarea de 59.miluri romane de pe Tabula Peutinger să nimereste pe acest loc și nu la Mikhaza /Călugăreni –jud.Mureș/; Tabla Peutinger, de Castorius, edată de Dr. Konrad Miller, din sec.IV. după Fr.de Scheib, făcut la ordinul Împ.Teodosiu la a.393, sa păstrat un ex. la Viena; localitățile din Tab.Peutingeriana sunt 44.la număr, pe când alui Ptolomeu are 48.loc.- Orban Balazs, /1867/Tom.IV.pag.14.Marosszek; scrie: Locul numit Cetatea de pământ/ Földvar/ se chiamă și Amenus, unde se găsesc resturi romane, ca urne, cazane, vase și monede; în baia de sare sau aflat instrumente romane către Mikhaza conduce un drum roman.

Pag.20.La Sovarad /Sărata/ se află urme romane, o cărămidă sa găsit cu literele: CPALP-Cohors pedestris alpensium/ se află acum în muzeul din Cluj/.

Pag.33.Iobăgeni, trece drumul ce aci se numește drumul lui Traian care pe alocurea se vede f.bine și tare făcut, din ciment cald/către Mikhaza/.

Pag.53.Nyaradalvidek, Folyfalva, au descoperit la 1000.pași o suterană în care sau aflat urme cu cenușe.../aut. A făcut săpături și a aflat: zid, resturi arse, și hâmburi groase/. La Sosszek, de asemenea la Hagonal sau găsit bucăți de țigle...La Cserefalva, Teknőspatak se află un drum vechiu de a Romanilor, către Niraj și Târnava mică.

Tom.III. Treiscaune, Brețcu, pag.121, din vechime a fost colonie veche. cnezat...În apropierea orașului, partea dreaptă a orașului se văd urme...în partea nordică dep.de 1000.pași a fost un castru roman, depe cărămizile aflate se citește-CO.HIS./Cohors Hispanicus/,pe altele-CO HIBRAC /Cohors I.Bracarangusteorum/.

Pag.101, Kezdivasarhely /Tg.Secuiesc/, după Timar, aci a fost oraș roman, Praetoria Augusta, ceia ce sa dubiat până la a.1852, când cu ocazia săpăturilor pentru edif.drumului din partea nordică a orașului sa aflat: potire de aur, urne romane, monede, arme ș.a. cari sau trimis la Viena, și sa constatat că a fost aci un castru stationum, care apăra drumul militar ce ducea către Oituz, și care sa nimicit prin emigrarea ginților barbare, La pag.130-138 a Szekelyjobbagyokrol, se arată, că în Secuime până la venirea Ungurilor au locuit rămășițele Dacilor-Geților; Ungurii au adus cu sine mulți Slavi trecând pela Kiev, și aceștia sau așezat apoi printre Secui, dela cari au rămas denumirile de Orosz; mai târziu au venit și Italieni dela cari au rămas numirile de Olasz.-

Și sub dominația Română sau făcut săpături arheologice în Secuime /V.Pârvan, A.Filimon ș.a./cari au dat rezultate f. însemnate; ex. cele dela Crăciunești, Cristești /ambele în apropierea Tg.Mureșului/ și cari se află o parte însemnată și în muzeul Soc.Ist.Arh.Etn. din TgMureș în Palatul cultural de acolo.

La Cristești sau găsit 5.cuptoare de ars vase și alte obiecte din pământ, la Crăciunești o cruce de bronz ca cele din catacombele din Roma, o monedă de aur, cu fig. unui dac legat de mâini și cu inscripția *Dac.Cap./dacus captivus/* se află în posesiunea Prof.N.Iorga/, și alte nenumărate obiecte casnice și agricole, monede, vase-urne, opaițuri ș.a. și cari se găsesc la fiecă pas și astăzi în tot cuprinsul acestui ținut și la o adâncime de abia ½.m. Toate acestea dovedesc existența și continuitatea elementului Romano-dacic în acest ținut, asemenea și fazele formațiunii din resturile Celților, Geto-Sarmaților, Tracilor, Dacilor, ș.a. refugiați dinaintea războiului și cuceririi romane peste așa-numitul *vallum dacicum*, precum și din resturile și a altor seminții barbare cari în înaintarea ori retragerea lor, au rămas în aceste locuri muntoase și izolate. Aceste rămășițe de popoare, sporite, după stabilirea colonoștilor Romani pe valea Mureșului, Gurghiului, Nirajului, Oltului și a celor 2 Târnave, până la an.274. cu elementele romanizate din Dacia Traiana, au format prima așezare stabilă în munții și văile munților orientali și pe partea stângă a râului Mureș și între văile afluenților descriși a acestui râu, folosit de legiunile cuceritoare și colonii Romani ca artera de viață a mamei lor patrie. Că e bazată această afirmație, arată antichitățile atât de bogate din jurul Tg.Mureșului, dela colonizare până în timpurile mai apropiate de venirea Ungurilor și Sașilor în aceste părți de pe valea Mureșului și a Nirajului, descoperite nu numai în anii trecuți, ci și înainte de 1848, care documentează că nu sa rupt nici odată continuitatea vieții poporului înainte de colonizarea lui Traian și nici după retragerea legiunilor sub Aurelian.-

.....

ILUSTRĂȚII

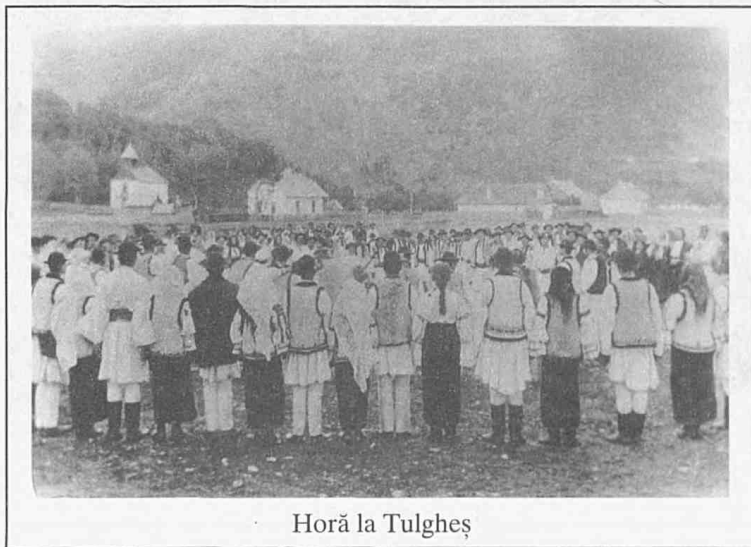
I. FOTOGRAFII DIN ARHIVA IMAGISTICĂ A CENTRULUI DE INFORMARE ȘI DOCUMENTARE „CORNEL IRIMIE” DIN CADRUL COMPLEXULUI NAȚIONAL MUZEAL „ASTRA” DIN SIBIU (A doua jumătate a secolului al XIX-lea)

Grup de fete din Bilbor

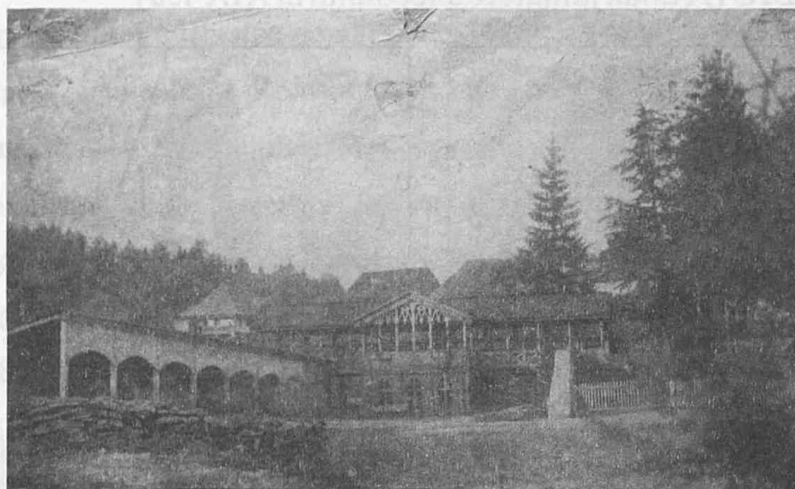

Țăran din Bicaz

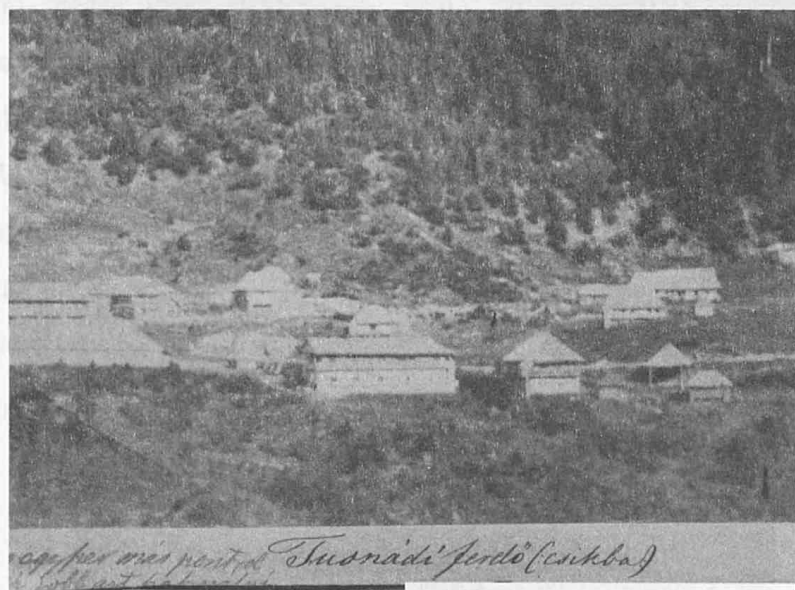

Horă la Tulgheș

II. FOTOGRAFII DIN CADRUL FONDULUI PERSONAL
"ORBÁN BALÁZS" AFLAT LA ARHIVELE NAȚIONALE
DIRECȚIA JUDEȚEANĂ MUREȘ (A două jumătate a secolului al
XIX-lea).

Băile BORSEC

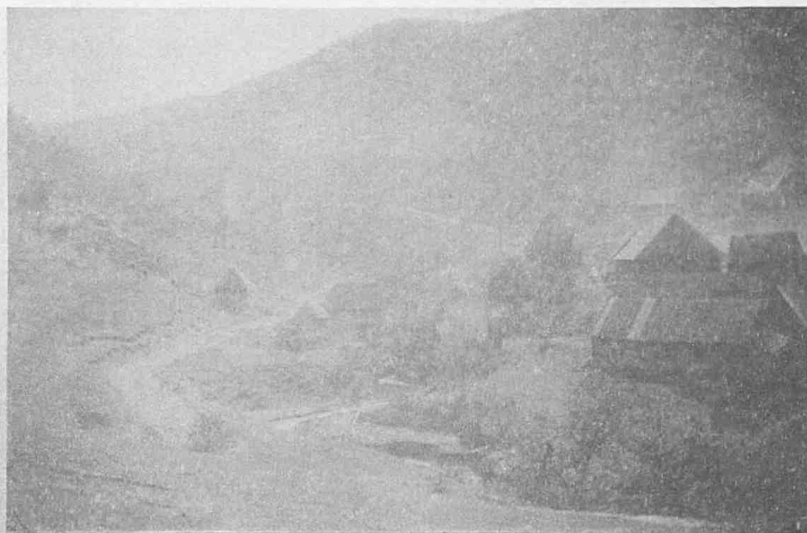

Băile TUȘNAD

Kásroni fürdő (délről.)

Băile CASIN (vedere dinspre sud)

Kásroni fürdő (észatról.)

Băile CASIN (vedere dinspre nord)

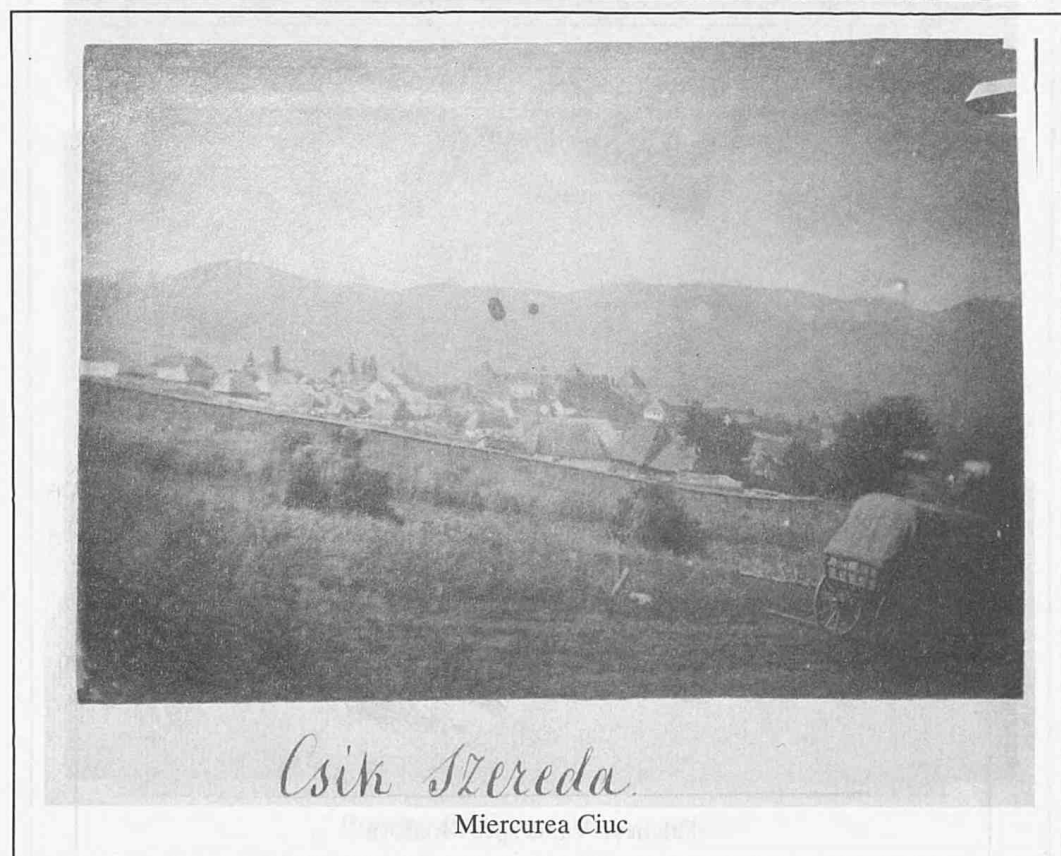
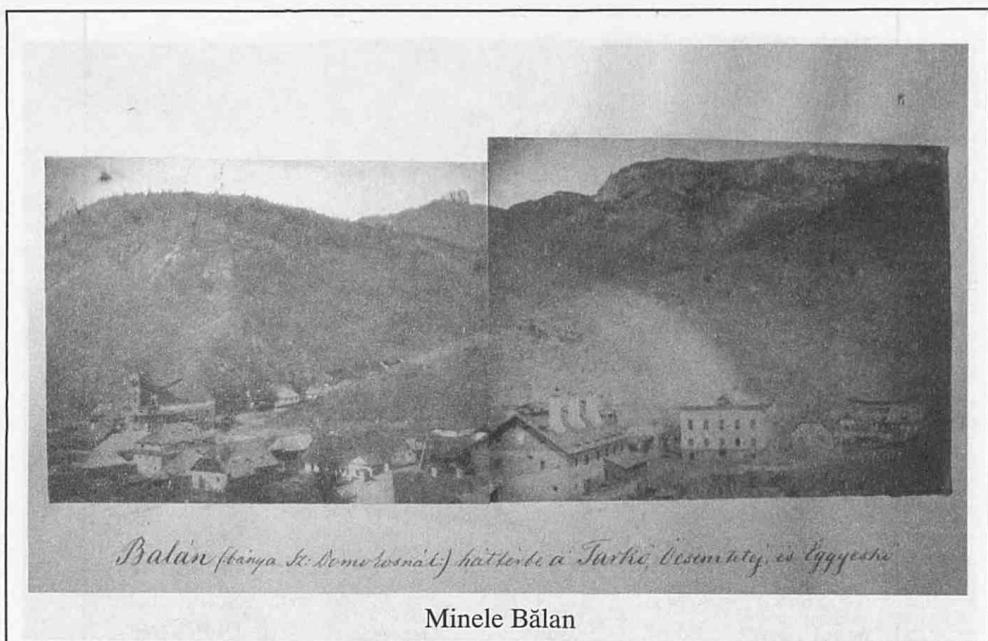

Csek-Semlyei Templom
Biserica Mănăstirii franciscane din Șumuleu Ciuc

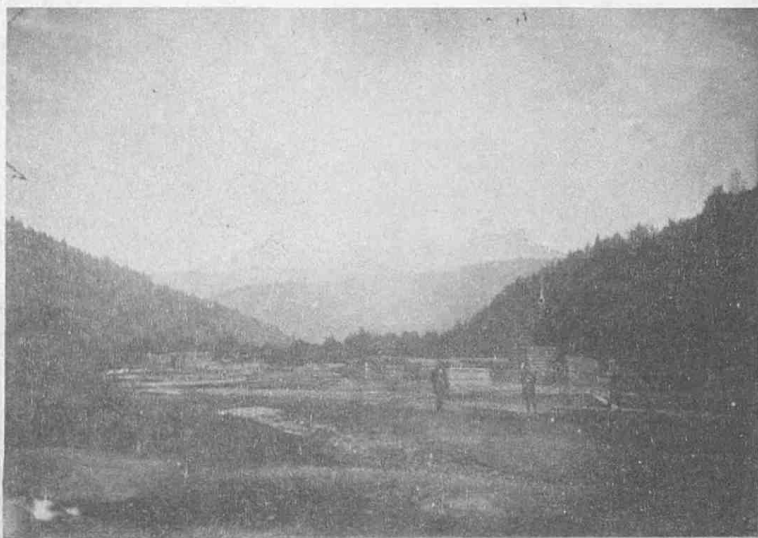
Lázaregyen a' Gy. Lázár kastély is kolostor

Lăzarea - Mănăstirea și Castelul Lazar

Comercianți
de apă minerală
de BORSEC

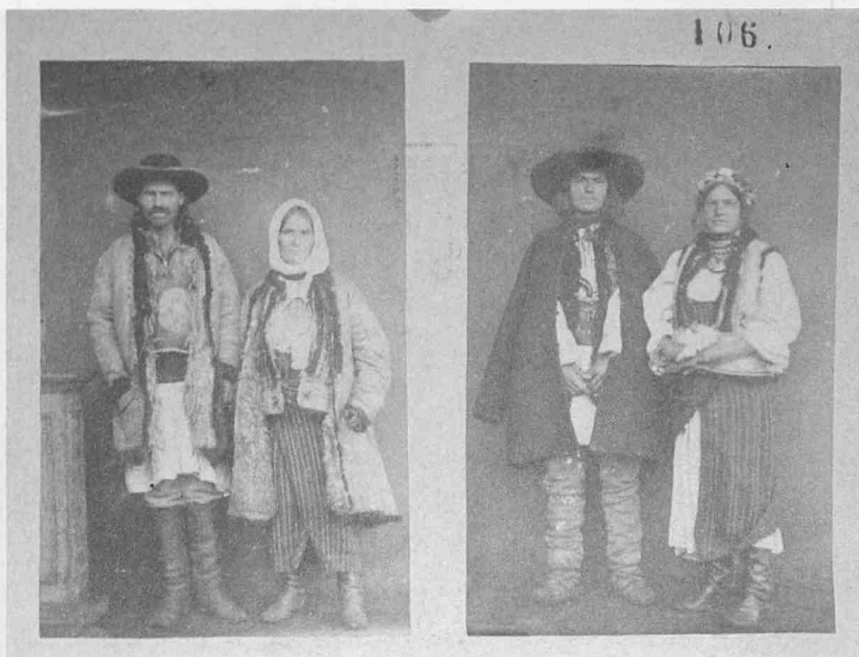

*Tölgyesi vámon alól Bakpart határba
a' Csatho.*

Tulgheș - Vama spre Moldova

Români din Giurgeu în port popular

Nº IV Toplicxai Oláh nép viselet

Români din Toplița în port popular

**Apariția acestei cărți a fost posibilă cu generosul sprijin financiar
al**

S.C. COMEXIM R S.R.L. din Lupeni jud. Hunedoara
și al managerului ei **EMIL PĂRĂU**, căruia i se cuvin mulțumiri.

Mulțumiri se cuvin și
Primăriei și Consiliului Local Tîrgu-Mureș pentru sprijinul acordat.

Tîrgu-Mureș, 1 decembrie 2004

Autorul,

Tiparul executat la S.C. CROMATIC TIPO S.R.L.Tg. Mureș,
str. Călărașilor nr. 58, Tel./Fax: 0265-215597;
e-mail: cromatictipo@yahoo.com

LIVIU BOAR Născut la 5 IV 1951 la Reghin. Liceul "Petru Maior" din localitate (1970). Universitatea "Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie (1976). Profesor, arhivist, apoi director la Arhivele Statului din Miercurea-Ciuc (1978-1990). Din 1990, director al Arhivelor Naționale, Direcția Județeană Mureș. Doctor în istorie din 2004 la Universitatea "Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca. Autor al unor lucrări, studii și articole în care a valorificat fondurile arhivistice de la Arhivele din Miercurea-Ciuc, Tîrgu-Mureș, Alba-Iulia, Cluj-Napoca. Specializare în arhivistică și paleografie maghiară. Stagii de cercetare la Arhivele din Ungaria. Cadru didactic asociat la Universitățile "Dimitrie Cantemir" și "Petru Maior" din Tîrgu-Mureș. Redactor-șef al "Anuarului Arhivelor Mureșene", editat de Arhivele Naționale Direcția Județeană Mureș și Asociația Arhiviștilor "David Prodan" Filiala Tîrgu-Mureș.

"În această lucrare, domnul Liviu Boar a valorificat, așa cum era de așteptat, calitatea domniei sale de arhivist, care l-a pus în contact direct cu sursele istorice primare ale vieții locuitorilor dintr-o parte a răsăritului Transilvaniei, anume din fostele scaune, ulterior comitate din așa numitul <<Ținut al secuilor>>.

Demersul la sursele arhivistice reprezintă fundamentul și meritul principal al lucrării elaborate de domnul Liviu Boar.

Consider că lucrarea este o tentativă merituosă de reconstituire pe baza documentelor de arhivă a vieții elementului românesc, constituindu-se într-o <<reabilitare>> a unei istorii într-adevăr marginalizate."

Prof.Dr. CAMIL MUREȘAN
Membru al Academiei Române

Editura Universității "Petru Maior" din Tîrgu-Mureș

ISBN:973-7794-10-9